

Gabriela-Adina Marco

**De la Nădlac la Alba Iulia.
Implicarea nădlăcanilor în mișcarea națională românească
(1867-1918)**

GABRIELA ADINA MARCO. Născută la 7 decembrie 1975, în Arad. Licențiată a Facultății de Litere, filosofie și istorie, Secția istorie din cadrul Universității de Vest din Timișoara, Studii aprofundate la Facultatea de Litere, filosofie și istorie, Secția Istorie din cadrul Universității de Vest din Timișoara. Profesoară de religie ortodoxă la Grup Școlar „Josef Gregor Tajovsky” Nădlac, jud. Arad (1998-2001). Bibliotecară în cadrul Bibliotecii Universitare „Tudor Arghezi” a Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad (2004-2018). Doctorand la Institutul de istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca

Membru fondator al asociației culturale *Studioul Tineretului* din Nădlac (1995-1998).

Membru fondator al *Societății de Științe Istorice din România – Filiala Arad* (2015).

Membru al *Comitetului Român de Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii* din cadrul Academiei Române (din mai 2018).

Fondator și secretar de redacție al revistei *Ecclesia*, editată de comunitatea ortodoxă română din Nădlac (1999-prezent).

Participant la peste 25 sesiuni de comunicări naționale și internaționale.

A publicat peste 200 de articole, studii și recenzii în volume colective și reviste de specialitate.

Volum:

Pași spre Unire ..., Editura Ivan Krasko, Nădlac, 2006.

Bibliografia „Ștefan cel Mare” în Biblioteca Orășenească Nădlac, Editura „Viața arădeană”, Arad, 2013.

Preot dr. Pavel Vesa (1955-2013). Istorie și Teologie, Arad, Editura Tiparnița, 2014, 132 p. + 14 anexe, ISBN 978-606-8422-35-0 (coautor Paul Krizner).

Artă prin culoare. Felicia Baltă. Pictură. Art through Colour. Felicia Baltă. Paintings, Arad, Editura Tiparnița, 2016, ISBN 978-606-8835-04-4 (redactor coordonator).

Parohia Ortodoxă Română din Nădlac. Repere de spiritualitate în cuvinte și imagini, Arad, Editura Tiparnița, 2017, 111 pag. ISBN 978-606-8836-23-2.

Diplome: *Arad, 24 ianuarie 2018*, premiarea a 100 de istorici arădeni: Diplomă de excelență pentru merite deosebite în cercetarea și valorificarea istoriei Aradului. *Nădlac, 24 august 2018*, Diplomă de excelență pentru promovarea valorilor culturale și aportul remarcabil în viața comunității locale.

Gabriela-Adina Marco

**De la Nădlac la Alba Iulia.
Implicarea nădlăcanilor în mișcarea
națională românească (1867-1918)**

**Editura TIPARNIȚA
Arad, 2018**

Tehnoredactare: Gabriela-Adina Marco
Coperta și concepție grafică: Gabriela-Adina Marco, Adrian Ioanăș
ISBN 978-606-8836-33-1

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MARCO, GABRIELA-ADINA

De la Nădlac la Alba Iulia. Implicarea nădlăcanilor în mișcarea națională românească (1867-1918) / Gabriela-Adina Marco. – Arad : Tiparnița, 2017.

ISBN 978-606-8836-33-1

Conține il. , bibl.

Motto:

„Ziua de 1 decembrie 1918 este «ziua de temelie a României Mari».»

Andrei Magieru, episcop al Aradului

CUPRINS

Introducere	9
1. Nădlac – reperi istorice.....	13
2. Nădlac – reperi demografice (1910-1920).....	16
3. Biserică și Școală (1802-1918)	25
3. 1. Comunitatea ortodoxă română din Nădlac	25
3. 2. Biblioteca și Arhiva Bisericii Ortodoxe Române din Nădlac – izvor de înțelepciune spirituală	27
3. 3. Comunitatea ortodoxă sârbă din Nădlac	32
3. 4. Comunitatea slovacilor evanghelici	34
3. 5. Apariția și dezvoltarea cultului greco-catolic la Nădlac	35
3. 6. Comunitatea romano-catolică din Nădlac	38
4. Reperi identitare nădlăcane din viața cultural-politică a Transilvaniei	40
4. 1. Profesorul Atanasie Șandor (1809-1892). Promotor al culturii române din localitatea Nădlac, județul Arad.....	40
4. 2. Elita locală. Rolul preoților și învățătorilor români în menținerea ființei și spiritului românesc	44
4. 3. „De la mic la mare, toți pentru Unirea cea Mare”	57
4. 4. Elita comunității slovace	65
5. Activitatea pe plan local a societăților și asociațiilor. Presa arădeană	72
5. 1. Acțiunile de promovare culturală inițiate de ASTRA din Sibiu și de Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român în localitatea Nădlac, județul Arad. Membrii nădlăceni	72
5. 2. Activitatea asociațiilor culturale slovace.....	78
5. 3. Implicarea nădlăcanilor în viața cultural-teatrală a Transilvaniei. Societatea pentru un fond de teatru român.....	79
5. 4. Asociații economice și sociale	83
5. 5. „Reuniunea Învățătorilor arădeni”. Adunarea generală de la Nădlac din anul 1910	87
5. 6. Contribuția femeilor nădlăcane la mișcarea națională din Transilvania	92
5. 7. Presa românească din părțile Aradului.....	96
5. 8. Reuniunea de citire și cântări a meseriașilor români din Nădlac	99
5. 9. Corul Bisericii Ortodoxe Române din Nădlac	100
5. 10. Asociația culturală „Transilvania”	105

6. „Pași spre Unire...”	106
6. 1. Legislația maghiară (1867-1918)	106
6. 2. Relații de colaborare a arădenilor cu Vechiul Regat	108
6. 3. Mișcarea Memorandistă	111
6. 4. Partidul Național Român. Alegerile de la Nădlac din anul 1904	113
6. 5. Imaginea „Bunului Împărat” Franz Iosif reflectată în documente păstrate în Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac	116
7. Influențe și consecințe ale primului război mondial în viața cotidiană a localității Nădlac	129
7. 1. Recrutări și plecarea pe fronturile primului război mondial	129
7. 2. Soldați nădlăcani din primul război mondial	131
7. 3. Donații și colecte	136
7. 4. Situația învățământului confesional „atunci când armele vorbeau”	142
7. 5. „Ajutoare de scumpete”	146
7. 6. Mișcarea națională în timpul primului război mondial	148
8. Pregătirea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia	150
9. „Am fost și eu la Alba Iulia...” Delegați originari din Nădlac la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918	158
9. 1. Delegații cercului electoral Nădlac	159
9. 2. Titus Potoran	168
9. 3. Protopopul Șiriei, Mihai Lucuția	170
9. 4. Trifon Lugojan – Pedagog, muzicolog, luptător pentru Unire	172
10. Modificări sociale și administrative după 1 Decembrie 1918	177
10. 1. Instalarea administrației românești	177
10. 2. Implicarea comunității slovace din Nădlac în constituirea statului național român	180
10. 3. Consecințe ale trasării graniței de stat între România și Ungaria în zona localității Nădlac	183
10. 4. Reprezentanți nădlăcani în primul Parlament al României Mari	188
11. Istorie trăită. Amintiri, sentimente și speranțe	190
12. „Memoria eroilor”	193
Concluzii	198
Bibliografie	200
Anexe	209

Nădlac, vedere panoramică cu Piața Unirii. Carte poștală (începutul secolului XX)

Introducere

Atât despre prima conflagrație mondială, cât și despre „Unirea cea Mare” de la Alba Iulia din data de 1 Decembrie 1918 s-au scris mii de pagini. Amănunțele inedite despre activitatea locuitorilor Nădlacului, diseminate prin intermediul acestei cercetări, au menirea de a completa cunoștințele despre aceste evenimente de importanță capitală pentru istoria României. Acțiunile desfășurate în a doua jumătate a deceniului al doilea al secolului trecut au fost considerate de specialiștii în domeniu ca fiind punctul culminant al istoriei românilor.

Națiunea română, conturată ideologic la mijlocul secolului al XIX-lea, și-a propus să ducă la împlinire următoarele obiective: independența politică, inviolabilitatea teritoriilor locuite de români și unirea într-o singură structură geopolitică a tuturor regiunilor românești.

După scurta Unire efectuată de către voievodul muntean Mihai Viteazul în anul 1601, visul secular al românilor s-a împlinit pas cu pas în secolele al XIX-lea și al XX-lea.

Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu a avut drept consecință revenirea pe tronul Moldovei și al Țării Românești a domnitorilor de origine română, după peste un secol de domnii fanariote.

Următorul pas a fost făcut în timpul Revoluției din 1848, mai precis în unele programe: cel de la Brașov elaborat de revoluționarii moldoveni și cel de la Cernăuți conceput de Mihail Kogălniceanu, precum și în cadrul celei de-a doua Mari Adunări Naționale de la Blaj, prin aclamația „Noi vrem să ne unim cu țara!”. O fărâmă din acest vis secular s-a împlinit în 1859, an în care s-a realizat „unirea cea mică”, Alexandru Ioan Cuza fiind ales domnitor atât în Moldova, cât și în Țara Românească. După alți 18 ani, românii au mai înaintat încă cu un pas pe drumul împlinirii dorințelor de veacuri: România a obținut independența totală față de marile puteri străine (1877-1878).

Dacă pentru Vechiul Regat, obiectivele propuse au fost atinse după Congresul de la Berlin din vara anului 1878, rămâneau de urmat pași asemănători pentru teritoriile locuite de români aflate sub vremelnice dominații străine (Basarabia – integrată administrativ în cadrul Imperiului Țarist; Transilvania, Bucovina și Banatul – aflate sub administrația Monarhiei Austro-Ungare). În același timp cu dezvoltarea pe toate planurile a Regatului României, atenția românească și internațională s-a îndreptat spre teritoriile locuite de români și aflate sub stăpânirea Curții de la Viena.

Odată cu realizarea dualismului Austro-Ungar în anul 1867, ungurii au reînceput lupta pentru reînvierea vechiului regat al lui Ștefan cel Sfânt și au încercat prin toate mijloacele, mai mult sau mai puțin legale, să impună limba și cultura maghiară celorlalte etnii aflate sub jurisdicția autorităților de la Budapesta.

Din punct de vedere geografic, zona Aradului, a Bihorului, a Banatului și a Maramureșului sunt mai apropiate de Budapesta și mai îndepărtate de granița cu Regatul Român decât restul Transilvaniei. Politica de maghiarizare a autorităților a fost aplicată mai intens în această zonă. Însă românii nu au cedat câtuși de puțin la lupta lor dusă pe două planuri: păstrarea neatârării și unirea cu „Patria-mamă” România.

Aradul a fost o permanență în istoria mișcării naționale inițiate de populația românească de dincoace de Carpați pentru libertate socială și națională în secolul al XIX-lea. Această prezență s-a manifestat tot mai mult spre sfârșitul secolului și va conduce, în cele din urmă, la trecerea Aradului în fruntea acestei lupte, care va culmina cu procesul de formare a statului național unitar român. Atât elitele locale, cât și populația de rând, din aceste părți se vor afirma la începutul secolului al XIX-lea în lupta pentru păstrarea limbii naționale, iar profesorii de la Preparandia arădeană și absolvenții acestei instituții se vor afirma nu numai ca oameni de cultură, ci și ca luptători pentru drepturi sociale, economice și naționale.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, Aradul se afirmă ca centru politic al luptei naționale din Transilvania prin manifestări de ordin politic și ideologic – reluarea activității parlamentare, gruparea „tinerilor oțeliți” , iar populația a susținut această atitudine politică radicală și fermă.

Izbucnirea primului război mondial a făcut ca speranțele românilor de realizare a visului de veacuri să renască, mai ales că, în ultima parte a războiului, când era clar pentru toată lumea faptul că Puterile Centrale vor pierde confruntarea, s-a creat și cadrul internațional favorabil pentru acțiunile inițiate de români. În acele momente de cumpănă pentru istoria mondială, activitatea românilor s-a intensificat atât pe plan intern, cât și pe plan internațional în vederea realizării „unirii celei mari” , așteptată de sute de ani.

Dacă teritoriile românești extracarpatiche au suportat rigorile războiului doar în a doua sa parte, românii supuși Monarhiei Austro-Ungare au fost obligați să simtă din plin și încă de la început, din vara anului 1914, greutatea cauzate de prima conflagrație mondială. Recrutările, în marea lor majoritate forțate, aprovizionarea armatei Puterilor Centrale cu diferite produse – de la cele alimentare la metalele necesare fabricării armelor – au afectat mersul normal al vieții cotidiene a românilor din Banat, Transilvania și Bucovina.

În toamna anului 1918, în urma apelului făcut de Consiliul Național Român Central (CNRC) , cu sediul în Arad, locuitorii Nădlacului – ca și românii din întreaga Transilvanie – s-au pregătit intens pentru a participa la Alba Iulia, la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie. La puțin timp după aceea și celelalte comunități etnice din zona Aradului, și nu numai, au aderat la Rezoluția Unirii adoptată la Alba Iulia.

Dacă prin tratatele de pace cu Austria de la Saint-Germain (10 septembrie 1919) și cu Ungaria de la Trianon (4 iulie 1920) s-a recunoscut de către puterile învinse, dar și de alte state, o stare de fapt stabilită de români prin forța armelor și prin voința întregului popor, unele probleme s-au ridicat odată

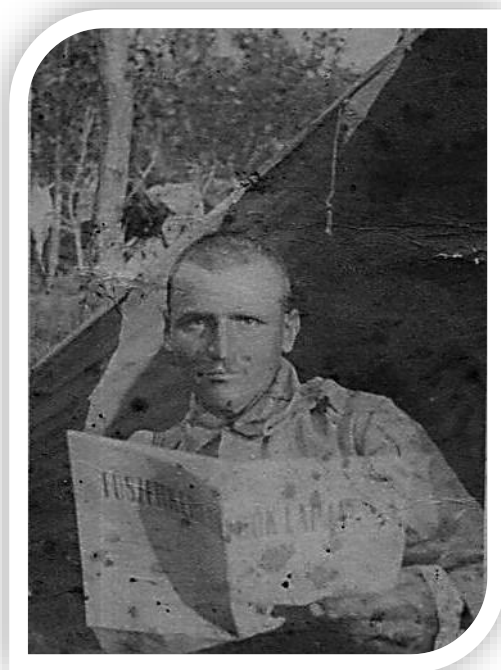
cu stabilirea graniței de vest a României (cu Ungaria și cu Serbia). În final s-a ajuns la compromisul valabil până astăzi. În procesul stabilirii frontierei pe linia actuală, un rol deosebit de important l-a avut comunitatea slovacă de la Nădlac și împrejurimi, care a cerut insistent Comisiei Interaliat de Trasare a graniței ca teritoriile unde locuiesc și muncesc români și slovaci să treacă sub jurisdicția autorităților de la București.

Pentru partea de vest a Transilvaniei Unirea s-a dovedit a fi definitivă, situația confirmată în 1920 rămânând neschimbată până în zilele noastre. În timp ce pentru unele teritorii locuite de români (Basarabia, Bucovina de Nord, Cadrilater etc.), istoria a luat o turnură nouă după doar două decenii – odată cu cel de-al doilea război mondial – pentru regiunile din Vestul Transilvaniei, implicit și pentru județul Arad, mersul istoriei a rămas legat de cel al României.

Studiul de față își propune să prezinte detalii inedite descoperite în Arhiva Parohiei Ortodoxe din Nădlac, dar nu numai, care completează istoria primului război mondial și a Unirii celei Mari din 1 Decembrie 1918 cu interesantele evenimente petrecute în zona Nădlacului.

Biserica Evanghelică din Nădlac (1909)

Carte poștală (avers/revers) trimisă de
nădlăcanul Mercea Șandor de pe front (18 iulie 1917)

1. Nădlac – repere istorice

Primul document în care apare pomenită localitatea Nădlac datează din anul 1192¹. Aici apare sub forma *Noglok*. Numele localității Nădlac este amintit foarte des și sub diverse forme, în diferite cronică sau acte de donație, emise pe întreaga perioadă medievală²:

Tabelul nr. 1. Evoluția denumirii localității Nădlac în perioada medievală

Denumirea	Anul documentului
Noglok	1192, 1313, 1332-1337, 1374, 1412, 1425
Naghlok sau Nogh-lok	1313
Naglak	1421, 1424
Naghlaak sau Nagh-laak	1424
Naglak	1428, 1451, 1502, 1530, 1559, 1596, 1597, 1654
Naglach	1454
Naghlak	1462
Naghlack	1470
Nagylak	1488, 1656, 1764
Nadlacck	1488, 1550
Nadlag	1559
Nagilak	1597
Nagy-lak	1654
Nadgy-Lak	1656

În perioada interbelică, în special în documente legate de apărarea armată a văii Mureșului și a frontierei de stat, se întâlnește denumirea de *Lacul Mare*³.

Astăzi, denumirile oficiale ale localității sunt: varianta în limba română – *Nădlac*; varianta în limba slovacă – *Nadlak*; varianta în limba maghiară – *Nagylak*; varianta în limba sârbă – *Nadlak*.

Locuirea zonei în care se află localitatea Nădlac este documentată prin descoperiri arheologice de epoca bronzului (cultura Otomani) de la Pecica, Pereg, Aradul Nou etc. Monedele și diverse obiecte din epoca traco-dacică demonstrează că aceste teritorii erau locuite de triburile de origine tracică, agathirșii și dacii. Atât pentru traco-daci, cât și pentru romani, râul Mureș avea o mare importanță strategică și comercială. Dovezi în acest sens sunt descoperirile de cărămizi cu inscripția „Leg XIII G”⁴ din cetățile daco-romane din apropierea Nădlacului: Morisena (Cenad) și Ziridava (Pecica). Influența romanilor în zonă

¹ Alexandru Roz, Géza Kovách, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 1997, p. 173.

² *Ibidem*; Ioan Hațegan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos*, Timișoara, 1995, pp. 101-105, Petre Țiucra, Pribeagul, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia Județului Arad*, București, Imprimeria CFR, 1936, p. 244.

³ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român* (A. P. O. R. Nădlac), registrul 60/1915-1943, f. 77.

⁴ Legiunea XIII Gemina, care a staționat pe teritoriul Daciei.

este dovedită și de monedele scoase la iveală la Nădlac. Aceste monede au fost emise de împărații Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Alexander Severus, însă apar și efigiile Faustinei Junior și Iulia Domna. De asemenea s-au găsit monede și din perioada lui Constantin cel Mare (secolul al IV-lea) ⁵.

Zorii Evului Mediu românesc coincid cu pomenirea zonei în importante cronici ale vremii: „Legenda Sfântului Gerard” , „Gesta Hungarorum” etc. De atunci numele localității Nădlac este amintit des și sub diferite forme în diverse cronici sau acte de donație, emise pe întreaga perioadă a Evului Mediu.

În secolul al XV-lea, Nădlacul a reprezentat epicentrul unuia dintre cele mai mari domenii nobiliare bănățene, fiind în stăpânirea familiei Iakšić, de origine sârbă. După ocuparea Serbiei de către turci, numeroși locuitori ai zonei, în special cei de religie ortodoxă, se refugiază spre nord, în Ungaria. În jurul anului 1464, ca recunoștință a meritelor militare, nobilul sârb Dimitar Iakšić a primit în dar de la regele Matei Corvin moșia Nădlac în comitatul Cenad, la nordul Mureșului, unde și-a construit o cetate cu turn puternic. Cetatea era împrejmuită cu un zid de apărare din pământ și lemn. Împreună cu nobilul Iakšić au venit din Serbia și aproximativ 50 familii de supuși. Imediat după așezarea la Nădlac, Iakšić a început construirea unei biserici ortodoxe, cunoscută azi sub numele de „biserica din Dolmă”.

În anul 1514 una din importantele bătălii ale lui Gheorghe Doja contra nobilimii s-a desfășurat la Nădlac (27 mai) ⁶, participând la luptă și localnicii.

În anul 1557-1558 la Nădlac au fost numărate 50 case, iar locuitorii erau sârbi (marea lor majoritate) , români și unguri. A doua jumătate a secolului al XVI-lea este dominată de permanentele lupte de cucerire a cetății Nădlac dintre turci, unguri și austrieci. Până la pacea de la Karlowitz, Nădlacul a cunoscut dese schimbări de stăpâni (musulmani sau creștini).

După războiul austro-turc și pacea de la Passarowitz din 1699, regiunea Mureșului Inferior a fost organizată ca zonă de graniță între cele două mari imperii: Poarta Otomană (la sud) și cel Habsburgic (la nord). Pe malul nordic al Mureșului au fost instalate 23 de puncte de pază printre care s-a numărat și Nădlacul, alături de: Șoimoș, Radna, Arad (unde era și comandamentul central) , Felnac, Sânnicolau Mare și o localitate lângă Cenad (probabil Mako) ⁷. Soldații (haiduci și husari) erau angajați dintre locuitorii sârbi din zonă sau cei emigranți din sud. La Nădlac erau angajați 50 de haiduci și 25 de husari. Drept salariu primeau 36 florini – husarul (călărețul) și 25 florini – haiducul (pedestrașul). S-a solicitat de către autorități ca toți ceilalți locuitori ai satelor riverane Mureșului (de la Șoimoș și până la Mako – azi în Ungaria) să-și mute casele cât mai aproape de râu pentru a putea apăra mai eficient zona.

⁵ Petre Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, pp. 231-238.

⁶ Gabriela Adina Marco, „Revolta din 1514 condusă de Gheorghe Doja. Bătălia de la Nădlac” , în *Ecclesia* (Nădlac) , anul XV, nr. 1 (62) , aprilie 2014, p. 2.

⁷ Idem, „Curaj, onoare și exil. Grănicerii sârbi din Nădlac (județul Arad) în prima jumătate a secolului al XVIII-lea” , în *Restituiri bănățene. IV* (Timișoara) , coord. Dumitru Tomoni, Horațiu Suci, Timișoara, edit. Eurostampa, 2016, pp. 36-51.

În anul 1701, documentele afirmă că Nădlacul era locuit de „Sârbime aproape în întregime”, iar locuitori „sunt ca la 600 gospodari (capi de familie – n. n.) foarte buni”⁸. După pacea de la Karlowitz (1718) s-a desființat zona de graniță de pe Mureș și Tisa. Sârbii de aici au început să emigreze în Rusia sau în Serbia, angajându-se tot ca și grăniceri. La Nădlac și în zonă au rămas doar câteva familii de sârbi, care, cu timpul, s-au românizat.

După anul 1751, alături de vechile familii românești și sârbești, în Nădlac s-au așezat numeroase familii de origine română provenite din Ardeal. Acest exod de populație românească originară din zona muntoasă a Ardealului este consemnat până la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Ca recunoaștere a hărniciei locuitorilor și a vechimii așezării, în anul 1752 coroana austriacă ridică Nădlacul la rangul de oraș și îi conferă dreptul de a folosi sigiliu. Pecetea Nădlacului are desenat un turn (care simbolizează cetatea veche) și un mănunchi de spice (simbolul hărniciei nădlăcanilor), având legenda: „SIGILLUM COMUNITATIS NAGYLAK 1752”⁹.

Exodul de populație sârbească din Nădlac a fost compensat de imigranți slovaci, la începutul secolului al XIX-lea. Și în acest secol administrația habsburgică a continuat să aducă în aceste părți ale imperiului diverse grupuri etnice, care să contracareze preponderența elementului românesc. Acum, însă, colonizările sunt mult mai reduse decât înainte, atât în ceea ce privește numărul celor veniți, cât și din punct de vedere al diversității etnice. La începutul secolului trecut (1802-1805) la Nădlac s-au așezat coloniști slovaci. Încă din 1797 slovacii din Tot-Komlos (Comloșul Slovac) au început să emigreze din cauza sporului demografic. Abia la 27 august 1800, prin ordonanța nr. 14158, li s-a aprobat acestora așezarea la Nădlac¹⁰, administrația motivând că moșia de aici este prea mare, iar nădlăcanii nu fac față să o lucreze. Aproximativ 200 de familii din localitățile Tot-Komlos, Csaba și Szarvas au semnat un act de învoire cu nădlăcanii și li s-au măsurat pământurile. Dar adevărata așezare a slovacilor la Nădlac a avut loc în anii 1802-1805¹¹.

În acest cadru complex, Nădlacul a intrat în agitatul secol al XIX-lea, fiecare element etnic de aici croindu-și drum propriu, aducându-și contribuția la viața localității. În jurul anului 1918, comunitățile etnice nădlăcane au adoptat propriile lor atitudini și comportamente, care, într-un final, au determinat realitatea istorică prezentă: localitatea Nădlac face parte din România.

⁸ Petre Țiuca, Pribeagul, *op. cit.*, pp. 366-367.

⁹ *Ibidem*; Augustin Mureșan, Ioan Popovici, „Sigiliul comunității Nădlac din 1752 – izvor pentru elaborarea stemei orașului” în *Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana, 95 de ani*, vol. VIII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 79-84.

¹⁰ Petre Țiuca, Pribeagul, *op. cit.*, p. 364.

¹¹ *Ibidem*, p. 365.

2. Nădlac – repere demografice (1910-1920)

Este bine cunoscut faptul că localitățile din zonele de câmpie sunt mai întinse, cu o populație mai numeroasă, în comparație cu localitățile din zonele deluroase și de munte. Pe tot parcursul secolului al XIX-lea și al XX-lea, Nădlacul a făcut parte din categoria așezărilor foarte mari (peste 2000 locuitori)¹².

Localitatea Nădlac face parte dintr-o zonă care se caracterizează printr-o adevărată paletă de minorități etnice, unde sunt identificate așezări cu populație majoritar germană, învecinate cu comunități unde predomină românii sau cele cu o populație preponderent de origine maghiară sau sârbă. De asemenea, întâlnim în această zonă și localități cu populație distribuită în mod egal din punct de vedere etnic.

Paleta etnică și confesională se lărgeste încă din primii ani ai secolului al XIX-lea, când la Nădlac se formează o importantă comunitate de slovaci de rit evanghelic lutheran, prin stabilirea unei populații destul de numeroase, acest proces fiind unul dintre ultimele colonizări importante efectuate de către administrația habsburgică în zona Banatului¹³. Încă de la așezare, din punct de vedere numeric, slovacii au reprezentat majoritatea locuitorilor. Prin așezarea la Nădlac și în localitățile învecinate la începutul secolului al XIX-lea a numeroase familii de naționalitate slovacă, autoritățile au încercat să anihileze ponderea românilor în zonă. În toate recensămintele din ultimele două veacuri, cifrele indică faptul că din punct de vedere etnic, regiunea de sud-vest a județului Arad este dominată de către populația slovacă. În această perioadă, statisticile demonstrează faptul că numărul slovacilor de la Nădlac trece întotdeauna de 50%. Totodată, românii au ocupat locul al doilea, iar a treia etnie ca pondere numerică a fost cea maghiară, dar în comparație cu slovacii și românii, ungerii au reprezentat întotdeauna un procent mult mai mic.

Tabelul nr. 2. Situația demografică pe națiuni în anul 1910¹⁴

Populația	Români	Maghiari	Germani	Slovaci	Ruteni	Sârbi	Altele
14043	4330	1439	150	7651	106	251	116

La 1910, din punct de vedere al numărului total al populației, Nădlacul era o localitate importantă din părțile arădene (14043 locuitori). Adesea autoritățile eclesiastice ortodoxe române de la Arad vorbeau de „frunțașă

¹² Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, appud Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, edit. Universității „Aurel Vlaicu”, 2003, p. 130.

¹³ Petre Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 364; Eudovit Haan, Daniel Zajac, *Dejepis stareho i noveho Nadlaku (Istoria vechiului și noului Nădlac)*, Nădlac, vydavateľstvo D. Z. S. Č. R. a Slavia a. s. v Nadlaku, 1994, p. 37.

¹⁴ *Recensământul din 1910. Transilvania*, coord. Traian Rotariu, Cluj-Napoca, edit. Staff, 1999, pp. 70-74.

comună Nădlac” , deoarece era a treia localitate, după capitala Budapesta (comunitatea ortodoxă română de aici aparținea de ierarhia arădeană) și orașele Timișoara și Arad, din cadrul Episcopiei Aradului.

Din punct de vedere procentual, în anul 1910 la Nădlac trăiau 54, 48% slovaci, 30, 83% români, 10, 25% unguri, 1, 79% sârbi, 1, 07% germani, 0, 75% ruteni sau poleci, 0, 83% din populație fiind de alte naționalități (posibil să fi fost țigani, horniați, cehi sau reprezentanți ai altor comunități etnice. Recensământul oficial maghiar nu face nicio precizare).

Tabelul nr. 3. Situația confesională în anul 1910¹⁵

Ortodocși	Greco-catolici	Romano-catolici	Reformați	Evangelici-lutherani	Unitarieni	Izraeliți	Altele
3807	1066	1257	142	7463	25	254	29

În ceea ce privește situația confesională, în anul 1910, la Nădlac „ierarhia” era următoarea: evanghelici – 53, 14%, ortodocși (români și sârbi) – 27, 11%, romano-catolici – 8, 95%, greco-catolici – 7, 59%, izraeliți – 1, 81%, reformați – 1, 01%, unitarieni – 0, 18%, restul de 29 de persoane (0, 21%) aparținând altor culte religioase (probabil nazarineni, bapțiști. Recensământul oficial nu face nicio precizare).

Tabelul nr. 4. Repartiția socio-profesională în anul 1910¹⁶

Aduc venit	5785
Întreținuți	8258
Proprietari de terenuri agricole	3915
Întreținuți	6157
Venituri din alte ramuri agricole	1
Întreținuți	1
Industrie, meșteșugari	1125
Întreținuți	1251
Negustori și cămătari	162
Întreținuți	264
Lucrători în transporturi	38
Întreținuți	58
Funcționari și „meserii libere”	153
Întreținuți	266
Olărit	9
Întreținuți	8
Zilieri	44
Întreținuți	76
Argați, servitori	239
Întreținuți	4
Alte meserii sau nedeclarate	99
Întreținuți	173

¹⁵*Ibidem.*

¹⁶1910. Évi Népszámlálása, vol. 2, Budapesta, 1913, p. 682.

În anul 1910 cei care aduc venit sau capii familiei erau în număr de 5785 (41, 19%) , iar cei întreținuți, respectiv familiile lor, erau formate din 8258 membri (58, 81%). Fiind localitate de câmpie și având un sol extrem de mănăs, este evident faptul că cei mai mulți nădlăcani realizează venituri din proprietățile agricole (67, 68%). La mare distanță, se situează veniturile din diverse meșteșuguri (19, 45%) , urmați de cei care lucrează ca și argați sau servitori, reprezentând 14, 13% din totalul celor care aduc venit. Un număr de 162 nădlăcani se ocupau în anul 1910 cu comerțul și cărăușia (2, 80%) , în timp ce 153 de persoane erau funcționari sau aveau „meserii libere” , respectiv erau avocați, notari, medici (2, 64%).

Tabelul nr. 5. Grupe de vârstă (1910)¹⁷

0-6 ani	6-11 ani	12-14 ani	15-19 ani	20-39 ani	40-59 ani	peste 60 ani
2099	1944	968	1407	4058	2504	1063

Recensământul oficial efectuat de autoritățile maghiare în anul 1910 a numărat populația și din punct de vedere al vârstei, grupându-o în 7 categorii. La Nădlac cei mai mulți locuitori au fost cei din categoria de vârstă cuprinsă între 20 și 39 de ani, reprezentând un procent de 28, 29% din total. Populația cuprinsă între 40 și 59 de ani a reprezentat un procent de 17, 83%. Copiii de până la 6 ani au fost în număr destul de îmbucurător (2099 copii, respectiv 14, 95%) , cu toate că în acele vremuri și mortalitatea infantilă era destul de ridicată. Copiii de vârstă școlară erau într-un procent asemănător (1944 copii între 6 și 11 ani, respectiv 13, 84%). Urmează grupa de vârstă 15-19 ani (10, 02%) , urmată de persoanele cu vârsta mai mare de 60 de ani (7, 57%). Tinerii cu vârsta cuprinsă între 12 și 14 ani se află pe ultimul loc, în ceea ce privește numărul (6, 89%).

Tabelul nr. 6. Situația demografică pe sexe și situația matrimonială (1910)¹⁸

Populația	Bărbați	Femei	Necăsătoriți	Căsătoriți	Văduvi	Divorțați
14043	7117	6926	7380	5873	756	34

Același recensământ organizat de autoritățile maghiare pentru anul 1910 oferă informații privind repartitia populației pe sexe. Astfel, aflăm că la Nădlac trăiau 7117 bărbați (50, 68%) și 6926 femei (49, 32%). În ceea ce privește situația matrimonială sau nupțialitatea, la Nădlac se întâlneau în 1910 următoarele categorii: necăsătoriți – 52, 55%, căsătoriți – 41, 82%, văduvi – 5, 38%. În urmă cu mai bine de un veac, divorțurile erau foarte rare, procedura fiind destul de complicată. De aceea, și numărul celor divorțați era destul de mic. În anul 1910, la Nădlac erau 34 de persoane divorțate (0, 24%). În schimb, au fost recenzate destul de multe familii care trăiau în concubinaj. În această categorie autoritățile bisericești includeau cuplurile care locuiau în comun fără a

¹⁷Recensământul din 1910..., pp. 70-74.

¹⁸Ibidem.

avea nici măcar contract marital civil. În tabelul nr. 7 sunt extrase cifrele din documentele păstrate în Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac.

Tabelul nr. 7. Situația concubinajelor din Parohia Ortodoxă Română Nădlac (1900-1920) ¹⁹

Anul	Perechi cununate	Concubinaje
1910	520	75
1911	523	65
1912	525	100
1913	563	
1914	561	254
1915	554	278
1916	538	280
1917	529	
1918	509	287
1919	508	330
1920	506	353

Sursa: Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac, passim.

Tabelul nr. 8. Situația cunoscătorilor de carte (1910) ²⁰

Scriu și citesc	Cunosc limba maghiară
9057	7261

În cadrul recensământului populației din 1910 a fost recențată și situația analfabetismului, o problemă pe care autoritățile doreau să o înlăture cât mai repede posibil. La Nădlac, din totalul de 14043 de locuitori, 9057 știau să scrie și să citească (64, 49%) , iar 7261 de persoane cunoșteau limba oficială a statului, respectiv limba maghiară (51, 71%).

Deși începând cu luna octombrie 1895, nașterile, cununiile și decesele erau consemnate în registrele de stare civilă de la primărie, totuși, comunitățile religioase continuau practica instituită în părțile arădene la mijlocul veacului al XVIII-lea, de a consemna botezurile, cununiile și decesele în propriile lor registre de stare civilă. În tabelele următoare sunt prezentate statisticile privind pe cei botezați, cununați și decedați pe perioada anilor 1910-1920, pentru fiecare confesiune din Nădlac.

¹⁹ Pentru anii 1913 și 1917 nu s-au putut identifica informațiile necesare.

²⁰ *Recensământul din 1910...*, pp. 70-74.

Tabelul nr. 9. Situația botezurilor, cununiilor și deceselor în cadrul comunității ortodoxe române din Nădlac (1910-1920) ²¹

Anul	Botezați	Cununii	Răposați
1910	45 băieți și 45 fete	6	31 bărbați și 41 femei
1911	52 băieți și 49 fete	23	42 bărbați și 34 femei
1912	35 băieți și 43 fete	17	33 bărbați și 28 femei
1913			
1914	44 băieți și 36 fete	9	28 bărbați și 28 femei
1915	21 băieți și 24 fete	-	35 bărbați și 31 femei
1916	16 băieți și 19 fete	6	34 bărbați și 36 femei
1917			
1918	20 băieți și 15 fete	5	46 bărbați și 44 femei
1919	27 băieți, 28 fete	14	22 bărbați, 27 femei
1920	42 băieți, 42 fete	7	19 bărbați, 26 femei

Tabelul nr. 10. Situația cununiilor și deceselor în cadrul comunității evanghelice slovace din Nădlac (1910-1920) ²²

Anul	Cununii	Răposați
1910	75	95 bărbați și 78 femei
1911	80	80 bărbați și 76 femei
1912	83	118 bărbați și 84 femei
1913	86	118 bărbați și 84 femei
1914	76	102 bărbați și 94 femei
1915	7	88 bărbați și 88 femei
1916	17	60 bărbați și 83 femei
1917	25	67 bărbați și 82 femei
1918	64	94 bărbați și 106 femei
1919	178	67 bărbați și 74 femei
1920	97	60 bărbați și 72 femei

²¹ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale ale României, (S. J. A. N. Arad) , Colecția Registrelor de stare civilă (C. R. S. C.) , Oficiul Parohial Ortodox Român Nădlac, registrul nr. 52/1885-1912, răposați; registrul nr. 67/1906-1934, botezați. Pentru anii 1913 și 1917 nu s-au putut identifica informațiile necesare.

²²*Ibidem*, Oficiul Parohial Evanghelic Nădlac, registrul nr. 58/1895-1924, cununați; registrul nr. 60/1907-1929, răposați. Nu s-au putut identifica informațiile necesare privind botezații pentru perioada aflată în studiu.

Tabelul nr. 11. Situația botezurilor, cununiiilor și deceselor în cadrul comunității ortodoxe sârbe din Nădlac (1910-1920) ²³

Anul	Botezați	Cununii	Decedați
1910	5 băieți și 1 fată	1	2 bărbați și 3 femei
1911	5 băieți și 8 fete	1	3 bărbați și 4 femei
1912	3 băieți și 7 fete	0	3 bărbați și 2 femei
1913	4 băieți și 4 fete	1	5 bărbați și 3 femei
1914	4 băieți și 6 fete	2	3 bărbați și 5 femei
1915	2 băieți și 2 fete	0	3 bărbați și 2 femei
1916	1 băiat și 2 fete	0	1 bărbat
1917	2 băieți și 1 fată	1	3 bărbați și 2 femei
1918		0	9 bărbați și 3 femei
1919		1	3 bărbați și 4 femei
1920		2	2 bărbați și 4 femei

Tabelul nr. 12. Situația botezurilor, cununiiilor și deceselor în cadrul comunității greco-catolice din Nădlac (1910-1920) ²⁴

Anul	Botezați	Cununii	Răposați
1910	18 băieți și 37 fete	6	11 bărbați și 20 femei
1911	36 băieți și 23 fete	10	12 bărbați și 21 femei
1912		9	17 bărbați și 21 femei
1913		11	31 bărbați și 23 femei
1914		4	
1915		5	
1916		4	
1917		0	
1918		2	
1919		16	
1920		5	

²³*Ibidem*, Oficiul Parohial Ortodox Sârb din Nădlac, registrul nr. 69/1896-1936, botezați, cununați, răposați. Nu s-au putut identifica informațiile necesare privind botezații din anii 1918-1920.

²⁴*Ibidem*, Oficiul Parohial Greco-Catolic Nădlac, registrul nr. 63/1899-1911, botezați; registrul nr. 64/1881-1950, cununați; registrul nr. 65/1894-1913, răposați. Nu s-au putut identifica informațiile necesare privind botezații din anii 1912-1920 și răposații din anii 1914-1920.

Tabelul nr. 13. Situația botezurilor, cununiiilor și deceselor în cadrul comunității romano-catolice din Nădlac (1910-1920) ²⁵

Anul	Botezați	Cununii	Răposați
1910	20 băieți și 25 fete	9	13 bărbați și 12 femei
1911	29 băieți și 17 fete	8	23 bărbați și 8 femei
1912	28 băieți și 21 fete	9	24 bărbați și 13 femei
1913	18 băieți și 27 fete	6	
1914	22 băieți și 24 fete	9	
1915	14 băieți și 10 fete	3	
1916	18 băieți și 11 fete	6	
1917	9 băieți și 5 fete	8	
1918	11 băieți și 10 fete	8	
1919	17 băieți și 16 fete	12	
1920	14 băieți și 17 fete	7	

Tabelul nr. 14. Situația botezurilor și deceselor în cadrul comunității reformate din Nădlac (1910-1920) ²⁶

Anul	Botezați	Răposați
1910	2 băieți și 3 fete	1 bărbat și 1 femeie
1911	6 băieți și 4 fete	1 bărbat și 3 femei
1912	3 băieți și 1 fată	3 bărbați și 2 femei
1913	4 băieți și 1 fată	5 bărbați și 2 femei
1914	5 băieți și 2 fete	4 bărbați și 4 femei
1915	1 băiat și 2 fete	4 bărbați și 2 femei
1916	2 băieți și 2 fete	4 bărbați și 1 femeie
1917	1 băiat	1 bărbat și 1 femeie
1918	2 băieți și 3 fete	1 bărbat și 1 femeie
1919	1 băiat	1 bărbat
1920	14 băieți și 1 fată	1 bărbat și 1 femeie

Recensământul oficial din anul 1910 a fost unul extrem de complex. Pe lângă numărul populației, s-au recenzat și condițiile de trai ale cetățenilor din cadrul monarhiei austro-ungare. Localitatea Nădlac nu face excepție de la regula conform căreia starea materială a cetățenilor este determinată într-o anumită măsură de cadrul geografic și de gradul de cultură existentă. Fiind o zonă de câmpie, materialele de construcție pentru locuințe, precum și materialele utilizate pentru acoperișuri sunt cele aflate la îndemână. Dacă în zonele de deal și munte predomină casele din lemn, în zona de câmpie, implicit în aria aflată în cercetare, piatra și chirpiciul sunt materialele utilizate în proporție mai mare.

²⁵*Ibidem*, Oficiul Parohial Romano-Catolic Nădlac, registrul nr. 70/1881-1927; registrul nr. 71/1847-1950; registrul nr. 72/1875-1912. Nu s-au putut identifica informațiile necesare privind răposații din anii 1913-1920.

²⁶*Ibidem*, Oficiul Parohial Reformat Nădlac, registrul nr. 73/1896-1945. Nu s-au putut identifica informațiile necesare privind cununiiile pentru perioada aflată în studiu.

Tabelul nr. 15. Materiale de construcții ale locuințelor (1910) ²⁷

Case	Pereții				Acoperișul		
	Piatră și cărămidă	Piatră și pământ	Chirpici sau pământ	Lemn sau altceva	Țiglă	Șindrila	Trestie
2927	172	193	2467	95	585	198	2144

În 1910, cei chestionați au trebuit să răspundă și întrebărilor referitoare la materialul din care era construită locuința, precum și materialul din care era realizat acoperișul. Astfel, se constată faptul că la Nădlac din totalul de 2927 de case, marea majoritate erau construite din chirpici sau pământ bătut (2467 de case, respectiv 84, 28%). Restul caselor erau construite din piatră și pământ (193 – 6, 59%) , piatră și cărămidă (172 – 5, 88%) sau din lemn (95 – 3, 25%).

În ceea ce privește acoperișurile caselor, acestea erau realizate în principal din trestie (2144 – 73, 25%). Alte materiale folosite de nădlăcani pentru acoperirea caselor au fost țigla (pentru 585 de case, respectiv 19, 99% din total) și șindrila sau eternitul. 198 de proprietari de case din Nădlac (6, 76%) au ținut pasul cu vremurile și și-au acoperit casele cu eternit, material care era inventat în 1903 și era la modă la începutul secolului al XX-lea.

În anul 1914, odată cu începerea primului război mondial, populația din Transilvania, Banat sau Bucovina a fost obligată să participe la luptele duse de armata austro-ungară. Numărul mobilizațiilor era de ordinul sutelor din fiecare localitate, ceea ce a tulburat serios viața cotidiană sub toate aspectele, inclusiv din punct de vedere demografic. Mulți dintre cei întorși acasă de pe front au murit la puțină vreme din cauza rănilor și a bolilor contactate pe câmpurile de luptă, precizându-se în certificatele de deces: „mort de glonț” sau din cauza „morbului câștigat în război”. Numărul invalizilor, orfanilor și a văduvelor de război este de asemenea ridicat. Dintre orfani, mulți au rămas fără ambii părinți²⁸.

Tabelul nr. 16. Numărul morților din primul război mondial în localitățile Felnac și Nădlac – valea Mureșului Inferior²⁹

Localitatea	Populația (1900)	Case	Morți
Felnac	2970	761	61
Nădlac	13631	2396	195

În anul 1920, în zona sud-vestică a Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului se întâlnea configurația etnică prezentată în tabelul următor³⁰. Marea majoritate a localităților din această zonă erau așezări mari sub raport

²⁷Recensământul din 1910..., pp. 70-74.

²⁸ Alexandru Roz, „Aradul în timpul primului război mondial” , în *Ziridava* (Arad) , 1978, nr. X, p. 380.

²⁹*Ibidem*, p. 378.

³⁰Ștefan Costea; Dumitru D. Costea, *Șetin. O așezare românească milenară de pe Mureșul Inferior*, Arad, edit. Mirador, 1998, p. 55.

demografic, cu o populație de 3000-6000 locuitori. Unele au depășit limita superioară (Nădlac, Pecica Română, Sănnicolau Mare) , dar fiind și localități care aveau mai puțini locuitori (Secusigiu). Tabelul include slovacii, sârbii, croații, rușii, rutenii, cehii, bulgarii, polonezii la rubrica „slavi”.

Tabelul nr. 17. Situația națională în 1920 în localitățile din zona Nădlac

Localitatea	Total	Români	Maghiari	Șvabi	Slavi	Evrei
Cenad	5695	2139	485	1720	1333	18
Igrăș	3218	2991	14	191	19	3
Pecica Română	9440	6677	2115	52	522	74
Pecica Maghiară	8110	464	7427	39	30	150
Șeitin	4760	4449	20	4	270	17
Sarafola	3895	2104	70	432	1289	0
Secusigiu	2454	1980	147	298	24	5
Semlac	5712	2527	396	2082	677	30
Sănnicolaul Mare	9230	3904	1132	2757	1037	400
Nădlac	13988	4856	577	68	8362	158
TOTAL	66502	32091	12383	7643	13563	855

Statistica sus-menționată indică faptul că în această zonă trăia o importantă comunitate slavă, formată în principal din slovaci și sârbi. Prin așezarea la Nădlac și în localitățile învecinate la începutul secolului al XIX-lea a numeroase familii de naționalitate slovacă, autoritățile maghiare au încercat să anihileze ponderea românilor în zonă. În toate recensămintele din ultimele două veacuri, cifrele demonstrează că zona de sud-vest a județului Arad era dominată, din punct de vedere al naționalităților, de slovaci.

Primul război mondial. Nădlăcanul Uroș Păștean și camarazii săi de arme

3. Biserică și Școală (1802-1918)

3. 1. Comunitatea ortodoxă română din Nădlac

În drumul spre desăvârșirea unității de neam, Biserica Ortodoxă Română din interiorul arcului carpatic a reprezentat un adevărat apărător și un îndrumător statornic al populației române aflate sub vremelnică dominație străină. Prin intermediul acestei instituții, s-a păstrat credința strămoșească, limba și obiceiurile străbunilor. În Transilvania și Banat, majoritatea școlilor românești erau patronate de Biserică, aceste două importante instituții contribuind la făurirea conștiinței naționale din provinciile supuse Vienei. Aportul pe care școala l-a adus în realizarea idealului național a constat în formarea și educarea generațiilor care au contribuit la desăvârșirea statului român la 1 Decembrie 1918.

Situația grea generată de război, precum și ostilitatea autorităților maghiare față de români, se reflectă și în politica și legislația școlară impusă de Budapesta și Viena. În timpul războiului, în comitatul Arad, din cauza mobilizării multor învățători, numeroase școli și-au închis porțile. În anul școlar 1918/1919 nu mai puțin de 67 de școli confesionale ortodoxe nu și-au început prelegerile³¹, aproximativ 42% dintre copiii cu vârstă școlară din comitatul Arad nemaiaivând acces la educație.

Situația românilor din Transilvania fiind extrem de dificilă, în toamna anului 1918 au izbucnit numeroase mișcări în vederea instituirii unei administrații românești. În localitățile comitatului Arad, asemenea acțiuni au avut loc începând cu luna noiembrie a anului 1918. Puterea de stat maghiară a fost desființată și conducerea localităților a fost preluată de români, de Consiliile Naționale și de Gărzile Naționale organizate la nivel local. Alături de populația românească, în mișcarea revoluționară s-au implicat activ comunitățile germane, slovace și altele. Preoții, învățătorii și profesorii au avut un rol important, iar această elită locală, a participat la organizarea și conducerea Consiliilor Naționale și a Gărzilor Naționale locale și la instaurarea autorităților locale românești³².

Ca locație, biserica s-a aflat permanent în centrul evenimentelor. În majoritatea localităților din cadrul comitatului Arad – și nu numai – adunările naționale pentru alegerea deputaților care urmau să reprezinte comunitatea locală la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia au avut loc în fața bisericilor, fiind organizate și conduse de preoții și învățătorii confesionali.

Conform izvoarelor istorice, viața ortodoxă la Nădlac începe odată cu sosirea sârbilor în zonă. După venirea familiei Iakšić și a sârbilor – în a doua

³¹ Otto Greffner, „Acțiuni cu caracter național și social, în anul 1918 în județul Arad” , în *Ziridava* (Arad) , 1974, nr. III-IV, p. 177 și urm.

³² Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p. 213 și urm.

jumătate a secolului al XV-lea – la Nădlac este atestată o primă biserică ortodoxă, cunoscută azi sub numele de „biserica din Dolmă”³³.

După preluarea zonei Aradului de către austrieci, la începutul secolului al XVIII-lea, s-a construit la Nădlac o nouă biserică, la care au slujit atât preoți sârbi, cât și români. Această biserică este cunoscută astăzi sub numele de „biserica din Velj”³⁴. La începutul secolului al XIX-lea, această biserică era în ruină. Tot în această perioadă are loc o creștere demografică importantă. Toți acești factori au determinat conducătorii vieții religioase ortodoxe din Nădlac să inițieze în anul 1822 construirea unei noi biserici, cu hramul „Sf. Ierarh Nicolae”.

Istoricul construcției actualei biserici. După așezarea comunității slovace la Nădlac, aceștia și-au construit o biserică impunătoare (1812-1822), care reflecta starea lor materială și spirituală. Și credincioșii ortodocși au făcut același lucru. Odată cu procesul de regularizare a localităților din Transilvania și Banat, proces impus de autoritățile de la Viena, vatra satului s-a mutat puțin mai la nord, dezvoltându-se partea numită „De Din Sus” a localității. De asemenea, pentru construirea noii biserici ortodoxe s-a dorit alegerea unui loc ferit de inundații. Toate aceste elemente au determinat începerea construirii unui nou lăcaș de închinare ortodox, mai încăpător și mai trainic, pe o nouă locație. Întotdeauna nădlăcanii au avut o stare materială mai consistentă, fapt reflectat acum, în planul arhitectural al noii biserici, ce se dorea a fi impunătoare, „comparabilă cu sentimentul religios al enoriașilor”³⁵.

Cel care se ocupă cu efectuarea și supravegherea lucrărilor de edificare a noii biserici ortodoxe la Nădlac a fost Francisc Schvab din Kikinda Mare (astăzi în Serbia). Piatra de temelie a noii biserici s-a pus la data de 28 aprilie 1822, în prezența a numeroși nădlăcani³⁶. Construirea bisericii a durat șapte ani, până în 1829, după cum este consemnat pe tencuiala exterioară, deasupra ușilor de acces în biserică. Indiferent de naționalitate (sârbă sau română), preoții și credincioșii au depus eforturi egale – financiare, materiale sau prin rugăciuni – pentru a vedea ridicat noul lăcaș de închinare. Încă de la ridicare, noua biserică a reprezentat o mândrie pentru nădlăcani, deoarece atunci era cea mai mare din cuprinsul Eparhiei Aradului. Într-un inventar din 1870³⁷ se face precizarea că biserica este construită pe un teren de 552 stânjeni pătrați, suprafața construită fiind de 380 stânjeni pătrați.

Aspectul de astăzi al bisericii datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când clădirea a suferit reparații aproape în întregime. Inițial, ferestrele aveau dimensiuni mai mici, iar bolta interioară era mult mai joasă. De asemenea, turnul nu era atât de înalt și avea o cu totul altă înfățișare.

³³ Petre Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 293.

³⁴ *Ibidem*, p. 374.

³⁵ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, edit. Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 399.

³⁶ Ludovít Haan, Daniel Zajac, *op. cit.*, p. 15.

³⁷ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 37/1880-1918, f. 7-8.

Sfințirea bisericii. După finalizarea construcției bisericii în 1829, acest nou locaș de cult a fost sfințit de către un sobor de preoți, condus de către protopopul din Sânnicolaul Mare și format din preoții locali și cei din localitățile din jurul Nădlacului³⁸.

În luna decembrie a anului 1897, pictura, sculptura și pardosirea bisericii erau terminate³⁹. Având în vedere că nu fusese sfințit de către arhiereu, următoarea etapă a fost târnosirea locașului de cult proaspăt renovat.

În prezența unui mare număr de credincioși, atât ortodocși nădlăcani, cât și din satele învecinate, precum și reprezentanți ai altor confesiuni religioase din Nădlac, la data de 15/27 august 1898, sâmbătă, într-o atmosferă de mare sărbătoare s-a sfințit locașul de cult renovat. Slujba de sfințire, urmată de Sfânta Liturghie, a fost săvârșită de un sobor de preoți care l-a avut în frunte pe Ioan Meșianu, episcopul Aradului (care peste doar câteva luni va ajunge mitropolit al Ardealului) și pe preoții nădlăcani Vichentie Marcovici și Nicolae Chicin⁴⁰. Atunci au fost așezate în masa Sfântului Altar moaște de sfinți în cele patru colțuri și în centru.

Ioan Meșianu își amintea despre evenimentul de la Nădlac⁴¹: „acea biserică în adevăr frumoasă și pompoasă” a fost sfințită „cu solemnitatea recerută spre bucuria și mulțumirea poporului nostru de acolo”. Episcopul îl invită și pe preotul Moise Bocșan din Curtici, pe atunci protopopul Aradului, să îl însoțească la Nădlac: „te poftesc a mă însoți la acel act sărbătoresc”.

Biserica românească din Transilvania a avut o contribuție deosebită la mișcarea națională a românilor în întreaga perioadă dualistă. Indiferent de cult – ortodox sau greco-catolic – Biserica a încercat și a reușit să păstreze nealterată sau cu puține influențe ființa românească din această parte a Monarhiei Austro-Ungare.

3. 2. Biblioteca și Arhiva Bisericii Ortodoxe Române din Nădlac – izvor de înțelepciune spirituală

Din cele mai îndepărtate timpuri, pe lângă centrele mănăstirești funcționau biblioteci prin intermediul cărora s-au păstrat opere de o mare valoare din antichitate și evul mediu.

La începutul secolului al XVIII-lea, pe la Nădlac a trecut Vasile Sturza, iconar, zugrav de biserici, copist, dascăl⁴², de numele căruia se leagă primele

³⁸*Ibidem*, dosarul nr. 28/1871-1919, f. 97, dosarul nr. 6/1941-1944, f. 73.

³⁹*Ibidem*, registrul nr. 56/1894-1898, f. 170.

⁴⁰*Ibidem*, dosarul nr. 6/1901-1903, f. 126.

⁴¹ Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad (A. A. O. R. Arad) , dosarul nr. 271-III-1898, document 4271 din 16/28 august 1898.

⁴² Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina” Miron Roșu, 1944, pp. 78-79.

mențiuni de existență a unor cărți religioase în Nădlac. În 1706 el realizează copierea a două cărți de cult: „Svetilnele” și „Cele 11 Evanghelii ale Învierii”. În anul 1714 a venit din nou la Nădlac, aducând cu sine cartea „Cele opt glasuri”. Finanțarea copiilor acestor cărți bisericești a fost făcută de „un bun creștin spre a le dăruia apoi bisericii”.

Cea mai veche mențiune a unei biblioteci la Nădlac datează din anul 1826⁴³. Deși biblioteca era foarte modestă, compusă din câteva cărți atât religioase, cât și laice, aceasta reprezintă dovada că la Nădlac setea de cultură se manifesta încă din acele vremuri vitrege pentru intelectualitatea românească. Preotul nădlăcan de atunci, Lazăr Cervencovici, scria în jurnalul personal că tatăl său, preotul Petru, cumpărase câteva cărți pe care le folosea toată familia. Același preot notează că și fratele său, care avea aceeași profesie, a mai adăugat modeste biblioteci un număr de 6 cărți religioase și laice.

În inventarul⁴⁴ efectuat la mijlocul secolului al XIX-lea, în 1855, se specifică că la Nădlac existau 49 de volume, dintre care 20 erau în limba sârbă, iar 29 în limba română.

În 21 februarie 1870 s-a realizat un nou inventar (*Consemnare*) al tuturor obiectelor imobile și mobile deținute de biserică⁴⁵. Aici sunt menționate următoarele cărți:

a. *Românești*: 3 Evanghelii, „1 legată cu argintu și barșonu (n. n. – catifea) roșu și 2 simple” ; 2 „Triodioane” ; 2 Penticostare; 12 Minee lunare și un „comunariu” ; 3 „Octoice” , unul mare și două mici; 3 cărți de predici; 2 Trebnice; 1 Tâlcul evangheliilor; 1 Psaltire; 3 „Orarie” ; 1 Apostol; 1 Învățătură morală; 1 Acatist mic; 2 Liturghiere.

b. *Sârbești*: 1 Evangheligie „cu copcii (n. n. – închizători) de argintu” ; 1 Noul Testament; 1 Triod; 1 Penticostar; 2 Octoihuri; 2 Proloage; 1 Apostol; 2 Liturghiere; 2 Psaltiri; 1 „Orariu” ; 2 Acatiste; 12 Minee; 2 Trebnice; 1 „Irmologie”.

În anul 1910, Consistoriul Diecezan trimite o notă-circulară către toate Oficiile Parohiale din subordinea sa, prin care se cerea înființarea unor biblioteci parohiale. Fondurile pentru procurarea cărților trebuia să provină din bugetul propriu al parohiilor, din colectă de la școlari și părinții acestora sau din donații de la credincioși.

În ședința sinodului protopopesc din data de 11/24 februarie 1914, se hotărăște să se trimită tuturor parohiilor o circulară prin care se solicita informații privind starea bibliotecilor parohiale. Din nou, se cerea insistent înființarea de biblioteci în localitățile în care nu existau. În această circulară se face precizarea că „bibliotecile parohiale” trebuie „să se mărească an de an și să fie puse cu insistență în serviciul cultural, promovând și prin aceasta și prin

⁴³ Mircea Păcurariu; Gheorghe Lițiu; Vasile Popeangă; Ioana Cristache-Panait; Radu Popa, *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, edit. Episcopiei, 1989, p. 209; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 384.

⁴⁴ P. Vesa, *op. cit.*, p. 643.

⁴⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 37/1880-1918, f. 8.

alte mijloace posibile cauza culturală a neamului și reducerea numărului analfabeților”⁴⁶.

La data de 26 iunie 1917⁴⁷, printr-un nou ordin al Consistoriului, se pune în vedere preoților ca începând cu data de 1 septembrie a aceluiași an să se pună la dispoziția școlărilor și a credincioșilor adulți cărți procurate prin intermediul Bibliotecii Diecezane din Arad.

Aproape în fiecare an se făceau recomandări în legătură cu volumele care ar trebui să fie cuprinse în cadrul bibliotecilor parohiale. Astfel, în 19/31 august 1896⁴⁸ se emite o circulară al Episcopiei Aradului în care se precizează că este necesară înființarea unei biblioteci a oficiului parohial cu cărți din lista realizată de ASTRA, filiala Brașov. Se recomandă ca și preoții și învățătorii să își procure cărțile necesare aflate pe această listă.

Pe lângă aceste recomandări, erau trimise, periodic, și liste cu cărțile interzise de către autoritățile de la Viena și Budapesta. Este vorba în special de cărțile cu conținut istoric și geografic, mai ales volumele publicate în afara arcului carpatic. În data de 6/18 mai 1896⁴⁹ este emisă o astfel de listă cu cărțile care nu ar trebui să intre niciodată în cadrul bibliotecilor parohiale sau școlare.

În biblioteca parohială din Nădlac astăzi regăsim printre cele mai vechi și importante volume⁵⁰, cărți de cult și laice, unele dintre ele având însemnări și notițe legate de evenimente istorice sau personale. Dintre acestea, selectăm următoarele:

- *Emanuelis Alvari este Socitate Iesu Institutionum Grammaticarum Libeo III de Syllaborum Dimensione, cui Adjunguntur Ars Metrica, Candidatus Rethorice, Alique que Humanitad, seu Poesseos Schola fere, Prelegari solent*, Buda, 1797, limba latină.
- *Patima și moartea Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*, de Vasile Aaron, tipărită la Sibiu, în tipografia lui Ioan Bart în 1808, scrisă cu alfabet chirilic. Dintr-o notiță de pe carte aflăm că a fost proprietatea lui Constantin Țireac, care a donat-o apoi bisericii.
- Constantin Diaconovici-Loga, *Tâlcuirea Evangheliilor*, Buda, 1835.
- *Cirianeodoromion, adică Cuvântări bisericesti pentru fiecare duminică a anului întocmite de prea sfințitul arhiepiscop al Astrahanului Hikifos Teotoke*, tipărită la Sibiu, la Tipografia diecezană în 1855, cu alfabet chirilic.
- *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a feții cei vechi și cei nouă. După originalul celor șaptezeci și doi de tâlcuitori din Alexandria*, tipărită „în zilele prea Înaltului nostru împărat al Austriei, Francisc

⁴⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 320/1914, f. 16.

⁴⁷ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 16/1917, f. 111.

⁴⁸ *Ibidem*, dosarul nr. 4/1894-1896, f. 218.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 94-95.

⁵⁰ Gabriela Adina Marco, „Politica culturală a Parohiei Ortodoxe Române de la Nădlac până la Unirea din 1918”, în *Buletinul „Casa cărții” al Bibliotecii „Tudor Arghezi”*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2008, pp. 178-193.

Iosif I. Sub privegherea și binecuvântarea excelenței sale prea sfințitului domn Andreicu Baron de Șaguna” , Sibiu, 1856-1859, cu alfabet chirilic. Pe această carte, care are copertele îmbrăcate în catifea roșie, se află următoarea inscripție: „Această Sfântă Evanghelie s-au cumpărat în anul de la Crt. 1863, Aprilie 23 prin antistii Comunei G. n. u. eclesiastice cu 60 florini v. a. În acestu Anu au fostu Episcopu Pr. Sft. Sa Domnul Procopiu Ivașcoviciu, protopresviteriu Ioan Rațiu, eară preoții respectivu a acestei comune: Michael Czervencovici Parochu și Assr Consistor – George Șerban Parochu Vincențiu Marcovici Parochu administrator și Petru Adamovici Capelan cel dintiu și estu din urmă de nacionalitate serbă. Iiu Invaciatorii au fost Michail Chicin român și Iliu Demetriu Adamovici Serbu. Epitropii: I Demetriu Luțiaiu; II Ioan Feher; Vasiliu Olariu ear servitoriu St. Bisericii Petru Petrovici. S-au înscris în anul 1863 Maiu 19 în Nădlacu prin Vincențiu Marcovici, parochial administrator”. La final există câteva pagini în care este consemnată cronica parțială a parohiei.

- *Istoria literală tâlcuire a cărților Noului Testament compusă de Vasile Ioanovici presbiter din eparhia Bucovinei al studiului bisericesc al Noului Testament la Institutul Teologic în Cernăuți*, tipărită la Cernăuți la tipografia lui Ialoan Echarde în 1859, cu alfabet chirilic.
- *Cartea Evangheliilor*, „tipărită în zilele prea înălțatului împărat al Austriei Francisc Iosif I, supt privegherea și cu Binecuvântarea prea Sfinției Sale domnului Andrei baron de Șaguna, episcop al Bisericii greco-răsăritene Ortodoxe în Marele Principat al Ardealului, comandor al Ordinului leopoldin cezaro-regesc austriac și sfetnic din lăuntru de stat al Maiestății Sale cezaro-regesc apostolice” , Sibiu, Tipografia diecezană, „la anul Domnului 1859” , cu alfabet chirilic.
- *Istoria Bisericii Ortodoxe Răsăritene Universale de la întemeierea ei, până în zilele noastre, compusă acum întâia oară la lumina vremii ca manuscriptu de Andrei Baron de Șaguna*, tipărită la Sibiu, la Tipografia diecezană în 1860, cu alfabet chirilic.
- *Ciaslovul acesta în zilele prea luminatului și prea înălțatului împărat al Austriei și rege al Ungariei Franțisc Iosif I cu binecuvântarea prea sfinției sale Domnului Andrei*, tipărită la Sibiu, la Tipografia diecezană în 1870. Această carte a fost donată bisericii de către „credinciosul Ștefan Luțai, negustor în Nădlac”.
- *Dumnezeieștile Liturghii ale sfinților ierarhi Ioan Gură-de-Aur, Vasile cel Mare și Grigorie Teologul împreună cu rânduella chieării Duhului Sfânt tipărite în zilele preainălțatului nostru împăratu Franz Iosif I cu binecuvântarea înaltpreasfinției sale Domnului Ioan Mețianu, arhiepiscop al bisericii ortodoxe din Transilvania, și metropolit al românilor gr. ort. din Ungaria și Transilvania, cavaler al ordinului „Coroana de fer cl. II” proprietariu al crucii cei mari și celei mici a ordinului „Francisc Iosif” , membru în casa magnaților*

etc. , etc. , Sibiu, Tiparul Tipografiei Archiepiscopale, 1902. Pe această carte, la pagina a doua a cuprinsului se află o însemnare, o strofă din înțelepciunea populară: „Ajută pe cel sărac/Căci el mâna când întinde/Și se roagă încetinel/Îți aduce ție-aminte/Că poți fi și tu ca el. “

Păstrarea documentelor în arhive parohiale a fost un subiect frecvent dezbătut la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor în ședințele consistoriului diecezan de la Arad. Această preocupare urma să contribuie la o scriere ulterioară a unei lucrări având ca tematică istoricul eparhiei.

În inventarul efectuat în anul 1855, pe lângă cele 49 de cărți, sunt menționate și documentele de arhivă: 35 de registre matricole (16 registre de botezați, cel mai vechi datând din 1774, 7 registre de cununați, începând cu anul 1774 și 12 registre cu persoanele decedate, începând din 1801) și 5 protocoale de circulare, începând cu anul 1784. În anul 1898⁵¹ sunt numărate: 16 matricole ale botezaților, 13 ale răposaților, 7 a cununaților, 5 protocoale a circularilor, 3 registre ale „socoților” ; 2 registre privind scaunele din biserică; 5 protocoale ale proceselor verbale ale ședințelor comitetului parohial și ale sinodului parohial.

Printr-o circulară emisă la data de 9/21 martie 1896⁵², Consistoriul Diecezan cere din nou să se organizeze arhivele parohiale, dându-se sfaturi utile privind așezarea actelor și depozitarea dosarelor. Se cere să se strângă toate actele din perioada 1881-1895 la un loc, să „se aleagă și să le separeze după fiecare an într-un volum, adică anul 1881, un volum și așa mai departe până la capătul anului 1895, de toate 15 volumi respective 15 fascicole ... Fiecare fascicul să fie legat între 2 conservatoare de acte ... și așa după ani să se așeze în arhiv în ordine, ca anul cel mai de mult trecut să fie mai din jos și așa în coacea până la 1895 inclusive ... Actele înseși să fie în ordine așezate după edarea lor, așa ca cele din timpul mai nou să fie mai deasupra, d. e. actele din 31 decembrie 1895 în fascicolul acestui an să fie așezate în ultimul loc, adică deasupra fascicolului până când celea din ianuarie tocmai din jos, dar toate numerice. Nu este lucru greu și este frumos! Unde nu se practică așa nu se poate numi oficiu parohial regulat! ... Fiecare oficiu parohial să-și procure un almarin (volaz) ori șifon care să suplinească arhivul”. Ca termen de finalizare a punerii în ordine a arhivelor este stabilită data de 15/27 aprilie 1896.

În cadrul ședințelor Sinodului eparhial din 1904 se constată că nu toate parohiile din Eparhia Aradului au arhiva „în bună ordine”. Deputatul Moise Popovici⁵³ face propunerea organizarea corectă a arhivelor parohiale, deoarece „unele biserici, respective arhivele parohiale, dispun de acte, documente și manuscrise vechi” care „sunt un izvor bogat pentru istoria bisericilor. .. și pentru istoria eparhiei noastre”. El propune să se solicite preoților să scrie monografiile parohiale care „se vor tipări și distribui” , originalele fiind păstrate în arhiva consistorială.

⁵¹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 37/1880-1918, f. 31.

⁵² *Ibidem*, dosarul nr. 4/1894-1896, f. 195.

⁵³ *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza Română Gr. -Orientală a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1904*, Arad, Tipografia Diecezană, 1904, p. 14, 15.

Printr-o altă circulară emisă la data de 15/28 mai 1906⁵⁴ se explică scopul arhivelor parohiale bine organizate, și anume, păstrarea și valorificarea datelor istorice ale fiecărei parohii pentru realizarea ulterioare a unei istorii a întregii Eparhii a Aradului.

Documentele păstrate în cadrul Arhivei Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac reprezintă un izvor valoros pentru cercetarea istoriei acestei comunități ortodoxe deoarece includ informații importante privind cunoașterea detaliată a vieții religioase din vestul României.

3. 3. Comunitatea ortodoxă sârbă din Nădlac

În secolul al XVIII-lea, jurisdicția bisericească sârbească de la Karlowitz primește spre oblăduire și comunitățile ortodoxe române din provinciile Imperiului Habsburgic. Încă din acea perioadă, românii au dus o luptă susținută pentru ca biserica lor strămoșească să aibă din nou ierarhie românească.

În Eparhia Ortodoxă a Aradului, lupta spirituală dintre români și sârbi se întetește în primele decenii ale secolului al XIX-lea, încheindu-se în anul 1829 prin numirea primului episcop de origine română, în persoana lui Nestor Ioanovici (1829-1830)⁵⁵.

Oficial, lupta pentru conducerea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania s-a încheiat în anul 1864, prin numirea mitropolitului român Andrei Șaguna având sediul mitropolitan la Sibiu. După această numire, a urmat despărțirea ierarhică româno-sârbă la nivelul comunităților locale.

La Nădlac, românii și sârbii se rugau împreună în același locaș de cult construit prin eforturile ambelor grupuri etnice. Conviețuirea și strânsele legături de familie au determinat ca la Nădlac, despărțirea religioasă dintre români și sârbi să se realizeze pașnic în anii 1871-1872⁵⁶. Conform protocolului de despărțire dintre români și sârbi, semnat la data de 12/24 septembrie 1871, românii, majoritari, au păstrat biserica, plătindu-le sârbilor o sumă de bani drept despăgubire. Cărțile de cult au fost împărțite după limba în care au fost scrise. După despărțire, sârbii au închiriat fosta sală a Casei culturale ortodoxe pentru a-și putea desfășura în condiții propice activitatea religioasă.

Din anul 1891, sârbii și-au propus construirea unui locaș de cult, însă, fiind o comunitate mică, pentru împlinirea acestui deziderat cer ajutor și fraților români. În ședința comitetului parohial ortodox român din Nădlac din data de 24 noiembrie 1891, „președintele aduce la cunoștința comitetului parohial rugarea primită din partea conlocuitorilor și conreligionarilor noștri sârbi în care deoarece ei voiesc a-și edifica biserica și neputând duce în efectuare mărețul fapt

⁵⁴ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 7/1904-1906, f. 241.

⁵⁵ Pentru detalii consultă volumul Pavel Vesa, *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul Episcop sârb la primul Episcop român*, Arad, edit. Arhiepiscopiei Aradului, 2010.

⁵⁶ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, f. 2.

fără de ajutorul și binefacerea a altor corporațiuni și singurateci se roagă a fi ajutoși și din partea comunei noastre bisericești cu oareșicareva sumă”. Din cauza unor cheltuieli ce nu puteau fi amânate, deoarece „comuna noastră bisericească de prezent este prea îngreunată cu recerinte esprese”, românii vor onora cererea sârbilor „pe anul viitor 1892 în rubrica percepțiunilor comunei noastre bisericești a se lua oareșicareva sumă din care să se poată vota un ajutoriu conlocuitorilor și conreligionarilor noștri sârbi”⁵⁷.

Ca loc pentru construirea locașului de cult, sârbii au ales un loc foarte aproape de biserica română. Locul pe care s-a clădit biserica, precum și jumătate din costurile construcției au fost donate de gospodarul nădlăcan Isa Mudrici⁵⁸. Din punct de vedere arhitectural, biserica ortodoxă sârbească de la Nădlac are ca model structura arhitecturală a bisericii ortodoxe române, având același plan, dar la dimensiuni mult mai reduse. Este o biserică tip navă, cu o absidă poligonală și cu un turn. Conform inscripției de pe turnul bisericii, în 1893 s-a încheiat de construit actualul locaș de închinăciune sârbesc.

În cursul anului 1909 biserica a fost zugrăvită în interior și a fost sculptat iconostasul. Sculptura, pictura, auritura au fost realizate în stil *Arta 1900* de către Eugen Schpang, originar din Timișoara. Ca pictură, pe pereții interiori artistul a folosit doar elemente decorative, iar pe cele patru laturi ale boltei a realizat simbolurile celor patru evangheliști: taurul, leul, vulturul și îngerul⁵⁹. Singurele icoane pictate în interiorul bisericii sunt pe iconostas, care are trei registre de pictură. Icoanele împărătești înfățișează pe *Sfântul Ioan Botezătorul*, *Iisus Hristos*, *Maica Domnului cu Pruncul în brațe*, *Sfântul Mare Mucenic Dimitrie* – patronul locașului de cult și a comunității sârbești din Nădlac. Deasupra ușilor împărătești este realizată *Cina cea de taină*. Pe ușile împărătești și pe cele diaconești, icoanele coincid cu cele din biserica ortodoxă română, respectiv: *Sfântul Arhidiacon Ștefan* (la sud), *Arhanghelul Mihail* (la nord) și *Bunavestire* pe ușile împărătești.

Registrul următor cuprinde șase scene din viața Domnului nostru Iisus Hristos, grupate câte trei, despărțite de scena *Sfintei Treimi*. De la stânga la dreapta pictorul a realizat următoarele scene: *Nașterea Domnului*, *Botezul în Iordan*, *Învierea Domnului*, *Înălțarea la Ceruri*, *Pogorârea Sfântului Duh* și *Schimbarea la față a Mântuitorului*. Registrul de sus cuprinde icoanele celor 12 Apostoli, dispuse câte șase, patru pe rândul de jos și doi pe rândul de sus, de o parte și de alta icoanei centrale, care reprezintă *Răstignirea lui Iisus Hristos*. Deasupra acestei icoane se află Crucea specifică oricărui iconostas, iar de o parte și de alta sunt plasate icoanele *Maica Domnului* (la sud) și *Apostolul Ioan* (la nord). Icoanele de pe iconostas sunt despărțite prin elemente decorative florale.

Prăznicarele aduse din vechea biserică din Velj se folosesc până în zilele noastre în biserică. Acestea sunt realizate pe materiale diferite (tablă, lemn),

⁵⁷*Ibidem*, f. 170.

⁵⁸http://www.rastko.rs/rastko-ro/crkva_nadlac.htm, 1 octombrie 2015.

⁵⁹ Pictura decorativă a pereților a fost acoperită în timpul renovării interioare.

având diverse stiluri și perioade de realizare. Nici ca dimensiuni nu au o anumită unitate, unele fiind de formă pătrată, altele de formă dreptunghiulară.

Turnul bisericii are acoperiș confecționat din tablă și ornamente vopsite cu negru. Inițial în turn au fost așezate trei clopote, dar acestea au fost rechiziționate de către autoritățile austro-ungare în timpul primului război mondial. Clopote noi au fost turnate după încheierea primei conflagrații mondiale. Acestea, „de nou făcute” , au fost instalate în turn, în ziua de duminică, 7 octombrie 1923, la orele 11, în sunetul clopotelor de la celelalte biserici din Nădlac⁶⁰ (ortodoxă română, greco-catolică, evanghelică și romano-catolică). În prezent, în turnul bisericii se află trei clopote care sunt împodobite cu motive religioase și florale având și inscripții. Pe clopotul cel mare stă scris: 1926, ÖNTÖTEBISZAG JOZSEF GYOROKON și are ca element decorativ un porumbel. Pe cel mijlociu se găsește următoarea inscripție: 1923, Fr. Hönig Arad. Clopotul mic a fost făurit în anul 1923, iar ca decorațiuni are un brâu de struguri în parte de sus, iar în partea de jos un brâu floral.

La data de 12 septembrie 1909⁶¹, biserica sârbească a fost sfințită de către episcopul sârb de la Timișoara. La eveniment sunt invitați și românii, aceștia „stându-le în ajutor și la primirea” oaspeților. Comitetul parohial ortodox român „primește cu plăcere invitarea și promite tot sprijinul” confrăților sârbi.

Școala confesională ortodoxă sârbă și-a început activitatea în casa parohială, care se află alături de biserica sârbă, totodată acolo fiind și locuința preotului și a învățătorului.

Datorită exodului de populație, a trecerii la alte culte religioase și a căsătoriilor mixte, astăzi la Nădlac se găsesc foarte puține familii sârbe (19 persoane la recensământul din anul 2002) , iar copiii nu mai învață limba strămoșilor lor.

3. 4. Comunitatea slovacilor evanghelici

Nădlac – localitate de interferențe etno-religioase. Din antichitate până în zilele noastre pe la Nădlac s-au perindat numeroase populații. Unele au trecut doar; altele au rămas aici. Fiecare cu trăsături morale și obiceiuri specifice, acestea și-au pus amprenta mai mult sau mai puțin pe viața spirituală și materială a localității.

După cum arată statisticile, în ultimele două veacuri, cea mai importantă comunitate etnică și religioasă din Nădlac este cea slovacă-evanghelică.

Cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la sosirea lor la Nădlac, în anul 1853 s-au ținut serbări de aniversare și cu această ocazie a fost scrisă o carte privind istoria slovacilor de aici de către preoții evanghelici Ludovit Haan și Daniel Zajac („Dejepis stareho i noveho Nadlaku” – „Istoria vechiului și noului

⁶⁰ A. P. O. R. Nădlac, dosar nr. 1/1920-1923, f. 118.

⁶¹ *Ibidem*, registrul nr. 59/1909-1914, p. 42.

Nădlac”). La aniversarea centenarului de la punerea pietrei de temelie a bisericii evanghelice și a 110 ani de la sosirea slovacilor la Nădlac, preotul Ivan Bujna a scris o nouă istorie a evanghelicilor nădlăcani („Strucny nastin. Dejin cirkve evanjelickey a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912” – „Scurtă descrie. Istoria bisericii evanghelice din Nădlac de la anul 1853 la anul 1912”). Pe baza informațiilor cuprinse în cele două volume, cercetătorii trecutului pot reconstitui viața nădlăcanilor din secolul al XIX-lea și din primele decenii ale secolului trecut.

Imediat după așezarea lor la Nădlac, în anul 1804 slovacii au început construirea unei biserițe, în jurul căreia se va dezvolta comunitatea evanghelică. Primul preot evanghelic de la Nădlac a fost numit la data de 12 octombrie 1804 – Ian Keblovsky, fost profesor și preot în localitatea Roznava. Biserica a funcționat provizoriu până în anul 1812, când a început construcția bisericii care dăinuie până azi. Piatra de temelie a actualei biserici a fost pusă la data de 3 mai 1812⁶². Acest locaș de cult a fost înălțat de Iozef Hoffer, maistru zidar din Arad. La data de 16 mai 1822, cu mare fast, în prezența unui mare număr de credincioși evanghelici, dar și de alte confesiuni, biserica evanghelică din Nădlac a fost sfințită.

Prima școală a fost construită în anul 1804, pe locul actualei case parohiale. Primul învățător care a oficiat la Nădlac a fost Ian Valentin, numit în funcție la data de 4 iulie 1803. Din anul 1807, la Nădlac și-a început activitatea și al doilea învățător slovac. În anul 1834 este construită școala centrală, pe locul primei biserici evanghelice din Nădlac⁶³, în vecinătatea celei actuale, iar în 1839 este construită încă o școală.

Informațiile statistice din anul 1900/1901 precizează că la școala confesională evanghelică de la Nădlac au urmat cursurile școlare 857 de elevi, dintre care 433 băieți și 424 fete. Dintre elevii de atunci s-a ridicat generația care în 1918-1919 va acționa pentru unirea Transilvaniei cu Regatul României. Conform datelor statistice din 1914, slovacii erau sluiți de 2 preoți, iar copiii lor învățau în 10 școli, având 10 învățători.

Încă de la așezarea lor la Nădlac, slovacii au avut relații bune, atât cu ortodocșii români, cât și cu reprezentanții celorlalte grupuri etnice și confesiuni din localitate.

3. 5. Apariția și dezvoltarea cultului greco-catolic la Nădlac

Regiunile de apus ale Transilvaniei (Arad, Bihor, Satu Mare) au intrat primele în contact cu urchia catolică. Aceste ținuturi erau cel mai greu de apărat, fiind depărtate din punct de vedere geografic de centrele bisericesti orientale. Aceste regiuni au stat primele și mereu în calea „vânturilor” ce căutau să

⁶² L. Haan, D. Zajac, *op. cit.*, p. 37.

⁶³ *Ibidem.*

dezrădăcineze pe români din legea și limba strămoșească. Permanent, zona Arad-Nădlac a reprezentat o regiune de interferență între cele două confesiuni creștine, cu greu putându-se trasa o graniță precisă între acestea, însă în zona Arad-Nădlac conviețuirile la nivel local erau pașnice și tolerante.

Încă din anul 1640 catolicii au încercat atragerea ortodocșilor transilvăneni⁶⁴, creând și un organism în acest scop, *Missio Dacica*. Principalul rol în răspândirea ideii de unire dintre catolici și ortodocșii români a fost jucat de membrii ordinului iezuit. Prin filieră religioasă, habsburgii au dorit să câștige ceea ce nu au reușit prin alte mijloace: consolidarea dominației lor și a catolicismului în aceste părți ale Europei și limitarea puterii ungarilor reformați.

Din punct de vedere economic, marea majoritate a românilor transilvăneni avea statutul de iobagi, atât țaranii, cât și preoții. Doar episcopii și mitropolitul erau scutiți de iobăgie, însă erau și ei împovărați de numeroase dări. De asemenea, românii nu aveau niciun drept politic, trăind sub statutul de „populație tolerată”.

Autoritățile au încercat atragerea românilor ortodocși nu cu argumente religioase, ci cu promisiuni de îmbunătățire a situației materiale și sociale a preoților și a credincioșilor care vor accepta unirea cu Biserica Romei. Pentru a reuși în demersurile lor printre ortodocși, catolicii promiteau „de la împărăție biserică în cinste, .. , multe ușorimi” și pământ dacă trec la legea unită⁶⁵. Dorința unei părți din clerul ortodox de a scăpa de greutățile apăsătoare pe care le suportau și de a se bucura de aceleași drepturi și avantaje materiale ca și preoții catolici a contribuit la primirea unirii cu Biserica Romei.

După moartea mitropolitului ortodox de la Alba-Iulia, Teofil, în vara anului 1697, i-a urmat în scaunul de arhierie un tânăr călugăr de la mănăstirea din Alba Iulia – Atanasie (Anghel din botez)⁶⁶. Potrivit obiceiului secular, acesta a plecat la București spre a fi hirotonit întru arhieru. La data de 22 ianuarie 1698, Atanasie a primit însemnele arhieresti de la mitropolitul Țării Românești Teodosie și de la patriarhul Ierusalimului Dositei, care era în exil la București în acea perioadă. Noului arhieru transilvănean i s-a impus să semneze o „mărturisire de credință ortodoxă” în 22 de puncte, prin care i se cerea să respecte toate învățăturile dogmatice, canonice și de cult ortodoxe. Ignorând promisiunile și jurămintele făcute la București, capul Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania a trecut la noul cult în martie 1701, devenind episcop greco-catolic. Ca o compensare a coborârii în grad, Atanasie a fost decorat cu lanț de aur împodobit cu cruce și portretul împăratului. Din punct de vedere ierarhic, greco-catolicii transilvăneni au fost puși sub ascultare față de Arhiepiscopia Catholică de Esztergom (Strigoniu).

⁶⁴ Teodor V. Damșa, *Biserica greco-catolică din România în perspectivă istorică*, Timișoara, edit. De Vest, 1994, p. 15.

⁶⁵ Gheorghe Ciuhandu, *Propaganda catolică-maghiară de la Macău în coasta diecezei ortodoxe a Aradului (1815-1864)*, Arad, edit. Autorului, Tipografia Diecezană, 1926, p. 10.

⁶⁶ Mircea Păcurariu, *Uniația în Transilvania în trecut și astăzi*, Oradea, edit. „Episcop Nicolae Popovici”, 2006, p. 16.

Deși s-au semnalat numeroase proteste și reacții negative, noul cult „a prins” în Transilvania. Însă, din cauza promisiunilor nerespectate de către autorități, de-a lungul timpului s-au semnalat numeroase reveniri la ortodoxie, însă acele persoane riscau ca „nici pruncii li se boteza, nici morții li se îngropa”⁶⁷. Propaganda atragerii ortodocșilor spre catolicism nu a încetat odată cu formarea noului cult. Nu toate comunitățile ortodoxe supuse Vienei au trecut la uniție în același timp. Unele părți nu au cunoscut niciodată propaganda catolică. Altele s-au atașat mai târziu Bisericii greco-catolice.

În zona Mureșului Inferior, momente prielnice pentru activitatea de propagandă greco-catolică s-au ivit abia la mijlocul secolului al XIX-lea. Propagandiștii catolici au speculat momentele din istorie când situația socială sau economică era extrem de dificilă. Anul 1847 și cei anteriori, în părțile vestice ale actualului județ Arad, au fost slabi din punct de vedere al roadelor⁶⁸. Din cauza situației materiale destul de precare, dările și „stolele” cerute de stat și preoți au fost considerate de populație ca fiind exagerate. La data de 24 februarie 1847 se trimite o jalbă la Oradea cu plângeri contra birurilor apăsătoare⁶⁹. În plângere se precizează și faptul că preotul greco-catolic de la Igrîș, Ioan Crețu, a semănat „sămânța întru norodul nostru prin unele cărți hulitoare de legea noastră” ademenind credincioșii ortodocși că „de se vor uni nu vor da bir”. O nouă jalbă este adresată episcopului din Oradea la 12 martie 1847, în care nădlăcanii se plâng de stolele mari și de faptul că preoții ortodocși nu țin predici. Cu această ocazie un număr de 625 de suflete cer să fie primiți în rândurile greco-catolicilor.

Alternativa facilă ce s-a arătat ortodocșilor a atras pe mulți nădlăcani, în special pe cei săraci, bucuroși că nu vor mai trebui să plătească atâtea dări. Alertați de perspectiva pierderii unui număr însemnat de credincioși în favoarea greco-catolicismului, preoții ortodocși de la Nădlac au convocat o ședință a sinodului parohial la 21 februarie 1847. În acea întrunire s-a discutat și despre posibilitatea scăderii dărilor pentru biserică și preoți.

La data de 14/26 martie 1847 preotul Ioan Crețu îi înmânează preotului Petru Varga o listă cu 86 de familii ce au trecut la greco-catolicism pentru a fi șterse din rândul ortodocșilor. Pentru a împiedica pierderea și a altor credincioși, la data de 30 aprilie, preoții Petru Varga, George Șerban și capelanul David Luțai se obligă în fața conducătorului oficiului parohial, preotul Mihail Cervencovici, că de acum înainte vor respecta cuantumul stolelor stabilit în 1775-1777⁷⁰.

O altă cauză a îmbrățișării cultului greco-catolic a fost limba liturgică. La Nădlac trăiau și se rugau împreună ortodocși români și sârbi. Prin lege și tradiție, limba liturgică era cea slavonă. Deși în număr mic în comparație cu românii, sârbii doreau să păstreze limba liturgică neschimbată. Românii,

⁶⁷ T. V. Damșa, *op. cit.*, p. 52, nota 76.

⁶⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 19.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 21, nota 1.

majoritari, doreau ca limba folosită la slujbele religioase să fie cea română, deoarece mulți nu înțelegeau slavona. Din această cauză unii credincioși își leapădă credința strămoșească „ispovăduindu-se și cuminecându-se la Crețu” , din cauză că acesta folosea doar limba română în cadrul slujbelor. Preotul Ioan Crețu a exploatat la maxim disensiunile dintre românii și sârbii ortodocși de la Nădlac, atrăgând de partea uniției tot mai multe familii.

În aceeași perioadă au loc învrăjbiri între ortodocși și treceri la cultul greco-catolic și în alte localități învecinate Nădlacului⁷¹: Cenad, Șeitin etc. Alarmat, episcopul arădean Gherasim Raț îl înștiințează pe superiorul său de la Karlowitz despre aceste tulburări, rugându-l să găsească cât mai rapid o soluționare a problemelor ivite la vestul eparhiei sale.

Conform inscripției de pe fațada vestică a bisericii reiese că biserica a fost terminată în anul 1880. Până la ridicarea bisericii slujbele se țineau într-o casă închiriată și sfințită în acest scop. Biserica greco-catolică din Nădlac are o pictură interioară fără prea mult fast. Credincioșii uniți au ales ca hramul Bisericii lor să fie „Înălțarea Sfintei Cruci” , sărbătorit în fiecare an la data de 14 septembrie.

3. 6. Comunitatea romano-catolică din Nădlac

Întâia atestare documentară a vieții religioase de la Nădlac datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea. În anul 1334 este amintit un preot pe nume Petru, care a plătit decima papală de 2 dinari⁷².

Comunitatea romano-catolică din Nădlac a fost reorganizată începând cu anul 1845. În acel an, comunitatea romano-catolică a fost serios ajutată de capitlul cameral. Serviciile religioase se realizau în clădirea școlii, până la ridicarea unui locaș de cult. Biserica era consacrată Sfântului Anton de Padova⁷³. Paroh era Ignatius Holtzmann, secretar districtual. În anul 1845 s-au botezat 38 persoane și au decedat 85 de catolici. Învățător era Petru Lelek. În localitate se folosea printre catolici limba maghiară și slavică (slovacă).

Clădirea bisericii romano-catolice din Nădlac a fost construită între anii 1878-1879. Principalul finanțator al ridicării bisericii a fost Alexandru Bonnaz⁷⁴. În acea perioadă, comunitatea cuprindea în principal catolici veniți din Ungaria și Slovacia. Carl Leopold Wegenstein din Timișoara oferă o nouă orgă pneumatică cu 8 registre, care este listată în catalogul său ca Opus 81. În timpul celui de al doilea război mondial, tuburile au fost rechiziționate în scopuri de război și până în prezent nu au fost înlocuite.

⁷¹*Ibidem.*

⁷² P. Țiucra Pribeagul, *op. cit.*, p. 262.

⁷³*Schematismus Diocesis Csanadiensis sede episcopali vacante ad annum 1851 editus*, p. 137.

⁷⁴*Schematismus cleri diocesis Csanadiensis pro anno domini 1883.*

Există și o capelă în cimitir donată de văduva Susana Kutni în anul 1879, edificată în anul 1880, patron fiind Erariul Regesc Ungar. În anul 2018 se realizează importante lucrări de restaurare a capelei.

În anul 1875, administrator parohial era Paul Radics⁷⁵. În acel an au avut loc 31 de boteze și 55 înmormântări. În anul 1883, preot era Francisc Dobsch⁷⁶. În anii 1927-1932, preot era Iosif Lengyel. În luna octombrie 1946, documentele îl atestă ca preot romano-catolic la Nădlac pe Csótó Nagy Ștefan. Comunitatea era formată din 258 capi de familie și 610 suflete.

Pentru anul 1851 sunt consemnați 50 copii de vârstă școlară, din care 43 frecventează cursurile. În anul 1883, din cei 90 copii romano-catolici obligați la frecventarea școlii, frecventează doar 78 de elevi. În anul 1920, învățătoare la școala confesională romano-catolică din Nădlac a fost Margareta Kontraszti⁷⁷.

Biserica actuală poartă hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” (29 iunie).

Din punct de vedere numeric, populația romano-catolică din Nădlac crește exponențial până în anul 1910, conform datelor incluse în tabelul nr. 18.

Tabelul nr. 18. Populația romano-catolică din Nădlac (1827-1930)

Anul	Romano-catolici
1827	373
1851	567
1869	652
1875	736
1880	744
1883	779
1900	1089
1910	1257
1930	678

⁷⁵*Schematismus cleri diocesis Csanadiensis pro anno domini 1875.*

⁷⁶*Schematismus cleri diocesis Csanadiensis pro anno domini 1883.*

⁷⁷ S. J. A. N. Arad, *fond Oficiul Parohial Greco-Catolic Nădlac*, dosarul nr. 6/1920-1943, f. 27.

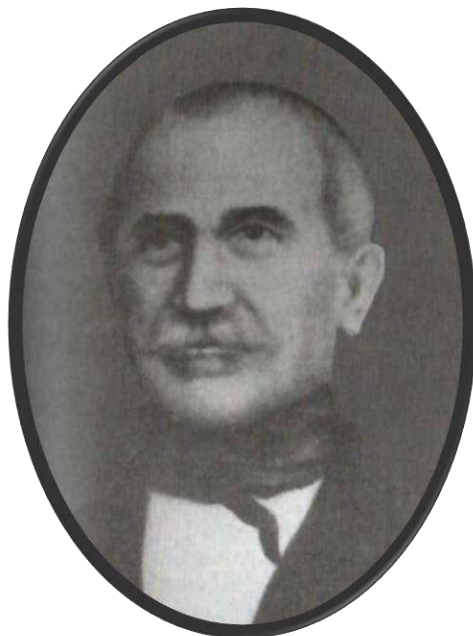
4. Repere identitare nădlăcane din viața cultural-politică a Transilvaniei

4. 1. Profesorul Atanasie Șandor (1809-1892).

Promotor al culturii române din localitatea Nădlac, județul Arad

Atanasie Șandor⁷⁸ s-a născut în 14 mai 1809 la Nădlac, din părinți țărani. Sora sa s-a numit Persida și a fost căsătorită cu negustorul Ioan Marienescu de la Lipova, mama avocatului și folcloristului Atanasie Marian Marienescu, primul arădean membru corespondent al Academiei Române de la București⁷⁹. Atanasie Șandor a fost căsătorit cu Iuliana, născută Fruscha în anul 1825. Împreună au donat Catedralei vechi din Arad o cruce de argint în anul 1882, fiind trecuți în rândul donatorilor și binefăcătorilor aceluși locaș de cult. Iuliana a trecut la cele veșnice în 1889. Iată ce scrie în necrologul publicat în revista „Familia” de la Oradea: „*Iuliana Șandor n. Fruscha*, consoarta dlui dr. Atanasie Șandor, veteranul medic român din Arad, a încetat din viață la 17 l. c. în etate de 64 de ani și în al 47-lea al căsătoriei sale. O jlesc, afară de consortele său nemângâiat, fiica sa Anna măr. Petco, ginere-său dr. Lazăr Petco avocat în Deva și fiii acestora, dimpreună cu alți consângeni și cunoscuți”⁸⁰.

Atanasie Șandor a învățat la școala confesională românească din Nădlac, apoi la Lipova, la cea reformată din Macău, la liceele din Arad și Timișoara, după care studiază filosofia la Seghedin. În anul 1830 își începe studiile la Universitatea de la Pesta, unde în 6 august 1836 este promovat doctor în medicină. În anul 1837 Atanasie Șandor își începe cariera de medic la Pecica, în

Profesorul Atanasie Șandor (1809-1892)

Sursa: Dan Roman, *Oameni de seamă ai Aradului*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2011, p. 77.

⁷⁸ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, edit. Consistoriului, 1922, p. 410; Nicolae Roșuț, „Atanasie Șandor (1808-1892) “ , în *Ziridava* (Arad) , 1975, nr. V, pp. 169-194.

⁷⁹ Liviu Mărghitan, *Academicienii originari din județul Arad (secolele XIX-XX)* , Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară” , 2004, pp. 15-18; *Dioariu Atanasie Marian Marienescu – Jurnal intim*, Arad, edit. Nigredo, 2008, p. 7.

⁸⁰*Familia* (Oradea) , an XXV, nr. 3, 15/27 ianuarie 1889, p. 35.

1838 trece la Lipova, apoi la Arad. Vorbea curent limbile română, latină, germană, maghiară, franceză.

Începând cu data de 17/28 iunie 1843 vine la Arad, la Institutul Pedagogic, unde este suplinitor la catedra profesorului și seniorului Dimitrie Constantini. În anul școlar 1845/1846 suplinește pe Alecu Popovici care era bolnav, apoi obține catedra acestuia devenită vacantă. Până la data de 19/31 decembrie 1879 este și profesor și medic la Preparandia arădeană, apoi se pensionează.

Faptul că în prima jumătate a secolului al XIX-lea profesorii de la Preparandie aveau o pregătire enciclopedică, pe care o puneau în practică la catedră, este demonstrat de diversitatea materiilor predate. Perioade lungi de timp, doar câte doi profesori acopereau întreaga paletă a cursurilor preparandiale. În anul 1866⁸¹, profesori la Preparandia arădeană erau doar Atanasie Șandor și Alexandru Gavra, care și-au împărțit catedrele. Atanasie Șandor a predat pedagogia, limba română, limba maghiară, limba germană, istoria Ungariei, geometria, desenul, „metodul școalelor populare” (metodică), „epistolografia” (redactarea corespondenței), geografia și istoria naturală⁸². Între 15 februarie 1845 și 2/14 iunie 1851 este secretarul „consesului literar” (cercul literar și de lectură al preparanzilor – n. n.), redactând, totodată, și protocoalele și actele conferințelor profesoriale. În tot timpul cât a funcționat la Preparandia arădeană, profesorul Atanasie Șandor îngrijea elevii din punct de vedere medical fără nicio plată.

Atanasie Șandor, alături de alți fruntași români din Transilvania, și nu numai, a făcut parte dintre membrii fondatori ai Asociației Transilvane pentru Cultura Poporului Român (ASTRA)⁸³, înființată în anul 1861. În același timp, a fost unul dintre membrii fondatori ai Asociației Naționale Arădene pentru cultura poporului român (ASTRA arădeană), fiind și primul secretar al acesteia. A contribuit prin donații la înființarea bibliotecii Asociației și la mărirea permanentă a fondului de carte.

După cum bine se cunoaște, în Transilvania, la mijlocul secolului al XIX-lea, deși ierarhii erau de origine română, ascultau de Patriarhul de la Karlowitz. Slujbele încă se țineau în limba slavonă, limbă necunoscută pentru ortodocșii români, iar în unele comunități, majoritar române, slujeau preoți sârbi. Problema autonomiei Bisericii Ortodoxe, a luptei contra ierarhiei superioare sârbe era un punct important al mișcării de emancipare al românilor transilvăneni. Situația religioasă a determinat pe mulți români să reacționeze

⁸¹ Mircea Timbus, „Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta pentru emanciparea națională și spirituală a românilor din Transilvania (secolul al XIX-lea)”, în *Ziridava* (Arad), 1976, nr. VI, pp. 165-176.

⁸² Mircea Popa, „Atanasie Șandor (1809-1892)”, în Mircea Popa, *De la iluminism la pașoptism*, Cluj-Napoca, edit. Argonaut, 2004, p. 155.

⁸³ *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848-1918. Documente*, vol. V (19 septembrie 1861 – 24 septembrie 1862), coord. Simion Retegan, București, edit. Academiei Române, 2008, p. 184 și urm.

prin adoptarea cultului greco-unit. Trecerea este facilitată și de legislația civilă, care, începând cu luna februarie 1846, permitea acest lucru. Atanasie Șandor s-a implicat trup și suflet în această mișcare de separare față de ierarhia sârbească. Corespondența purtată cu liderul transilvănean George Barițiu abundă de informări reciproce privind trecerile ortodocșilor la greco-catolici și invers. De asemenea, Atanasie Șandor îl informează pe George Barițiu despre mersul lucrurilor în părțile arădene în ceea ce privește lupta contra ierarhiei ortodoxe sârbe⁸⁴.

Atanasie Șandor a colaborat cu articole și studii la o serie de ziare: „Gazeta de Transilvania”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură” etc. Prin intermediul acestora, și-a demonstrat preocupările dintre cele mai diverse, deși pregătirea sa era în domeniul medicinei și al filosofiei. Ies în evidență preocupările sale filologice prin scrierea și publicarea de poezii, traduceri, culegeri de folclor, preocupări privind lingvistica⁸⁵. Prin scrisoarea sa datată 8 iulie 1860, Atanasie Șandor i se destăinuie lui Timotei Cipariu că s-a ocupat de traducerea Eneidei lui Vergiliu, „din care publicai mai anu câteva versuri hexametre”. „Deși întreprinderea-mi fu grea, totuși nu încetai până nu o gătai”. De asemenea, își exprimă doleanța: „ași dori să se tipărească această traducere, ca să nu peară, căci doamne cu câtă osteneală să mai pot face și atât; deacă voi fi sprijinit cu ajutoriul banal o voi și tipări-o”. „Am cugetat să fac și eu ce știu fără să aștept laudă, ... Altul va face mai mult și așa vom propăși”. „De când se dezbătu treaba limbilor în consiliul imperial înmulțit, avem noi pe aici ce auzi de la compatrioții noștri mag[hiari], dar de când câștigărăm și limba în publicitate în unele privințe auzim și mai multe ... vorbe de terorism și amenințări de extirpare; că de ce românii încep a se folosi de limbă, de ce nu așteaptă să obțină alte beneficii de la ei.” „în toată întâmplarea, mai bună ar fi o conțelegere frățească ca ei să nu ne urască”⁸⁶.

Prin activitatea sa pe tărâm lingvistic, Atanasie Șandor și-a adus aportul la pregătirea românilor în vederea desprinderii românilor de ierarhia bisericească sârbească și de cultura slavonă și pentru adoptarea unui alfabet latin și a culturii românești⁸⁷.

Cu aceleași deziderate în gând, Atanasie Șandor a întreținut legături cu cercurile culturale de peste Carpați, sprijinind difuzarea cărților și publicațiilor românești venite de peste munți. Pentru nădlăcani a facilitat efectuarea de abonamente la presa românească din Transilvania, precum și pentru publicațiile de peste munți. De exemplu, în anul 1848 a facilitat abonamentul la ziarele

⁸⁴ Mircea Popa, *op. cit.*, p. 162.

⁸⁵ *Ibidem*, pp. 155-156.

⁸⁶ *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Vol. III (30 iulie 1859 – 26 februarie 1861)*, coord. Simion Retegan; Dumitru Suci, Mády Loránd, Mirela Andrei, colab. George Cipăianu, București, edit. Academiei Române, 2006, p. 97-99, documentul nr. 63.

⁸⁷ Mircea Popa, „Filologia în tranziție”, în *loc. cit.*, pp. 247-262.

„Foaie pentru minte, inimă și literatură” și „Gazeta de Transilvania” pentru preotul Petru Varga⁸⁸ din Nădlac.

Atanasie Șandor devine „o cunoscută figură tuturor românilor și preocupările și interesele sale intelectuale puse în slujba poporului”. A sprijinit activitățile culturale și politice desfășurate la mijlocul secolului al XIX-lea de românii din Banat, Crișana, Zărand. Atanasie Șandor îl ajută pe Atanasie M. Marienescu, nepotul său de soră, să își difuzeze lucrarea sa „Baladele populare” : „Pentru ca on[oratul] public să-și poată câștiga *Baladele* acelea se vor putea căpăta în Arad la dn. Atanasie Șandor, în Timișoara la Avram Macsim, în Lugoj la dl. Demetriu Popovița, în Lipova la dl. David P. Simion, în Urbea Mare [Oradea – n. n.] la dl. Nicolae Jiga, în Cluj la dl. Dr. Ioan Raț, în Blaj la dl. Alecsandru Silași. În Sibiu și Brașov la onoratele redacțiuni. Asemene se pot căpăta și în Pesta, str. Vațului nr. 1a. “⁸⁹

A participat activ la viața culturală a Aradului, în special, și a Transilvaniei și Banatului, în general. În primul rând a colaborat cu numeroși oameni de cultură contemporani. Pe calea corespondenței, Atanasie Șandor a colaborat cu lugojeanul Vasile Maniu (1824-1901)⁹⁰. Ambii intelectuali, Atanasie Șandor și Vasile Maniu, s-au pronunțat în vederea înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin. Prestigiul celor doi intelectuali români este demonstrat și de corespondența lor bogată, atât între ei, cât și cu numeroase personalități ale lumii politico-sociale și spirituale ale secolului al XIX-lea⁹¹.

Știindu-l preocupat de difuzarea culturii române în părțile Aradului, Vasile Maniu din Lugoj i-a solicitat sprijinul pentru difuzarea cărții sale. Astfel, Atanasie Șandor s-a ocupat de întocmirea de liste de „prenumerați” care au solicitat și contribuit la tipărirea cărții lui Vasile Maniu intitulată *Disertațiune istorico-critică și literară tratând despre originea românilor din Dacia-Traiană*, de 645 pagini. În anul 1856 pe lista lui Atanasie Șandor s-au numărat profesorii Alexandru Gavra, Ioan Russu, Petre Rațiu din Arad, învățătorul Iacob Varga din Zărand, precum și avocatul Teodor Doja din Chișineu-Criș⁹².

În 26 iunie 1851, de la Episcopia Aradului s-a trimis o circulară⁹³ prin care se sugera „inteligenței” și altor cunoscători de carte, să se „prenumere” (să se aboneze) la presa românească din Transilvania, respectiv la „Gazeta Transilvaniei” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. Cu strângerea banilor și trimiterea exemplarelor pentru abonați se ocupă „domnul doctor și profesor Atanasie Șandor”. Prețul pe jumătate de an pentru perioada iulie-decembrie

⁸⁸ Informație obținută de la Vasile Popeangă.

⁸⁹ *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente, vol. II (31 decembrie 1851 – 15 iulie 1859)*, coord. Simion Retegan, Dumitru Suciuc, Mádlly Loránd, George Cipăianu, Rodica Sofronie, București, edit. Academiei, 2004, pp. 526-527.

⁹⁰ Victor Neumann, *Vasile Maniu*, Timișoara, edit. Facla, 1984, p. 37.

⁹¹ Idem, „Contacte spirituale între români. Corespondența dintre Vasile Maniu și Atanasie Șandor”, în *Ziridava* (Arad), 1980, nr. XII, pp. 859-867.

⁹² Victor Neumann, *Vasile Maniu ...*, p. 73.

⁹³ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 15/1851, f. 33.

1851 este de „5 florini de argint”. De la Nădlac se înscrie ca „prenumărat” judele orășenesc Nicolae Pătean.

O importantă asociație culturală din Banat a fost *Reuniunea învățătorilor români de la școlile capitale și elementare populare din dieceza răsăriteană a Caransebeșului*, înființată în anul 1869. Încă de la înființare, numeroase personalități culturale din Banat și Transilvania și-au manifestat interesul pentru această societate. Statutele *Reuniunii...* au permis unor personalități de prestigiu să se înscrie ca membri onorari, chiar dacă aceștia nu făceau parte din Episcopia Caransebeșului. Printre aceștia se numără și arădenii Atanasie Șandor, Atanasie Marian Marienescu, Alexandru Gavra, precum și dr. Titu Hațeg, avocat, Ioan Lengher, avocat, mitropolitul Andrei Șaguna de la Sibiu, episcopii Ioan Popasu de la Caransebeș și Procopiu Ivașcovici de la Arad, Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, Simion Mangiuca, Zaharia Boiu și mulți alții⁹⁴.

Atanasie Șandor a trecut la cele veșnice la data de 15/27 ianuarie 1892.

4. 2. Elita locală.

Rolul preoților și învățătorilor români în menținerea ființei și spiritului românesc

Preotul George Șerban (1838-1895)⁹⁵ are cea mai lungă activitate în slujba lui Dumnezeu dintre preoții care au păstorit la Nădlac. S-a născut în anul 1808, fiind fiul preotului Teodor Șerban din Șiclău și al Anei. Preotul nădlăcan Mihail Cervencovici și-a căsătorit fiica, Pulcheria, cu cel care avea să-i urmeze în funcție, George Șerban. Căsătoria a avut loc la data de 3 februarie 1835, în biserica nădlăcană, fiind oficiată de preotul Lazăr Adamovici, naș fiind Alexandru Mihailovici. Pulcheria a trecut la cele veșnice la vârsta de 56 de ani, la data de 7 februarie 1873. George Șerban a făcut parte dintr-o adevărată „dinastie” de preoți, ce s-a întins mai mult de 200 de ani.

George Șerban a venit la Nădlac ca administrator parohial în iunie 1838, paroh devenind în anul 1869. Mai mult de jumătate de secol, George Șerban și-a concentrat activitatea pentru „înaintarea și prosperarea națiunii și bisericii sale”. A avut copii pe: Mihai – jude regesc la tribunalul din Szeged; Teodor – preot-paroh în Bichiș; George (născut la 27 martie 1848) – avocat „din legile comune și cambiale” la Nădlac; Alexandru – învățător în Timișești și Lenca (născută în anul 1850). Fiica preotului George Șerban, Lenca, s-a căsătorit la vârsta de 22 de ani cu Ioan Lucuția de 25 de ani, absolvent de teologie, originar din Sibiu. Căsătoria a avut loc în anul 1872. Sunt părinții viitorului protopop de Șiria, Mihai Lucuția, participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1

⁹⁴ Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, edit. Mitropoliei Banatului, 1995, p. 97.

⁹⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 371; P. Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 383; P. Vesa, *op. cit.*, p. 642.

Decembrie 1918. Alexandra, născută la 9 iulie 1861, s-a căsătorit cu viitorul preot Ioan Căpitan. În anul 1892, acesta nu avea nicio ocupație, pentru ca în anul 1898, să fie consemnat ca preot în Cladova din Protopopiatul Belinț⁹⁶. Preotul Emilian Căpitan, fiul preotului Ioan Căpitan și al Alexandrei Șerban, născut la 5/17 noiembrie 1891, s-a remarcat printr-o intensă activitate culturală⁹⁷. În 1931, Emilian Căpitan este menționat preot în Galșa⁹⁸. Ioan Căpitan și Alexandra Șerban au mai avut o fiică, Iustina Aurelia, născută la data de 18/30 mai 1896.

Fiul lui Mihai Șerban, pe care îl chema tot Mihai, a ajuns ministru în guvernul de la București în perioada interbelică⁹⁹.

George Șerban a mai avut și alți copii, însă aceștia s-au stins în fragedă copilărie: Avacum, la 17 iulie 1837; Elena, la 5 ianuarie 1838, Vichentie, la 31 mai 1853, Mihail, de 3 ani, la 5 februarie 1856.

Toți copiii preotului George Șerban care au ajuns la maturitate au ocupat funcții însemnate în acea vreme. Multe amănunte din viața particulară a preotului George Șerban sunt amintite într-un proces verbal din data de 2/14 mai 1888¹⁰⁰, când comitetul parohial intenționa să organizeze o festivitate în cinstea celor 50 de ani de păstorire la Nădlac – „pentru mai mare și mai solemnă festivitate de a-și putea exprima bucuria, stima și devotamentul ce-l simte publicul greco-oriental român din opidul Nădlac față de preademuul său părinte sufletesc”. Festivitatea de 50 de ani de când este preot la Nădlac are loc la data de 2/14 iunie 1888. Comitetul parohial oferă suma de 50 de florini pentru organizarea manifestării. Se instituie o comisie care să se ocupe cu organizarea, formată din preotul Vichentie Marcovici, Ioan Rusu, Pavel Roșuț, Gligor Stroia, Dimitrie Onea.

George Șerban este caracterizat drept „un funcționar bisericesc carele s-a consacrat un jumătate secul pentru înaintarea și prosperarea națiunii și bisericii sale”. A contribuit la înființarea școlii a III-a „în suburbiul bujiacu”, a sălii de consultare pentru comitetul parohial, renovarea, respectiv, „restabilirea și edificarea” sălii de învățământ la școala superioară centrală; a pus în ordine fondurile bisericești și școlare (redactarea documentelor); a avut inițiativa înființării fondului școlar. Preotul George Șerban a fost un „adevărat și preademu fiu al națiunii și al bisericii sale ortodoxe”.

În ședința comitetului parohial din 18 ianuarie 1881, se discută „rogarea verbală a preotului batranu George Șerban prin care se roagă de comitetu ca pe

⁹⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1894-1896, f. 157, dosarul nr. 3/1886-1890, f. 109, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 199.

⁹⁷ Pavel Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, edit. Gutenberg Univers, 2008, pp. 393-395. Emilian Căpitan cunoștea limba română și maghiară. A urmat gimnaziul în Brașov, Institutul Teologic Arad în perioada 1911/1912-1913/1914, terminând cu examen „*distins*”. A fost hirotonit diacon la data de 5/18 august 1916 și preot în 10/23 august 1916. La începutul carierei este capelan temporar la Cutina (protopopiatul Belinț).

⁹⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 3/1928-1931, f. 623, A. A. O. R. Arad, registru de hirotoniri.

⁹⁹ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Enciclopedie de istorie a României*, București, edit. Meronia, 2000, p. 110-115.

¹⁰⁰ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 54/1879-1894, f. 79; registrul nr. 55/1879-1894, p. 79-81.

basa atestatului medicalu. .. poteriile trupesci întru atâta-i deneagă serviciile de a pote satisface grelei chemări preoțești încât este silitu a cere capelanu pentru alu suplini în afacerile parohiale”¹⁰¹. George Șerban avea 74 de ani. Preotul se obligă ca din salariul său să plătească capelanul: un sfert de sesiune de pământ, a treia parte din bir și alte remunerații anuale. „Pe basa acestei iuste rogări” , membrii comitetul parohial discută și se fac unele propuneri în acest sens. Aurel Petrovici își exprimă părerea că: dacă preotul cedează jumătate din salariu (respectiv 300 de florini) și din pământ atunci el sugerează să se facă concurs pentru postul de capelan. Ioan Rusu propune ca preotul să cedeze un sfert de sesie de pământ și jumătate din bani (în total 500 florini) , dar după moartea preotului bătrân să nu rămână în continuare capelanul, ci să se facă concurs pe parohia rămasă vacantă. După discuții și vot se acceptă propunerea lui Ioan Rusu. Problema capelanului s-a discutat în deceniul următor de mai multe ori. În martie 1891 George Șerban cere Episcopiei arădene un capelan, având în vedere vârsta sa înaintată și faptul că slujise la Nădlac timp de 54 de ani¹⁰². „Din considerațiune că a funcționat ca paroh 54 de ani și decăzând corporalmente din cauza etatei înaintate”¹⁰³, la data de 17/29 martie 1891, George Șerban solicită să i se dea un capelan care să fie plătit cu jumătate de sesie „pământ arătoriu” și jumătate din birul preoțesc pe care l-ar fi luat. Capelan pe lângă bătrânul paroh a venit Nicolae Chicin.

Bătrânul preot trece la cele veșnice la data de 8/20 noiembrie 1895¹⁰⁴, la vârsta de 87 de ani („în slăbiciunea bătrânețelor”) , fiind înmormântat în „cimitirul De Din Sus”. Preotul care a oficiat slujba înmormântării a fost Dimitrie Marcovici de la parohia din Șeitin. Piatra funerară de pe mormântul preotului, ridicată de fiul său Mihai, are desenat un blazon nobiliar, reprezentând un scut pe care sunt inserate trei piscuri și o căprioară. Deasupra se află un braț înarmat cu o sabie. Blazonul este foarte asemănător cu cel al familiei Șerb de Mezeș¹⁰⁵, reînnobită de Carol al VI-lea în anul 1722. Din această familie provin o serie de preoți de pe Valea Crișului Alb. Se prea poate ca George Șerban să provină dintr-o ramură a familiei nobiliare respective, deoarece într-un protocol al răposaților, la moartea unui fiu al său, Vichentie († 31 mai 1853) , este precizat „starea lui – nobil”. Averea rămasă¹⁰⁶ în urma lui a constat din 5 porci (aproximativ 200 florini) , 400 florini în bani, 7 cai și „mobile de casă”. Cel care s-a ocupat de succesiune a fost ginerele său, preotul Ioan Căpitan.

Preotul Vichentie (Vincențiu) Marcovici (1858-1912)¹⁰⁷ („popa Chentă” , cum este cunoscut în popor) a făcut parte dintr-o „dinastie” de preoți.

¹⁰¹*Ibidem*, registrul nr. 55/1879-1894, p. 12-15.

¹⁰²*Ibidem*, f. 152, 156.

¹⁰³ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 87-III-1891, actul nr. 3238.

¹⁰⁴*Ibidem*, actul nr. 306.

¹⁰⁵ Pavel Vesa, „Originea socială a unor clerici ortodocși din părțile Aradului” , în *Arca* (Arad) , 2003, nr. 1, 2, 3, p. 145.

¹⁰⁶ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 390-III-1895, f. 1.

¹⁰⁷ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 371; P. Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 383; P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 642.

A fost ginerele preotului Petru Varga, căruia i-a și urmat în parohie, iar fratele său, Dimitrie¹⁰⁸ a fost preot în Șeitin (1868?-1891?). De asemenea, la Șeitin sunt consemnați mai mulți preoți din familia Marcovici: Mihai (1798)¹⁰⁹, Gheorghe (1804, 1834), Pavel (1826, 1849) și Vichentie (1828)¹¹⁰.

Vichentie Marcovici s-a născut în 22 februarie 1832 la Șeitin¹¹¹. Tatăl său a fost Pavel Marcovici, mama Gyula (Iuliana), iar naș de botez a fost Olari Chirilă din Șeitin, fiind botezat de preotul Constantin Truța. A urmat 6 clase gimnaziale, după care a absolvit Institutul Teologic din Arad în anul 1855/1856¹¹². A fost sfințit de preot în 1858 de către episcopul Aradului Procopie Ivașcovici. În 19 ianuarie 1858 a fost „introdus de capelan” pe lângă socrul său, preotul Petru Varga din Nădlac. Slujba a fost oficiată de Vichentie Marcovici „după rânduiala primită de la Măria Sa Domnul Episcop sub nr. 1069-1857”¹¹³. După trecerea la cele veșnice a preotului Petru Varga, i-a urmat acestuia în parohie, începând cu luna iunie a anului 1858, ca administrator parohial.

Vichentie Marcovici s-a căsătorit¹¹⁴ cu Rozalia Varga, la data de 27 ianuarie 1857. Rozalia a trecut la cele veșnice la data de 26 martie 1863. Au avut împreună trei copii, toți morți prematur: Pavel – născut în 1 februarie 1858, mort la 19 februarie 1858; Cornelia – născut la 1 septembrie 1859, mort la 7 septembrie 1876, student în clasa a V-a, la vârsta de 17 ani; Ersilia – născută în 10 iulie 1861, moartă la 5 septembrie 1862. În 1895, după moartea soției și a copiilor săi naturali, Vichentie Marcovici adoptă alți trei copii¹¹⁵, „ca să am și eu rază la neputințele mele”.

A îndeplinit mai multe funcții în cadrul administrației bisericești. Din ianuarie 1886, Vichentie Marcovici primește în plus la salariu 60 florini anual pentru faptul că este „dirigintele oficiului parohial”. Suma o primește „pana cand dñul paroch Vichentie Marcovici ca atare va conduce afacerile oficiului parohial, în semn de recunoscintia drept ostenelelor facute”¹¹⁶. Din decembrie 1894¹¹⁷, din cauza vârstei, Vichentie Marcovici dorește să renunțe la conducerea oficiului parohial, dar abia în anul 1909 „însărcinat peste tot” va fi preotul Nicolae Chicin. În ianuarie 1909, preotul Vichentie Marcovici trimite o cerere către episcop în care precizează: „vin cu toată supunerea a vă ruga se ve îndurați a me dispenza dela conducerea oficiului parohial pentru că în 22 februarie voi fi

¹⁰⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 22/1891-1900, f. 103.

¹⁰⁹ Ștefan Bozian, *Cioplite din topor. Oameni, gânduri, năzuințe, fapte și întâmplări care au fost*, Arad, edit. Gutenberg Univers, 2011, p. 8-9.

¹¹⁰ P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 667.

¹¹¹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 6/1901-1903, f. 126, S. J. A. N. Arad, C. R. S. C., Oficiul Parohial Ortodox Român Șeitin, nr. 1/1825-1836, f. 412, poziția 10/1832.

¹¹² T. Botiș, *op. cit.*, p. 695.

¹¹³ S. J. A. N. Arad, *fond Prototopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 23/1857-1858, f. 33.

¹¹⁴ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 348-III-1894, actul nr. 2510.

¹¹⁵ *Ibidem*, actul nr. 442, A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 116.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 54.

¹¹⁷ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 326-III-1894, actul nr. 112/1894.

de 77 de ani”¹¹⁸. Nicolau Chicin preia prerogativele de conducător al oficiului parohial de la Vichentie Marcovici, cu toate implicațiile. Preia „oficiul și arhivul parohial” ; devine conducătorul sinodului parohial și membru de drept al consiliului parohial. Această schimbare este pe deplin acceptată de forurile superioare.

În anul 1882, preotul nădlăcan Vichentie Marcovici făcea parte din sinodul protopopesesc Arad¹¹⁹, alături de Moise Grozescu, preot în Bătănia, Ioan Russu, preot în Arad, Vasile Mangra, profesor la Institutul Teologic Arad, Teodor Popovici, preot în Șeitin, Sigismund Bozgan, preot în Mândruloc, Zamfir Conopan, Dimitrie Marcovici, preot în Șeitin, Ioan Cioara, preot în Micălaca, Iosif Vuculescu, preot în Șoimoș, Ștefan Tămășdan, preot în Pecica Română și Constantin Petroviciu, preot în Sâmbăteni. La 5/18 iulie 1901, Vichentie Marcovici este ales din nou „membru ordinar la sinodul protopresbiterial”¹²⁰.

Între 1884-1886 este assesor consistorial, având „drept și datorință a supraveghea cum și în ce stadiu sunt afacerile interne ale singuraticelor parohii”¹²¹.

La data de 24 noiembrie 1886 se face un bilanț¹²² al activității preotului Vichentie Marcovici. Acesta a fost preot la Nădlac de 28 de ani, iar în acest timp, prin strădania sa, a reușit să mărească averea bisericească cu 14100 florini, prin donații de la credincioși pentru biserică. Drept urmare i se dă „mulțumită protocolară”.

La data de 4/16 ianuarie 1898, sinodul parohial a propus să se organizeze „iubilaria părintelui Vichentie Marcovici” , „încărunțit în serviciu de 40 de ani”¹²³. Se solicită ca în cadrul acestei aniversări să fie inclus și învățătorul Mihai Chicin, care era de 41 de ani în serviciul învățământului confesional ortodox nădlăcan. S-a decis ca în ziua jubileului să se facă o „liturghie festivă” la care să fie invitat un preot din Arad, comitetul decizând ca jubileul să fie organizat de Ioan Cacinca – notarul comunal și „consoții”. Despre sărbătoarea preotului nădlăcan s-a scris și în săptămânalul arădean *Biserica și Școala*¹²⁴: „**Serbarea unui iubileu de 50 de ani**. A doua zi de Botez a. c. frunțașă comună Nădlac a serbat iubileul de 50 de ani de muncă la altarul Domnului a Mult On. preot Vicențiu Marcoviciu. Nădlăcanii peste tot s-au nizuit a se arăta demni de păstorul lor sufletesc, care I-a luminat și condus cătră limanul mântuirii timp de un jumătate de secol. Masa comună din partea a vre-o 90 persoane s-a luat în ospătăria „V. Crișan” unde s-au rostit mai multe toaste în onoarea și sănătatea iubilantului. Cu acest prilej din partea prezenților s-a expediat P. S. Sale D-lui

¹¹⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 8/1907-1909, f. 2, 8.

¹¹⁹ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 40/1882, f. 1.

¹²⁰ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 6/1901-1903, f. 81.

¹²¹ *Ibidem*, registrul nr. 55/1879-1894, f. 14.

¹²² *Ibidem*, f. 60.

¹²³ *Ibidem*, registrul nr. 56/1894-1898, f. 175-176.

¹²⁴ *Biserica și Școala* (Arad) , an XXXII, nr. 3, 20 ianuarie/2 februarie 1908, p. 8.

Episcop diecezan și o telegramă de aderență. Animația a fost potențată și de arcușul dibaciului lăutar „Lipitor” din Nădlac. Iubilantului, în decursul prânzului I-s-au trimis mai multe depeșe de felicitare, de la prieteni, rudeni și cunoscuți. Iubilantul este unul dintre acei onorabili preoți, cari au dat sprijin după putință cauzelor învățătorești. Este un preot vrednic și cu frumoase cunoștințe. Ca predicator al amvonului, în statul preoțesc are puțini semeni. “

O contribuție importantă în istoria parohiei a constat în faptul că, în timpul păstoririi lui Vichentie Marcovici, s-a pictat interiorul bisericii ortodoxe române din Nădlac de către pictorul bănățean Ioan Zaicu, cu studii la Viena. Drept dovadă rămâne chipul său imprimat printre personajele zugrăvite în scena *Răstignirea lui Iisus*, frescă care se află în Sfântul Altar.

La data de 12/25 februarie 1907, parohia preotului Vichentie Marcovici era formată din 250 case, iar „poporeni” dețineau în total 3058 jugăre de pământ¹²⁵.

Având în vedere vârsta înaintată a preotului Vichentie Marcovici, credincioșii solicită în ianuarie 1909¹²⁶ ca membrii comitetului parohial să solicite la consistoriul diecezan arădean să numească un capelan pe lângă acesta, însă cererea nu le-a fost aprobată. O nouă cerere de capelan din partea mai multor credincioși este adresată la data de 14/27 martie 1910¹²⁷, în care se solicită „a se face pașii de lipsă pentru a se cere de la Veneratul Conzistor capelan pe lângă bătrânul preot Vichentie Marcovici ... fiind cauza aceasta foarte însemnată ... arătând ... unele scăderi ale părintelui Marcovici” din cauza vârstei înaintate.

Vichentie Marcovici trece la cele veșnice la data de 15/28 martie 1911, la vârsta de 80 de ani, parohia rămânând vacantă până la numirea în 1913 a unui nou preot, în persoana nădlăcanului Nicolae Mărginean.

Preotul Nicolae Chicin (1892-1939)¹²⁸ a slujit între anii 1891-1939. S-a născut la data de 17 octombrie 1866 la Nădlac. Tatăl său a fost învățătorul Mihai Chicin, iar mama, Maria Șandor. Cunoștea limba română și maghiară. După terminarea școlii elementare și secundare și după „examenul de maturitate” de la Szarvas în 1884/1885, Nicolae Chicin a studiat teologia la Arad, la Institutul Teologic, pe care l-a absolvit în anul 1888 cu examen „lăudabil”¹²⁹.

S-a căsătorit la vârsta de 23 de ani, la data de 5/17 noiembrie 1889, cu Emilia Caba, în vârstă de 20 de ani, fiica unuia dintre cei mai de seamă gospodari din localitate, nași fiind notarul comunal Ioan Rusu și avocatul George Chicin. La slujba cununiei au slujit preotul nădlăcan Vichentie Marcovici și ieromonahul Augustin Hamsea, trimis din partea Episcopiei

¹²⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 8/1907-1909, f. 409

¹²⁶ *Ibidem*, registrul nr. 59/1909-1914, p. 87.

¹²⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 9/1910, f. 118.

¹²⁸ *Ibidem*, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 371; P. Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 383; P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 642.

¹²⁹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 712.

Aradului¹³⁰. Împreună au avut următorii copii: Nicolae Mihail George († 19/31 august 1892 la vârsta de doar 2 luni) , Emilia (născută în 4/16 iunie 1893 – † 4 decembrie 1976) , Irina (23 aprilie/5 mai 1895 – † 25 decembrie 1895) , George Sabin (născut în 20 aprilie/2 mai 1896) , Valeriu (născut la 8/20 iulie 1897) , Letiția Felicia (născută în 17 februarie/1 martie 1899). George Sabin a urmat cursurile Institutului Teologic și cursurile Institutului Pedagogic din Arad, absolvindu-le în același timp, în anul 1917/1918, susținând în 1919 examenul de calificare preoțească de clasa I, dar niciodată nu a activat ca preot, rămânând „econom”¹³¹.

Începând cu anul 1888/1889, Nicolae Chicin a ocupat catedra de muzică vocală și instrumentală la Preparandie¹³², predând totodată și limba română și geografia la cursul pregătitor. Această funcție o va exercita până în anul 1891/1892, când a fost numit preot la Nădlac. La data de 25 martie 1892 este hirotonit diacon, iar în 17 octombrie 1892 este hirotonit preot-capelan de către episcopul Ioan Mețianu.

În perioada când a activat ca profesor, Nicolae Chicin a fost dirijorul corului de elevi ai Institutului Pedagogic. Experiența dobândită la Nădlac, unde a fost dirijor al corului bisericii ortodoxe române din 1886, a pus-o și în slujba corului preparanzilor. În cursul lunii aprilie, cu prilejul ședinței publice a elevilor, a avut loc o adevărată serată culturală, iar printre organizatori s-a aflat și viitorul preot nădlăcan. În săptămânalul *Biserica și Școala* se face o retrospectivă a evenimentului: „Ședința publică aranjată de societatea de lectură a elevilor de la seminarul diecezan din Arad duminica trecută a întrunit în această seară aici în Arad un public ales și numeros, venit din toate părțile eparhiei, ca să asiste la producțiunile tinerimei din limba și literatura națională, și din musica vocala și instrumentală. Prea Sântia Sa, părintele Episcop Ioan Mețianu, și de astă dată a venit în mijlocul diecesanilor săi, ca să încurajeze pre elevi, și să ridice însemnătatea acestei serate literare-musicale, menite a deveni pentru inteligenția și poporul român o adevărată sărbătoare națională. Atât declamațiunile, cât și disertațiunile elevilor au fost ascultate cu multă plăcere de cătră public; iar cântările esecutate de corul vocal și instrumental al elevilor institutului sub conducerea dlui profesor Nicolau Chicin, au produs în public adevărată emoțiune și însuflețire. Felicităm pre tinerime pentru acest succes!”¹³³

La data de 30 iunie/12 iulie 1891, sinodul parohial de la Nădlac a organizat un concurs pentru ocuparea funcției de capelan alături de bătrânul preot George Șerban¹³⁴. Ca salariu, capelanului i se oferă jumătate din toate

¹³⁰ S. J. A. N. Arad, C. R. S. C., Oficiul Parohial Ortodox Român Nădlac, nr. 68/1887-1909, cununaji.

¹³¹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 446-447.

¹³² *Ibidem*, dosarul nr. 18/1919, f. 203; dosarul nr. 1/1920-1923, f. 307; T. Botiș, *op. cit.*, p. 366.

¹³³ *Biserica și Școala* (Arad) , anul XIV, 15/27 aprilie 1890, p. 120.

¹³⁴ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, f. 155, 156, 159, 160; A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 87-III-1891, actele nr. 290, 303, 304/1891.

venitele parohului. Din venitul totalul de 41 jugăre, plus 10 „jugăre ungurești” de pământ, capelanului i se dă 700 florini. Din totalul de „venite stolare” i se dă jumătate, respectiv 200 florini. Din „competința de bucate” i se dă jumătate, respectiv 200 florini. În total, salariul capelanului va fi de 1100 florini. Celor ce vor solicita să fie capelani li se solicită „testimoniu de calificațiune de clasa primă” ; precum și „testimoniu de 8 clase gimnaziale sau reale”. Alegerile vor avea loc la data de 30 iunie/12 iulie 1891. Conform Statutului Organic șagunian, candidații sunt nevoiți „a se presenta întru o duminică sau sârbătoare la s[fân]ta biserică pentru a-și manifesta desteritatea în ritualele noastre”.

La acest concurs s-au prezentat Ioan Căpitan, din Șeitin, care avea 8 clase și teologia; Vasile Olariu din Zărand, care de 16 ani era paroh în Arad-Gai și Nicolae Chicin, diacon ceremonial la catedrala din Arad, profesor la Preparandie și dirijorul corurilor Institutului Teologic și a Institutului Pedagogic. Ioan Căpitan era ginerele preotului George Șerban. Avea calificările cerute, însă este de religie greco-catolic, el trecând de urgență la ortodoxie (aduce atestate de la doi preoți greco-catolici din Șeitin datate 29 iunie s. v. 1891, însă nevalidate oficial) și nu este acceptat ca și candidat. După o „desbatere mai interesantă” în cadrul sinodului parohial, capelan este ales Nicolae Chicin. Faptul că era nădlăcan a fost hotărâtor ca acesta să iasă învingător. În compensație, la data de 16/28 aprilie 1896, Ioan Căpitan este „recomandat” de către episcopul Ioan Mețianu pentru a fi preot la Cladova, în Protopopiatul Belinț, unde protopop era Iosif Grădinariu¹³⁵.

La alegerile de capelan au votat 530 credincioși, membri ai sinodului parohial, în felul următor: Nicolae Chicin – 285 voturi; Ioan Căpitan – 239 voturi; Vasile Olariu – 4 voturi. Două voturi au fost nule. La data de 30 iulie 1891, în ședința Senatului bisericesc din cadrul Consistoriului Diecezan Arad, alegerile de la Nădlac au fost validate și s-a aprobat ca Nicolae Chicin să meargă capelan pe lângă preotul nădlăcan George Șerban¹³⁶.

La 8/20 noiembrie 1892 s-a „introdus în funcție” capelanul Nicolae Chicin, pe lângă „veteranul” preot George Șerban. Sfânta Liturghie a fost oficiată de Nicolae Chicin și Traian Putici, protopopul Timișorii, trimis al Episcopiei Aradului și Dimitrie Barbu, preot în Pecica, delegat al protopopului Aradului. În raportul său, Dimitrie Barbu spunea: „Observ că biserica era îndesuită de popor îmbrăcat sărbătorește. Prezenți au fost foarte mulți dintre străinii de altă confesiune. Prezentă a fost și toată inteligența de acolo în frunte cu protopretorele și toți notarii, medicii și ceilalți antistii din comună și din comunele din cerc.” Răspunsurile liturgice au fost date de corul bisericii. După Sfânta Liturghie s-a dat un „banchet” în onoarea noului capelan, unde corul vocal „ne-a delectat cu mai multe și frumoase cântări naționale”¹³⁷.

¹³⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 199.

¹³⁶ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 87-III-1891, actul nr. 2734/1891.

¹³⁷ *Ibidem*, actul nr. 193/1892.

La data de 21 noiembrie 1895 a trecut la cele veșnice preotul George Șerban¹³⁸. Nicolae Chicin solicită Episcopiei de la Arad să îl recunoască drept preot paroh deoarece până atunci a fost preot-capelan în acea parohie, ulterior devenind administrator parohial. În ședința Consistoriului Diecezan din 24 ianuarie 1896 Nicolae Chicin a fost confirmat în funcția de preot paroh la parohia II Nădlac, fără a fi nevoit să mai dea concurs. La data de 12/24 februarie 1896 a fost „prevăzut cu Sânghelia”¹³⁹, iar de Florii (17/29 martie 1896) „Sânghelia a fost publicată în biserică” de către preotul Vichentie Marcovici.

Pe lângă credincioșii din zona de intravilan a localității, preotul Nicolae Chicin avea în parohia sa arondate și familiile care locuiau în zona sălașelor¹⁴⁰.

Aproape imediat după instalarea sa la Nădlac, Nicolae Chicin devine și catihet¹⁴¹ atât pentru școlarii de la școlile confesionale ortodoxe române, cât și pentru copiii de religie ortodoxă care studiau la celelalte școli din localitate. Era catihet atât pentru copiii de 6-12 ani, cât și pentru cei care urmau școala de repetiție (12-15 ani). În anii de început ai secolului XX, de la școala de stat primea pentru catehizarea copiilor suma de 60 de coroane. În anul școlar 1918/1919, Nicolae Chicin a primit suma de 200 coroane, pentru faptul că era catihet la toate școlile „neromâne” din Nădlac. Nicolae Chicin a îndeplinit și funcția de director școlar pe perioada 1900-1906¹⁴².

Din data de 16/29 ianuarie 1904, Nicolae Chicin preia funcția de conducător al sinodului parohial de la preotul Vichentie Marcovici, „din cauza vârstei înaintate” a acestuia din urmă¹⁴³, iar din anul 1909 preia și funcția de conducător al oficiului parohial.

În anul 1909¹⁴⁴ Nicolae Chicin era membru în scaunul protopopesc Arad.

La data de 18/31 decembrie 1920, „parohul și conducătorul de oficiu parohial Nicolae Chicin stăruie în cererea sa că în conziderare la vârsta sa mai înaintată, la multe ale oficiului parohial, să fie descărcat de grija administrării averilor parohiale și cu această grijă și agende să fie încredințat cu începere de la data de 1 ianuarie 1921 parohul al doilea Nicolae Mărginean. “¹⁴⁵ La 25 ianuarie/7 februarie 1921, prin actul nr. 161/1921, episcopia acceptă schimbarea. La data de 31 martie 1938¹⁴⁶ se face proces verbal de predare-primire a arhivei, a bibliotecii, matricolele și alte acte de la vechea conducere la noua conducere a oficiului parohial, de la preotul Nicolau Chicin la preotul Nicolae Mărginean.

¹³⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 165.

¹³⁹ *Ibidem*, dosarul nr. 13/1914, f. 45, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 176, A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 87-III-1891, actul nr. 306.

¹⁴⁰ S. J. A. N. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 22/1897, f. 1.

¹⁴¹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 22/1891-1900, f. 63, 68, 185, 206; dosarul nr. 27/1917-1919, f. 187.

¹⁴² *Ibidem*, registrul nr. 57/1903-1909, f. 117; registrul nr. 58/1899-1901, f. 24.

¹⁴³ *Ibidem*, dosarul nr. 7/1904-1906, f. 7.

¹⁴⁴ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 348-III-1894, actul nr. 5926.

¹⁴⁵ *Ibidem*, dosarul nr. 24-III-921, f. 1, 2.

¹⁴⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 5/1935-1940, f. 588.

Nicolae Chicin este trecut în pensie cu decizia nr. 1836/1938 de Consiliul Eparhial și nr. 380/1938 a Oficiului Protopopesc, ambele cu data de 1 aprilie 1938, „pentru limită de vârstă”¹⁴⁷. În ședința din 17 iulie 1938 a consiliului parohial se decide să se facă o fotografie cu consilierii parohiali împreună cu preotul, să i se cumpere un cadou din partea Bisericii, precum și „să i se exprime recunoștința nu numai prin proces verbal, ... ci și prin alte semne mai vădite”¹⁴⁸, pentru activitatea depusă timp de peste 50 de ani la Nădlac.

Din cauza vârstei, Nicolae Chicin solicită „capelan personal” – „o persoană mai aleasă și potrivită”, începând cu 1 ianuarie 1937¹⁴⁹, cerere aprobată de episcopul arădean. Ca salariu, capelanului i se va oferi jumătate din sesia parohială, stolele, locuința, jumătate din birul preotesc. Traian Precupaș, de 25 de ani, „candidat de preot”, solicită să fie capelan pe lângă Nicolae Chicin. Începând cu 1 septembrie 1936, acesta este catihet la clasele I-II și la școala de ucenici; fiind și notar parohial¹⁵⁰. Această cerere nu este soluționată pozitiv de către consistoriul arădean, deoarece „nu are cvalificațiune pentru parohii de clasa primă”. A fost numit în funcția de capelan Teodor Șerb din Felnac, prin rezoluția 7613/1936 a Episcopiei Aradului¹⁵¹, iar duminică, 24 ianuarie 1937, a fost introdus în funcție, delegat de la Protopopiatul Arad fiind preotul Petru Nemet din Șeitin. La această slujbă au participat un sobor de 5 preoți, „fiind prezenți un număr de credincioși mai însemnat decât de obicei”.

Preotul Nicolae Chicin trece la cele veșnice în 24 noiembrie 1940¹⁵², fiind înmormântat în cimitirul din Bujac, pe locul cumpărat de fratele său, medicul Iuliu Chicin, care a decedat între timp și a fost înmormântat la Timișoara, în cimitirul din Calea Șagului.

Cel mai mare merit pe care l-a avut preotul Nicolae Chicin la Nădlac a fost acela că în timpul păstoririi sale s-a pictat interiorul bisericii ortodoxe române din Nădlac. Drept dovadă rămâne chipul său imprimat printre personajele zugrăvite în scena *Batjocorirea lui Iisus*, frescă aflată pe peretele nordic în naos.

Preotul Nicolae Mărginean (1913-1943)¹⁵³ a păstorit turma credincioșilor ortodocși români de la Nădlac timp de 30 de ani, între anii 1913-1943. Pe perioada păstoririi sale a locuit la casa nr. 1551¹⁵⁴. S-a născut la Nădlac în data de 2/14 decembrie 1887. După școala de 8 ani și „examenul de maturitate” de la Nădlac și Szeged, în 11/24 august 1908¹⁵⁵, Nicolae Mărginean

¹⁴⁷*Ibidem*, f. 585.

¹⁴⁸*Ibidem*, registrul nr. 60/1915-1943, f. 139.

¹⁴⁹*Ibidem*, f. 120, 121.

¹⁵⁰A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 583-III-1936, f. 1, 3.

¹⁵¹*Ibidem*, f. 11, 12; A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 16/1920-1952, f. 364.

¹⁵²A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 586-III-1936, f. 14; A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 60/1915-1943, f. 163.

¹⁵³A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 371; P. Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 383; P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 642.

¹⁵⁴A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 5/1935-1940, f. 588.

¹⁵⁵*Ibidem*, dosarul nr. 24/1907-1910, f. 49, T. Botiș, *op. cit.*, p. 723.

depune o cerere de acceptare la cursurile Institutului Teologic, care este aprobată. A absolvit în anul 1910/1911 cu examen „suficient”. Este hirotonit diacon la 9/22 martie 1913 și preot în 11/24 aprilie 1913 pentru parohia vacantă Nădlac. Nicolae Mărginean s-a căsătorit cu Emilia Chicin, fiica preotului Nicolae Chicin și au avut o fată¹⁵⁶.

A ajuns la Nădlac la parohia rămasă vacantă în urma decesului preotului Vichentie Marcovici. La 2 iulie 1911 s-a publicat concursul pentru ocuparea parohiei¹⁵⁷. După numărul credincioșilor și după întinderea și bogăția localității, Nădlacul este parohie de clasa I. Ca „beneficii” (salar) erau promise: „una sesiune parohială dimpreună cu imaşul sesiunii, ambele pământuri arătoare și competența de pasc; pentru răscumpărarea birului preoțesc anual 600 coroane ce se vor plăti din cassa bisericii în rate treilunari anticipative; venitele stolare legali.. .. Preotul ales se va îngriji însuș de locuință pentru sine; va suporta toate dările publice după întreg venitul beneficiat; va împlini toate funcțiunile ce cad în competența sa și în afară de biserică și se îndatorează a catehiza la toate școlile noastre confesionale gr. or. române din loc, precum și la cea de stat din comună fără remunerațiune spețială pentru aceasta. Dela reflectanți să pretinde cvalificațiune pentru parohii de clasa primă.. .. Prezentându-se în cutareva Duminecă ori sărbătoare în biserică din loc pentru a-și arăta desteritatea în cele rituale și oratorie”. Preotul din Chișoda, care dorea să participe la concurs, vine la Nădlac în duminica de după 29 septembrie 1911 pentru a face o probă de serviciul divin în biserică¹⁵⁸. Aurel D. Papp din Socodor face probă în data de 7/20 octombrie 1911¹⁵⁹. În duminica de 30 octombrie/12 noiembrie se convoacă¹⁶⁰ sinodul parohial electoral în biserică pentru alegerea noului preot. Câștig de cauză a avut nădlăcanul Nicolae Mărginean. La data de 21 aprilie/4 mai 1913 are loc „efectuarea introducerii nou hierotonitului preot” Nicolae Mărginean¹⁶¹.

Între preoții din Nădlac au existat permanent divergențe, unele mai serioase, altele mai puțin serioase: între Vichentie Marcovici și Nicolau Chicin; între Nicolau Chicin și Nicolae Mărginean (se spune în popor că cei doi preoți își vorbeau doar prin intermediul unor bilețele, inclusiv când slujeau ambii la altar)¹⁶²; între Vasile Bărbuț și Aurel Goia.

În 21 aprilie 1943, Nicolae Mărginean trece la cele veșnice în Clinica de la Sibiu, fiind înmormântat în săptămâna Patimilor – Vinerea Mare, în cimitirul De Din Sus din Nădlac. Slujba înmormântării a fost oficiată de către preotul Dimitrie Roșcău din Șeitîn¹⁶³.

¹⁵⁶*Ibidem*, dosarul nr. 2/1924-1927, f. 13.

¹⁵⁷ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 59/1909-1914, p. 114.

¹⁵⁸*Ibidem*, dosarul nr. 10/1911, f. 104.

¹⁵⁹*Ibidem*, f. 107.

¹⁶⁰*Ibidem*, f. 109.

¹⁶¹*Ibidem*, dosarul nr. 17/1918, f. 205; dosarul nr. 1/1920-1923, f. 308.

¹⁶²*Ibidem*, dosarul nr. 3/1928-1931, f. 445.

¹⁶³ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 103-III-1943, f. 25.

Învățătorul Romul Tăucean s-a născut în anul 1859 în Cenadul Unguresc. După școala elementară a urmat 4 „clase civile”, apoi a urmat cursurile Preparandiei din Arad pe care le-a absolvit în anul 1885/1886¹⁶⁴. În anul 1900 nu era căsătorit, locuind cu mama și cu sora sa, pe care le întreținea din punct de vedere financiar¹⁶⁵. S-a căsătorit cu Sidonia Sabău, învățătoare la Nădlac, originară din Pecica, iar împreună au avut un fiu, Romulus, născut la data de 3 octombrie 1906¹⁶⁶, care a avut o carieră juridică.

Cât timp a funcționat la Nădlac, a predat doar la „Școala De Din Sus”, la clasele I-III¹⁶⁷. Forurile superioare de la Arad consideră că alegerea lui Romul Tăucean nu a fost conformă cu concursul publicat, iar până la soluționarea problemei, învățătorul este angajat doar pe o perioadă de probă de un an, cu posibilitatea ca această perioadă să se prelungească cu încă un an, cu acordul conducerii parohiei¹⁶⁸. După rezolvarea problemelor, după o perioadă de doi ani, cât a fost „învățător de probă”, devine învățător „plin”, începând cu anul școlar 1890/1891. În noiembrie 1893, Romul Tăucean solicită forurilor superioare numirea sa ca învățător definitiv. Protopopul Aradului trimite toate actele spre studiu Consistoriului Diecezan Arad, adăugând câteva considerații proprii, și anume „în considerare că numitul învățător prin purtare exemplară și progresul arătat până acum cu elevii concrezuți (încredințați – n. n.) educației lui aparține învățătorilor distinși, vin și eu a-l recomanda atențiunei Ven. Consistor pentru de a fi provăzut cu decret”¹⁶⁹. După analiza tuturor factorilor, în 14 decembrie 1893 se primește răspuns favorabil: „Consistoriul este aplicat să împlinească” cererea învățătorului nădlăcan.

Ca salariu¹⁷⁰ a primit 400 florini, 6 stânjeni de lemne, o sesie de pământ arabil și locuință gratuită. Din anul 1894, salariul i se va mări cu 100 florini, dar doar pentru „a conduce și a instrua un chor vocal” de adulți, care să cânte în biserică alternativ cu corul de copii. Suma de 100 de florini o va primi doar pe perioada cât va fi dirijor de cor. În anul școlar 1899/1900, după schimbarea monedei statului, Romul Tăucean a primit un salariu total de 940 coroane¹⁷¹. Din 1903 va primi 6 stânjeni de lemne tari, nu 4 ca până acum și 40 de coroane în plus, pentru că la școala sa nu există grădină de legume. Tot acum se măresc „spesele” pentru conferințe învățătoarești la 4 coroane pe zi, la care se adaugă transportul și locuința, dar învățătorii au obligația să aducă chitanțe pentru

¹⁶⁴ T. Botiș, *op. cit.*, p. 474.

¹⁶⁵ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 58/1899-1901, f. 23-24; dosarul nr. 24/1907-1910, f. 20.

¹⁶⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 347/1919, f. 70.

¹⁶⁷ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 23/1901-1906, f. 168, 235; dosarul nr. 24/1907-1910, f. 20; registrul nr. 58/1899-1901, f. 24.

¹⁶⁸ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 101/1889, f. 78.

¹⁶⁹ *Ibidem*, dosarul nr. 143/1893, f. 177, 185.

¹⁷⁰ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 56/1894-1898, f. 14-15, 24; registrul nr. 57/1903-1909, f. 7; registrul nr. 58/1899-1901, f. 23, registrul nr. 59/1909-1914, f. 50, S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 167/1895, f. 55.

¹⁷¹ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 217/1900, f. 71.

sumele care urmează să fie decontate de către biserică¹⁷². Conform legilor școlare, începând cu data de 1 ianuarie 1904, salariile tuturor învățătorilor confesionali de la Nădlac se măresc cu câte 200 coroane¹⁷³. O nouă mărire de salariu va avea lor în anul 1907, în urma aplicării legii Apponyi. Pentru anul școlar 1915/1916¹⁷⁴, Romul Tăucean va primi un salariu total de 2000 coroane.

În ultimii ani ai veacului al XIX-lea, Romul Tăucean a avut mari probleme de sănătate. Deoarece învățătorul suferea de un „morb lipicios”, în 9/21 septembrie 1896, doctorul Höszt cere închiderea școlii, iar elevii sunt îndrumați a frecventa celelalte școli, în funcție de apropierea de domiciliu. În anul școlar 1897/1898 a fost suplinit de preparandul de anul IV Teodor Otlăcan¹⁷⁵, iar în anul următor de pedagogul Traian Faur. În perioada 1 aprilie – 15 iunie 1901 este suplinit de către Constantin Răsădean¹⁷⁶. Acesta era originar din Șeitin, fiind preparand de anul III.

Romul Tăucean a stat la Nădlac până la data de 9/22 septembrie 1921, când renunță la postul „pe care l-a ocupat la confesiunea noastră timp de 33 de ani”¹⁷⁷. Pleacă la școala de stat din Chișineu-Criș, „după ce împrejurările familiale așa au dictat”, acolo fiind numită învățătoare și soția sa, Sidonia Tăucean. Cei 360 copii ortodocși obligați a umbla la școală în acel an au fost împărțiți între ceilalți doi învățători confesionali, astfel: rămân clasele I-II din Bujac cu 80 elevi, instruiți de învățătorul Uroș Totorean; clasele I-II de la școala De Din Sus cu 75 elevi, trec la școala de stat; clasele III-IV din toată comuna cu 140 elevi, trec la școala națională (de stat); clasele V-VI mixte din întreaga comună cu 60 elevi, rămân la școala confesională centrală instruiți de învățătorul George Petrovici.

Învățătoarea Sidonia Sabău (Tăucean). În august 1906 s-a publicat un anunț de concurs¹⁷⁸ pentru ocuparea postului de învățătoare. Se oferea ca „beneficiu împreună cu acest post”: 700 coroane pe an, 4 stânjeni de lemne tari sau 6 stânjeni de lemne moi, „spese” pentru conferințe și de călătorie, locuință cu grădină și „scripturistică în natură”. Pe lângă obiectele de învățământ obișnuite, printre obligațiile învățătoarei se enumără predarea economiei casnice și a lucrului de mână. Era obligată să țină și școală de repetițiune cu fetele cu vârste între 12 și 15 ani, „fără nicio altă remunerație banală” (în bani – n. n.), primind un stângen de lemne în plus pentru încălzirea sălii de curs. Înainte de angajare, viitoarea învățătoare trebuia să vină la Nădlac să își „arate dexteritatea în cânt”. La concurs se puteau prezenta învățătoare cu diplomă („cvalificată cu

¹⁷² A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 57/1903-1909, f. 23.

¹⁷³ *Ibidem*, f. 14-15.

¹⁷⁴ *Ibidem*, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 145.

¹⁷⁵ *Ibidem*, registrul nr. 56/1894-1898, f. 163.

¹⁷⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 23/1901-1906, f. 37, 54, 68.

¹⁷⁷ S. J. A. N. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 85/1921, f. 2, 6; A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 14/1920-1927, f. 30-31, 100.

¹⁷⁸ S. J. A. N. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 93/1904 f. 142, 147, A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 204, registrul nr. 57/1903-1909, f. 142-143, 150.

nota de cel puțin „bun” “) și „cari nu sunt angajate în afaceri familiare vor fi preferite”.

Este declarată câștigătoare Sidonia Sabău (Tăucean) , chiar dacă nu îndeplinea toate prevederile concursului. Aceasta, ulterior, se căsătorește cu învățătorul Romul Tăucean. Situația aceasta va conduce la proteste din partea unor membri ai consiliului parohial. Sidonia Tăucean a absolvit cursurile Institutului Pedagogic din Arad în anul 1899/1900¹⁷⁹. Era originară din Pâncota, comitatul Arad. Imediat după alegere, a născut și a fost suplinită timp de un an de zile de Hersilia Cadariu. În anul școlar următor, 1907/1908, la școală revine Sidonia Tăucean, care va funcționa provizoriu, după care este confirmată definitiv pe post¹⁸⁰.

În urma aplicărilor prevederilor legilor învățământului adoptate de guvernele de la Budapesta, în primele decenii ale secolului trecut, învățătoarei Sidonia Tăucean i se mărește constant salariul, ajungând ca, în 1915, să primească un venit de 1800 coroane¹⁸¹. Din 23 octombrie/5 noiembrie 1909¹⁸² i se mărește cantitatea de lemne primită de la 4 la 5 stânjani, cu care va încălzi locuința și sala de clasă atât pentru școala inferioară, cât și pentru școala de repetițiune.

În 1911 i se solicită a cânta „ceva” , cel puțin un cântec la Sfânta Liturghie cu școlărițele sale¹⁸³. „Pentru frumosul spor făcut în școală cu fetițele noastre” , mai ales în ceea ce privește partea practică, învățătoarea primește de la comitetul parohial la 1 septembrie 1912 un premiu de 100 de coroane, „ca remunerare și ca îndemn pe viitor”¹⁸⁴.

La 4/17 octombrie 1920, Sidonia Tăucean își prezintă demisia de la școala confesională de fete din Nădlac. „Fiind cu considerare la diligența și purtarea doamnei, apreciate în atâtea rânduri” , comitetul parohial acceptă și i se dă „mulțumită protocolară”¹⁸⁵. A plecat la școala națională din Chișineu-Criș.

4. 3. „De la mic la mare, toți pentru Unirea cea Mare”

Petru Precupaș s-a implicat activ în viața politică, culturală și bisericească a românilor transilvăneni la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Pe o perioadă îndelungată a fost membru al comitetului parohial ortodox român din Nădlac. A făcut parte din comisia formată din membrii comitetului nădlăcan de monitorizare a ridicării turnului bisericii în perioada 1881-1883, comisie care „se priveghiedie asupra lucrării întreprindietoriului ca acesta se

¹⁷⁹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 485.

¹⁸⁰ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 57/1903-1909, f. 200.

¹⁸¹ *Ibidem*, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 145.

¹⁸² *Ibidem*, registrul nr. 59/1909-1914, f. 50.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 105.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 138.

¹⁸⁵ *Ibidem*, dosarul nr. 14/1920-1927, f. 30-31, 34, S. J. A. N. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 84/1922, f. 1.

intrebuintiedie materialu solidu și bunu după cum i este prescisu”¹⁸⁶. În 1882, o comisie nădlăcană formată din preotul Vichentie Marcovici și credincioșii Petru Precupaș, Teodor Pătean, Petru Ghiurcovici și Sofronie Chicin s-a deplasat la Lipova ca să vadă „lăudatulu turn alu bisericeii greco-orientală de acolo”¹⁸⁷. Arhitectul care a proiectat turnul bisericii locale, G. Mateiu, originar din Lipova, este invitat să vină la Nădlac pentru a arăta comitetului „desemnatu acestu planu”.

În anul 1884¹⁸⁸, pentru meritele sale de bun gospodar și implicarea în viața socială a nădlăcanilor, Petru Precupaș, alături de credincioșii Onea Mitru, Gheorghe Suci, Teodor Țabic, pentru probleme școlare, a preluat epitropia bisericească pentru perioada 1884-1886.

În anul 1864 se instituie la Nădlac o fundație culturală din donația credinciosului Dimitrie Cioroabă. Din această fundație se acordau stipendii pentru nădlăcanii care doreau să urmeze „școli mai înalte”. În anul 1887 se constituie o comisie compusă din membrii comitetului parohial cu scopul de a realiza statutele acestei fundații, care erau solicitate de autorități. Pentru realizarea proiectului de statute sunt numiți credincioșii Ioan Rusu, Petru Precupaș, Grigoriu Stroia, Pavel Roșuț, Sofroniu Chicin și învățătorul Ioan Caracioni¹⁸⁹.

Petru Precupaș a făcut parte din comitetul pentru ajutorarea teatrului românesc din Transilvania, precum și din alte asociații cu caracter cultural sau politic.

În perioada 1863-1892, Petru Precupaș apare pe lista membrilor Asociației Naționale Arădene pentru Cultura și Conservarea Poporului Român originari din Nădlac¹⁹⁰.

În cadrul mișcării naționale a românilor din Transilvania spre sfârșitul secolului al XIX-lea, punctul culminant a fost atins de Memorandumul din 1892. Și românii din Nădlac au participat activ în acele zile de intensă efervescență politică. Printre ei s-au numărat Petru Precupaș și preotul Vichentie Marcovici¹⁹¹. După întemnițarea memorandiștilor, o delegație formată din 9 bărbați și o femeie din Nădlac a efectuat o vizită la închisoarea de la Seghedin la data de 10 septembrie 1894. Din acea delegație a făcut parte și Petru Precupaș¹⁹².

¹⁸⁶ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, f. 27.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 20.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 8, S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 32/1881, f. 9; dosarul nr. 60/1884, f. 11.

¹⁸⁹ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1994, f. 65.

¹⁹⁰ S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, *passim*.

¹⁹¹ *De la Pronunțiament la Memorandum. 1868-1892. Mișcarea memorandiștă, expresie a luptei naționale a românilor*, București, Arhivele Statului din România, 1993, pp. 354-360, doc. 107; Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul în perioada...*, p. 123.

¹⁹² *Tribuna* (Sibiu), anul XI, nr. 186, 3/15 septembrie 1894, p. 3; Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandiștă*, Arad, 1974, pp. 9, 65.

Gligor Vidican¹⁹³ a fost un prosper „negustor de bucate” nădlăcan. A avut o fiică, Maria, care moare la data de 5 septembrie 1882, având doar două săptămâni.

Toată viața sa a contribuit, după puteri, la activitatea bisericească, culturală și politică din zona Nădlacului.

A făcut parte din comisia care a supravegheat lucrările de „înfrumusețare interioară” a bisericii de la finele secolului al XIX-lea¹⁹⁴.

La Nădlac, comunitățile sârbă și română s-au despărțit pe cale „amiabilă”, împărțind bunurile comune pe principiul proporționalității. Actele de despărțire au fost semnate de reprezentanții celor două comunități ortodoxe în anul 1871. Împărțirea bunurilor „în natură”, însă, a durat până în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. După o îndelungată activitate a comisiilor reunite, în luna martie 1897 se raportează că despărțirea „pe teren” a pământurilor bisericești a fost finalizată, iar de acum eforturile se îndreaptă spre punerea în ordine a actelor din cartea funciară¹⁹⁵. Prin actul cu nr. 773/896 primit de la Consistoriul Diecezan de la Arad se recunoaște despărțirea „pe teren” a pământurilor. De asemenea, „să îndrumă comitetul parohial ca să se consulte ambele comitete, adică cel românesc și sârbesc și să dea împreună o rogare la cartea fonduarie pentru despărțirea pământurilor bisericești.” Pentru realizarea acestui ultim pas în procesul de despărțire dintre comunitatea ortodoxă română și comunitatea ortodoxă sârbă de la Nădlac, din partea românilor se alege o comisie „pentru a se conțelege cu comitetul parohiei sârbești pentru a da ambele biserici rogare la cartea fonduarie că se învoiesc ambele biserici ca să se despărțească pământurile bisericești și în cartea funduarie de cătră olaltă, fiindcă în realitate sunt deja despărțite”. Din comisia Bisericii române au făcut parte preotul Nicolae Chicin și credincioșii Gligor Vidican, Ioan Cacinca, Dimitrie Precupași și episcopul Constantin Țireac¹⁹⁶.

În anul 1910, Gligor Vidican este ales ca membru în consiliul parohial ortodox român, fiind totodată și membru în consiliul de administrație al Băncii „Nădlăcana” până în anul 1917¹⁹⁷.

În același an apare pe lista membrilor Asociației Naționale Arădene pentru Cultura și Conservarea Poporului Român originari din Nădlac¹⁹⁸.

În cursul anului 1914, în cartierul nădlăcan Bujac s-a reconstruit clădirea școlii profesionale. Atunci s-a realizat „o zidire de focar al învățământului profesional-național român pentru fiii și fiicele credincioșilor gr. ort. români din această parte”¹⁹⁹ a comunei. Costurile lucrărilor s-au ridicat la suma de 13488, 90 coroane. Din cadrul comitetului parohial nădlăcan, se alege o comisie care să

¹⁹³ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 3/1928-1931, f. 500.

¹⁹⁴ *Ibidem*, registrul nr. 56/1894-1898, f. 114.

¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 136, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 2.

¹⁹⁶ *Ibidem*, registrul nr. 56/1894-1898, f. 136.

¹⁹⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 14/1920-1927, f. 33.

¹⁹⁸ S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, dosarul nr. 211/1910, f. 1, 2.

¹⁹⁹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 28/1909-1934, f. 167.

se ocupe cu chestiunea zidirii școlii din Bujac, formată din credincioșii Gligor Vidican, Aurel Petrovici, Sofroniu Chicin, Pera Stroia, Dimitrie Stroia, Ilie Mărginean, Ștefan Țireac, George Chiș, Nicolae Pătean, Teodor Otlăcan la care se adaugă și episcopii²⁰⁰.

În anul 1935, deși la o vârstă venerabilă, încă făcea parte dintre cei mai activi credincioși implicați în activitatea bisericească din Nădlac. În acel an, Gligor Vidican, alături de preoții Nicolae Chicin, Nicolae Mărginean, episcopii Sofronie Chicin, Petru Farcaș și Ștefan Oprea, precum și credincioșii Nicolae Onea, Traian Ghiurcovici, Cornel Șumandan, Pavel Drăgan, Lazăr Covaci, Gheorghe Chicin²⁰¹, a făcut parte din comisia care s-a constituit pentru studierea problemei ridicării unui nou gard în jurul bisericii, deoarece vechea împrejmuire era pe cale de a se dărâma.

Fiind unul dintre cei mai prosperi gospodari din Nădlac, Gligor Vidican a contribuit permanent cu sume de bani pentru „ajutorarea” diverselor „cauze” bisericești, culturale sau politice din Nădlac, Arad și împrejurimi. Întreaga sa viață a făcut mai multe donații pentru biserică, în amintirea fiicei sale, decedate. Totodată, a sprijinit material, după puteri, și unele manifestații culturale desfășurate la Nădlac sau în împrejurimi. Astfel, în anul 1917, alături de alți credincioși nădlăcani, contribuie cu suma de 10 coroane pentru a se cumpăra cărți care să intre în componența bibliotecii școlare²⁰².

Alături de membrii delegației Cercului Nădlac pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, pleacă spre orașul Unirii câțiva gospodari nădlăcani, printre care îl întâlnim și pe Gligor Vidican. În politică a activat în special prin donațiile financiare făcute. Astfel, drept ajutor pentru buna desfășurare a lucrărilor Consiliului Dirigent, Gligor Vidican a oferit ca donație o sumă imensă la acea vreme, respectiv de 1000 de coroane. Actul de donație este datat 3 decembrie 1918 și este apreciat pozitiv de către membrii consiliului de la Sibiu²⁰³: „Dr. I. Suciu aduce la cunoștința Consiliului Dirigent cum că țăranul Gligor Vidican din Nădlac (Com[itatul] Cenad) pentru acoperirea cheltuielilor necesare a Consiliului a făcut un ofert benevol de 1000 cor. Consiliul Dirigent aceasta faptă generoasă o ia la cunoștință cu mulțumire; hotărăște ca aceasta faptă frumoasă să fie publicată în ziare.”²⁰⁴

Remus Chicin (1875?-1945) a fost fiul învățătorului nădlăcan Mihai Chicin, fratele medicului Iuliu Chicin și a preotului Nicolae Chicin. A studiat la Gimnaziul Superior Ortodox Român din Brașov, Academia Regală de Drept din

²⁰⁰ S. J. A. N. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 38/1913, f. 3; A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 59/1909-1914, f. 130-131.

²⁰¹ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 60/1915-1943, f. 107.

²⁰² *Ibidem*, f. 18-19.

²⁰³ Mircea Timbus, „Referiri la județul Arad în procesele verbale ale Consiliului Dirigent”, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad* (Arad), nr. 4, „Vasile Goldiș” University Press, 1994, pp. 34-36.

²⁰⁴ *Orașul și județul Arad după 1 decembrie 1918. Din amarul lunilor de tranziție către administrația românească. Studii și documente*, coord. Andrei Caciora, Mircea Timbus, Arad, edit. Gutenberg Univers, 2008, p. 54.

Oradea în perioada 1893/1894-1896/1897, apoi a urmat studii doctorale la Universitatea „Ferencz Józef” din Cluj, la catedra de Științe juridice, susținându-și teza de doctorat la data de 21 februarie 1903²⁰⁵. Pe perioada studiilor superioare și de doctorat a primit stipendii din Fundația „Emanuil Gozdsu”.

După încheierea studiilor Remus Chicin a fost avocat stagiar la cancelaria lui Cornel Iancu din Arad, apoi pleacă la Szeged, unde a funcționat din anul 1905 până în 1919. În perioada anilor 1912-1914 a deținut funcția de avocat al Protopopiatului Arad²⁰⁶.

În anul 1910 apare pe lista membrilor Asociației Naționale Arădene pentru Cultura și Conservarea Poporului Român originari din Nădlac²⁰⁷.

După trasarea graniței dintre România și Ungaria, revine la Arad, unde a funcționat în perioada 1919-1934, ulterior fiind numit notar comunal la Nădlac. A fost primul funcționar român numit de către Consiliul Dirigent în județul Arad după Marea Unire, când, la data de 8 august 1919 a preluat funcția de judecător la Tribunalul Arad²⁰⁸. A făcut parte de mai multe ori din consiliul municipal Arad²⁰⁹.

În anul 1910 apare pe lista membrilor Asociației Naționale Arădene pentru Cultura și Conservarea Poporului Român originari din Nădlac²¹⁰.

Mihai Șerban (1837-1905) a fost fiul preotului George Șerban. S-a căsătorit cu Justina Roman, fiica lui Visarion Roman, directorul Băncii „Albina” de la Sibiu²¹¹. Au avut împreună copii pe: Mihai Adrian, născut la 22 august/3 septembrie 1887, Florița Melania, născută în 5/17 iulie 1890 și Mircea George Visarion, născut la 1/13 aprilie 1899.

A studiat științele juridice, ajungând jude regesc la „tribunalul criminal” din Szeged. Înainte de a fi jude regesc, a fost pretor și jude suprem la jurisdicția cercuală locală din Nădlac timp de 12 ani.

A îndeplinit și funcția de inspector cercual la școlile confesionale, precum și președinte al comitetului parohial nădlăcan. Mihai Șerban a deținut funcția de inspector școlar pentru învățământul confesional din cercul Nădlac-Șeitin, din care făceau parte localitățile Semeac, Șeitin, Turnu, Nădlac, Igrîș, Bătania, Cenadul Sârbesc, Cenadul Unguresc și Beba Veche, până la finele anului școlar 1875/1876. Începând cu anul școlar următor, funcția de inspector este preluată de preotul din Șeitin, Teodor Popovici²¹².

²⁰⁵ Stelean Ioan Boia, *Fundația „Emanuil Gozdsu” (1870-1952)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2006, p. 75, 126, 251.

²⁰⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 320/1914, f. 91.

²⁰⁷ Idem, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, dosarul nr. 211/1910, f. 1, 2.

²⁰⁸ Mircea Timbus, „Referiri la ...”, pp. 34-36.

²⁰⁹ Emil Arbonie, *Avocații arădeni (1875-1989)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, p. 70; Idem, *Baroul Arad (1875-1990)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2016, p. 1244.

²¹⁰ S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, dosarul nr. 211/1910, f. 1, 2.

²¹¹ Alexandru Onojescu, Vlad Popovici (editori), *Corespondențe politice peste Carpați. Visarion Roman – colaborator la ziarul „Românul” (1868-1870)*, Cluj-Napoca, edit. Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 35-39.

²¹² S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 15/1876, f. 170.

În anul 1865 se înscrie în Asociațiunea arădeană pentru cultura poporului român²¹³, activând până la sfârșitul zilelor pe tărâm cultural și filantropic.

De asemenea, Mihai Șerban a fost principalul organizator la Nădlac al acțiunilor filantropice în folosul teatrului transilvănean românesc. A avut legături strânse cu personalități de marcă, precum Iosif Vulcan, cu care a întreținut o bogată corespondență pe teme culturale.

Trece la cele veșnice la data de 8/21 februarie 1905, la vârsta de 68 de ani, fiind înmormântat în cimitirul din cartierul „De Din Sus” din Nădlac, alături de părinți.

Mihai Adrian Șerban²¹⁴, fiul lui Mihai Șerban și Justina Roman, născut la 22 august/3 septembrie 1887 la Szeged, botezat în biserica ortodoxă română din Nădlac în care slujea bunicul său, preotul George Șerban, botez săvârșit de către preotul Vichentie Marcovici. Ca naș a asistat Letiția, soția lui Nicolae Oncu, avocat din Arad și directorul Băncii „Victoria”. A fost căsătorit cu Mărioara născută Blaga²¹⁵, cu care a avut trei copii: Alexandru, Mihai (1921-1997) și Constantin, toții fiind ingineri constructori.

Mihai Adrian Șerban a absolvit liceul în orașul natal, după care a urmat Academia de Înalte Studii Comerciale din Viena (licențiat în 1908) și Academia de Agricultură la Halle (1912). În anul 1914 a publicat la Berlin lucrarea de doctorat intitulată *Rumäniens Agrarverhältnisse*, iar apoi la București a publicat traducerea românească a lucrării, sub titlul *Problemele noastre social-agrare. Studiu din domeniul politicii economice și sociale*. Pe lângă acestea, a publicat și alte lucrări pe tematică agricolă: *Noile îngrășăminte azotoase* (București, 1914); *Criza generală agricolă și situația agrară în România* (1930); *Organizarea Camerelor de agricultură* (1930); *Suprapopulația agricolă* (1933). Mihai Adrian Șerban a fost un biolog renumit, care și-a început cariera ca asistent al lui Emil Racoviță. Pe lângă activitatea științifică, a fost și un politician de orientare național-țărănistă.

Consiliul Dirigent de la Sibiu a propus guvernului României să includă în Delegația română de la Conferința de Pace de la Paris și transilvăneni, ca experți ai situației existente în provincia proaspăt alipită țării. Printre aceștia se numărau: Alexandru Vaida-Voevod, Caius Brediceanu, căpitanul Pilat, Mihai

²¹³ Idem, *fond ASTRA, Despărțământul Arad*, dosarul nr. 25/1863, f. 80.

²¹⁴ <http://www.septemcastra.ro/index.php/2009/11/un-destin-remarcabil-mihai-serban/>, 30 martie 2011; Lucian Predescu, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc oameni și înfăptuiri*, București, edit. Saeculum I. O., edit. Vestala, 1999, p. 774; Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. III, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 2006, pp. 139-142, Ioan Lupaș, *Corespondență. Scrisori primite (Selecție) A-C*, selecție, introducere și note alcătuite de Radu Ardelean și Lucian Giura, Sibiu, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2003, p. 86.

²¹⁵ Informații despre viața Mărioarei Blaga oferă Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieții – Memorii*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2009, p. 82-83.

Șerban, George Crișan, Ionel Mocioni, Ion Grigore, ing. Lazăr I. Iosif²¹⁶. Mihai Șerban a condus comisia economică a României.

După Unirea Transilvaniei cu România, a fost numit, în august 1919, Director al Academiei de Agricultură din Cluj, actuala Universitate de Științe Agricole și Medicină Veterinară. Exceptând un răstimp de cinci ani, între 1922-1927, a deținut funcțiile de rector și decan până la arbitrajul de la Viena din august 1940, când a demisionat. Aula Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară din Cluj îi poartă numele, iar intrarea în clădirea rectoratului este străjuită de un bust al său. Mihai Șerban a deținut funcțiile de președinte al Senatului învățământului superior agronomic din România, vicepreședinte al Comisiunii internaționale permanente a învățământului agricol, a fost membru al conducerii Federației internaționale a „tehnicienilor” agronomi (ultimele două organizații internaționale având sediul la Roma).

A fost un național-țărănist convins, apropiat al lui Iuliu Maniu și al lui Alexandru Vaida-Voevod. În anul 1928 este ales deputat, iar un an mai târziu, în 1929, organizează Grupul parlamentar de agricultură.

Mihai Șerban a fost subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor în guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod și care a guvernat doar o perioadă scurtă, între 11 august și 17 octombrie 1932²¹⁷. În guvernul condus de același Alexandru Vaida-Voevod, care a condus țara între 14 ianuarie și 9 noiembrie 1933, Mihai Șerban a fost Subsecretar de stat al Președintelui Consiliului de Miniștri pentru Minorități²¹⁸. Mihai Șerban a fost din nou subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor în guvernul condus de Constantin Argetoianu, care a guvernat între 28 septembrie și 23 noiembrie 1939²¹⁹, precum și în următorul guvern, condus de Gheorghe Tătărescu, care a guvernat între 24 noiembrie 1939 și 11 mai 1940, rămânând pe aceeași funcție și în guvernul din perioada 11 mai – 4 iulie 1940, condus de Gheorghe Tătărescu²²⁰.

Împreună cu familia sa, Mihai Șerban este considerat ctitorul primei biserici românești din Băile Tușnad. Legăturile sale cu această localitate țin de relația strânsă cu socrul său, Iosif Blaga (1864-1937)²²¹, președintele Societății Balneare Tușnad, căruia i-a și succedat în această funcție. Construcția bisericii ortodoxe române din Băile Tușnad a început în anul 1939 și datorită dictatului

²¹⁶ Alexandru Baboș, „Consiliul Dirigent al Transilvaniei și Conferința de Pace de la Paris”, în Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, *România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, Focșani, edit. EMPRO, 1999, p. 66.

²¹⁷ Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 110.

²¹⁸ *Ibidem*.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 114.

²²⁰ *Ibidem*, p. 115.

²²¹ **Iosif Blaga** a fost un profesor la Colegiul Național „Andrei Șaguna” din Brașov (1891-1915), director al liceului (1915-1927), protopop ortodox al Brașovului (1927-1937), a fost ginerele comerciantului Tache Stănescu. Între anii 1920-1937 a fost președintele Societății Balneare Băile Tușnad. A fost unchiul lui Lucian Blaga. A fost senator, ajungând vicepreședinte al Senatului (1928-1931). Vezi Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 105; Ioan Lupuș, *op. cit.*, p. 85.

de la Viena lucrările au fost întrerupte, biserica fiind terminată abia în anul 1978. Lăcașul de cult are ca hram Adormirea Maicii Domnului. A fost construită după planurile arhitectului bucureștean Radu Udroi. Piatra de temelie a lăcașului de cult a fost pusă la data de 13 octombrie 1939. La ridicarea bisericii și a clopotniței s-au folosit piatră de carieră la fundație și soclu, iar apoi cărămidă. Biserica are un stil arhitectonic bizantin, în formă de cruce cu trei abside. Pridvorul este realizat în stil brâncovenesc, cu coloane din piatră masivă cioplită în formă de funie împletită. Între anii 1971-1978 biserica a fost pictată în interior și exterior de Eugen Profeta din București. Biserica păstrează câteva icoane și cărți vechi, ce datează din secolul al XVIII-lea.

Nu și-a uitat, însă, niciodată rădăcinile nădlăcane. La data de 9 octombrie 1938, ministrul Mihai Șerban a donat bisericii nădlăcane suma de 10000 lei în memoria strămoșilor săi, cu scopul de a ajuta săracii²²².

A trecut la cele veșnice în ziua de 30 aprilie 1947. Apropiatii săi au spus că sfârșitul i-a fost grăbit de amărăciunea falsificării alegerilor din 1946. Funeraliile au fost oficiate de episcopul ortodox Nicolae Colan de la Cluj, iar episcopul greco-catolic Iuliu Hossu a asistat la slujbă în picioare, în semn de respect. Este înmormântat în cripta familiei din Cimitirul Central (Hajongard) din Cluj-Napoca.

Iulian Borneas²²³ s-a născut la 30 octombrie 1885, fiind fiul lui Lazăr Borneas și Ecaterina, născută Beinșan. La data de 23 septembrie 1893 s-a căsătorit cu Viorica Oprean din Sânnicolau Mare, împreună având un fiu, Marius²²⁴.

A fost doctor în științe juridice, devenind unul dintre cei mai renumiți avocați arădeni din perioada interbelică. Consiliul Dirigent l-a desemnat să se ocupe de conducerea biroului pentru controlul și repatrierea străinilor din fostele comitate Arad și Cenad. De asemenea, a fost însărcinat cu conducerea birourilor de ocrotire a minorilor și orfanilor din Arad. S-a implicat în aplicarea Reformei agrare din 1921.

A trecut la cele veșnice în 23 decembrie 1939, lăsând în urma sa o impunătoare bibliotecă juridică. Colegii avocați au preluat dosarele aflate în lucru în momentul decesului lui Iulian Borneas, rămânând impresionați de numărul mare al acestora (1455 dosare).

²²² A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 60/1915-1943, f. 153.

²²³ Emil Arbonie, *Baroul Arad ...*, pp. 122-123; Idem, *Avocații arădeni ...*, pp. 53-54.

²²⁴ **Marius Borneas** s-a născut la data de 16 februarie 1921 și a decedat în anul 2001. În anul 1946 și-a luat diploma în inginerie la Universitatea Politehnică din Timișoara, unde mai apoi a activat ca profesor. Reputat fizician, a fost autor și co-autor a 12 volume și a peste 100 de studii în reviste de specialitate din țară și străinătate.

Cornel Luțai, primar al Aradului
(1928-1931)

Cornel Luțai a fost avocat la tribunalele din Szegeed și Arad începând cu anul 1911²²⁵. A fost un apropiat colaborator al lui Iustin Marșieu. S-a implicat în viața politică, economică și socială a Aradului, ajungând primar al orașului de pe Mureș în perioada anilor 1928-1931, precum și membru al consiliului municipal.

În perioada interbelică a făcut parte din Consiliul de conducere al Baroului Arad²²⁶.

Datorită activității și convingerilor sale politice, a fost trimis în judecată în cauză de epurare, dar a fost achitat.

4. 4. Elita comunității slovace

Biserica Evanghelică din Nădlac. Placă comemorativă „în amintirea celor care au trăit aici și au răspândit Cuvântul Domnului”

La începutul secolului al XIX-lea, între anii 1802-1805, la Nădlac s-a așezat o importantă comunitate de slovaci. Una din principalele preocupări ale comunității slovace a fost păstrarea identității etnice și religioase prin cultură. În vederea îndeplinirii acestui deziderat au creat asociații culturale în care au activat elitele slovace din Nădlac și zona limitrofă. Printre elitele slovace se numără preoți, învățători, ziariști, scriitori. Istoria slovacilor din Nădlac merită să fie cunoscută, mai ales că acțiunile reprezentanților acestei comunități au avut un impact deosebit asupra vieții politice și culturale ale Transilvaniei și a României întregi.

²²⁵ Emil Arbonie, *Avocații arădeni* ..., p. 249.

²²⁶ Idem, *Baroul Arad* ..., p. 101.

Daniel Zajac (31 decembrie 1804 – 25 aprilie 1870) a funcționat la Nădlac ca preot evanghelic începând cu anul 1839 și până la trecerea sa la cele veșnice, în 1870.

Preotul evanghelic Daniel Zajac a fost unul dintre cei mai importanți prelați de la Nădlac. Pe lângă slujirea de la Altar, a avut preocupări literare și istorice, printre care se numără și cronică nădlăcană intitulată *Dejepis stareho i noveho Nadlaku (Istoria vechiului și noului Nădlac)*. Cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la stabilirea slovacilor în localitatea Nădlac, în anul 1853, s-au organizat serbări de aniversare și cu această ocazie, a fost lansat acest volum despre istoria slovacilor de pe aceste meleaguri, avându-i ca autori pe preoții evanghelici Ludovit Haan și Daniel Zajac.

Pe parcursul secolului al XIX-lea, dar nu numai, la nivel local, elitele

Piatra funerară de pe mormântul preotului Daniel Zajac din Cimitirul Evanghelic din Nădlac

Ludovit Jaroslav Haan
(1818-1891)

erau formate în primul rând de preoți, însă, această postură nu îi scutea de a intra în „gura” lumii și în legendele locale. În ciuda preocupărilor sale intelectuale, „a călcat pe bec”, ca să zicem așa. La una dintre ultimele slujbe de înmormântare la care a slujit, în cimitir, pe drumul spre mormânt, în fața cortegiului funerar a țâșnit un iepure dintr-o tufă. Preotul, al cărui nume s-ar traduce în limba română prin „iepure”, a înjurat și a blestemat pe bietul iepure. Cei care au auzit, au prezis că preotul va muri exact în același loc.

Din păcate, prezicerea s-a adeverit la următoarea slujbă de înmormântare la care a slujit preotul Zajac, acesta

căzând ca secerat în același loc, unde, cu câțva timp în urmă, a ieșit iepurele din tufiș. Mormântul preotului se află în același locație. De atunci, fiecare alai funerar ocolește mormântul preotului Zajac/Iepure și participanții își aduc aminte de întâmplarea tragicomică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ludovit Jaroslav Haan (1818-1891)²²⁷ a fost preot evanghelic cu preocupări în domeniul istoric, etnografic, arheologic și scriitoricesc. A făcut parte dintr-o veche familie de preoți. La Nădlac a profesat în perioada 1849-1855. Începând cu anul 1877 a

²²⁷*Ibidem.*

devenit membru corespondent al Academiei de Științe din Budapesta. A publicat studii istorice și de etnografie și sub pseudonimul de Lajos Haan.

Preocupări literare și istorice au avut și alți slovaci din Nădlac, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În anul 1868, **Juraj Ambruš** a fost un simplu țăran slovac din Nădlac, care a scris o *Carte de citire religioasă*, pe care a tipărit-o din banii proprii. Fiul său, **Ján Ambruš**, a fost primul nădlăcan despre care se cunoaște că a scris versuri. Descendenții acestei familii au avut preocupări culturale până în zilele noastre²²⁸.

Ondrej Seberini (1824-1895)²²⁹ a fost preot evanghelic, dar și prozator, publicist, istoric literar. Începând cu anul 1856, până la moartea sa, și-a exercitat funcția la Nădlac. O perioadă de timp a fost ales deputat în Parlamentul de la Budapesta, reprezentând etnia slovacă din Ungaria.

Ondrej Seberini (1824-1895)

O ferventă activitate literară și istorică a avut-o preotul Ondrej Seberini, fiind autorul *Panteonului scriitorilor evanghelicilor slovaci*, considerat de specialiști a fi primul dicționar de scriitori din literatura slovacă. Printre creațiile sale literare se numără un roman, biografii, dar și numeroase articole apărute în presa vremii din Ungaria.

Un alt preot evanghelic care a activat la Nădlac în perioada 1870-1908, și a avut preocupări literare, a fost **Karol Hrdlička**, care a scris versuri și a tradus în limba slovacă poezia lui Petöfi Sándor.

Gustav Augustiny (1851-1900)²³⁰ a fost un reputat jurnalist și om politic. Începând cu anul 1883 și până la moartea sa, a trăit și a activat pe teritoriul României de astăzi ca ziarist la mai multe publicații din București și Transilvania, printre care se numără *Tribuna* (Sibiu) sau *Tribuna poporului* (Arad). Înainte de a colabora din punct de vedere publicistic cu ziarul *Tribuna poporului* din Arad, Gustav Augustiny și-a petrecut câțiva ani din viață la Sibiu,

²²⁸ O. Štefanko, *op. cit.*, p. 61. Este vorba despre scriitorul contemporan **Ivan Miroslav Ambruš**, membru al Uniunii Scriitorilor din România (n. 1950), iar tatăl său a fost la mijlocul secolului al XX-lea unul dintre cei mai înflăcărați adepți ai ideii constituirii unui liceu cu limbă de predare slovacă la Nădlac.

²²⁹ *Ibidem*, p. 84; Ivan Bujna, „Strucny nastin. Dejin cirkve evanjelickey a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912”, în Ivan Bujna, *Spisy*, Nadlak, vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 2000, (reeditare), pp. 86-89.

²³⁰ Ondrej Štefanko, *op. cit.*, pp. 75-76; Pavel Adamik, „Gustav Augustini – pionier al relațiilor politice româno-slovice în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea”, în *Ziridava* (Arad), 1978, nr. X, p. 655.

unde a publicat în paginile ziarului *Tribuna*, devenind un reprezentant de seamă al elitei slovace de pe meleaguri transilvane²³¹.

În anul 1892, Gustav Augustiny devine secretarul personal al omului politic român Ioan Rațiu, președinte pe atunci al Partidului Național Român din Transilvania.

Gustav Augustiny și-a adus o importantă contribuție la organizarea Congresului popoarelor nemaghiare din Ungaria, desfășurat la Budapesta în luna august 1895. În timpul lucrărilor congresului, Gustav Augustiny a fost translator oficial, deoarece cunoștea toate cele trei limbi în care s-au purtat discuțiile: română, slovacă și sârbă.

La data de 13/14 februarie 1900 trece la cele veșnice în Arad, unde este și înmormântat²³². În discursul funebru, prietenul și colaboratorul său apropiat, Ioan Russu-Șirianu, a spus că odată cu Gustav Augustiny a pierit un „prieten care s-a contopit cu spiritul și țărâna pământului românesc”²³³. Din inițiativa unui al prieten și apropiat colaborator, Vasile Goldiș, în urma unui apel publicat în ziarul *Tribuna poporului*, s-a organizat o colectă publică pentru ridicarea unui monument la mormântul lui Gustav Augustiny. Cu toată opoziția autorităților maghiare, acțiunea a fost dusă la bun sfârșit, iar în anul 1903 a fost ridicat monumentul funebru.

Printre studiile privind personalitatea ziaristului slovac Gustav Augustiny, regăsim lucrarea regretatului istoric clujean Gelu Neamțu, intitulată „Prietenul slovac al românilor, Gustav Augustini, la „Tribuna Poporului” din Arad 1898-1900”²³⁴, și care, printr-o documentare temeinică, conturează figura și destinul unui om care a reprezentat un adevărat liant în lupta naționalităților asuprite din Transilvania. Activitatea lui Gustav Augustiny este prezentată prin prisma relațiilor de colaborare a românilor, slovacilor, sârbilor și croaților, izvorând din sentimentele de patriotism și fidelitate față de națiunea română și identificându-se cu interesele naționale românești, care erau aceleași cu ale tuturor națiunilor oprimate din Ungaria.

Preotul Ludovit Augustin Boor²³⁵ s-a născut la data de 30 august 1855 în localitatea Bukovec din Slovacia. Tatăl său, Ján Juraj Boor, a fost preot, activist cultural și poet. Ludovit Augustin Boor a frecventat mai multe școli din Slovacia, precum și liceul evanghelic din Bratislava. A studiat teologia la Viena

²³¹ Aurelia Cozma, „Relațiile româno-slovace la sfârșitul secolului al XIX-lea la Sibiu” , în *Brvkenthal Acta Mvsei* (Sibiu) , 2006, nr. I. 1, pp. 233-242.

²³² Gustav Augustiny este înmormântat în cimitirul Pomenirea, iar o stradă din Arad, din cartierul Aradul Nou, îi poartă numele.

²³³ O. Štefanko, *op. cit.*, p. 77.

²³⁴ Gelu Neamțu, „Prietenul slovac al românilor, Gustav Augustini, la „Tribuna Poporului” din Arad 1898-1900” , în *Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem Camilli Mureșanu*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, București, edit. Academiei Române, 2007, pp. 339-348.

²³⁵ Ondrej Štefanko, „Despre o utopie mai puțin cunoscută și despre unele aspecte istorice” , în *Oglinzi paralele/ Rovnobežné zrkadlá* (Nădlac) , 2000, anul IV, nr. 1, pp. 1-8; Ivan Bujna, *op. cit.*, pp. 92-93.

și Basel. În anul 1877 a funcționat ca diacon la Krajné, iar anul următor este ales preot la Nădlac. În 16 iunie 1895 s-a ținut concurs pentru ocuparea postului de preot la Nădlac unde L'udovit Augustin Boor a obținut cel mai mare număr de voturi, fiind ales preot alături de Karol Hrdlička.

Înainte de a veni la Nădlac, L'udovit Augustin Boor a publicat articole la numeroase reviste slovace în care condamna legea naționalităților și condițiile de viață ale muncitorilor din comitatul Nitra. Cronicarul nădlăcan Matej Rádix își amintea: „după sosirea lui L'udovit Boor între noi, a început o viață nouă, nu numai în ceea ce privește conștiința națională slovacă, dar și în ceea ce privește viața economică și socială”.

Datorită punctelor sale de vedere, exprimate atât în cadrul bisericii, cât și în cadrul activității sale culturale și politice, a început să fie catalogat drept panslavist.

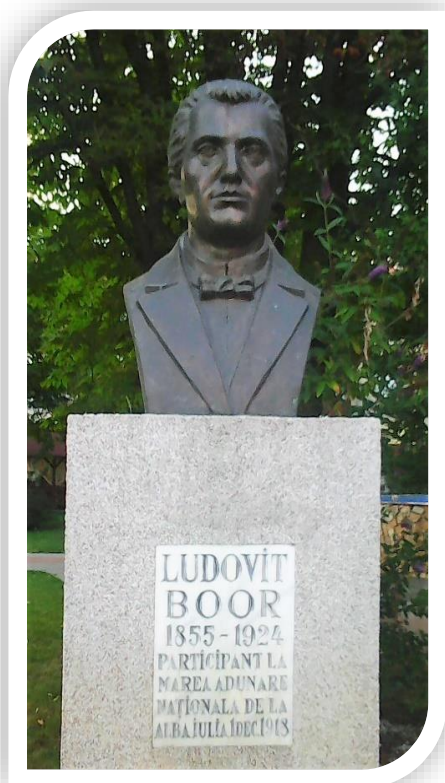
În politică s-a angajat în anul 1904, când, solidar cu comunitatea românească, a făcut propagandă electorală românului Vasile Lucaciu, candidat pentru Parlamentul de la Budapesta în circumscripția electorală Nădlac.

S-a aflat printre inițiatorii *Cercului Popular Slovac* – asociația cu cea mai îndelungată activitate în viața culturală a slovacilor din Transilvania (1904-1947), iar L'udovit Boor a fost primul ei președinte, ales încă de la înființare (12 iunie 1904) până în anul 1914.

Deosebit de importantă este activitatea sa din perioada anilor 1918-1919, când au început să se manifeste cererile de aplicare a dreptului la autodeterminare ale celor 250.000 de slovaci din zona Banatului, Sremului, Cenadului, Békes-ului și Aradului (zonă cunoscută sub denumirea de „Ținuturile de Jos”). Cel mai important rol în eforturile de autodeterminare l-au jucat două centre: Novi Sad și Nădlac. Activitatea slovacilor nădlăcani a fost condusă de J. Suchansky și L. Boor. În

luna octombrie 1918 L. Boor se afla în Slovacia, unde semnează în numele nădlăcanilor „Declarația poporului slovac”.

În 7 noiembrie 1918, L'udovit Boor revine la Nădlac și înființează *Consiliul național slovac*, al cărui președinte este timp de două săptămâni. Pe

Bustul lui L'udovit Boor în centrul orașului Nădlac

parcursul lunii noiembrie, în piața orașului din imediata apropiere a bisericii evanghelice, au loc mai multe adunări populare ale slovacilor și românilor localnici, dezbătându-se problema autodeterminării și unirii Nădlacului cu România. Documentul *Promemoria*, redactat la Nădlac, a fost tradus ulterior și în limba franceză și trimis la Paris la Conferința de pace. În document se menționează că acest teritoriu („triumghiul Banatului”) este locuit în majoritate de populație slavă (42897 persoane) , din care 37470 sunt slovaci, care doresc alipirea regiunii de România.

În perioada 27 decembrie 1918 / 9 ianuarie 1919 a avut loc la Mănăstirea Bezdin, de lângă Arad, Adunarea națională a slovacilor și sârbilor, cu reprezentanți din 29 de localități ale comitatelor Cenad, Békes și Arad. Aici a fost adoptată rezoluția *Declaration*, cu o anexă în limba franceză, în care se solicita încă odată alipirea zonei la statul român.

În același răstimp, se obține folosirea liberă a limbii materne în școli, precum și autonomia bisericii, iar preotul nădlăcan devine senator în primul Parlamentul al României Mari, alături de reprezentanții slovacilor din Békescsaba și Tóthkomlos.

A trecut la cele veșnice în anul 1924.

Ivan Bujna (1881-1949) ²³⁶ a fost preot evanghelic la Nădlac în perioada 1909-1948. Preotul Ivan Bujna s-a născut în 26 iulie 1881, în

Ivan Bujna (1881-1949)

localitatea Pukanec din Slovacia și a trecut la cele veșnice la data de 23 iulie 1949, la Bratislava. Părinții săi au fost Martin Bujna și Ludmila, născută Holéczyová. Studiile și le-a făcut la gimnaziul din Banska Bystrica (1892-1894) , la Banska Štiavnica (1894-1900) și la școala teologică din Bratislava (1900-1904). A activat ca preot pentru comunitatea slovacă evanghelică din Nădlac, având, totodată, și preocupări literare și de istorie locală²³⁷.

S-a mutat în Cehoslovacia în anul 1948, locuind la Šamorína și la Bratislava până la momentul decesului.

Aniversarea unui secol de la punerea pietrei de temelie a bisericii evanghelice și a 110 ani de la sosirea slovacilor la Nădlac au prilejuit importante manifestări culturale, iar preotul Ivan Bujna

²³⁶ O. Štefanko, *Despre slovacii ...*, p. 88; Ivan Bujna, *op. cit.*, pp. 93-94; http://sk.wikipedia.org/wiki/Ivan_Bujna, 09 august 2018.

²³⁷ Din opera literară a preotului Ivan Bujna s-a publicat, prin grija Uniunii Democratice a Slovacilor și Cehilor din România următorul volum de 259 de pagini: *Spisy (Etudes critiques)* , ediție de Ján Lehocky, prefață Ondrej Štefanko, publicat la Nădlac, în anul 2000.

a scris o nouă istorie a comunității slovace nădlăcane de rit evanghelic (*Strucny nastin. Dejin cirkve evanjelickey a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912* – „Scurtă descriere. Istoria bisericii evanghelice din Nădlac de la anul 1853 la anul 1912”)²³⁸. Această aniversare s-a desfășurat cu un fast deosebit, la care au fost invitați să participe toți locuitorii din Nădlac, indiferent de etnie sau confesiune. Autorul, preotul evanghelic Ivan Bujna, a invitat la prezentarea volumului pe toți confrății de toate confesiunile din localitate²³⁹.

Începând cu anul 1914 a fost președinte al *Cercului popular slovac*, rămânând în funcție până la momentul dispariției asociației de pe scena culturală nădlăcană.

Martin Matejdes²⁴⁰ a fost învățător la Școala Primară din Totkomloș (azi în Ungaria). În anul 1918 a fost nevoit să se refugieze la Nădlac, apoi în localitatea Țipar. Și-a închinat activitatea idealurilor de unire a teritoriilor cu populație slovacă din fostul comitat Bekeș cu România. Martin Matejdes a fost condamnat de către autoritățile maghiare pentru activitatea sa de militant al unirii comunelor slovace cu România. Într-un document se spune: „domnia sa a fost unul dintre fruntașii slovaci, care a luptat și agitat pentru alipirea comunelor slovace din fostul comitat Bichiș la România și care în urma acestor fapte a fost amenințat și persecutat de unguri. “

Ajuns pe teritoriul României, la Școala Primară de Stat cu limba de predare slovacă din comuna Țipar, județul Arad, a fost foarte bine primit și mult iubit de locuitorii comunei dovadă fiind memoriul acestora pentru a-l menține pe Martin Matejdes ca învățător.

Prin viața exemplară care au dus-o și prin activitatea desfășurată în folosul comunității din care au făcut parte, intelectualii de origine slovacă din Nădlac au avut o contribuție majoră la dezvoltarea localității, predând cu succes „ștafeta” generațiilor următoare. Prin viață și activitate, elita slovacă a reprezentat un adevărat model pentru ceilalți membrii ai comunității slovace din „Țara de Jos” , precum și pentru membrii altor comunități etnice din zonă.

²³⁸ Ivan Bujna, *op. cit.*, pp. 9-179.

²³⁹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 11/1912, f. 79.

²⁴⁰ Andrei Caciora, „Un învățător slovac militant pentru unirea Transilvaniei cu România” , în *Aradul cultural* (Arad) , anul II, 1995, nr. 2, p. 24.

5. Activitatea pe plan local a societăților și asociațiilor. Presa arădeană

Unirea din 1918 este considerată de către mulți cercetători apogeul istoriei românești. În cadrul pregătirii pentru înfăptuirea acestui act istoric, zona Aradului ocupă un loc de frunte.

Odată cu începerea politicii de maghiarizare, românii și-au menținut integritatea etnică și culturală prin intermediul a două instituții de bază ale societății: biserica și școala. În mediul urban, dar nu numai, aceste instituții au fost sprijinite de societățile culturale românești, precum ASTRA (Asociația transilvană pentru literatura și cultura poporului român) – înființată la Sibiu în anul 1861, „Transilvania” sau Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român.

O importantă etapă a emancipării românilor din Transilvania și Banat a reprezentat-o lupta culturală. Dacă emanciparea a început pe tărâm confesional, desprinderea de ierarhia sârbească de la Carloviț fiind principalul obiectiv, treptat, „bătălia” s-a laicizat. Aspectele sociale, economice și culturale au fost permanent în centrul atenției opiniei publice și au dominat acțiunile celor care participau activ la menținerea identității românești. Permanent, elitele au susținut faptul că românii doreau același nivel de egalitate cu „populațiile recepte” având în vedere cultura și istoria românească. Pe parcursul secolului al XIX-lea, preocupările politice au fost trecute pe plan secund, predominând acțiunile culturale, considerate adesea o premisă pentru dezvoltarea socială și economică. La întărirea și diversificarea acțiunilor culturale au contribuit diferite asociații și societăți care susțineau accesul cât mai larg al românilor la cultura națională.

De cele mai multe ori, pe parcursul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, idealurile sociale, economice, culturale și politice fiind comune, colaborarea dintre reprezentanții românilor și slovacilor a fost rodnică și bine apreciată de ambele părți.

5. 1. Acțiunile de promovare culturală inițiate de ASTRA din Sibiu și de Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român în localitatea Nădlac, județul Arad. Membrii nădlăcani

Spiritul iluminist al veacului al XVIII-lea continuă să fie activ și în secolul următor, mai ales în urma accesului a tot mai mulți români la diverse școli din imperiu sau străinătate. Reîntorși acasă de la studii, aceștia erau conștienți că emanciparea românilor din Transilvania și Banat se poate face în primul rând prin cultură, accesul la viața politică fiind în continuare limitat. În acest context, și-au făcut apariția în zonele locuite de români asociațiile culturale

locale sau cuprinzând întreaga provincie. Dintre acestea se remarcă ASTRA – „Asociația Transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” , înființată în 1861 la Sibiu și „Asociațiunea națională din Arad pentru cultura și conservarea poporului român”. Ambele asociații culturale au avut filiale în localitățile unde trăiau români. Membru al acestor Asociații culturale putea deveni orice cetățean care dorea să sprijine cultura poporului român.

Asociația arădeană s-a înființat în august 1861²⁴¹. Statutele au fost aprobate de Viena și Budapesta la 17 septembrie 1862. Această asociație culturală arădeană avea înscrise în statute același principii ca și ASTRA de la Sibiu. Aceasta avea ca scop: „cultura națională a poporului român, iar mai ales înaintarea literaturii române prin citire și conversare”²⁴².

Prima adunare generală a avut loc la 30 aprilie/12 mai 1863 la Hotelul „Crucea Albă” din Arad. Dintre membri fondatori făceau parte personalități ale vieții politice și culturale din Transilvania: Vicențiu Babeș, Antoniu Mocioni, George Popa de Teiuș, Atanasie Șandor, Ioan Popovici-Desseanu, Ioan Arcoși, episcopul Miron Romanul. Mulți dintre liderii Asociației Arădene au fost și membri ai Astei de la Sibiu.

În anul 1864, cu ocazia adunării generale a Astei arădene, Vincențiu Babeș explică: Asociația arădeană „a fost să fie o reuniune a fraților noștri din orașul și comitatul Arad, un fel de casină sau societate de lectură, dar împrejurările au ridicat-o la însemnătate generală, cu un destin mareț și înalt, făcând-o de factor al înaintării culturii naționale românești peste tot”²⁴³. Liderii Asociației Arădene, dar și cei ai Astei de la Sibiu, și-au dat seama de faptul că „baza socială a întregii mișcări naționale trebuie să fie în mod necesar țărănimea, aceasta fiind capabilă să ofere un suport temeinic acțiunii politico-naționale. Se impunea însă educarea politico-culturală a țărânimii, pentru a o putea integra eficient în strategia mișcării de emancipare națională. Or, sarcina acestei educații patriotice revenea ziarelor, școlilor și asociațiilor culturale”²⁴⁴.

În anul 1865, Asociația arădeană a numărat peste 2000 membri provenind din toate categoriile sociale. Fiecărui membru i se cerea o contribuție de cel puțin 2 florini pe an. Asociația arădeană este formată din „o pleiadă de oameni de inimă, pătrunși de dorul ridicării poporului nostru prin cultură, convinși de bogăția sufletească și vrednicia acestui popor – și visând un viitor mai luminat pentru chiagul de neam abea scăpat din robia de veacuri”. Asociația „a dus o viață când mai vigoasă, când mai retrasă – după cum împrejurările au adus cu sine și i-au permis”. Sunt fragmente dintr-un raport al conducerii asociației, publicat în presa locală²⁴⁵.

²⁴¹ Mircea Timbus, „Mărturii documentare ...”, pp. 165-176.

²⁴² Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, edit. Facla, 1978, p. 87.

²⁴³ Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român 1863-1918. Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, edit. Dacia XXI, 2011, p. 44.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 62.

²⁴⁵ *Biserica și Școala* (Arad), an XXVII, nr. 4, 26 ianuarie/8 februarie 1903, p. 25.

În vederea atingerii scopurilor principale prezentate în statutele sale, „dezvoltarea literaturii române și a culturii sociale”, Asociația arădeană acorda burse tinerilor care se pregătesc pentru o carieră științifică, artistică, industrială, economică, comerț, precum și învățătorilor români. Printre tinerii care au beneficiat de stipendiu din partea Asociației arădene s-a numărat și Ioan Rusu²⁴⁶ din Nădlac, fiul lui Vasile Rusu, care în anul 1867 era student în anul IV la Facultatea de Drept. În anul școlar 1870/1871²⁴⁷, un alt nădlăcan se înscrie pe lista stipendiștilor, și anume George Șerban, student la „Academia juridica cursul III” la Pesta.

De asemenea, ASTRA sibiană a organizat o bibliotecă și o editură, iar cărțile publicate aici erau permanent recomandate spre cumpărare de către intelectualii români.

În 15 martie 1867, Asociația arădeană își modifică numele în „Asociația națională din Arad pentru cultura poporului român”.

Recrutarea de noi membri ai asociației culturale din Arad și ai ASTREI sibiene se realiza prin apeluri repetate către cetățeni. Multe din aceste apeluri erau citite în biserici²⁴⁸, duminica, de către preoți, care erau și principalele persoane de contact și pentru „recrutare”. În 1863, preotul Vichentie Marcovici a devenit membru al „Asociației naționale din Arad pentru cultura și conservarea poporului român” și a plătit cotizația de 2 florini („ofertul anual, obligato pe trei ani”²⁴⁹). Din acel moment, a început să se ocupe de atragerea de noi membri. Prima „listă de subscrierea voitorilor de a fi membrii Asociațiunii naționale în Arad pentru cultura și conservarea poporului român” întocmită de către preotul nădlăcan a cuprins următoarele nume: Mihai Chicin, „docinte” (învățător), Mihai Crișan, econom, Dănilă Caba, econom, George Șerban, preot, Teodor Chicin, Alexandru Morariu, Ioan Barbu, Lazăr Totorean junior, Petru Precupaș, toți economi, Teodor Petianu, notar, cu o cotizație de 2 florini; Teodor Drăgan și Jivu Onea, economi, plătesc 2, 50 florini, Florea Crișan, militar în Mezöhegyes cu 3 florini. În total, în anul 1863, de la Nădlac se trimit la Arad 39 florini²⁵⁰. Pe lângă taxa anuală, membrii mai înstăriți făceau donații de bani în folosul „Asociației arădene”. La data de 1 septembrie 1869, judele regesc Mihai Șerban a făcut o donație de 10 florini²⁵¹.

În anul 1865, în cadrul „Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român” activau și plăteau cotizația un număr de 33 români din Nădlac²⁵², iar în anul următor, în 1866, un număr de 69 de nădlăcani doresc să se înscrie în Asociația arădeană. Acum se desfășoară în fiecare localitate

²⁴⁶ S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, dosarul nr. 69/1867, f. 16.

²⁴⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 105/1870, f. 1.

²⁴⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 25/1911-1913, f. 86.

²⁴⁹ S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, dosarul nr. 18/1863, f. 109.

²⁵⁰ *Ibidem*, f. 159.

²⁵¹ *Ibidem*, dosarul nr. 94/1869, f. 116-117.

²⁵² Nicolae Roșuț, „Societăți culturale arădene până la Unire”, în *Ziridava* (Arad), 1975, nr. V, p. 213; S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, dosarul nr. 61/1866, f. 10-13.

„consemnarea membrilor asociațiunii naționale cari la restaurarea asociațiunii pe anii 1866/1867; 1867/1868 și 1868/1869 prin declarațiuni formale au intrat de nou în asociațiune, reînnoindu-și obligamintele”²⁵³.

În anul 1868, membrii Asociației Arădene au primit câte o diplomă („diplome estrădate”²⁵⁴) care să ateste calitatea de membru.

Atașamentul pentru cultura poporului român a fost exprimată și de nădlăcani de alte etnii decât cea română. În anul 1882, pe lista celor care au plătit cotizația se numără avocații nădlăcani Schwarcz Miksa și Schwarcz Bela, „apotecariu” (farmacist – n. n.) Gyula Lenhart și subjucele Mór Farkas²⁵⁵. În anul 1910, Isa Mudrici, de origine sârbă apare în lista membrilor „Asociației arădene”. De asemenea, încep să fie incluse și femeile ca membre, de la Nădlac în anul 1910 figurând preteasa Emilia Chicin²⁵⁶.

Tabelul nr. 19. Membrii nădlăcani ai Asociației Naționale Arădene pentru Cultura și Conservarea Poporului Român

Numele	Ocupația	Cotizația	Perioada	Observații
Vichentie Marcovici	Preot		1 mai 1863-1894	
Petru Stroia	Econom		1 mai 1863-1892	
Mihai Chicin	Învățător	2 florini	1 mai 1863-1894	
Dănilă Caba	Econom	2 florini	1863-1870	
Flore Crișan	Militar	3 florini	1863-1870	
George Șerban	Preot	2 florini	1863-1870	
Ioan Barbu	Econom	2 florini	1863-1870	
Lazăr Totorean junior	Econom	2 florini	1863-1870	
Mihai Crișan	Econom	2 florini	1863-1870	
Onea Trăilă	Econom		1863-1870	
Onea Zsivu (Trăilă)	Proprietar	2, 50 florini	1863-1870	
Teodor Chicin	Econom	2 florini	1863-1870	
Teodor Petianu	Rotar	2 florini	1863-1870	
Todor Drăgan	Econom	2, 50 florini	1863-1870	
Alexandru (Șandru) Morariu	Econom	2 florini	1863-1892	
Petru Precupaș	Econom	2 florini	1863-1892	
Ștefan Sadi	Preot		17 iunie 1865-1870	
Gligor Țireac	Econom	2 florini	1865-1869	
Antoni Damian	Econom	2 florini	1865-1870	
Atanasie Luțai	Econom	2 florini	1865-1870	
Constantin Șandor	„Posezor”, jude comunal	2 florini	1865-1870	
Constantin Totorean	Econom	2 florini	1865-1870	

²⁵³*Ibidem*, f. 19.

²⁵⁴*Ibidem*, dosarul nr. 80/1868, passim.

²⁵⁵*Ibidem*, dosarul nr. 131/1880, f. 24.

²⁵⁶*Ibidem*, dosarul nr. 211/1910.

Dimitrie Luțai	„locuitor în Nădlac”	3 florini	1865-1870	Era de origine dintr-o veche familie nobiliară
Flore Sina	Econom	2 florini	1865-1870	
George Câmpan	Econom	2 florini	1865-1870	
Ioan Chicin	Econom	2 florini	1865-1870	
Mihai Pleș	Econom	2 florini	1865-1870	
Mihai Șerban	Jude cercual		1865-1870	
Niculin (Nicoliciu) Vasile	Învățător	2 florini	1865-1870	
Pavel (Paul) Crișan	Econom	2 florini	1865-1870	
Todor Stroia	Econom	2 florini	1865-1870	
Toma Noghiu	Econom	2 florini	1865-1870	
Vasile Pleș	Econom	2 florini	1865-1870	
Ioan Mărginean	Econom	2 florini	1865-1892	
Ioan Rusu	Notar comunal		1865-1892	
Gligor Crișan	Econom		1866	
Trăilă Onea	Econom		1866-1869	
Atanasie Popovici	Econom		1868	
Mihai Merce	Diurnist la pretură		1868-1870	
Samson Lugojan	Învățător		1868-1870	
Sofronie Mărienuț	Econom		1868-1870	
Ștefan Mihailovici	Poștaș		1868-1870	
Titu Brancovan	Preot		1868-1870	
Aurel Petrovici	Avocat		1868-1910	
Flore Stai (Staiti)	Econom		1870	
Gligor Chicin	Econom		1870	
Ioan Antal	Econom		1870	
Iosif Petrovici	Preot		1870	
Isăilă Lile (?)			1870	
Pavel Magyar	Econom		1870	
Ștefan Nagy	Econom		1870	
Dionisie Luțai			1882-1883	
Ierosim Luțai			1882-1883	
Iosif Hegheduș			1882-1883	
Mihai Șiclovan			1882-1883	
Petru Brindea	Faur		1882-1883	
Ioan Onea	Econom		1882-1892	
Iustin Tăucean			1882-1892	
Petru Onea	Econom		1882-1892	
Teodor Țiabic			1882-1892	
Toma Nădăban	Econom		1882-1892	
Pavel Roșuț	Econom		1882-1910	
Ioan Căcinea	Notar		1885-1894	
Nicolae Chicin	Preot		1893-1910	
Alexandru Bozintan	Preot		1910	
Romul Tăucean	Învățător		1910	
Uroș Totorean	Învățător		1910	
Aurel Șterca Șuluțiu			1910	

Iuliu Chicin	Medic		1910	
Dr. Vichentie Marcovici jr.	Avocat		1910	
Dr. Remus Chicin	Avocat		1910	
Ilie Măguran	Econom		1910	
Ștefan Stroia	Econom		1910	
Vasile Onea	Econom		1910	
Ștefan Faur	Econom		1910	
Nicolae Petroiu			1910	
Lazăr Totorean	Econom		1910	
Gligor Gubariu	Econom		1910	
Gligor Vidican	Econom		1910	
Nicolae Crișan	Econom		1910	
Petru Maliș	Econom		1910	
Ștefan Câmpian	Econom		1910	
Ioan Precupaș	Econom		1910	
Dimitrie Feier	Econom		1910	
Uroș Pătean	Econom		1910	
Iulian Gubariu	Econom		1910	
Vasile Sihlan	Econom		1910	
Vasile Crișan	Econom		1910	
George Petrovici	Învățător		1910	
Trifon Lugojan	Profesor		1910	

Sursa: S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, passim

Periodic se trimit manifeste de atragere de noi membri. În 29 septembrie / 11 octombrie 1885, în manifestul semnat de președintele Ioan Peleş și de notarul Roman Ciorogariu, trimis în toate localitățile din comitatele Arad, Timiș, Torontal, Cenad și Bihor, se precizează: „era anul 1861, când la cel dintâi apel al inteligenței române din Arad au răspuns în timp scurt aproape una mie de glasuri românești, ca o gură și o inimă: să fie! Și s-a făcut: Asociația națională în Arad pentru cultura poporului român! Acesta era răsunetul firesc al redeșteptatei conștiințe naționale și ambițiunea poporului român a-și elupta titlul și îndreptățirea, ca să fie pus și el în rândul popoarelor mai luminate”²⁵⁷.

„Asociația Națională Arădeană pentru Cultura și Conservarea Poporului Român” și-a încetat activitatea în anul 1924, când a fuzionat cu ASTRA, la propunerea lui Ascaniu Crișan, directorul Liceului „Moise Nicoară” din Arad, devenind despărțământul (filiala) Arad al Asociației transilvane, care a funcționat până în anul 1944.

²⁵⁷*Ibidem*, f. 49.

5. 2. Activitatea asociațiilor culturale slovace

La fel ca și în cazul românilor transilvăneni, viața socială și culturală a slovacilor gravita în secolul al XIX-lea în jurul Bisericii. Această instituție a patronat școlile, dar s-a implicat și în unele forme de asociere economică sau a unor societăți de întrajutorare. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea, Biserica și oamenii bisericii au fost cei care au avut inițiativa de a înființa asociații național-culturale. Cu timpul, aceste activități naționale, sociale, culturale și politice au câștigat un grad din ce în ce mai ridicat de independență față de Biserică.

Cu mici excepții, preoții evanghelici care au activat la Nădlac au fost personalități însemnate, cu relații în cadrul mișcării de emancipare națională a slovacilor din Imperiu. Au colaborat permanent în presa vremii de limbă slovacă cu articole și știri referitoare la stările de fapt și dezvoltarea comunității din Nădlac și împrejurimi. „Marea majoritate a acestor preoți a fost forța motrică și inițiatorii creșterii sociale și economice a comunităților pe care le păstoreau”²⁵⁸.

În anul 1904, a luat ființă la Nădlac „Cercul Popular Slovac” (Slovenský ľudový kruh). Preotul evanghelic Ludovit Boor a fost primul președinte al asociației, timp de 10 ani, urmat de preotul Ivan Bujna, care a rămas în funcție până la momentul dispariției asociației de pe scena culturală nădlăcană (1947). Asociația culturală a slovacilor nădlăcani dispunea și de o bibliotecă și o sală de lectură²⁵⁹.

Carte poștală (1923). Edificiul unde se desfășurau activitățile culturale, religioase și economice ale slovacilor din Nădlac (astăzi, „Diakonia”)

²⁵⁸ O. Štefanko, *Despre slovacii ...*, p. 33.

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 46.

În cadrul „Cercului Popular Slovac” , în anul 1904, a luat ființă o orchestră de tamburine, renumită în zonă, iar în anul 1905, se înființează o trupă de teatru. Această trupă de teatru devine independentă în anul 1913. De atunci și până în prezent, cu câteva excepții, trupa de teatru amator de la Nădlac a realizat cel puțin un spectacol pe an, jucat pe scene din Nădlac, precum și în localități din România, Ungaria sau Slovacia.

Plasându-se sub egida bisericii și sub oblăduirea asociațiilor culturale, viața culturală a slovacilor și-a continuat existența în mod continuu, reușind să își păstreze identitatea națională și culturală de-a lungul istoriei zbuciumate.

5. 3. Implicarea nădlăcanilor în viața cultural-teatrală a Transilvaniei. Societatea pentru un fond de teatru român

Într-un articol, celebrul om de cultură din Oradea, Iosif Vulcan, caracteriza teatrul astfel: „este o armă a civilizației, un drapel ce ne anunță triumful culturii. ... Să fundăm un teatru prin care să deșteptăm poporul nostru! ... să-l întărim cu armele culturii naționale, să-l mângâiem, să-l încurajăm”²⁶⁰.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, teatrul era socotit o „modalitate de nobilare a inimii și de deschidere a minții”²⁶¹. Încă de pe băncile școlii, elevii și studenții inițiau spectacole de teatru, recitări și cântece. În acest sens, învățătorii și studenții erau adevărați animatori culturali în localitățile de baștină. Totodată, intelectualii se reuniau în societăți sau asociații culturale și adesea montau piese de teatru în scopuri caritabile. Tradiția teatrului amator de factură locală începută pe timpul regimului dualist austro-ungar, ca răspuns la legislația discriminatorie pro-maghiară, a continuat în perioada interbelică, menținându-se, într-o oarecare măsură, în perioada comunistă.

În tot acest timp, la Nădlac, s-au montat piese în limba română și slovacă, iar majoritatea actorilor amatori proveneau din rândul dascălilor. Pe lângă caracterul cultural, până la cel de-al doilea război mondial, spectacolele erau frecvent însoțite de acțiuni caritabile. Fondurile colectate cu acele prilejuri erau utilizate pentru a cumpăra îmbrăcăminte școlarilor săraci sau erau depuse în contul unor fonduri și fundațiuni de stipendii sau de caritate. Familia regală, atât cea de la Viena, cât și cea de la București, cu ocazia aniversărilor sau comemorărilor, prin circulare, își exprima dorința de organizare la nivel local manifestări culturale. Prin intermediul unor „cuvântări ocazionale” ale preoților sau învățătorilor, se explica „însemnătatea zilei” și urma un spectacol de poezii, cântece ale elevilor și/sau scurte piese de teatru susținute de elevi, la care spectatori erau părinții și autoritățile locale civile și ecleziastice.

²⁶⁰ Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 121.

²⁶¹ Cf. Lizica Mișuț, *Mișcarea teatrală arădeană până la înfăptuirea Marii Uniri*, București, edit. Eminescu, 1989, p. 18.

Succesul repurtat pe plan local de trupele ambulante sosite de peste Carpați, dar și ale „teatrului școlar” , a determinat elita transilvăneană să se gândească din ce în ce mai serios la constituirea unui teatru profesionist în limba română în Transilvania²⁶². Această instituție culturală se dorea a fi încă un element al luptei pe tărâm național în cadrul mișcării de emancipare a românilor transilvăneni²⁶³. Printre personalitățile care au susținut ideea „răspândirii culturii prin teatru” s-au numărat deputatul român Iosif Hodoș și avocatul arădean Mircea V. Stănescu. În același context, Vincențiu Babeș dă o nouă conotație ideii, considerând teatrul o adevărată „școală a vieții”²⁶⁴.

Prin statutul „Societății pentru un fond de teatru român” se preconiza crearea de comitete-filiale care să adune fondurile financiare necesare și să îndrume activitatea teatrală a amatorilor. Preocuparea trupelor de teatru de diletanți din Transilvania și Banat a fost strâns legată de formațiunile corale deja existente, acestea, la rândul lor, fiind alcătuite tot din amatori (elevi, țărani)²⁶⁵.

Periodic, se organizau diverse acțiuni caritabile – baluri, serbări populare, serate literare – cu scopul de a strânge fonduri pentru ajutorarea unor inițiative culturale ale românilor transilvăneni. La data de 28 februarie 1870, s-a organizat la Nădlac un bal „în folosul fondului teatrului național... Rezultatul a corespuns așteptărilor” deoarece „calculăm a depune pe altarul Thaliei române o sumă de peste 100 fl. v. a. “. Cel care s-a ocupat cu organizarea acestui bal a fost judecătorul Mihai Șerban, care, ulterior, îi adresează o scrisoare lui Iosif Vulcan, relatându-i despre acțiunile cultural-filantropice de la Nădlac.

Mihai Șerban îl informează pe omul de cultură orădean despre faptul că în anul 1870 în localitatea de pe Mureș a luat ființă un comitet cu scopul de a ajuta teatrul transilvănean românesc. Acest comitet era „compus din elementele cele mai mult promițătoare și cele mai inteligente din Nădlac” care „are deviza a conlucra cu tot felul întru popularizarea conceptului de teatru național și a mijloci ofertele banale de la aderenții aceluia”. Tot în favoarea fondului teatral, comitetul constituit la Nădlac „e angajat deci a aranja conveniri amicabile serale, a deschide coli de subscripție” pentru cei ce doresc să facă donații. Scrisoarea lui Mihai Șerban a fost publicată în revista orădeană „Familia”²⁶⁶. Din partea redacției se adaugă: „recomandăm frumosul exemplu al confrăților noștri din Nădlac și altora, pentru a-l imita”²⁶⁷.

La data de 3 octombrie 1870, comitetul pentru ajutorarea teatrului de la Nădlac adresează o nouă telegramă lui Iosif Vulcan în care se menționează că „românii din Cenadu salută conferința întrunită în cauza Thaliei române și-i doresc rezultatele cele mai îmbucurătoare”. Conferința despre care vorbeau cenădanii a avut loc la Deva. Telegrama nădlăcanilor a fost semnată de către

²⁶²*Ibidem*, p. 37.

²⁶³*Ibidem*, p. 38.

²⁶⁴ Pentru detalii vezi *Ibidem*, p. 39.

²⁶⁵ Maria Berényi, *op. cit.*, p. 125.

²⁶⁶ *Familia* (Oradea), anul 6, nr. 11, 15/27 martie 1870, p. 131.

²⁶⁷ Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul în perioada ...*, p. 107.

Mihai Șerban, pretor cercual, Mihai Merce, Ioan Belle, avocatul Aurel Petrovici, Nicolae Pețian, Petru Precupaș²⁶⁸. Acțiunile de la Nădlac au avut loc în lunile februarie, iunie și octombrie a anului 1870, la care au fost invitați și învățătorii slovaci din localitate²⁶⁹.

Deși nu și-a atins scopul final de a constitui un teatru menit pentru români, „Societatea pentru un fond de teatru român” a „adus servicii importante culturii românești din Transilvania și Ungaria”²⁷⁰. A stimulat mișcarea teatrală de amatori, devenind un „așezământ românesc pentru educația artistică și culturală a maselor populare și, totodată, pentru crearea unui repertoriu teatral și muzical și pentru pregătirea, prin burse de specializare, a primului grup de actori și muzicieni români”.

În acele vremuri, pentru promovarea teatrului în limba română, tot mai des se recomandau pentru bibliotecile parohiale sau școlare achiziționarea de cărți de dramaturgie, în special românească²⁷¹.

Colaborările românilor de pe ambele versante ale Carpaților s-au manifestat și pe tărâm teatral. „Ar fi de dorit, ca dacă ni se dă pe aici atât de rar ocasiunea a avea teatru român, să-l îmbrățișăm cu toată căldura toți din toate părțile” se scrie într-un articol²⁷² apărut în săptămânalul „Biserica și Școala” al Episcopiei Aradului, privitor la rarele spectacole de teatru ale trupelor ambulante venite de peste Carpați.

Un exemplu în acest sens a fost actorul I. D. Ionescu și trupa sa, veniți de la București în turneu prin Transilvania. În anul 1873, acesta a făcut un turneu pe traseul Pecica-Nădlac-Sânnicolau Mare-Comloșul Bănățean²⁷³. Aceași trupă de teatru a întreprins alte trei turnee în zona Aradului în anii 1872, 1874 și 1881. Ioan Slavici își amintea despre atmosfera din sala de spectacole: „Întreaga reprezentație a fost un fel de zbuțumare ... Când a ieșit însă un om chipeș, îmbrăcat în costumul lui de cioban pe scenă și a început, cântăreț bun, fost psalt la Brașov, să cânte doina, s-a făcut liniște firoasă, câteva femei au început să plângă, bătrânii n-au putut nici ei să-și stăpânească lacrimile.”²⁷⁴

Anterior, în Transilvania spectacole de teatru au fost jucate și de alte trupe. În 1868, trupa lui Mihail Pascaly, din care făcea parte și Mihai Eminescu, face un turneu în Banat, iar în anul 1870, Matei Millo cu trupa sa.

Se pare că Mihai Eminescu a pășit pe ulițele Nădlacului în timpul turneului efectuat în Banat, în luna august 1868, pe vremea când era membru al trupei lui Mihail Pascaly. Deși turneul era prevăzut să se desfășoare doar în localitățile mai mari, în zilele de pauză, membrii trupei de teatru au fost invitați

²⁶⁸*Ibidem*, p. 123.

²⁶⁹ Cf. Lizica Mihuț, *op. cit.*, p. 100.

²⁷⁰ Maria Berényi, *op. cit.*, p. 126.

²⁷¹ Mihai Georgiță, Radu Milan, „Biblioteci școlare din Bihor (secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) (I) “, în *Revista Arhivelor/Archives Review* (București), an LXXXVIII, 2011, nr. 1, p. 148.

²⁷²*Biserica și Școala* (Arad), an I, nr. 30, 17/29 august 1877, p. 237.

²⁷³ Vasile Popeangă, *Aradul, centru ...*, pp. 113-114.

²⁷⁴*Ibidem*, p. 113-114.

să joace și în „provincie” , respectiv în localități din apropierea Aradului²⁷⁵. Astfel, Mihai Eminescu probabil că a ajuns și la Nădlac, la invitația preotului Vichentie Marcovici, care se ocupa cu promovarea culturală a ASTREI în Nădlac. Conform unor informații inedite, actorii au venit la Nădlac cu pluta pe Mureș²⁷⁶.

Pe lângă jocul duminical, „sala de joc” a bisericii era utilizată și pentru diverse spectacole organizate de corul bisericesc sau de învățători și elevi, dar și pentru artiștii ambulanți care treceau prin Nădlac. Actorul Augustin Petculescu, membru al „Societății teatrului național ambulant” , care „a conceput un spectacol menit să dezvolte gustul publicului pentru teatru” ²⁷⁷, a avut reprezentații în mai multe localități din Transilvania și Banat. La data 11/23 ianuarie 1889, Augustin Petculescu ajunge la Nădlac, unde solicită închirierea sălii de joc a bisericii, pentru prezentarea spectacolului său, dar publicul nădlăcan „nu prea a venit” , prin urmare sala a fost oferită în mod gratuit²⁷⁸.

La data de 1 iunie 1908, la Nădlac are loc o reprezentație teatrală cu piesa lui Traian Mager, „Ură și dragoste”. Această piesă a avut un mare succes în părțile arădene, fiind jucată la Iosășel, Hălmagiu, Brad, Sănnicolaul Mic, Felnac, Rișculița, Rișca. Probabil succesul se datorează și faptului că piesa are ca fundal atmosfera timpului din părțile arădene²⁷⁹.

La data de 13/26 decembrie 1909²⁸⁰ meseriașii nădlăcani solicită sala de joc a bisericii pentru „aranjarea unei petreceri împreunate cu concert și teatru în favorul reuniunii”. În ședința sa, „comitetul decide a le pune meseriașilor acum odată sala gratis la dispoziție, să se dea gratis odată și țăranilor cari ar voi să aranjeze ceva petrecere și asemenea să se dea gratis în anul acesta și pentru 2 ospețe, iar de aci încolo sala pentru nunți se va da cu 10 cor. , iar pentru alte trebuințe cu 20 cor.” Aceste facilități au fost acordate pentru a promova utilitatea sălii de joc, având în vedere că, împreună cu școala confesională centrală, aceasta a fost construită în acel an, având o înfățișare impozantă.

Datorită succesului turneelor teatrale, în numeroase localități din vestul Transilvaniei, Societățile de lectură (asociațiile culturale) au hotărât organizarea unor formații teatrale de amatori care să cultive sensibilitatea publicului pentru dramaturgia românească de dincolo și de dincoace de Carpați, dar și pentru cea universală.

²⁷⁵Sergiu Soica, *Despre Comloș, Documente Articole Traduceri*, Timișoara, edit. Eurobit, 2007, p. 161.

²⁷⁶ Informație primită de la Vasile Popeangă.

²⁷⁷ Vasile Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 99.

²⁷⁸ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, f. 103.

²⁷⁹ Detalii privind tema și personajele piesei de teatru vezi la Lizica Mihuț, *op. cit.*, p. 153-154.

²⁸⁰ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 59/1909-1914, f. 71.

5. 4. Asociații economice și sociale

În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, odată cu înființarea Monarhiei Austro-Ungare, societatea transilvăneană a intrat într-un alert proces de modernizare. Românii din părțile supuse Vienei și Budapestei au întreprins numeroase acțiuni pentru emanciparea din punct de vedere economic, social, cultural și politic. Ideile și doctrinele economice care circulau în provinciile Monarhiei Austro-Ungare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au vizat domeniul financiar-bancar, acesta fiind considerat nucleul dezvoltării economice a populațiilor din monarhie²⁸¹. În acest sens, personalități marcante ale vieții culturale și politice ardelenene s-au preocupat de constituirea de bănci și institute de credit, indispensabile pentru acumularea de capital și stimularea modernizării economice. Figuri distinse din viața politică, socială și culturală, care au activat în domeniul bancar, au girat popularitatea instituțiilor financiar-bancare în rândul populației. Crearea instituțiilor financiar-bancare pe criterii etnice a dus la accentuarea mișcării de emancipare a populațiilor din provinciile supuse Vienei și Budapestei.

La fel ca și în cazul românilor transilvăneni, viața socială și culturală a slovacilor gravita în secolul al XIX-lea în jurul bisericii, care a patronat școlile, dar s-a implicat și în crearea de asociații economice și a unor societăți de întraajutorare. Pe parcursul secolului al XIX-lea, instituțiile financiar-bancare și de întraajutorare de la Nădlac au contribuit la dezvoltarea economică, transformând-o una dintre cele mai prospere localități. În anul 1865 a luat ființă asociația economico-socială „Grâнарul bisericesc” , care în 1876 devine „Societatea de ajutor reciproc”. O altă asociație, patronată tot de Biserica evanghelică din Nădlac, a fost „Societatea de îngropăciune” , înființată în anul 1869²⁸² și care a funcționat neîntrerupt până la instaurarea regimului comunism în România.

Institutele de credit și băncile românești „Albina” de la Sibiu, „Victoria” de la Arad și altele au avut o mare importanță în finanțarea activităților sociale, economice, culturale sau politice ale românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea.

În anul 1872 a luat ființă banca „Albina”²⁸³, cu sediul principal la Sibiu, care a susținut, ulterior, înființarea a numeroase institute de credit în celelalte orașe și comune mai importante din întreaga Transilvanie și Banat. Încă de la

²⁸¹ Mihai D. Drecin, Vasile Dobrescu, „Considerații asupra sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania (1867-1918) “ , în *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor săsești, românești, maghiare și slovace din Austro-Ungaria (1867-1918)* , vol. II, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 2001, p. 41.

²⁸² *Ibidem*, p. 35.

²⁸³ Alexandru Pinte, Gheorghe Ruscanu, *Băncile în economia românească. 1774-1995*, București, edit. Economică, 1995, pp. 70-71.

inaugurare, banca sibiană avea 87 de acționari numai din Arad, Șiria, Pecica, Lipova, Nădlac și alte localități arădene.

În părțile arădene, o importanță majoră a avut Ioan Mețianu episcopul Aradului, împreună cu colaboratorii săi, care a reușit să inițieze și să finanțeze o serie de instituții indispensabile în procesul de emancipare națională.

Pe fondul efervescenței culturale și economice, a luat ființă banca „Victoria” din Arad, care a finanțat acțiunile românilor din această parte de țară, printre care se numără proiectul privind construirea sediului școlii centrale de fete de la Arad. Referindu-se la această instituție financiară, Roman Ciorogariu spune: „Prin „Victoria” iasă poporul de sub robia economică a băncilor străine și se începe emularea sătenilor în sporirea moșiei lor, o sistematică împrumutire a țăranului prin munca sa, mai ales pe moșiile parcelate a latifundiarilor.”²⁸⁴

În întreaga zonă a Aradului²⁸⁵ au funcționat bănci sau case de credit, care satisfăceau nevoile de finanțare ale locuitorilor cu scopul modernizării societății. Acestea au funcționat în principal în „localități fruntașe” : „Lipovana” în Lipova (1893) ; „Nădlăcana” în Nădlac (1896) , „Mureșanul” în Radna (1897) ; „Butinceana” la Buteni (1906) ; „Codrul” tot la Buteni (1910) , „Casa de păstrare” Dezna (1908) , „Banca populară” Birchiș etc.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, la Nădlac, pe baza criteriului etnic, pentru dezvoltarea economică și socială a populației, au funcționat următoarele bănci sau case de păstrare²⁸⁶:

- *Casa de Păstrare Nădlac S. A.* (Nagylaki Takarékpénztár Rt.) , înființată în 1876;

- *Banca Circumscripției Nădlac S. A.* (Nagylaki Kerületi Takarékpénztár Rt.) , înființată în anul 1893;

- *Institutul de Credit și Economii „Nădlăcana” S. A.* („Nădlăcana” Takarék és Hitelintézet Rt.) , înființat în anul 1896;

- *Banca Populară Nădlac S. A.* (Nagylaki Népbank Rt.) , înființată în anul 1903, una dintre cele mai puternice bănci ale slovacilor de pe cuprinsul Monarhiei Austro-Ungare.

Institutul de Credit și Economii „Nădlăcana” a fost înființat²⁸⁷ în 1896 de către un comitet din care făcea parte și preotul ortodox român Nicolau Chicin. Acesta a fost președintele comitetului de administrație de la înființare și până la desființarea institutului de credit. La această instituție bancară, Biserica Ortodoxă Română avea depuse o mare parte a capitalurilor, inclusiv cele ale fondurilor și fundațiilor caritabile. Bani erau depuși în diferite depozite, dobânda fiind retrasă anual și utilizată în diverse scopuri, în special caritabile sau pentru construcții și reparații la imobilele aflate în proprietatea Bisericii.

²⁸⁴ *Ibidem.*

²⁸⁵ *Aradul, permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 309.

²⁸⁶ Alois Weil, *Arad, hârtii de valoare istorice*, Anvers, Centrum Voor Scriptophilie BVBA, 2007, pp. 192-193.

²⁸⁷ A. A. O. R. Arad, grupa III, document 348/1894, actul nr. 5926; A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 2/1924-1927, f. 722.

Carte poștală (1923). Sediul Institutului de credit „Nădlăcana”
și al unor asociații culturale și partide politice

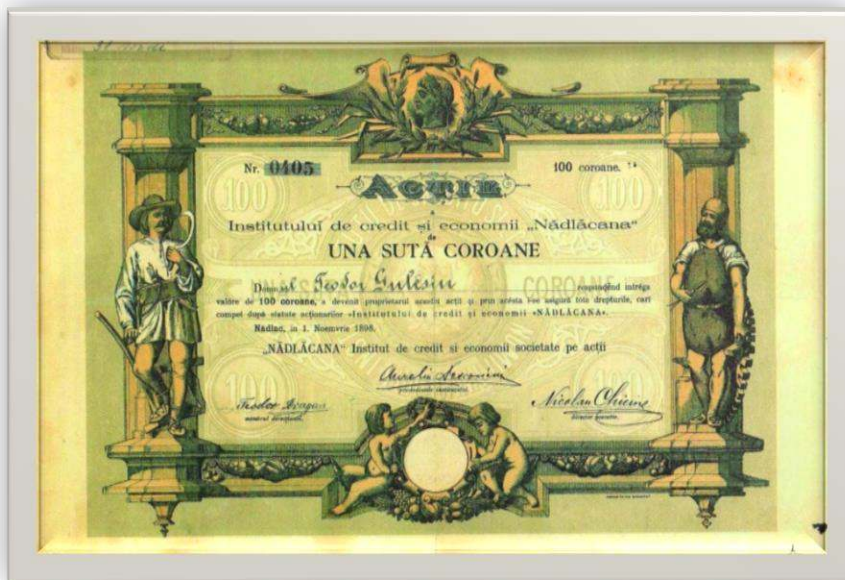
Puterea economică a gospodarilor nădlăcani, indiferent de apartenența etnică sau confesională, este demonstrată și de faptul că aceștia dispuneau de resursele financiare necesare și achiziționau acțiuni la diverse societăți (bănci, calea ferată Arad-Cenad etc.). Unii credincioși, rămași fără urmași, au donat mai apoi Bisericii aceste acțiuni, veniturile lor urmând să fie folosite în scopuri caritabile. În anul 1897, credinciosul George Caba cu soția Maria, au donat 50 de acțiuni la Institutul de Credit „Nădlăcana” , însumând 50 florini. În anul 1912, „Fundația George Caba” înființată în urma donației avea un capital de 6817, 78 coroane²⁸⁸. Scopul acestei fundațiuni era ajutorarea școlărilor săraci. Fundațiunea și-a încetat existența odată cu falimentul Institutului de Credit „Nădlăcana” , înregistrat în anul 1933.

Învățătorul Mihai Chicin, tatăl preotului Nicolau Chicin, a medicului Iuliu Chicin și a avocatului Remus Chicin, doctor în drept, alături de soția sa Maria născută Șandor, donează Bisericii 10 acțiuni la Institutul de Credit „Nădlăcana” , cu scopul ajutorării copiilor săraci cu îmbrăcăminte și

²⁸⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 28/1871-1919, f. 110, 279-280.

încălțăminte. De obicei, aceste obiecte erau înmânate școlarilor cu ocazia sărbătoririi Sfântului Nicolae, hramul Bisericii sau la sărbătoarea Nașterii Domnului. Donația învățătorului nădlăcan a fost făcută în anul 1911 și avea un capital inițial de 1000 coroane.²⁸⁹

În cadrul ședinței comitetul parohial din data de 14 aprilie 1907 „se ia la cunoștință” faptul că credinciosul Lazăr Roman din Nădlac²⁹⁰, alături de soția sa Sofia, oferă Bisericii 10 acțiuni la Institutul de Credit „Nădlăcana” pentru ajutorarea copiilor săraci.

Acțiune în valoare de 100 coroane emisă de Institutul de Credit și Economii „Nădlăcana” S. A. (1 noiembrie 1898), pe numele lui Teodor Guleșiu din Nădlac

Sursa: Alois Weil, *Arad, hârtii de valoare istorice*, Anvers, Centrum Voor Scriptophilie BVBA, 2007, p. 124.

Persida Mărginean donează 10 „acții” la Institutul de Credit „Nădlăcana” în valoare de 1000 coroane²⁹¹, precum și alte obiecte bisericești.

Negustorul Pavel Crișan cu soția Floare au donat Bisericii 10 acțiuni la Banca „Albina” din Sibiu, în valoare de 1000 florini, cu scopul de a spori capitalul fondului școlar²⁹². Din acest fond se plătea parte din salariul învățătorilor, se efectuau unele reparații la clădirile școlare, se cumpărau haine și încălțăminte pentru școlarii cei mai săraci sau se cumpărau premii pentru elevii cei mai merituoși.

²⁸⁹*Ibidem*, dosarul nr. 28/1871-1919, f. 279-280.

²⁹⁰*Ibidem*, registrul nr. 57/1903-1909, f. 106.

²⁹¹*Ibidem*; dosarul nr. 28/1871-1919, f. 180.

²⁹²*Ibidem*.

5. 5. „Reuniunea Învățătorilor arădeni”. Adunarea generală de la Nădlac din anul 1910

Conform afirmațiilor istoricului Nicolae Roșuț, în perioada dualismului Austro-Ungar, școlile au reprezentat „cetăți de rezistență românească”, care au reușit de-a lungul secolului al XIX-lea să educe plugari luminați, creștini buni, dar și „români adevărați”, care țineau cu tărie la neamul, obiceiurile și limba lor, cu toată împotrivirea ungarilor. Toate încercările autorităților de a dezmoșteni pe români de valorile moral-culturale lăsate de înaintași au avut consecințe minore sau deloc, izbindu-se de „zidul credinței ortodoxe” al poporului român din Transilvania și Banat.

Învățătorii confesionali ortodocși din Eparhia Aradului au simțit nevoia unor întâlniri în care să se dezbată diferite probleme care îi frământau, atât de ordin pedagogic, cât și de ordin organizatoric. Chiar din primii ani de existență a dualismului austro-ungar, învățătorii din localitățile arădene au trimis cereri pentru aprobarea înființării unei reuniuni învățătoresți episcopului Procopie Ivașcovici și Senatului Școlar din cadrul Consistoriului Diecezan arădean. Dascălii arădeni considerau că această reuniune este necesară pentru a asigura perfecționarea celor de la catedră, „înaintarea învățământului”, rezolvarea diferitelor probleme pedagogice etc.

La data de 20 aprilie 1872 are loc adunarea generală de constituire a *Reuniunii Învățătorilor români de la școalele populare confesionale ortodoxe din protopopiatele arădene I-VII*²⁹³. Președinte a fost ales Vincențiu Babeș. Ca membri permanenți ai *Reuniunii*... s-au numărat 310 învățători din Dieceza Aradului. Obiectivul major al acestei asociații era promovarea și modernizarea învățământului românesc și dezvoltarea culturală a poporului român. *Reuniunea Învățătorilor* a fost divizată pe fiecare Protopopiat din cadrul Episcopiei Aradului.

La data de 12 mai 1890 se stabileau unele dintre scopurile *Reuniunii*. Printre acestea se numără dorința de „a spori și a răspândi între învățători cunoștințele necesare pentru înaintarea educațiunii și a instrucțiunii ... a contribui după posibilitate la ameliorarea instrumentelor și a cărților de școală, a înlesni procurarea și răspândirea acestora ... a dezvolta și a întări între învățători spiritul de corp solidar și relațiunile de colegialitate”²⁹⁴.

Conform noului statut, adoptat în ședința din 13/25 august 1890, se dorea să se organizeze o întrunire anuală a învățătorilor din întregul district școlar în diferite localități, la care să participe toate cadrele didactice și preoții ortodocși. Pentru participarea la ședințele *Reuniunii Învățătorilor*, dascălii primesc diurnă câte 4 coroane/zi, plus prețul călătoriei și al locuinței, pentru care învățătorii trebuie să aducă adeverințe sau chitanțe²⁹⁵. Învățătorii care nu participă la

²⁹³ Vasile Popeangă, *Școala românească ...*, p. 164 și urm.

²⁹⁴ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 21/1874-1890, f. 143.

²⁹⁵ *Ibidem*, registrul nr. 54/1896-1942, f. 57-58.

întruniri sunt catalogați drept „indiferenți față de cultura românească” transmisă prin școala confesională²⁹⁶.

Conform statutelor *Reuniunii Învățătorilor din Protopopiatul Arad*, se organizau ședințe în diferitele localități ale protopopiatului, de două ori pe an: primăvara după Sfintele Paști, de obicei cu prilejul examenelor de final de an, și toamna, imediat după deschiderea anului școlar. Pentru o perioadă, președinte al despărțământului arădean a fost învățătorul nădlăcan Samson Lugojan, iar secretar a fost învățătorul din Nădlac, George Petrovici²⁹⁷.

În data de 20 mai/1 iunie 1899, ședința semestrială a învățătorilor arădeni s-a organizat la Cenadul Unguresc²⁹⁸. La data de 4/16 noiembrie 1899²⁹⁹ s-a ținut la Nădlac o astfel de conferință a Reuniunii Învățătorilor, despărțământul protopopiatului arădean, unde președinte al ședinței a fost numit învățătorul Samson Lugojan din localitate. La finalul conferinței învățătorilor s-a organizat un banchet finanțat de Biserica Ortodoxă Română din Nădlac cu suma de 25 florini³⁰⁰.

În protocolul ședinței *Reuniunii învățătorilor*, desfășurate la Arad în data de 25 octombrie / 7 noiembrie 1903³⁰¹, președintele asociației, învățătorul Iosif Moldovan, „prin o cuvântare ... arată însemnătatea întrunirilor noastre în conferințe unde ne electrizăm spiritele cu cultura necesară misiunii noastre”. Se afirmă păreri aproape unanime că se dorește „unificarea terminologiei și ... a limbii românești folosită în instrucțiunea școlilor noastre confesionale” și „unificarea învățământului” cu cel din România. De asemenea, se dorește modernizarea procesului de învățământ, prin urmare „se îndatorează toți membrii a se ocupa cu studierea celui mai nou metod al cetitului numit *Fotomimica*” și fiecare învățător este îndrumat să facă raport despre avantajele constatate în urma aplicării acestei metode. Se recomandă ca toți învățătorii să predea gramatica conform metodei recomandate de Iuliu Grofșoreanu. De asemenea, se întocmește o listă cu toate manualele după care se preda la școlile confesionale din Protopopiatul Arad, se selectează de acolo „lista manualelor aflate mai corespunzătoare” și se recomandă utilizarea exclusivă a acestora în toate școlile confesionale ortodoxe. Următoarea ședință va avea loc la școala confesională ortodoxă din Micălaca, cu ocazia examenelor de final de an școlar 1903/1904, unde preda învățătorul Savu Bugariu.

În data de 2/15 mai 1912 are loc la Arad ședința *Reuniunii Învățătorilor, despărțământul Protopopiatul Arad*. Cu această ocazie, învățătorul nădlăcan George Petrovici susține o „prelegere” din Constituția bisericească, respectiv despre „Alegerea preotului”. Cuvântarea „este ascultată cu mare atenție de toți

²⁹⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 22/1894-1896, f. 138.

²⁹⁷ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 209/1899, f. 107.

²⁹⁸ *Ibidem*.

²⁹⁹ Idem, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 430/1899, f. 23.

³⁰⁰ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 58/1899-1901, f. 16.

³⁰¹ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 240/1903, f. 21.

cei prezenți” și se decide „să fie publicată în organul reuniunii”. În cadrul aceleiași ședințe se prezintă o statistică anuală, din care se desprinde faptul că biblioteca despărțământului este formată din 118 „opuri”, cu o valoare de 187, 59 coroane. Următoarea conferință se decide a avea loc la Șeitin, la școala unde predă învățătorul Dimitrie Micu³⁰².

Fiecare membru al *Reuniunii învățătorilor* era dator să plătească o cotizație anuală. Din acele sume se plăteau diverse abonamente, se achiziționau cărți, se plătea chiria sediului central al asociației etc. Într-un raport din data de 30 noiembrie 1900³⁰³, se precizează că taxa restantă pentru *Reuniunea Învățătorilor* pentru învățătorii și preoții din Nădlac era următoarea: Samson Lugojan – 12 coroane; Mihai Chicin – 2 coroane; Ioan Lugojan – 6 coroane; Ioan Caracioni – 16 coroane; Romul Tăucean – 18 coroane; George Petrovici – 8 coroane; Vichentie Marcovici – 2 coroane.

La întrunirea membrilor *Reuniunii Învățătorilor români de la școlile populare confesionale ortodoxe din protopopiatele arădene I-VII* care a avut loc în 29-30 august 1909 la Curtici, s-a hotărât ca următoarea conferință să fie organizată în localitatea Nădlac. În ședința comitetului parohial nădlăcan din data de 10/23 ianuarie 1910, învățătorul nădlăcan Samson Lugojan, „în cuvinte foarte frumoasă și măgulitoare aduce la cunoștința comitetului parohial că adunarea generală a învățătorilor a primit cu însuflețirea invitarea comitetului n. parohial” pentru a ține ședința la Nădlac în luna iulie sau august același an³⁰⁴. În vederea pregătirii ședinței *Reuniunii Învățătorilor* de la Nădlac, are loc „aducerea în ordine a edificiilor bisericesti și școlare”, respectiv s-a făcut curățenie generală în localurile confesionale: biserica și sălile de învățământ au fost igienizate, clădirile școlare au fost văruiți, iar pardoseala cancelariei de la școala centrală a fost vopsite³⁰⁵. Cu aceeași ocazie s-a reconstruit în totalitate clădirea școlii confesionale centrale³⁰⁶.

³⁰²*Ibidem*, dosarul nr. 309/1912, f. 16.

³⁰³A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 372.

³⁰⁴*Ibidem*, registrul nr. 59/1906-1910, f. 78.

³⁰⁵*Ibidem*, f. 91.

³⁰⁶ Gabriela Adina Marco, „Reuniunea învățătorilor arădeni. Ședința de la Nădlac din 1910”, în *Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana, 95 de ani*, vol. VIII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 567-577.

Carte poștală (1917).

Prim-plan: Școala confesională centrală din Nădlac unde s-a desfășurat a XX-a adunare generală a *Reuniunii învățătorilor arădeni*.

Plan secund: Biserica Ortodoxă Română

În 15/28 și 16/29 august 1910, la Nădlac are loc a XX-a adunare generală ordinară a *Reuniunii învățătorilor arădeni*, la care au fost convocați toți membrii „Reuniunii învățătorilor dela școalele populare confesionale române ortodoxe din protopopiatele arădane I-VII”³⁰⁷: Arad, Chișineu-Criș, Șiria, Ineu, Buteni, Radna, Hălmațiu. Întrunirea s-a desfășurat după următorul program:

- Ședința I (duminică dimineața) : asistarea la slujba religioasă, deschiderea adunării generale, discurs de bun venit al oaspeților, „constatarea prezențelor” , alegerea comisiilor și prezentarea diferitelor rapoarte.

- Ședința a II-a (duminică după amiază) : prezentarea de dizertații.

- Ședința a III-a (luni dimineața) : prelegerea învățătorului din Nădab, raportul comisiilor, propuneri și interpelări, stabilirea locului și datei pentru ședința următoare, „consemnarea prezențelor” , închiderea adunării.

La această conferință au participat „învățători însuflețiți pentru cauza sfântă, gravată cu litere de aur pe stindardul reuniunii”³⁰⁸. Sâmbătă, în 14/27 august, a sosit la Nădlac „trenul motor dinspre Arad, încărcat ticsit de învățătorii însuflețiți pentru cauza sfântă, gravată cu litere de aur pe stindardul reuniunii”. „Oastea culturală” a învățătorilor a fost întâmpinată de numeroși nădlăcani de toate naționalitățile în fața bisericii și a școlii nou reconstruite, în 1909. Cu

³⁰⁷*Biserica și Școala (Arad)* , anul XXXIV, nr. 31, din 1 august/14 august 1910, p. 2.

³⁰⁸*Ibidem*, anul XXXIV, nr. 34, din 22 august/4 septembrie 1910, p. 1, 2, 3.

ocazia acestei întruniri, s-a constatat încă odată, buna conviețuire a românilor și a slovacilor și întrajutorarea reciprocă a celor două grupuri etnice. Unul dintre fruntașii slovaci din Nădlac s-a oferit să asigure găzduirea pentru 40 de oaspeți români.

În solicitarea adresată Bisericii de către conducerea Reuniunii la data de 8 august 1910, se precizează: „Cina sării de cunoștință (sâmbătă seara) se o ofere oaspeților comuna bisericească ... să găzduiască pe învățătorii și oaspeții sosiți ... oferindu-le și vre-un butoiu – doauă de bere”³⁰⁹, ceea ce s-a și realizat. În ziua de 15 august, se suspendă jocul obișnuit în zi de sărbătoare, care trebuia să se desfășoare în același local unde s-au ținut ședințele întrunirii învățătorilor.

Întrunirea învățătorilor de la Nădlac a început cu o Sfântă Liturghie, care a fost săvârșită de un sobor de preoți, avându-l în frunte pe protopopul Radnei Procopiu Givulescu, iar răspunsurile au fost date de un cor format din „cei mai dibaci cântăreți din ceata învățătorilor”. La finalul Liturghiei, s-a efectuat o slujbă de parastas pentru membrii răposați ai Reuniunii. În cinstea adunării de la Nădlac a Reuniunii învățătorilor, după liturghie, s-au tras „salve de treascuri”.

Duminică, 15/28 august, la ora 12, în sala de la școala centrală are loc deschiderea oficială a adunării. Discursul de bun venit al conferinței Reuniunii este rostit de preotul nădlăcan Nicolae Chicin. Președintele Reuniunii – învățătorul arădean Iosif Moldovan – ia cuvântul, arătând celor prezenți scopul educativ al organizației învățătorilor, declarând deschisă adunarea generală de la Nădlac. Se citesc apoi mesajele Consistoriului Diecezan, al episcopului Caransebeșului, Miron Cristea, ale Reuniunii Învățătorilor din Caransebeș și Timișoara, al episcopului Aradului Ioan I. Papp și a altor personalități școlare și bisericești din zonă. La masa de prânz au luat parte, pe lângă invitați, fruntași nădlăcani și ai celorlalte comunități religioase din Nădlac.

După masă, la ora 16 s-a deschis ședința a doua, în cadrul căreia s-au prezentat următoarele dizertații: *Unele pedeci în calea buneii economisării a poporului*, de George Pușcariu, „cassar asesor consistorial” ; *Cultura sufletească ca baza fericirii omenești*, de înv. Teodor Mariș din Erdeiș; *Gheorghe Lazăr*, de înv. Iosif Stanca din Roșia. La această ședință a participat și inspectorul regesc școlar al cercului Cenad, Polyanszky László. La încheierea ședinței a avut loc un concert susținut de „tinerimea inteligentă din loc și jur” , urmat de bal.

Luni dimineața, la ora 8, s-a deschis ședința a treia cu prelegerea *Roua și bruma* susținută de înv. Petru Roșu din Nădab. În cadrul acelei ședințe s-a decis ca următoarea adunare generală a învățătorilor să aibă loc la Budapesta în vara anului 1911. De asemenea, în cadrul adunării ținute la Nădlac s-au dezbătut aspectele din planul de învățământ care se refereau la obiectul *Limba română*, iar la Budapesta urma să se discute despre *Matematică*. Din motive de distanță

³⁰⁹A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 59/1909-1914, ff. 90-91.

și alte inconveniente, ședința XXI a Reuniunii Învățătorilor nu s-a putut ține la Budapesta, cum s-a stabilit la Nădlac, ci a avut loc la Arad³¹⁰.

La finalul întrunirii de la Nădlac au fost aleși printre membrii noi ai *Reuniunii* câțiva fruntași ai ortodocșilor nădlăcani, printre care se numără preotul Nicolae Chicin, gospodarul Uroș Pătean, medicul Iuliu Chicin, avocații Aurel Petrovici și Remus Chicin. Învățătorul George Petrovici, directorul școlar local, a fost ales în comitetul de conducere al *Reuniunii*³¹¹.

La terminarea acestei întruniri, „dorindu-și dulce revedere la adun. gen. din anul viitor, s-a îndreptat fiecare la ale sale, ducând cu sine frumoase amintiri de la bravii nădlăcani”³¹².

După anul 1918, *Reuniunea Învățătorilor* s-a transformat în *Asociația Învățătorilor din județul Arad*. Deși școlile confesionale s-au desființat, totuși preocuparea pentru „înaintarea” poporului prin cultură, alfabetizarea și cunoașterea de carte era în continuare un obiectiv al Bisericii. Colaborarea dintre învățământ și Biserică nu încetează, având în vedere obiectivul comun. În apelul către învățători emis de Asociația Învățătorilor din județul Arad, la 22 decembrie 1932, se spune: „Scopul este sublim. Situația precară de azi reclamă mai mult ca oricând să se facă totul pentru binele neamului și a patriei noastre dragi. .. Această înfrățire la muncă este piatra de temelie a operei de reînșănătoșarea morală și culturală a poporului nostru. .. Situația morală dezastruoasă creată în urma războiului mondial, precum și situația noastră geografică, așezată la granița de vest a țării, au determinat. .. să ia măsuri pentru a pune în mișcare toate organizațiile școlare, spre a începe o ofensivă puternică, cu scopul consolidării maselor în spirit moral și național”³¹³.

5. 6. Contribuția femeilor nădlăcane la mișcarea națională din Transilvania

Ca urmare a apelurilor făcute în paginile publicației *Biserica și școala* din Arad, precum și în alte periodice ale vremii, s-au înființat „asociații” și „reuniuni” ale femeilor, care se ocupau cu organizarea de colecte de bani sau de diverse produse și cu acțiuni caritabile în scopuri umanitare sau culturale. Majoritatea inițiatoarelor și membrilor acestor reuniuni au fost soțiile sau ficele liderilor mișcării naționale³¹⁴. Aceste reuniuni feminine „s-au înființat în zone

³¹⁰*Biserica și Școala*, nr. 37, din 11/24 septembrie 1911, anul XXXV, p. 1-3.

³¹¹A. P. O. R. Nădlac, registrul 59/1909-1914, f. 77.

³¹²*Biserica și Școala* (Arad), anul XXXIV, nr. 34, din 22 august/4 septembrie 1910, p. 1, 2, 3.

³¹³A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1894-1896, f. 250.

³¹⁴ Simona Stiger, *Asocianism și emancipare în Transilvania până la primul război mondial*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2001, p. 87.

unde blocul etnic a fost mai concentrat, nivelul economic mai ridicat și indicele de cultură mai elevat, implicit și tradițiile naționale mai puternice”³¹⁵.

Prima *Reuniune a femeilor române* din zona Transilvaniei a luat ființă la Brașov³¹⁶ în anul 1849, cu scopul declarat de a sprijini orfanii români rămași în urma revoluției pașoptiste. Însă, cu timpul, activitatea reuniunii s-a diversificat. Această primă asociație a femeilor a acționat pe întreg teritoriul locuit de români aflat sub stăpânire habsburgică. Încă din anul 1852 sunt consemnate membre ale reuniunii brașovene originare din Arad, Pecica și multe alte localități³¹⁷. Timp de 13 ani, Reuniunea brașoveană a fost singura asociație de femei din Transilvania. Succesul activității acesteia a reprezentat un imbold pentru crearea altor reuniuni și asociații ale femeilor și în alte localități. În darea de seamă din anul 1853 se sublinia că „simțim că noi mamele suntem conservatoarele suvenirurilor noastre”³¹⁸.

Războiul de Independență al României din 1877 a avut un mare ecou în provinciile locuite de români și aflate sub stăpâniri străine (Basarabia, Bucovina, Banat și Transilvania). În perioada de desfășurare a războiului, asociațiile culturale, și în special cele de femei, au avut o intensă activitate. Aproape în fiecare localitate au fost organizate colecte de diferite produse și bani pentru cei aflați pe front, pentru răniți și pentru familiile soldaților. Aceste colecte s-au organizat în urma apelului publicat în ziarul *Telegraful român* de la Sibiu și preluat în toată presa transilvană: „simțul de fiice, mame și surori ne impune această dorință de a veni în sprijinul ostașilor răniți și în ușurarea suferințelor familiilor acelor ostași care au căzut sau vor cădea în luptă ... toate românele surori ale noastre să binevoiască a-și aduce fiecare obolul sau oferta: bani, scame, fâșii de pânză, flanelle, tifon etc.”³¹⁹

Din întreg comitatul Arad s-au îndreptat spre frontul din sudul Dunării sute de kilograme de „scame”, sute de suluri de pânză, haine, precum și bani. Presa vremii abunda în publicarea de liste cu donațiile făcute de locuitorii întregului comitat Arad. S-au adunat bani și materiale din: Arad, Șiria, Căpâlnaș, Agriș, Cherechiu, Sinteia, Galșa, Măderat, Drauț, Mișca, Pâncota, Arăneag, Ususău, Curtici, Macea, Nădlac, Buteni, Luguzău, Prăjești, Lipova, Comlăuș, Pecica, Pil, Șeitin, Nădab, Nadăș și alte localități. În total, donațiile trimise de către femeile din zona Aradului către Societatea „Crucea Roșie” de la București se ridică la sumele de 417, 80 florini, 940 lei, precum și 673, 85 kg de „scame” și alte materiale³²⁰. Și de la Nădlac au plecat spre front daruri adunate de un comitet de femei, având-o în frunte pe Olga Mureșan.

³¹⁵*Ibidem*, p. 186.

³¹⁶ Detalii vezi la Simona Stiger, *Asocianism și emancipare în Transilvania până la primul război mondial*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2001.

³¹⁷*Ibidem*, p. 44.

³¹⁸*Ibidem*, p. 47.

³¹⁹*Ibidem*, p. 156.

³²⁰*Ibidem*, pp. 162-163.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, în plină mișcare memorandistă, „era firesc ca toate aceste frământări și lupte să nu lase impasibile femeile române, căci, ca tovarășe fidele ale soților, împărțășeau și ele soarta lor și trebuiau în momente grave să aducă sacrificiile cele mai nobile pentru neamul lor”³²¹. În spiritul vremii, Olga Mureșan și Terezia Popovici au organizat o vizită la închisoarea de la Seghedin, unde erau încarcerați semnatarii Memorandumului din 1892. Vizita a fost făcută de 9 bărbați și o femeie la data de 10 septembrie 1894. Ziarul *Tribuna* de la Sibiu³²² scrie despre această acțiune: „Cuvintele cu care Terezia Popovici ca conducătoare a deputațiunii, a exprimat salutul din partea celor ce i-au trimis, au fost așa de duios pronunțate, încât ne-au stors, la toți, lacrimi de bucurie de atâta dragoste de neam și de conștiința națională. “

Din inițiativa și prin purtarea de grijă a episcopului Ioan Mețianu, în anul 1884, la data de 31 ianuarie, s-a constituit „Reuniunea Femeilor Române din Arad și provincie” , despre care săptămânalul eparhiei Aradului, *Biserica și Școala*³²³, spune că este „un puternic factor întru promovarea cursei celei mai mari a creșterii neamului românesc din aceste părți”. „Reuniunea...” avea drept obiectiv „crearea unui fond din care se va înființa cu timpul în Arad un institut român confesional gr. or. cu internat pentru educarea fetelor române”³²⁴. Această „Reuniune...” a fost condusă de Hermina Popovici Desseanu (1884-1889) , soția animatorului politic și cultural Ioan Popovici Desseanu, în calitate de președintă și de un comitet alcătuit din: Gabriela Ionescu, Aurelia Beleş, Ecaterina Pagubă, Livia Vuia, precum și de câțiva „bărbați de încredere” : Dimitrie Bonciu, George Dogariu, Ioan Popovici Desseanu, Ioan Beleş și Teodor Ceontea. Acestui comitet i s-a încredințat elaborarea unui proiect de statute pentru funcționarea reuniunii. La data de 29 martie 1884 s-a dezbătut și votat proiectul de statute, care au fost aprobate în anul 1886 de către forurile superioare.

Începând cu anul 1890, Aurelia Beleş este aleasă ca președintă a „Reuniunii...”³²⁵. La acea dată, organizația număra 175 membre și avea un fond financiar de 5000 florini. Până în anul 1909, activitatea femeilor s-a axat doar la acțiuni filantropice și de ajutorare a elevelor românce sărace care învățau la școli superioare.

„Ne-am întrunit din nou în Reuniune, noi femeile române din Arad și provincie, pentru dragele noastre odoare, fetele române și limba română” – scria ziarul „Tribuna” în februarie 1911, cu obiectivul principal al „Reuniunii...” era construirea unei școli de fete pentru că „de la Orșova la Beiuș școala din Arad

³²¹*Ibidem*, p. 171.

³²²*Tribuna* (Sibiu) , anul XI, nr. 186, 3/15 septembrie 1894, p. 3.

³²³ Simona Stiger, *op. cit.*, pp. 76-77; *Biserica și Școala* (Arad) , anul X, nr. 44, 2/14 noiembrie 1886, p. 336.

³²⁴*Aradul cultural* (Arad) , 1994, nr. 2, p. 46-49.

³²⁵ Rodica Herlo, „Reuniunea femeilor române din Arad și provincie” , în *Ziridava* (Arad) , 1978, nr. X, p. 335.

este singura școală de fete românească”³²⁶. Din comitetul de conducere făceau parte o serie de personalități arădene: Letiția Oncu – președintă, Sever Bocu – secretar, Iustina Șerban – casieră, consilieri: dr. Nicolae Oncu, dr. Iustin Marșieu, dr. Cornel Iancu, dr. Sever Tămășdan, iar membre în comitet erau: Marilena Bocu, Octavia Ciuhandu, Ana Demian, Lucreția Herbay, Adriana Ispravnic, Zina Moga, Iovanca Nemeth, Aurelia Petran, Eugenia Cicio-Pop, Iustina Șerban, Livia Vuia.

Între anii 1913-1918, în fruntea „Reuniunii...” din Arad s-a aflat Sofia Beleş, iar începând cu anul Unirii – Eugenia Cicio-Pop. După 1918, femeile din Arad își reduc activitatea la acțiuni caritabile, organizându-se colecte pentru copiii săraci, înființează cantine și cămine școlare.

Vasile Goldiș aprecia efortul femeilor adus la mișcarea națională din aceste părți ale Transilvaniei într-un articol apărut în ziarul „Românul”³²⁷: „Nu brațe bărbătești, nici luminile minților alese, nici cuvinte pline de înțelepciune a celor cu grai dulce împodobit, nici strădaniile scrierilor noastre nu vor izbuti să răpună pe dușman și să aducă soarele dreptății pe cerul întunecat al vieții noastre posomorâte, ci, tu, mamă română, vei decide lupta spre binele nostru prin nețârmurita ta iubire de mamă, îngrijorată de soarta dulcilor tăi copilași. ... Tu, femeie română, ai sfânta chemare să crești luptători. Să vadă copilașii voioși din privirile voastre duioase de mamă durerea de neam, să soarbă din vorbele voastre giugiulitoare dorul de luptă, să plece din pragul cuibului dulce al casei părintești cu hotărâre bărbătească de a învinge ori a muri. ... Fiți voi, femei române, mai bărbați, căci mai multă tărie este ascunsă în inimile voastre iubitoare, decât în cele mai vânjoase brațe bărbătești. Și la mari primejdii sufletul vostru își află mai vârtos seninătatea cunoașterii mântuitoare.”

Și în timpul primului război mondial, femeile din Nădlac au făcut diverse colecte pentru soldații plecați pe front și pentru familiile acestora. În ziarul *Românul*, se publică un apel, datat 25 iulie/7 august 1914, semnat de către președinta Sofia Beleş, adresat femeilor române din comitatul Aradului, „în numele comitetului Reuniunii femeilor române din Arad și provincie”³²⁸. Sunt descrise suferințele cauzate de război și activitatea femeilor din perioada de restriște: „cercetați, femei române din comitatul Aradului, familiile celor duși la război și dați-le tot ajutorul vostru și toată mângâierea. Ștergeți lacrimile celor ce plâng, îmbrăcați pe cei goi, dați mâncare celor ce sufer de foamea, iar aceia cărora mila lui Dumnezeu le-a dat prisos, cereți o mică părțică a prinosului lor.”

Aceste acțiuni ale nădlăcanelor demonstrează că femeile, mame, fiice, soții, și-au adus aportul la mișcarea de emancipare și de realizare a idealului național, după puterile lor.

³²⁶*Ibidem*, p. 337.

³²⁷*Românul* (Arad), anul I, 1911, nr. 12, 16/29 ianuarie, p. 1-2.

³²⁸*Ibidem*, an IV, nr. 166, 29 iulie/11 august 1914, p. 3.

5. 7. Presa românească din părțile Aradului

În primele două decenii ale secolului al XX-lea, cu unele mici întreruperi, în sprijinul împlinirii visului de veacuri a românilor au activat și unele ziare și reviste românești, cum ar fi „Tribuna”, „Tribuna Poporului”, „Românul”, „Biserica și Școala” și altele, având sediul redacției în orașul Arad.

Ziarul „Românul” are o activitate dintre cele mai intense în ceea ce privește realizarea Unirii Transilvaniei cu Regatul României, fiind ziarul oficios al Partidului Național Român. Primul număr al ziarului iese de sub tipar la data de 3/16 ianuarie 1911³²⁹.

ANUL VII. ARAD, Sâmbătă 10/23 Noembrie 1918. Nr. 12.

ABONAMENTUL:
Pe un an . . . 80— Cor.
Pe jumătate an . . . 40—
Pe 6 luni . . . 30—
Pe o lună . . . 7—

Pentru România și străinătate:
Pe un an . . . 100 franci
T e l e f o n
pentru oraș și întotdeauna
Nr. 750.

REDACȚIA
și ADMINISTRAȚIA
Strada Zrinyi Nr. 1 A.

INSERȚIUNILE
se primesc la administrația
Măjuzimle publice și Loc
deschisă costă ziarul i Cost.
Manuscrisurile nu se lu-
napostak.

ROMÂNUL

Toată suflarea românească să grăbiască la Alba-Iulia!

Marele Sfat al Națiunii Române a convocat Adunarea Națională în Cetatea lui Mihaiu Vodă Viteazul pe ziua de 18 Noembrie (1 Dec. n.)

La Alba-Iulia!

După așteptare îndelungată și chinu-
toare se apropie ceasul măreț al mântuirii
neamului românesc.
Adunarea națională a națiunii române
din Ungaria și Transilvania e convocată
pe **Duminică 18 Noembrie (1 Decembrie)**
ca să spună lumii întregi, care este do-
rința și hotărârea nestrămutată a neamului
românesc.
In conștiința dreptului firesc al fică-
rei națiuni de a dispune însoș asupra sor-
ții sale, Marele Sfat al națiunii române din
Ungaria și Transilvania și-a declarat vo-
ința de a constitui un stat liber și inde-
pendent. Guvernul maghiar nu vrea să știe
de dreptul de liberă dispunere al națiunii

in libertate. Va spune această rezoluț, fără
teamă, cum se cuvine unui popor oțelit în
lupta și suferințele vieții.
Adunarea națională va croi altă
soarte, binemeritată poporului românesc,
coborât din falnicii legionari ai mare-
lui Traian, le va destrăma firele ursi-
toarelor, cari au lora oja de rău firul
vieții neamului; va spulbera și viclenele
uneltiri, cari au despărțit pe fiii neamu-
lui românesc și va aduce înfrățirea tu-
turor Românilor. După un somn adânc,
asemănător cu moartea, adunarea națio-
nală va ridica românismul la vîcea și va
înfrăți idealul mare al unității naționale,
de care au visat moșii și strămoșii noștri.
Se vor împlini toate acestea în
Alba-Iulia, cetatea-istorică, simbolul mărimii
și mărețelor suferințelor și durerilor înd-

Zi de zi

Impănății.

Amarul de veacuri a umplut pabarul. Poporul
și-a răsunat; s'a odăpnut cu lutoaia lăngerului asu-
pra acobora, dela cari a suferit mai mult, îndoo-
tebi în timpul din urmă. Notari, comercianți, pro-
prietari fără de suflet, îmbogățiți din sudoarea bio-
tului Român, și-au luat tălășșia. Un mic gest al
poporului și acești reprezentanți ai sistemului ne-
omeros, lipitorile satelor românești, au dispărut
dintre noi... s'au reîntors la lucrul de unde au
primit sancționarea fardidelegilor. S'a dovedit, că
puterea poporului este mare și mai ales a noastră
a Românilor, penitru că e întărită prin conștiința
națională. S'o la asta la comunitățile lumii întregă,
s'o întelegă vecinii și conștiența noastră, cari ve-
stesc în gura mare: dreptul de liberă dispunere,
necesitatea prieteniei reciproce, iar în fond au ră-
mas neechimbati arătându-și adeseori de față ură

Pagina de titlu a ziarului *Românul* (1911-1916, 1918-1938)

Directorul ziarului a fost Vasile Goldiș – personalitate implicată direct în pregătirea Unirii și a înfăptuirii acesteia. Printre semnăturile ce se întâlnesc în paginile gazetei se numără cele ale unor personalități din Transilvania, dar și din România cum ar fi: Nicolae Iorga, Vasile Lucaciu, Simion Mehedinți, Teodor Mihaly, Alexandru Vlahuță etc.

Începând cu data de 28 februarie/12 martie 1912³³⁰, redacțiile ziarelor „Românul” și „Tribuna” de Arad se contopesc, periodicul din urmă încetându-și acum apariția. La data de 10 martie 1916, autoritățile austro-ungare interzic apariția ziarului „Românul”. În condițiile afirmării tot mai puternice a românismului în teritoriile aflate sub administrația Vienei, ziarul își reia

³²⁹ Iulian Negrilă, *Ziarul „Românul” și Marea Unire*, București, edit. Politică, 1988, p. 8.

³³⁰ Vasile Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 188.

activitatea și lupta pentru Unire, începând cu data de 26 octombrie/8 noiembrie 1918.

Pagina de titlu a ziarului *Tribuna Poporului* (1897-1912)

O importantă instituție care, prin activitatea sa, a contribuit la creșterea nivelului cultural al românilor din vestul Transilvaniei a fost Tipografia și Librăria Diecezană din Arad. Pentru ușurarea transmiterii informațiilor scrise, pe vremea când a fost episcop al Aradului, Ioan Meșianu a avut inițiativa înființării unei Tipografii Diecezane pe cheltuială proprie. Toate acestea se întâmplau în anul 1879. Această tipografie și librărie a fost principala sursă de carte și obiecte de papetărie pentru parohiile din Eparhia Aradului.

În cadrul Tipografiei Diecezane din Arad s-au tipărit numeroase cărți, atât de cult, cât și de istorie, geografie, literatură etc. Prin intermediul acestor cărți, difuzate până în cele mai îndepărtate colțuri ale Eparhiei Aradului, s-a menținut treaz spiritul românesc.

În circulara trimisă de episcop către toate parohiile aflate sub jurisdicția sa, face precizarea: „la anul 1879 când am înființat tipografia diecezană, pe spesele mele și am destinat întreg venitul ei pentru un institut confesional român ... am avut în vedere și acel scop ca în eparhia noastră să se înființeze și un centru cultural și literar care să satisfacă multele trebuințe ale clerului și poporului nostru”³³¹. Tot de la Librăria Diecezană din Arad se puteau procura „tipăriturile trebuincioase” (imprimătele) pentru toate școlile confesionale și în cadrul oficiilor parohiale ortodoxe din eparhia Aradului.

³³¹A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 2/1886-1890, f. 51

Foia de titlu a săptămânalului *Biserica și Școala* (1877-1948)

La data 3/15 iulie 1888 se emite o circulară³³² în care este vorba despre săptămânalul *Biserica și Școala*, editat de către Eparhia Aradului, la care toate parohiile sunt obligate să se aboneze. În circulară se recomandă modul de păstrare a revistei: „onoratele oficii parohiale vor griji. .. ca numerii primiți se se asiedie în rond cronologic și după încheierea fiecărui an pentru posteritate se remane în fie care arhivă parohială foia numite în forma de carte nedistrugibilă. În zedar ne vom mândri cu naționalismul și patriotismul, deca nu facem ce pretinde patria și natiunea de la noi. Cine se va scuza cu seracia i se pote siopti ca nu are drept caci nu seracia materiale este cauza acestei boli ci seracia spirituală – se mi se ierte exprimarea!” Deși profilul său a fost bisericesc și cultural, nu s-au ocolit nici subiecte de ordin politic. În anul 1918, director al „Revistei bisericești, școlare, literare și economice” a fost profesorul și directorul de la Preparandia arădeană Teodor Botiș³³³.

Aceste cărți editate de Tipografia Diecezană, precum și săptămânalul arădean, erau citite nu numai de preoți și de învățători, ci și de alți cunoscători de carte.

Prin acțiunea sa educativă în cadrul Bisericii și al învățământului, săptămânalul „Biserica și Școala” a acționat consecvent în direcția realizării unirii culturale a tuturor românilor, ca o premisă pentru unirea politică.

Presa românească din Arad, ca de altfel toată presa din Transilvania, a contribuit la afirmarea idealului unității naționale și a modelat conștiința publică românească în această direcție. Cotidienele și periodicele care au apărut la Arad în perioada de dinaintea Marii Uniri s-au bucurat de colaborarea celor mai importante nume ale culturii și națiunii române de dincolo și de dincoace de Carpați. Ziarele și revistele arădene au criticat insistent practicile de

³³² *Ibidem*, f. 167.

³³³ Iulian Negrilă, *Presa literară românească arădeană și Marea Unire*, Arad, 1993, p. 107.

maghiarizare, făcând apeluri nenumărate la trezirea conștiinței populației românești, menținând viu spiritul revoluționar al românilor.

5. 8. Reuniunea de citire și cântări a meseriașilor români din Nădlac

Sediul *Reuniunii de citire și cântări a meseriașilor români din Nădlac*

Societățile de lectură sau literare au fost înființate în diferite localități din Transilvania și Banat. Dispunând de bibliotecă, sală de lectură, comitet de conducere, aceste organizații și-au adus aportul la cristalizarea conștiinței naționale la românii din provinciile supuse Vienei. Îndrumate fiind de către preoți și învățători, societățile de lectură au organizat, în diferite localități, cicluri de conferințe, manifestări culturale, difuzarea cărților în rândul maselor largi, seri de lectură, sărbătorirea unor momente însemnate din istoria națională etc. La Nădlac, o astfel de „Societate de lectură” a luat ființă în anul 1882, fiind sub oblăduirea Bisericii³³⁴.

Aceleași scopuri le-a avut și „Reuniunea de citire și cântări a meseriașilor români din Nădlac”, înființată la data de 20 aprilie 1903³³⁵. În statutul asociației erau precizate obiectivele acesteia: „prin înzestrarea unei biblioteci cu cărți folositoare de cetit și înființarea unui local pentru a ajuta dezvoltarea spiritelor sociale a membrilor reuniunii”. Dar „Reuniunea...” nu era o societate închisă, ci ridicarea nivelului cultural era dorit pentru întreaga comunitate românească din localitate, dar și din împrejurimile Nădlacului.

După cum se sugerează din denumirea purtată de *Reuniune*, membrii acesteia au fost meseriașii din Nădlac, de naționalitate română. În anul 1918, președintele „Reuniunii...” era Petru Anoca, iar notar era Ștefan Mărginean. La 1 Decembrie 1918, „Reuniunea meseriașilor nădlăcani” a trimis la Alba Iulia un reprezentant, în persoana lui Titus Potoran.

³³⁴ M. Păcurariu; Gh. Lițiu; V. Popeangă; I. Cristache-Panait; R. Popa, *op. cit.*, p. 218.

³³⁵ P. Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 371; Vasile Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 92.

5. 9. Corul Bisericii Ortodoxe Române din Nădlac

Cântarea bisericească ortodoxă dovedește o puternică forță și influență asupra sufletului credincioșilor, fiind prin excelență un mod de exprimare a sentimentului religios și o formă a rugăciunii pure. Alături de rugăciuni, muzica bisericească dă formă unor stări lăuntrice, profunde și intense ale simțirii religioase, reprezentând legătura dintre concret cu spiritualul și creând starea favorabilă și tainică a înțelegerii semnificațiilor religioase. Cântarea bisericească reprezintă unul din cele mai frumoase daruri oferite de om către Dumnezeu, ilustrând credința adevărată, armonia și virtutea, smerenia și sfințenia, aducând bucurie, liniște, pace și cugetare, respect față de Dumnezeu, oameni și lumea înconjurătoare.

„Cântarea este o dulceață a chitarei, a sufletului, atinsă de cineva din afară. Iar sufletul, dacă nu-i vine în vremea rugăciunii într-ajutor grăirea tainică în duh, nu se străpunge ușor de cele cântate. „Căci a ne ruga cum trebuie, nu știm”. La aceasta îl aduce pe cel ce se roagă numai Duhul Sfânt”. (*Filocalia*, IV, 297, 109.)

Corul de adulți

Din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre, răspunsurile liturgice sunt date de unul sau mai mulți cântăreți bisericești. Dirijorii corului bisericesc erau selectați dintre cântăreții din strane sau dintre învățători. La Nădlac, slujbele religioase se desfășoară într-o atmosferă atrăgătoare și înălțătoare, ce se datorează și răspunsurilor liturgice date de corul bisericesc, „tradiție” începută în urmă cu mai bine de 130 de ani.

Înființarea corului bisericesc a constituit o acțiune menită să atragă cât mai mulți credincioși de toate categoriile sociale în viața confesională și culturală a Nădlacului. „Causa este santa și natiunala!”³³⁶ (sfântă și națională – n. n.) , se spunea adesea, iar „cântarea armonioasă pentru susținerea religiozității face foarte mult”³³⁷.

Presa vremii, în special „Foaia Diecezană” de la Caransebeș, a popularizat activitatea culturală a corului din Chizătău, faima acestuia ajungând și la urechile nădlăcanilor³³⁸. Exemplul corului de la Chizătău a fost urmat de numeroase localități de pe întreg cuprinsul Banatului, Zărandului și Bihorului. După cum spunea și publicistul orădean Iosif Vulcan, corurile din zona

³³⁶A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, 44.

³³⁷*Ibidem*, registrul nr. 59/1909-1914, f. 43.

³³⁸ Detalii privind istoricul corului din Chizătău vezi la Avram Florea, „Evoluția muzicii bănățene de la primele manifestări ale mișcării corale la perioada interbelică”, în *Societate și civilizație în Banatul istoric*, volum îngrijit de Camil Petrescu, Timișoara, edit. Mirton, 2003, pp. 259-263.

Banatului „s-au înmulțit atât de mult încât n-a prea rămas comună românească unde să nu fie câte unul”³³⁹.

Luând exemplul bisericii din comuna Chizătău, unde deja exista un cor bisericesc³⁴⁰ înființat „de 25 de ani” , dar și al altor comunități din zonă, comitetul parohial din Nădlac pune în discuție, în cadrul ședinței ținute la data de 20 septembrie 1882³⁴¹, înființarea unui cor vocal bisericesc, deoarece Nădlacul este „cu mult mai impopulat și în stare materială binecuvântată” decât multe alte comunități ortodoxe care aveau deja un cor bisericesc. A nu întemeia un astfel de cor, în opinia unui membru al comitetului, era considerat ca „o indiferență către ce este nobil și frumos”. Ioan Rusu, membru al comitetului parohial din Nădlac, propune înființării unui cor care, „prin luminare și cultură” , să îndemne „spre ce este sublim”³⁴². Acesta afirma că „astfelu de întreprindere duce numai catra luminare, mangaere sufletească și apretiuire de sine – cantarea armonioasă mangae inimile și indeamna spre ce este sublimu”.

Prima preocupare a nădlăcanilor a fost de a găsi „un instructoriu respective conducătoriu” care să se ocupe cu învățarea coriștilor și dirijarea corului. Comitetul parohial cere „a se pune in coatingere cu astfelu de barbatu romanu care este bineversatu in arta de cor vocalu”. Contractul urma să fie pe cel puțin patru luni, „presupunendu ca in acestu restempu s-ar putea dovedi unu resultatu imbucurătoriu in cantarile bisericesci și natiunali”³⁴³.

În noiembrie 1883³⁴⁴, în cadrul ședințelor comitetului și a sinodului parohial, se reiau discuțiile despre înființarea corului bisericesc, considerat o „cestiune vitale” pentru dezvoltarea vieții spirituale și culturale a nădlăcanilor ortodocși. Însă, nu s-a putut încă înființa un cor bisericesc „din cauza necesității unui instructoriu bine priceputu in arta vocala de cantu”. Pentru „ajungerea scopului doritu spre asemenea întreprindere preafrumosă” se solicită creșterea suma până la 400-500 florini pe an. Conducătorul corului avea obligația să instruiască și trei coriști, care să poată oricând să îl înlocuiască pe dirijor.

În ședința comitetului parohial din 10 noiembrie 1884, s-a propus organizarea unui concurs³⁴⁵ pentru ocuparea postului de dirijor al corului bisericii ortodoxe române din Nădlac. S-au prezentat Nicolae Tuducescu din Lipova, iar „pe cale privată s-a recomandat” Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) ,

³³⁹ Constantin Brătescu, „Mișcarea culturală din Banat între 1877-1900 în slujba desăvârșirii unității statale (Mișcarea corală și idealul Unirii) “ , în *Banatica* (Reșița) , 1985, nr. 8, pp. 335-341.

³⁴⁰ În anul 1901 în celebrul cor de la Chizătău cântau 29 de bărbați și 9 femei și era invitat la diverse manifestări culturale pe întreg cuprinsul Banatului. Cf. Lizica Mihuț, *op. cit.*, p. 48.

³⁴¹ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, f. 29.

³⁴² Vasile Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 99.

³⁴³ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, f. 29.

³⁴⁴ *Ibidem*, f. 40.

³⁴⁵ *Ibidem*, f. 44.

învățător în Cuvin³⁴⁶, care fusese în trecut chemat la Nădlac, însă, din motive obiective, nu a fost posibil să ajungă în localitatea de pe râul Mureș. Nicolae Ștefu este ales dirijor al corului nădlăcan de către comitetul parohial, iar preotul Vichentie Marcovici se deplasează la Cuvin pentru a solicita un concediu de 3-4 luni pentru învățător. Salariul este stabilit la 60 florini pe lună în bani și i se oferea locuință gratuită.

Peste doi ani, în anul 1886, corul bisericesc era deja înființat, dirijor³⁴⁷ fiind tânărul cleric de anul I de la Institutul Teologic din Arad, Nicolae Chicin, viitor preot în Nădlac, „care numai prin însuși zelul și străduința sa proprie” este „îndemnat a îmbrățișa astfel de întreprinderi prefrumoasă”. Pentru „încurajare”, Nicolae Chicin primește de la biserică un salariu de 30 florini pe lună. Acest cor a funcționat pe perioada studiilor lui Nicolae Chicin, apoi se desființează, rămânând doar corul de școlari, dirijat de către învățătorii locali.

Începând cu luna ianuarie 1890, se reînființează corul de adulți, de conducerea acestuia ocupându-se învățătorul Romul Tăucean³⁴⁸, care a avut o activitate îndelungată și bogată. Pe lângă salariul de învățător, acesta primea încă 100 florini pentru instruirea corului. Învățătorul se preocupa de achiziționarea de partituri, lumânări pentru iluminat sala de repetiție și i se permitea folosirea lemnului școlii pentru încălzirea sălii de repetiție a corului pe timp de iarnă.

La data de 16/28 aprilie 1890, este apreciată activitatea învățătorului Romul Tăucean, care „prin neobosita și diligenția au constituit din tineretul local un cor vocal și l-au instruit precum în cânturi sante așa și în cânturi naționale cu cari în sânta biserică mai de multe ori și una dată în un concert public a încântat inimile tuturor ascultătorilor”³⁴⁹. La data de 1/13 decembrie 1890, se face un raport³⁵⁰ în ceea ce privește activitatea corului bisericesc de până atunci, în care se afirmă că „învățătorul Romul Tăucean din cauza instruirii corului vocal ocupat fiind peste zi cu agendele învățătoresci, iar membrii cu ocupațiunile lor zilnice numai seara îi poate instrui”. În timpul zilei, Romul Tăucean era ocupat „cu școala și învățăceii săi”, iar în serile de iarnă, de la ora 8 la ora 12, „instruia pe coriști”. În consecință, se solicita lemn pentru încălzirea sălii de repetiție și lumânări pentru iluminat. Se primesc de la biserică „două orgii de lemne în naturali și 20 florini” pentru cheltuieli cu lumânări „și alte spese ale corului”³⁵¹.

În ședința comitetului parohial din data de 17/29 martie 1891, se analizează din nou activitatea corului. Despre dirijor, învățătorul Romul

³⁴⁶ Date privind viața și activitatea lui Nicolae Ștefu vezi la Radu Homescu, „Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855-1914”, în *Ziridava* (Arad), 1974, nr. III-IV, pp. 267-287.

³⁴⁷ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 55/1879-1894, ff. 57-58.

³⁴⁸ *Ibidem*, f. 125, registrul nr. 56/1894-1898, ff. 14-15, 148.

³⁴⁹ *Ibidem*, registrul nr. 55/1879-1894, f. 131.

³⁵⁰ *Ibidem*, f. 145.

³⁵¹ *Ibidem*, registrul nr. 56/1894-1898, ff. 126-127.

Tăucean, se afirmă că „în decurs de 2 ani a înființat un cor vocal de plugari și a produs un astfel de rezultat care face mare plăcere și bucuria poporenilor gr. -or. , ba care au câștigat și recunoștința străinilor”³⁵². Se propune un salariu de 100 florini pe an pentru dirijor pe perioada cât „va conduce și exista corul vocal”. De asemenea, se propune ca să se ofere dirijorului suma de 50 florini pentru a „merge pe un timp mai îndelungat a se perfecționa în conducerea corului vocal și instruirea jocului călușerului”, precum și „să fie de datoria dirijorului să se îngrijească cum ca corul să aibă statute aprobate”. Decizia finală a fost ca lui Romul Tăucean să i se plătească suma de 100 florini anual, „până când va conduse și va exista cor vocal” și pentru „instruirea jocului călușeriu”.

Conform informațiilor existente, în anul 1895 s-a desființat corul de adulți, deoarece în cadrul ședințelor comitetului parohial se propune să se ofere dirijorului corului de copii suma de 100 florini, plătită în două rate: la Rusalii și la sfârșitul anului. Conducătorul corului format din școlari va primi această sumă cu condiția să alcătuiască și un cor mixt de adulți sau doar de bărbați, iar dacă va „arăta spor ... ameliorându-se remunerațiunea”³⁵³, mai ales că „prin cântările bisericesti atât tinerimea, cât și poporul se alipește tot mai mult de biserică, cum se și cere în aceste timpuri critice”. Noului cor format din adulți i se permitea să participe la diverse serate culturale cu o condiție: „fără știrea și controla comitetului să nu țină concerte sau serate”.

Astfel, se pare că în anul următor, în 1896, în biserică cânta din nou un cor de adulți, deoarece în data de 4/16 decembrie 1896³⁵⁴, în ședința comitetului parohial se propune să se construiască în cafas, unde cânta corul, „o căsălie de scânduri pentru cântăreții din biserică pentru că se întâmplă de multe ori de tocmai atunci se conturbă în cântare de către publicul ce vine sus în cor și se bagă printre ei când aceia ar ave mai vârtos lipsă de liniște”. Comitetul parohial, însă, amână rezolvarea problemei, neputându-se ajunge la un acord în acest sens, având în vedere că în acea perioadă exista cheltuieli mari legate de pictura interioară, realizarea obiectelor de lemn (iconostas, strane, scaune etc.), precum și pavimentarea interiorului bisericii.

În cadrul ședinței comitetului parohial din 17/31 ianuarie 1904, se cere ca preoții să facă apel în biserică ca toți credincioșii care știu să cânte să vină să facă parte din cor: „ar pote lua parte fie-care credincios de al nostru folosibil la cor”³⁵⁵. Documentul menționează și faptul că la Nădlac există „un cor vocal bisericesc care de o parte rădică mult vaza bisericeii de altă parte contribuie foarte la moralitatea credincioșilor”. Titulatura este următoarea „*Corul bisericeii gr. or. române din loc*”. Se votează suma de 200 coroane drept salariu pentru conducătorul corului bisericesc. Având în vedere că „comuna n[oastră] e una

³⁵²*Ibidem*, f. 154-155; S. J. A. N. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română a Aradului*, dosarul nr. 60-IV-1891, f. 4.

³⁵³ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 56/1894-1898, f. 37; A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 427-III-1895, f. 1.

³⁵⁴ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 56/1894-1898, f. 126.

³⁵⁵*Ibidem*, registrul nr. 57/1903-1909, f. 38.

dintre cele mai fruntașe” , în ședința sinodului parohial din data de 17 februarie 1904³⁵⁶, se aprobă suma de 200 coroane, votată de comitetul parohial, pentru dirijorul corului, bani primiți retroactiv de la data de 1 ianuarie 1904. Dirijorul corului avea ca sarcină în primul rând, reînființarea unui cor mixt de adulți cu care să se cânte „la toate praznicele și tot a II-a Duminică afară de lunile de vară” , când răspunsurile liturgice sunt date doar de corul de copii, datorită muncilor agricole.

Unele neînțelegeri între dirijorii de coruri se ivesc în anul 1906 privind rânduieii de a cânta în biserică. Comitetul parohial propune ca cei doi dirijori, învățătorul Romul Tăucean al corului de adulți și învățătorul George Petrovici al corului de copii, „ei între ei în privința aceasta să se înțeleagă” când vor cânta în biserică³⁵⁷.

În 15/28 noiembrie 1907³⁵⁸, Romul Tăucean își prezintă demisia ca dirijor al corului. Comitetul parohial, dorind să mențină corul de adulți, întrebă pe ceilalți învățători dacă doresc să devină dirijori de cor. Aceeași întrebare este adresată și credinciosului Vasile Siladi, care era cantor în biserică. Răspunsul tuturor a fost însă negativ. Se face propunerea ca de acum înainte, în fiecare duminică și la sărbători, să cânte doar corul școlarilor condus de învățătorul George Petrovici. Cu toate acestea, ideea de a exista un cor de adulți care să cânte în biserică nu a fost abandonată definitiv.

Cu ocazia examenelor finale de la școală, în data de 2 iulie 1911³⁵⁹, protopopul Aradului, Vasile Beleş, care era și supervizorul examenului, „lăudând într-altele frumoasele progrese culturale a românilor nădlăcani și exprimă dorința că ca și bun privilegi de propășire culturală de o parte, iar de altă parte ca o necesitate imperativă în congruență cu frumoasa biserică și mărețul edificiu școlar și cu numele bun ce-l are comuna bisericească să se înființeze cât mai îngrabă un cor vocal care ar rădica și mai mult vaza acestei comunități bisericești”. Se exprimă, de asemenea, și părerea că „inteligința va îmbrătoșa cu toată căldura afacerea și astfel în curând s-ar putea vedea înjghebat în comuna n[oastră] un cor frumos compus din inteligință, meseriași și țărani spre lauda și cinstea noastră”.

Corul de copii

Pe perioada cât a funcționat la Nădlac școala confesională ortodoxă, elevii talentați la muzică erau „recrutați” pentru un cor bisericesc de copii, care dădea răspunsurile liturgice în biserică la Sfintele Liturghii, dar și la alte slujbe religioase. Momentul înființării la Nădlac a unui astfel de cor se poate plasa undeva spre sfârșitul secolului al XIX-lea, nefiind consemnată o dată precisă în documente. Se amintește doar că în biserică cânta un cor de copii tot a doua

³⁵⁶*Ibidem*, f. 41; registrul nr. 54/1896-1942, f. 40.

³⁵⁷*Ibidem*, registrul nr. 57/1903-1909, f. 111.

³⁵⁸*Ibidem*, f. 210.

³⁵⁹*Ibidem*, registrul nr. 59/1909-1914, f. 115.

duminică. În anumite perioade în duminicile în care nu cânta acest cor, răspunsurile liturgice erau date de corul de adulți sau de cântăreții din străină.

Dirijorul corului era unul dintre învățători, care, pe lângă sarcina de a cânta cu copiii în biserică, îi pregătea și pentru dansul călușarilor sau pentru colinda cu Irozii în Ajunul Crăciunului. De asemenea, același învățător selecta băieții care făceau parte din „echipa diecilor”. Ca o activitate suplimentară, atât dirijorul, cât și ceilalți învățători trebuiau să asigure ordinea și disciplina școlărilor în timpul slujbelor religioase.

Încă de la venirea sa la Nădlac, în anul 1901, învățătorul George Petrovici a preluat și sarcina de a dirija corul de copii³⁶⁰. În anul 1923, răspunsurile liturgice sunt date de un cor al școlărilor³⁶¹, dirijat de același învățător George Petrovici. Acesta a organizat două coruri de copii, care cântau pe o voce și pe două voci.

Pe lângă răspunsurile liturgice, atât corul de adulți, cât și corul de copii au avut în repertoriu și cântece patriotice și folclorice, performând și la diverse serate cultural-filantropice.

5. 10. Asociația culturală „Transilvania”

La Sibiu a luat ființă și a funcționat asociația culturală „Transilvania”.

Una din inițiativele asociației „Transilvania” a fost scrierea și publicarea unor volume despre viața și activitatea familiilor nobiliare de origine română din Ardeal și Banat. Pentru a cunoaște cât mai multe amănunte din istoria românilor din aceste părți de lume și pentru a argumenta vechimea lor în aceste locuri, în vederea contracarării tendințelor expansionismului maghiar, Sextil cavalier de Pușcariu a primit dificila misiune de a scrie „Date istorice privitoare la familiile nobile române”.

După publicarea primului volum, autorul, împreună cu George Barițiu – președintele asociației „Transilvania” – încep documentarea pentru cel de-al doilea volum. Astfel, prin intermediul Episcopiei și Consistoriilor Diecesane, aceștia solicită familiilor nobiliare române din toate localitățile transilvănene, inclusiv locuitorilor din Nădlac, informații cât mai amănunțite despre momentul înnobilării și despre viața și activitatea membrilor acestora³⁶².

Rezultat al dorinței unității naționale și al conștiinței de neam, asociațiile culturale românești au contribuit în mod vital la crearea statului unitar român, instituționalizând prin societăți, reuniuni, casine și coruri bisericesti cultura românească în vederea menținerii istoriei și tradițiilor seculare și pentru afirmarea pe deplin a românității la 1 decembrie 1918.

³⁶⁰*Ibidem*, registrul nr. 57/1903-1909, f. 111.

³⁶¹*Ibidem*, dosarul nr. 1/1920-1923, f. 45.

³⁶²*Ibidem*, dosarul nr. 3/1881-1893, p. 23.

6. „Pași spre Unire...”

6. 1. Legislația maghiară (1867-1918)

Imediat după semnarea actului de naștere a Dualismului Austro-Ungar, în vara anului 1867, a început o intensă acțiune de maghiarizare a populației românești din provinciile integrate Monarhiei nou constituite. Ca reacție, românii au acționat pentru păstrarea ființei naționale și, în paralel, pentru realizarea unității culturale a locuitorilor de pe ambele versante ale Carpaților ca premisă pentru unitatea politică. Biserica și școala au fost cele două instituții de prim rang în viața comunităților care au militat pentru obiectivul suprem al acestei lupte: Unirea cea Mare. Acesta este motivul pentru care administrația de la Budapesta, prin legile votate, a dorit maghiarizarea în primul rând a acestor două instituții.

Cadrul legislativ care asigura funcționarea școlilor din Transilvania, precum și în întreaga Monarhie Austro-Ungară, axat pe deznaționalizarea românilor este inițiat în anul 1868, la un an după ce împăratul Franz Iosif a devenit rege al Ungariei. Prin articolul de lege 38 din 1868 se acorda statului și confesiunilor religioase drept de a înființa școli cu limba de predare maternă³⁶³. De multe ori, în ceea ce privește comunitatea română ortodoxă, legea aceasta nu a fost aplicată în mod corect și democratic de către autorități.

Prin legile 6 și 28 din 1876 comisiile administrative și organele de control ale statului primesc dreptul de interferență în chestiunile interne ale școlilor confesionale.

În anul 1879 se votează o nouă lege deznaționalizatoare pentru națiunea română din Transilvania. Este vorba de legea propusă de ministrul cultelor și instrucțiunii publice – Trefort – legea 18/1879. În paragrafele legii se prevede ca învățătorii care în 4 ani nu învață limba maghiară în măsură să o „propună” (predea) elevilor sunt destituiți din funcție³⁶⁴. Dintr-un număr de 25505 de învățători, câți erau în acea vreme în Austro-Ungaria, 1601 dascăli nu cunoșteau limba maghiară la un nivel satisfăcător încât să o predea elevilor. În 2387 de școli din Austro-Ungaria limba maghiară nu s-a predat deloc sau s-a predat fără niciun rezultat notabil în rândul elevilor. Un număr de 2984 de învățători nu aveau calificare, respectiv sunt „fără testimoniu de calificare învățătorescă”. Se propune de către inspectorii regești școlari să se ia măsuri „cum să se vindece relele esperiate”³⁶⁵. După punerea în aplicare a acestei legi, sute de învățători confesionali ortodocși români din provinciile aflate sub stăpânirea Austro-Ungariei au fost dați afară din școli. Tot acum limba maghiară este impusă în mod obligatoriu ca obiect de învățământ în toate școlile, indiferent de limba de predare din cadrul acestora.

³⁶³*Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 212.

³⁶⁴*Ibidem*.

³⁶⁵*Ibidem*, dosarul nr. 3/1891-193, f. 201.

Legea 15 din 1891 stipulează înființarea „azilelor de copii” (grădinițele) – institute care „influențau formarea sufletească a tineretului celorlalte popoare nemaghiare”³⁶⁶. În aceste grădinițe, copiii învățau limba maghiară timp de 3 ani înainte de a fi înscriși la școală.

O nouă lege care afecta serios școlile nemaghiare din cadrul Monarhiei Austro-Ungare a fost votată în anul 1893. Legea 26 se referea la salarizarea învățătorilor. Fiecărui dascăl trebuia să i se asigure un salariu minim anual, plătit obligatoriu și integral de către instituția care susținea școala. Astfel, în localitățile mai mici și mai sărace, unde nu se putea asigura acest minimum de salariu, școlile confesionale ortodoxe cu limba de predare română au fost închise sau au fost transformate în școli de stat, cu limba de predare maghiară.

În anul 1904, în Parlament, s-a dezbătut un proiect de lege înaintat de către ministrul cultului și instrucțiunii publice Berzeviczy. În acest proiect se preciza că în școlile în care copiii unguri reprezentau cel puțin 20 de procente din numărul total de elevi, limba de predare trebuia să fie cea maghiară.

Cea mai severă lege prin care se atenta la caracterul național al școlilor românești a fost articolul 27 din anul 1907 – cerută și impusă de ministrul cultelor și instrucțiunii publice – Albert Apponyi. La adăpostul acestei legi, statul avea voie să intervină și mai mult în treburile interne ale școlilor confesionale ortodoxe române. Prin impunerea unor standarde ridicate de salarizare, asigurarea unor condiții materiale și de igienă pentru localurile școlare, greu de atins pentru Biserica Ortodoxă Română, s-a urmărit desființarea școlilor confesionale românești și transformarea lor în școli de stat cu limba de predare maghiară.

Comitetele școlare comunale din toate provinciile locuite de români aflate în cadrul Monarhiei Austro-Ungare au organizat adunări în care se protesta vehement împotriva acestei legi și s-a manifestat hotărârea de a apăra, pe toate planurile, caracterul național românesc al școlilor confesionale. Biserica ortodoxă română și școala confesională română din Nădlac se implică și ele în protestele contra acestei legi³⁶⁷. În cadrul protestelor de la Nădlac se sublinia încă o dată caracterul antiromânesc și nepedagogic al legii ministrului Apponyi din 1907. În comitatul Aradului s-au mai organizat adunări de protest în numeroase localități, printre care se numără: Otlaca, Cil, Mândruloc, Buteni, Seleuș, Iermata, Moroda, Lipova, Cermei, Hălmagiu, Pecica, Gașa, Ineu, Firiteaz, Secusigiu, Chișineu Criș, Radna, Cuvin, Nădab, Văsoaia, Șimand, Curtici, Căpruța, Chelmac etc.³⁶⁸

Legea 16 din 1913 vine să completeze legea lui Apponyi în ceea ce privește deznaționalizarea românilor prin intermediul legilor educației. Conform acestei noi legi, parohiile trebuiau să aibă cel puțin 800 de credincioși pentru a putea avea dreptul la o școală și la un învățător confesional, căruia să îi asigure măcar jumătate de salariu, restul putându-l primi de la stat. În urma aplicării

³⁶⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 212.

³⁶⁷ *Ibidem*, registrul nr. 54/1896-1942, f. 79.

³⁶⁸ Vasile Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 11.

acestei legi numeroase școli din parohiile mici din Ardeal și Banat au fost nevoite să își închidă porțile.

Prin aceeași lege se dorea ca limba în care se preda disciplina „Religie” în școala confesională să fie cea maghiară. Dar, sfidând prevederile acestei legi, episcopul Aradului, Ioan I. Papp interzice catiheților să folosească altă limbă decât cea română la orele de religie în școlile din eparhia sa. Această lege vine să completeze un alt articol de lege din anul 1905, care este și el contestat de către episcopul Aradului. Într-o circulară a consistoriului arădean se precizează: „În meritul propunerii în limba maghiară a obiectelor: aritmetica, geografia, istoria și conștiința patriei în școlile noastre, Venerabilul Consistoriu ... interzice învățătorilor noștri în genere de a urma ordinelor venite din afară și îi îndatorează pe viitor ca în cazuri de amestec nelegal din partea organelor esterne să facă numai decît raport”³⁶⁹.

Izbucnirea primului război mondial a creat situații și mai dificile pentru școala românească din Transilvania și Banat. Acum, în școlile cu limba de predare nemaghiară, limba maternă se „propunea” doar ca obiect de studiu distinct. În anul 1917, ministrul cultelor și instrucțiunii publice Albert Apponyi a luat noi măsuri restrictive față de școala românească³⁷⁰.

Actul Unirii de la Alba Iulia din data de 1 Decembrie 1918 a eliminat pericolul unei certe maghiarizări a școlii românești din Transilvania și Banat. Imediat după Unirea Transilvaniei cu Regatul României, Consiliul Dirigent de la Sibiu impune schimbarea disciplinelor școlare: limba maghiară împreună cu istoria, geografia și constituția Ungariei au fost scoase din programa școlară, fiind înlocuite cu istoria, geografia și constituția României³⁷¹.

6. 2. Relații de colaborare a arădenilor cu Vechiul Regat

Pentru unitatea culturală a românilor din toate regiunile istorice au acționat intelectuali veniți din România în Transilvania în trecere sau care aveau domiciliul permanent în provincie, precum și intelectualii transilvăneni trecuți dincolo de Carpați.

Datorită vicisitudinilor vremurilor, românii din Transilvania și Banat și-au îndreptat atenția mai mult spre planul cultural, decât spre cel politic. Dar și viața culturală din provinciile locuite de români, de dincoace de Carpați, a avut de suferit. În primul rând, un obstacol major perceput de autoritățile austro-ungare a constat în tot mai strânsa conexiune cu viața culturală a românilor de dincolo de Carpați. Viața culturală din Transilvania și Banat a fost impulsionată de înființarea și dezvoltarea asociațiilor, societăților și reuniunilor culturale. Unele aveau caracter general, cu despărțăminte în orașele mai importante, altele

³⁶⁹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 5/1890-1905, f. 5.

³⁷⁰ Vasile Popeangă, *Școala românească ...*, p. 29.

³⁷¹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 213.

aveau caracter local. Majoritatea acestora se doreau a fi „un focar pentru sprijinirea literaturii și pentru conducerea vieții sociale”³⁷².

Școala românească din Transilvania a îndeplinit, în perioada dualismului, rolul unui factor de unitate culturală prin circulația valorilor culturale românești și modelarea tinerei generații în spiritul acestor valori. Planurile de învățământ, programele și manualele oglindesc direcția națională în care era orientat învățământul românesc din Transilvania³⁷³. Literatura didactică a circulat în ambele sensuri peste Carpați. În școlile din Transilvania au fost utilizate manuale elaborate și tipărite în România, fapt ce contribuia la educarea în aceeași atmosferă culturală a tineretului școlar din toate provinciile românești. Chiar și atunci când autoritățile au oprit intrarea în Transilvania a publicațiilor extracarpatiche, românii au găsit mijloace de a le trece granița administrativ-politică.

Directorul Liceului din Beiuș spunea că „ar fi bine să ne înțelegem toți profesorii de la gimnaziile române de dincolo și de dincoace și să introducem aceleași cărți în toate clasele”. Utilizarea manualelor comune în gimnaziile românești de pe ambele versante ale Carpaților a reprezentat un puternic factor de realizare a unității școlii române. Ideea reflectă puternicele aspirații de unitate care existau în mediile românești. Manualele editate în România și utilizate în Transilvania au înlocuit manualele litografice sau traducerile din maghiară sau germană.

Cele mai des utilizate manuale de limba română din Transilvania au fost redactate de I. Manliu. S-au mai folosit manualul de zoologie și geologie întocmit de Dimitrie Brândză, manualul de poetică a lui Gioni Ionescu, logica lui Titu Maiorescu etc. În presa din Transilvania se găseau informații importante despre manualele și programele școlare utilizate în România. Profesorul S. Mihali din Craiova trimitea periodic la Blaj instrucțiuni școlare, programe, „ca să vedeți și acolo ce se învață aici”.

Autoritățile administrative maghiare au dus o acțiune organizată pentru împiedicarea circulației în Transilvania a literaturii din România și contra afirmării prin presă și școală a unității naționale a românilor. Ministrul de culte și instrucție de la Budapesta a interzis, în 1896, utilizarea în școlile române din Transilvania a unor manuale editate peste Carpați, în număr de 80 de titluri. În anul 1906, s-a publicat o nouă listă cu cărți interzise în școli. Erau interzise manualele de geografie sau istorie care prezentau date despre români. Aceste cărți erau socotite ca un pericol pentru buna desfășurare a procesului de învățământ. Atacurile împotriva școlii românești vizau separarea ei de valorile culturii românești și orientarea ei fațășă spre cultura maghiară. Au fost interzise chiar și antologiile literare și culegerile de poezii și legende populare românești.

³⁷² Ramona Elena David, „Asociații culturale în județul Hunedoara”, în *Dacoromania* (Alba Iulia), 2012, nr. 60, p. 54.

³⁷³ Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, edit. Didactică și Pedagogică, 1974, pp. 91-152.

Pentru pregătirea lor metodică, învățătorii români din Transilvania utilizau literatura pedagogică din România. Cu toate măsurile pe care le-au luat, însă, autoritățile guvernamentale nu au reușit să împiedice circulația literaturii didactice din România. Învățătorii români din Transilvania nu au rămas izolați de dezbaterile pedagogice care aveau loc în revistele de specialitate din România și nici de ideile noi care își făceau loc în școlile de peste Carpați.

Prin circulația operelor literare și didactice din România în Transilvania a fost afirmat puternic caracterul național al culturii românești. Școala din Transilvania a devenit unul din factorii de difuzare a valorilor culturale, iar manualul școlar – principalul depozitar al acestor valori.

În pleiada dascălilor din Transilvania refugiați în România se înscriu nume de prestigiu ale gândirii pedagogice românești, ale căror lucrări au circulat în ambele sensuri peste Carpați³⁷⁴. Brașoveanul Zaharie Antinescu a depus o susținută activitate pentru dezvoltarea învățământului pedagogic din Ploiești. Între 1855-1860 a fost profesor de limba română la școala de fete din localitate, apoi la cea de băieți. A fost membru al ASTRA și al „Societății pentru învățarea poporului român”. Tot la Ploiești a activat și I. Eliade. La București a activat Ion Bădilescu. La Bârlad au profesat Ion Popescu, Gavril Onișor, Ștefan Neagoe. La Universitatea din Iași, începând cu anul 1881, profesor de limba latină a fost Aron Densușianu. Ioan Slavici a fost profesor la Liceul „Matei Basarab” din București. Ioan Bogdan a fost profesor la Universitatea din București.

În timpul primului război mondial, profesorii ardeleni din România au intervenit pe lângă autorități și au sprijinit din toate puterile realizarea unirii Transilvaniei cu România. În perioada neutralității, au participat la propaganda pentru intrarea României în război alături de Antanta.

Activitatea pedagogilor transilvăneni din România a conținut mesajul aspirațiilor de unitate ale comunității românești din Transilvania. Ei au subliniat funcția educativă a valorilor culturale comune și au militat pentru progresul cultural al poporului.

Dovadă a unității culturale a tuturor românilor, indiferent de vremelnicia granițelor, a fost și faptul că încă de la inaugurare, numeroși transilvăneni au fost aleși membri ai Academiei Române de la București și au colaborat strâns cu înaltul for de cultură. Câțiva intelectuali din zona Aradului³⁷⁵ au fost aleși membri, recunoscându-li-se, astfel, meritele în dezvoltarea culturală și științifică a românilor de pretutindeni. Printre aceștia se numără Atanasie Marian Marienescu, nepotul lui Atanasie Șandor sau George Plopu din Semlac. De asemenea, intelectualii arădeni au răspuns și apelului lansat de Academia Română privind mărirea fondului de carte al bibliotecii sale și a fondului de tipărituri vechi. Astfel, avocatul Lazăr Petco, ginerele lui Atanasie Șandor, a donat la data de 19 iunie 1893³⁷⁶, corespondența purtată de socrul său cu oameni

³⁷⁴ *Ibidem*.

³⁷⁵ Liviu Mărghitan, *Academicienii originari din județul Arad (secolele XIX-XX)*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2004.

³⁷⁶ Mircea Popa, „Filologia în tranziție”, în *loc. cit.*, pp. 247-262.

politici și de cultură ai vremii, precum și manuscrisele rămase în urma lui Atanasie Șandor. Manuscrisele au constat într-un manual de *gramatică română*, precum și traducerea din limba latină a operei lui Vergiliu, *Eneida*.

În același timp, Academia Română a contribuit la unificarea culturală a tuturor românilor de pe ambele versante ale Carpaților. În acest sens, asociațiile culturale de dincoace de Carpați au beneficiat de numeroase donații de carte din partea înaltului for de cultură din București³⁷⁷.

După anul 1900, în România erau foarte căutate animalele de rasă, mai ales caii crescuți în părțile Aradului. Hergheliile Casei Regale a României se constituiau și din caii din părțile arădene, în special în perioada 1900-1911. În toamna anului 1900, Ioan Kalinderu – administratorul domeniilor Coroanei și președinte al Academiei Române în perioada 1904-1907 – s-a oprit la Arad în drumul său către Budapesta. S-a împrietenit cu directorul Institutului Teologic din Arad – Roman Ciorogariu. Din corespondența purtată de cele două personalități, rezultă că din Pecica și Nădlac s-au cumpărat cai de rasă pentru herghelia regală de la Segarcea, precum și vaci cu lapte³⁷⁸. Cu același prilej, au fost angajați și câțiva țărani din Pecica, Macea, Nădlac. Ioan Kalinderu a avut numai cuvinte de laudă pentru munca și pasiunea lui nădlăcanului Nicolae Mărginean de a crește cai de rasă³⁷⁹.

6. 3. Mișcarea Memorandistă

În cadrul mișcării naționale a românilor din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, punctul culminant a fost atins de mișcarea memorandistă din 1892-1894. Alături de celelalte centre politice ale românilor din Transilvania, Aradul a avut un important rol în mișcarea memorandistă. Arădenii au susținut ideea înaintării Memorandului Curții de la Viena prin Mihai Veliciu, Aurel Suciuc și Iuliu Traian Mera, participanți la Conferința de la Sibiu din 1892, dar și prin alte personalități ale vremii. Și românii din Nădlac au participat activ în acele zile de intensă efervescență politică și socială. Printre aceștia s-au numărat gospodarul Petru Precupaș și preotul Vichentie Marcovici.

În zilele de 27 și 28 octombrie 1890, la Sibiu, „în sala de la [hotelul] *Împăratul Romanilor*” a avut loc Conferința generală a Partidului Național Român din Transilvania. În cadrul acestei ședințe s-a hotărât publicarea unui memorandum care să cuprindă revendicările privind toate drepturile legitime ale românilor de dincoace de Carpați. În acea perioadă, președinte al comitetului central al Partidului Național Român din Transilvania a fost dr. Ioan Rațiu.

³⁷⁷ Ioan Bolovan, *op. cit.*, pp. 178-180.

³⁷⁸ Nicolae Roșuț, „Legăturile Aradului cu România între anii 1800-1918”, în *Ziridava* (Arad), 1978, nr. X, p. 261.

³⁷⁹ V. Popeangă, *Aradul, centru...*, p. 109.

Biroul ad-hoc care a condus ședința de la Sibiu a fost format din Vincențiu Babeș – președinte, George Pop de Băsești și Vasile Rațiu – vicepreședinți, precum și Andrei Cosma, dr. Ioan Mihu, dr. Corneliu Diaconovich și Sebastian Olariu – notari. Cu acel prilej, s-au întrunit delegați din toate cercurile din Transilvania locuite de români. În total, au fost prezenți un număr de 136 de delegați, reprezentând 69 de cercuri. Din partea cercului Nădlac, la ședința de la Sibiu au fost prezenți Petru Precupaș, econom și Vichentie Marcovici, preot. „Conferința cu plăcere ia act că atât numărul delegaților, cât și acela al cercurilor reprezentate s-au înmulțit”. După spusele lui Vincențiu Babeș, „în această adunare este concentrată floarea poporului român, cei mai buni, mai credincioși, mai serioși, cei mai iubiți și mai iubitori de popor ai națiunii române”³⁸⁰.

Memorandumul a fost o „amplă analiză istorică, politică, administrativă, culturală a situației românilor din Transilvania, fiind un adevărat act de acuzare la adresa guvernanților de la Budapesta. “³⁸¹ S-a hotărât ca prezentarea documentului la Viena să se facă de către o delegație cât mai numeroasă, din care să facă parte „comitetul central *in corpore*, apoi reprezentanți din toate comitatele locuite de români și din *toate* clasele sociale. “³⁸² Prezentarea Memorandumului la împărat s-a făcut de către o delegație formată din 300 de români.

La data de 20 ianuarie 1892, are loc ședința Partidului Național Român. Cu acest prilej, „Presidiul Conferinței Generale Sibiu” anunță că s/a primit o telegramă de salut din partea alegătorilor din cercul Nădlac, în care se scrie: „Salutăm cu bucurie pe reprezentanții poporului român adunați acolo. Inimile noastre sunt cu voi. Succes strălucit poftim / Alegătorii din cercul Nădlac (urmează semnăturile) “³⁸³.

Mișcarea memorandistă nu a luat sfârșit odată cu prezentarea documentului la Viena. A urmat o perioadă de solidaritate la nivelul întregii provincii, atât în timpul procesului, cât și în timpul perioadei petrecută în temniță de semnarii Memorandumului.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, în plină mișcare memorandistă, nădlăcanii s-au implicat activ în acțiunile de solidaritate exprimate de opinia publică din Transilvania și Banat. În spiritul vremii, Olga Mureșan și Terezia Popovici, membre ale comitetului de femei care organiza acțiuni caritabile în Nădlac și împrejurimi, de data aceasta au organizat o vizită la închisoarea de la Seghedin unde erau încarcerați semnarii Memorandumului din 1892. Vizita a fost efectuată la data de 10 septembrie 1894 de către 9 bărbați și o femeie din Nădlac. Corespondentul ziarul *Tribuna* de la Sibiu³⁸⁴, prezent și el la Seghedin,

³⁸⁰ *De la Pronunțiament...*, p. 398-426, documentul nr. 118.

³⁸¹ *Ibidem*.

³⁸² *Ibidem*, p. 428-430, documentul nr. 120, Subliniat în textul original.

³⁸³ Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, 1976, p. 8, copie din Arhivele Statului București, Fond 158, dosar 3, f. 36.

³⁸⁴ *Tribuna* (Sibiu), anul XI, nr. 186, 3/15 septembrie 1894, p. 3.

consemnează și laudă această inițiativă a nădlăcanilor: „Cuvintele cu care Terezia Popovici ca conducătoare a deputațiunii, a exprimat salutul din partea celor ce i-au trimis, au fost așa de duios pronunțate, încât ne-au stors, la toți, lacrimi de bucurie de atâta dragoste de neam și de conștiința națională. “

6. 4. Partidul Național Român. Alegerile de la Nădlac din anul 1904

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele două ale secolului următor, viața politică a românilor din Transilvania și Banat a fost coordonată de Partidul Național Român, înființat în anul 1868. Încă de la începuturile activității sale, această formațiune politică a avut un grup de „devotați stimatori” nădlăcani, din rândul cărora va lua ființă filiala Nădlac a PNR.

Printre simpatizanții politicii PNR, în anul 1895 se numărau următorii nădlăcani: Pavel Roșuț – econom, Ioan Ban; Ioan Căpitan – „candidat de preot” (student la teologie) , Ștefan Achimasu – negustor, Teodor Drăgan, Teodor Faur, Gheorghe Drăgan, Ioția Chicin, Teodor Țiabic – inspector școlar, Vasile Crișan, Ștefan Stroia, Atanasie Noghiu, Nicolae Precupaș, Lazăr Caba, Constantin Onea, Ștefan Lazăr, Mitru Precupaș, Constantin Țireac, Șofroniu Chicin, Lazăr Roman, Gheorghe Caba, Traian Pețian – „teolog absolut” și alții³⁸⁵. Aceștia au semnat o scrisoare de felicitare adresată lui Ioan Rațiu, cu ocazia Sfântului Ioan (6/18 ianuarie 1895) : „Ziua onomastică, ce azi o serbați, este una din cele mai însemnate zile pentru întreaga noastră națiune română, căci azi serbăm onomastica aceluil ilustru bărbat, care, deși ajuns la adânci bătrânețe, nu v-a înfricoșat nimic de a primi lanțul robiei pentru prosperarea și înaintarea poporului nostru, lipsit de drepturile cei compete unei cive³⁸⁶ ungar de națiune română. Atotputernicul Dumnezeu, carele iubește pe fiecare în o formă conform faptelor sale, preaiubite conducător, acela să vă trăiască multe și fericite zile onomastice spre bucuria m[ult] onor[atei] d-voastre familii și a întreg poporului român. “

Acțiunile politice ale românilor din Transilvania s-au intensificat odată cu adoptarea tacticii activismului. Încă din anul 1900, membrii Partidului Național Român, filiala Arad, au propus și au susținut ideea reluării activității politice în Parlament a românilor din Transilvania. Această propunere a avut la bază și faptul că comunitatea slovacă din zonă a trimis în parlamentul de la Budapesta, un număr de 5 deputați, în urma alegerilor din anul 1901. Despre activitatea reprezentanților acestei comunități și despre similitudinea acțiunilor lor cu cele ale românilor, ziarul „Tribuna poporului” ³⁸⁷scrie că „noi n-avem decât să-i felicităm pentru hotărârea ce au luat. Ei își cunosc mai bine

³⁸⁵*Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu. Corespondență I (scrisori primite, 1866-1895)* , București, edit. Progresul Românesc, 1994, p. 311, documentul nr. 316.

³⁸⁶ Cetățean.

³⁸⁷*Tribuna poporului* (Arad) , anul V, nr. 66, 10 aprilie 1901, p. 1.

năcazurile, ei își dau mai perfect seama de chipul cum ar putea îndrepta situația și, dacă socot că numai prin activitate o să pună capăt stărilor de lucruri nesuportabile din prezent, se întâlnesc, desigur, cu gândul multor buni români”. Exemplul comunității slovace este recomandat spre a fi urmat și de românii din Transilvania.

În acei ani de început de secol XX, începe o nouă fază a mișcării naționale a românilor din provinciile supuse coroanei austro-ungare. Noul activism politic s-a manifestat începând cu anii 1903, 1904, 1905. Reluarea activității politice consta în desemnarea unor candidați la alegerile de deputați care să reprezinte pe românii transilvăneni în Parlamentul de la Budapesta.

Și în comitatul Arad, activismul politic s-a manifestat odată cu alegerile pentru Parlament. Acest lucru a avut un imens impact asupra opiniei publice locale. S-a constatat cu această ocazie „afluxul spontan al sentimentelor naționale”³⁸⁸ al populației. Se cerea tot mai insistent o pregătire pentru intensa luptă electorală ce se anunța pentru viitorul apropiat. În acest sens, intelectualii și țărani implicați în politică din Nădlac, Pecica, dar și din alte localități au mers prin satele învecinate pentru a propaga ideea unei activități politice viguroase, exprimând pledoariile pentru participarea masivă la vot în favoarea candidaților români.

Odată cu reluarea activismului politic, deputații arădeni Ioan Suci, Ștefan Cicio-Pop și Ioan Russu-Șirianu au inițiat o serie de întâlniri cu alegătorii. În cadrul acestor întâlniri, desfășurate sub forma unor adunări populare, s-a discutat mult ideea introducerii votului universal. Astfel de întâlniri au avut loc la Pâncota, Târnova, Ineu, Bocsig, Pecica, Chișineu-Criș, Lipova, Curtici, Radna, Beliu, Ghioroc și în alte localități arădene³⁸⁹.

Ziarele maghiare din capitală recunoșteau intensitatea cu care acționau românii pentru cauza lor, eclipsând astfel campania electorală a candidaților maghiari.

Un eveniment politic important la care au luat parte atât românii nădlăcani, cât și reprezentanții slovacilor și sârbilor din localitate, s-a desfășurat în primii ani ai secolului al XX-lea. În cursul anilor 1903-1905 au avut loc alegeri parțiale pentru Dieta de la Budapesta. Tot în acele vremuri, cercurile politice românești din Transilvania doreau reluarea ca tactică a PNR, „activismul politic”. În contextul campaniei electorale pentru câștigarea a cât mai multe locuri în Dietă, politicienii români au acționat în vederea participării la alegeri în număr cât mai mare a comunității românești. Se avea în vedere câștigarea a cât mai multe locuri în Dietă.

În cercul electoral Nădlac a candidat la alegeri și românul Ioan Suci. Acest lucru a fost posibil deoarece deputatul cercului Nădlac, Iozsef Kristoffy, a fost numit comite suprem („fișpan”) al comitatului Satu Mare și, drept urmare,

³⁸⁸ V. Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 140.

³⁸⁹ *Ibidem*, p. 141.

și-a pierdut locul în Dietă³⁹⁰. Ziua alegerilor a fost fixată pentru data de 5 martie 1904.

Și cu acest prilej, se constată buna conlucrare dintre reprezentanții diferitelor grupări etnice care conviețuiesc la Nădlac. În ziarul „Tribuna” de la Arad se face apel la acțiunea comună a românilor și a slovacilor. „Cheia situației este deci în mâna românilor și a slovacilor, cari, dacă ar fi solitari cu siguranță ar putea alege pe cine ei vor”³⁹¹. Atât slovacii, cât și sârbii din Nădlac au susținut candidatura avocatului român Ioan Suciu, fără a propune un candidat propriu. În zilele premergătoare alegerilor, în presă s-a precizat că dr. Ioan Suciu este „candidatul comun al alegătorilor români, slovaci, sârbi, uniți în năzuințe naționale comune”³⁹². Din partea românilor, candidatura lui Ioan Suciu a fost intens susținută de către o serie de fruntași ai luptei naționale: Vasile Goldiș (care a și făcut această propunere de candidatură), Ioan Russu-Șirianu, Aurel Vlad etc. Din partea slovacilor, Ioan Suciu a fost susținut de omul politic ziaristul Milan Hozda, care, cu prilejul alegerilor, a venit la Nădlac pentru a-și îndemna conaționali să îl voteze pe candidatul românilor.

Adunări populare s-au organizat cu ocazia campaniei electorale din anul 1904 în toate localitățile cercului electoral Nădlac: Șeitin, Cenad, Nădlac, la care au participat atât conducerea politică română, cât și fruntașii slovacilor.

Alegerile din martie 1904 pot fi considerate doar un eșec parțial. Pe lista întocmită pentru alegeri, candidatul român Ioan Suciu nu i-a fost nici măcar trecut numele, fiind refuzat de președintele comisiei electorale (care era ungar). Însă, românii au refuzat să participe la vot, dar seara s-au prezentat în număr destul de mare, dându-și votul candidatului care avea cele mai mici șanse să fie ales. Reprezentant al cercului electoral Nădlac în Dietă a ajuns candidatul propus de guvern, în urma alegerilor reprogramate pentru data de 23 martie 1904. O mică victorie, totuși, au obținut și românii din cercul electoral Nădlac, prin prezența masivă la vot. La alegeri s-a participat masiv: peste 2000 de voturi au fost numărate la Șeitin și peste 4000 la Nădlac, echivalând cu aproximativ 90% din populația de origine română cu drept de vot.

Uroș Pătean și-a început activitatea politică odată cu aceste alegeri din 1904. Alături de alți țărani implicați în politică, acesta a participat la campania electorală, mergând prin satele învecinate Nădlacului pentru a îndemna populația să voteze și să se implice mai viguros în activitatea politică. Dintre nădlăcanii care și-au declarat acum apartenența politică, s-au mai remarcat învățătorul român George Petrovici și sârbul Isaia Mudrici. Într-un articol din ziarul „Tribuna”³⁹³ se relatează despre acțiunile politice desfășurate la Nădlac și în satele învecinate: „Prin bărbăția voastră dovedită la Nădlac în ziua de 5 martie, voi, alegătorii români ați zădărnicit alegerea de deputat dietal și ați dat

³⁹⁰*Ibidem*, p. 139.

³⁹¹*Tribuna* (Arad), anul VIII, nr. 10, 11 ianuarie 1904, p. 3.

³⁹²Doru Bogdan, *Dr. Ioan Suciu – părinte al patriei*, Arad, edit. Viața Arădeană, 1999, p. 30.

³⁹³*Tribuna* (Arad), anul VIII, nr. 44, din 13 martie, 1904, p. 1.

prin aceasta să o înțeleagă toți factorii decizători ai țării, că PNR e o putere reală în viața acestui stat, o putere de care pe viitor trebuie să se țină seama. “

În urma alegerilor, Nicolae Oncu (cercul Iosășel) , Vasile Goldiș (cercul Radna) , Ștefan Cicio-Pop (cercul Șiria) și Ioan Suciu (cercul Ineu) au devenit deputați. Ioan Russu-Șirianu apreciază faptul că rolul pozitiv și de căpătâi al Aradului în lupta de emancipare națională este datorat unei generații de luptători entuziaști și unei prese active³⁹⁴.

Odată cu reluarea „activismului” și a campaniei electorale, reprezentanții PNR și-au început activitatea și în teritoriu. În comitatele Arad și Cenad au făcut diverse „vizite” următorii politicieni: Ioan Suciu în zona Ineului, Aurel Vlad la Radna, Ștefan Cicio-Pop la Șiria, Ioan Russu-Șirianu în zona localității Chișineu-Criș. La Nădlac s-a deplasat preotul Vasile Lucaciu. Despre una dintre vizitele sale stă mărturie un articol din ziarul „Tribuna”³⁹⁵: „Entuziastul popor care vedea în reluarea „activismului” calea spre împlinire a năzuințelor sale un pas înainte în lupta de emancipare”. La Nădlac Vasile Lucaciu a fost așteptat de români, slovaci și sârbi cu 200 de căruțe în șir de 3 kilometri. L-au întâmpinat o comisie de 12 nădlăcani, formată din 7 români, 4 slovaci și 1 sârb. În cadrul adunării care a avut loc la Nădlac preotul Vasile Lucaciu a vorbit în românește și ungurește.

La final, a fost trimisă o telegramă către președintele PNR din Transilvania în care este laudată solidaritatea alegătorilor români, slovaci și sârbi în jurul candidatului român: „Alegătorii români, slovacii, sârbi din cercul electoral al Nădlacului, alegând azi în deplină solidaritate și cu însuflețire indescrribibilă, pe dr. Vasile Lucaciu de deputat, a decis să felicite deodată pe președinții celor trei partide român, sârb și slovac și să le exprime încrederea lor neclintită. “³⁹⁶

6. 5. Imaginea „Bunului Împărat” Franz Iosif reflectată în documente păstrate în Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac

În timpul monarhiei habsburgice, reflectat în conștiința populațiilor supuse, putem identifica mitul privind „bunul împărat” , mit ce are în centrul său figura suveranului și care predomină în special în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea. Această imagine – a împăratului drept și bun – a fost imprimată în special în mintea omului de rând, care îl percepea drept „uns al Domnului” , iar în cazul poporului român, putem afirma că acesta a fost mult mai atașat de familia imperială decât de toate celelalte autorități centrale (guvernanți sau nobilime). Concesiile și actele de caritate săvârșite de împărat (oricare ar fi fost el) au fost familiare și des întâlnite pentru păturile de jos ale societății.

³⁹⁴ V. Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 143.

³⁹⁵ *Tribuna* (Arad) , anul IX, nr. 6, din 25 ianuarie 1905; *Ibidem*, nr. 7, din 28 ianuarie 1905.

³⁹⁶ *Ibidem*.

Acest mit al „bunului împărat” își are originile în secolul al XVIII-lea, în „secolul luminilor”. În acest veac, întreaga Europă se afla sub influența iluminismului, a emancipării prin învățatură și cultură a claselor sociale inferioare.

Apelativul „bunul împărat” a fost utilizat în timpul domniei Mariei Teresa (1740-1780), a cunoscut amploarea maximă pe vremea împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), continuând și în secolul al XIX-lea, mai ales în a doua jumătate a sa, în timpul domniei împăratului Franz Iosif I (1848-1916).

Reformele inițiate de Iosif al II-lea, în special cele sociale și economice, au condus la ridicarea nivelului de trai al locuitorilor³⁹⁷. Prin urmare, suveranul a fost catalogat drept „bunul împărat”, ținând cont că s-a gândit cineva și la bunăstarea poporului de rând. Deși reprezentanții stărilor privilegiate s-au opus puternic, totuși, primii pași spre modernizarea societății au fost făcuți. Mitul „bunului împărat” a fost menținut viu în conștiința populației, în special prin grija arătată de împărat pentru ameliorarea situației supușilor săi, în timpul vizitelor efectuate în diferite regiuni ale monarhiei. În perioada călătoriilor imperiale, suveranul se interesa de soarta locuitorilor satelor prin care trecea, luând măsuri privind ameliorarea traiului de zi cu zi. De exemplu, împăratul Iosif al II-lea a cerut să se înființeze școli în mai multe localități, astfel aplicând spiritul veacului privind luminarea poporului prin cultură.

Militari din Nădlac în armata austro-ungară

³⁹⁷ Keith Hitchins, *România 1774-1886*, trad. George G. Potra, Delia Răzdolescu, București, edit. Humanitas, 1996, p. 255.

Pe diferitele cărți de cult sau pe registrele de stare civilă au rămas numeroase însemnări ale preoților sau ale învățătorilor, prin intermediul cărora se pot scoate la iveală informații inedite legate de comunitățile locale. Aceste însemnări fac referiri la evenimente care au marcat comunitatea respectivă, fapte sau întâmplări care trec dincolo de rutina cotidiană. Un astfel de eveniment a fost consemnat de către preotul Ioan Codreanu, slujitor la Altarul Sfânt al Bisericii din localitatea arădeană Șiclău. Cele câteva rânduri ale textului dezvăluie cum „bunul nostru împărat” a avut grijă de supușii săi și le-a oferit semințe de cereale pentru a semăna roditoarea Câmpie de Vest din zona Aradului după o perioadă de secetă și foamete:

„În anul 1863 au fost foamete. Grâu – cucuruz nu s-au făcut nimic. Oamenii au fomit foarte mult. Sămânță pentru sămănat au căpătat dela atot prea mult stăpânitoriul Craiul nostru Franțicu Iosif întiul. Bunul nostru Împărat sau încoronat în anul 1867 în luna lui Iuniu. Numele lui au fost Franțisc Iosif. Ioan Codreanu, preot în Șiclău. “³⁹⁸

Evenimentele importante legate de viața familiei regale au fost trăite cu intensitate până și de cei mai umili supuși ai Majestăților Lor. Populația de rând era alături de familia regală atât în momente de bucurie (nașteri, căsătorii sau diferite aniversări etc.), cât și în cele de tristețe (moarte, diferite comemorări etc.). Cuvântări sau diferite predici aniversare sau comemorative, amintind despre viața și faptele suveranului și familia acestuia erau rostite cu ocazia unor adunări și slujbe religioase. După desfășurarea serviciului divin, erau organizate diverse serbări închinat împăratului și familiei sale. Aproape de fiecare dată se organizau colecte de bani printre credincioși, la care preoții și învățătorii trebuiau să dea „exemplu personal” , contribuind cu sume mai mari. Sumele respective erau utilizați pentru diverse acțiuni caritabile. În zilele respective, școlarii participau la serbări cu cântece și poezii, fiind scutiți de „prelegeri” , iar învățătorii trebuiau să le împărtășească elevilor diferite aspecte privind monarhul și familia imperială „printr-o cuvântare potrivită”.

În cadrul Arhivei Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac se păstrează documente care vin să certifice afirmațiile de mai sus. Astfel, epitete și apelative laudative la adresa împăratului și familiei sale se regăsesc în circularele primite de la Episcopia Ortodoxă Română a Aradului sau în protocoalele consemnate în cadrul ședințelor comitetului parohial și ale sinodului parohial din Nădlac, iar toate aceste informații conduc la concluzia că și Franz Iosif și membrii familiei sale sunt incluși în imagologia colectivă a mitului „bunului împărat”. Iată câteva exemple de apelative: „glorioasa domnie a Majestății Sale Prea grațiosului nostru Împeratu și Rege Franciscu Iosif I” pe „tronulu glorioșiloru sei străbuni” (10/22 noiembrie 1888)³⁹⁹; „Maiestatea Sa pregrațiosul Monarch” (22 august/3 septembrie 1890)⁴⁰⁰ „gloriosul nostru rege și împărat” (17/30 iunie 1914)⁴⁰¹

³⁹⁸ S. J. A. N. Arad, C. R. S. C., Oficiul Parohial Ortodox Român Șiclău, registrul nr. 2/1811-1818, botezați.

³⁹⁹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 188.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, dosarul nr. 2/1886-1890, f. 272.

etc. De asemenea, epitetele nu sunt limitate doar la persoana împăratului, ci sunt menționate și pentru soția monarhului, „Elisabeta, grațioasa și prea înțeleapta consoartă a Maiestății Sale, ființa cea mai nobilă, maica cea mai bună și milostivă a tuturor popoarelor din monarhie” (30 august/11 septembrie 1898)⁴⁰²; „fericitei noastre împărătese și regine Elisabeta” (3/15 septembrie 1898)⁴⁰³.

În cursul anului 1886, un institut geografic din Viena a scos pe piață mai multe variante ale portretului împăratului Franz Iosif – „un exemplar de lux din ediția A pe papir japonez” și „un exemplar din ediția B pe papir de China” , pentru ca cetățenii Monarhiei austro-ungare să poată să dețină acasă chipul monarhului. Printr-o circulară venită de la Episcopia Aradului se recomandă cumpărarea direct de la firma producătoare a portretului pentru toate sălile de învățământ și pentru sala de ședințe a comitetului parohial („procurarea portretului Maestății Sale preabunului nostru Monarchu”)⁴⁰⁴.

Soldatul nădlăcan Ján Roskoš (stânga) și un consătean camarad de arme, în armata austro-ungară

În fiecare an, de ziua de naștere a „domnitorului țării” se aborda „steagul tricolor al statului cu amblema țării”⁴⁰⁵ pe toate edificiile și instituțiile publice din întreaga Monarhie austro-ungară. La data de 6/18 august 1830 s-a născut viitorul împărat al Austriei și rege al Ungariei, Franz Iosif. La împlinirea vârstei de 50 de ani, la data de 6/18 august 1880, s-au organizat în întreaga monarhie serbări speciale. Biserica Ortodoxă Română din Ardeal a îndrumat preoții să

⁴⁰¹ *Ibidem*, dosarul nr. 13/1914, f. 64.

⁴⁰² *Ibidem*, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 181.

⁴⁰³ *Ibidem*, f. 182.

⁴⁰⁴ *Ibidem*, dosarul nr. 2/1886-1890, f. 24.

⁴⁰⁵ *Ibidem*, f. 247.

slujească în toate bisericile „Sfânta Liturghie cu Doxologia”. În circulara care anunță evenimentul se amintește și de momentul despărțirii de ierarhia sârbească: „Bunătatea monarhului a schimbat fața bisericii române și a credinciosului popor dela supărare la bucurie” , drept urmare „să rugamu pe Atotpotintele ca El să binecuvinteze pre Domnitoriul nostru cu darurile Sale cele bogate, spre fericirea Sa, a patriei și a noastră, a supușilor săi”⁴⁰⁶.

De asemenea, serbări solemne se organizau cu ocazia aniversărilor urcării la tron a lui Franz Iosif (la 25 de ani, la 40 de ani, la 50 de ani etc.). La

Militar nădlăcan în armata austro-ungară.
Imagine de epocă

acestea erau chemați să participe toți locuitorii comunelor, în frunte cu autoritățile civile și religioase, dorind și cu această ocazie „a-și manifesta loialitatea, alipirea și iubirea lor către Majestatea Sa”. De fiecare dată erau amintite realizările Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în această perioadă.

La data de 20 noiembrie/2 decembrie 1873, Casa domnitoare de la Viena aniversa 25 de ani de la urcarea pe tron a împăratului Franz Iosif I. Cu acest prilej, de la Centrul Eparhial din Arad se emite o circulară⁴⁰⁷ semnată de Miron Romanul, care la acea dată era arhimandrit și vicar episcopal, în care sunt precizate punctele din programul de sărbătorire.

Este elogiată activitatea suveranului până în acel moment, în special cu referire la Biserica Ortodoxă și populația românească din imperiu. Intervalul de la urcarea pe tron și până în anul 1873 a fost o perioadă „de mare însemnătate istorică” pentru Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, care a devenit

⁴⁰⁶*Ibidem*, dosarul nr. 1/1856-1885, f. 167.

⁴⁰⁷*Ibidem*, f. 37.

autonomă față de Biserica Ortodoxă Sârbă și i-a fost recunoscut statutul de Biserică îndreptățită și egală cu celelalte Biserici și culte din Imperiul Habsburgic și, ulterior, din Monarhia austro-ungară. „Pornirea aceasta spre bine a bisericii noastre după Dumnezeu avem a o mulțumi la locul prim Maiestății Sale cesaree și apostolico-regesci, carele, condus de simțul dreptății și de părinteasca îngrijire pentru supușii săi de ori-ce confesiune ne-a garantat autonomia și instituțiunile bisericești de care ne bucurăm drept temei la prosperarea noastră în viitor. “⁴⁰⁸ Prin circulară se cere și de această dată să se citească rugăciuni speciale în biserici urmate de festivități, la care să se invite și reprezentanții autorităților civile locale.

Cu ocazia diverselor serbări de omagiere, împăratul Franz Iosif propune înființarea de fundațiuni filantropice. În anul 1888, la împlinirea a 40 de ani de „glorioasă domnie”, în data de 20 noiembrie/2 decembrie, episcopul Aradului Ioan Mețianu recomandă ca în toate bisericile din eparhia sa să țină „serviciu divin” cu rugăciuni pentru sănătatea familiei regale. Cu această ocazie, episcopul solicită să se înceapă o „colectă de bani” în vederea înființării unui gimnaziu diecezan la Arad, care să poarte numele împăratului Franz Iosif. Această școală se construia „în tipu de omagiu adusu din partea confesiunilor gr. -orientale rom. cu ocazia serbărilor iubiliate de 40 de ani de la suirea pe tron și a domniei Maiestaților lor”. Comitetul parohial de la Nădlac își propune să contribuie la acest fond „în răstimp de 5 ani [cu] o sumă de 500 fl. “⁴⁰⁹. Însă, din cauza unor cheltuieli legate de clădirea unui nou local de școală și a renovării în întregime a bisericii, pentru vistieria fondului se trimit de la Nădlac doar 200 florini până în anul 1891, când se promite că se va putea acorda și restul de bani. În același scop, se inițiază o listă deschisă de donații benevole din partea credincioșilor. „Preoții, învățătorii și inteligența din fiecare comună sunt îndrumați a da exemplu propriu prin donații de bani”⁴¹⁰.

La data de 27 mai/8 iunie 1892, s-au împlinit 25 de ani de la încoronarea ca rege al Ungariei a împăratului Franz Iosif⁴¹¹, când s-au organizat serbări „cu toată solemnitatea [în] amintirea acelei zile însemnate”. La serviciul divin cu doxologie săvârșit în acea zi au fost invitate oficialitățile civile, precum și toți credincioșii, împreună cu învățătorii confesionali și „tinerimea școlară”.

În anul 1898 se împlineau 50 de ani de la urcarea pe tron a „Maiestații Sale bunului Imperat și Rege” Franz Iosif – după cum se exprimă preotul nădlăcan Nicolae Chicin⁴¹². Și cu acest prilej parohiile arondate Eparhiei Aradului primesc o circulară venită de la episcopul Aradului Ioan Mețianu. În acest document, jumătatea de veac de domnie a lui Franz Iosif este caracterizată astfel: „În timpul acesta de mare însemnătate în istoria patriei ... un timp ... destul de lung pentru o sarcină atât de grea, purtată de multe și mari griji de zi și

⁴⁰⁸*Ibidem*.

⁴⁰⁹*Ibidem*, registrul nr. 55/1879-1894, ff. 100-101.

⁴¹⁰*Ibidem*, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 188.

⁴¹¹*Ibidem*, dosarul nr. 3/1891-1893, f. 89.

⁴¹²*Ibidem*, registrul 56/1894-1898, p. 188.

de noapte, purtată cu toată conștiențiositatea și cu adâncă înțelepciune, spre binele și fericirea tuturor popoarelor supuse gloriosului său sceptru. “⁴¹³

Însă acea mare zi de aniversare a fost umbrită de trecerea în neființă a împărătesei Elisabeta (29 august/10 septembrie 1898), familia domnitoare și toată monarhia aflându-se în mare doliu, supușii urmând să sărbătorească „în toată liniștea și cu toată pietatea”. În duminica precedentă, preoții au fost îndrumați să predice în biserici despre „însemnătatea zilei”. Toți credincioșii ortodocși din Monarhia austro-ungară sunt invitați în ziua de 20 noiembrie/2 decembrie 1898 la biserică pentru a participa la săvârșirea serviciului divin „împreună cu doxologia îndatinată la ziua nașterii Majestății Sale”. În acea zi sunt sistate „prelegerile școlare” de la toate școlile confesionale ortodoxe române, elevii și învățătorii urmând a participa „*in corpore*” la slujirea religioasă.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, familia domnitoare de la Viena a fost confruntată cu vestea tristă a decesului împărătesei Elisabeta și a principelui moștenitor al coroanei Rudolf. Și la aceste momente de adâncă tristețe, populația din Monarhia austro-ungară a fost alături de conducătorul ei, cel puțin din punct de vedere spiritual.

În data de 29 august/10 septembrie 1898, „un eveniment grav și neașteptat o soartă nemiloasă și o durere nepusă a întâmpinat pre Majestatea Sa” și pe familia imperială – a încetat din viață împărăteasa și regina Elisabeta. Pentru marcarea doliului în fiecare parohie ortodoxă din Eparhia Aradului s-au tras clopotele timp de trei zile, s-a arborat „steag de doliu”, iar în ziua înmormântării s-a ținut serviciu divin și parastas în toate lăcașurile de cult ortodoxe din cadrul Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului. La aceste slujbe au participat toți credincioșii și învățătorii confesionali ortodocși cu școlarii pe care îi instruiau. După parastas, toți învățătorii au vorbit în școli despre „gravitatea pierderii ce îndură și iubita noastră patrie, cum și eminențele virtuți ale fericitei în Domnul, ca se întipărească în inimile lor eterna memoria binecuvântată. “⁴¹⁴ Alte slujbe de parastas în memoria împărătesei Elisabeta au loc de acum înainte în data de 7/19 noiembrie a fiecărui an. În acea zi, în fiecare școală nu s-au ținut cursuri, toți elevii împreună cu învățătorii lor participând la slujbele religioase. Pe marginea unei fotografii a bisericii ortodoxe române din Nădlac din jurul anului 1898, preotul Vichentie Marcovici a însemnat slujbele mai importante săvârșite în acel an în locașul de cult nădlăcan. Conform acestor însemnări, la data de 6/19 noiembrie s-a ținut o slujbă de parastas în memoria consoartei decedate a împăratului Franz Iosif.

Începând cu anul 1899, la data de 7/19 noiembrie, în fiecare an se va „eterniza memoria fericitei împărătese și Regine Elisabeta căzută jertfă nevinovată unei mâni sacrilege”⁴¹⁵ și se va ține „festivitate școlară de jale” și un parastas la care sunt îndrumați să participe toți învățătorii, profesorii și școlarii.

⁴¹³*Ibidem*, dosarul nr. 5/1897-1900, f. 236.

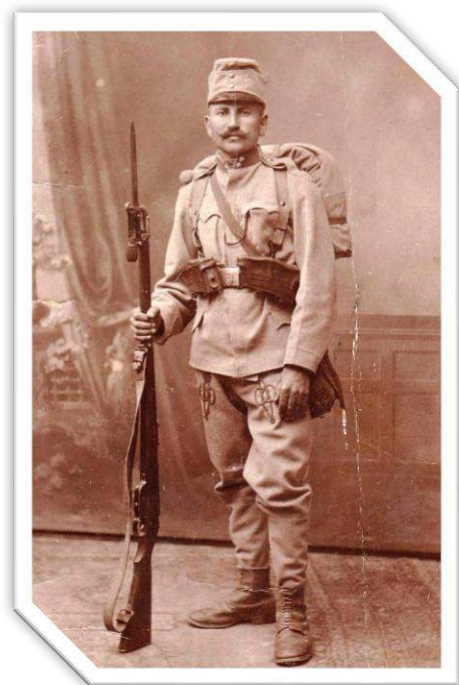
⁴¹⁴*Ibidem*, dosarul nr. 13/1914, f. 64.

⁴¹⁵*Ibidem*, dosarul nr. 22/1891-1900 f. 209.

La finalul manifestărilor unul dintre preoți va rosti o „cuvântare comemorativă întru amintirea neuitatei Împărătese-Regine și a nobililor ei virtuți”. În ziua respectivă școlarii sunt scutiți de cursuri.

În data de 18/30 ianuarie 1889 a decedat „Alteța Sa principele de coroană Rudolf”. Episcopia arădeană cere ca la toate bisericile ortodoxe din subordine și la toate școlile confesionale ortodoxe românești „se se deie semn de doliu prin punerea de flamure negre” și în fiecare parohie se vor trage clopotele în semn de „vestirea doliului” național. Într-una din zilele ulterioare stabilită de episcopul Aradului, în fiecare comună, cu participarea tuturor credincioșilor se va oficia o slujbă de parastas. În acea zi, cursurile la școlile confesionale ortodoxe vor fi sistate⁴¹⁶.

Serbări mai deosebite se desfășurau și cu ocazia diverselor aniversări ale căsătoriei lui Franz Iosif. Un astfel de caz a fost consemnat la data de 12/24 aprilie 1879⁴¹⁷, când s-au împlinit 25 de ani de la căsătoria împăratului Franz Iosif cu Elisabeta de Wittelsbach.

Soldat nădlăcan din primul război mondial.

„Biserica noastră ortodoxă română pururea credincioasă preînaltei case domnitoare, de bună seamă nu va lipsi a-și manifesta simțămintele sale de bucurie și pietate”⁴¹⁸ față de familia regală. Aceste cuvinte se pot citi din circulara emisă la data de 18 aprilie 1881, de către episcopul Ioan Mețianu, cu prilejul căsătoriei lui Rudolf, fiul împăratului și „principele de coroană” * cu Ștefania – principesă de Belgia. Acest fericit eveniment a avut loc la data de 28 aprilie/10 mai 1881. Cu acest prilej, în biserici se va oficia serviciu divin la care sunt invitate autoritățile locale, personalitățile și populația localităților, indiferent de confesiune.

În vara anului 1914, „o întâmplare neașteptată, foarte tristă și dureroasă a întâmpinat pe Majestatea Sa ... pe înalta casă domnitoare, cum și pe Monarchia noastră dimpreună cu toate popoarele ei”⁴¹⁹. La data de 15/28 iunie, duminica, Arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, împreună

⁴¹⁶*Ibidem*, dosarul nr. 2/1886-1890, f. 206.

⁴¹⁷*Ibidem*, dosarul nr. 1/1856-1885, f. 128.

⁴¹⁸*Ibidem*, f. 212.

* moștenitorul tronului.

⁴¹⁹*Ibidem*, dosarul nr. 13/1914, f. 272.

cu soția sa Sofia de Hohenberg, au fost asasinați „de mâni sacrilege” în „capitala” Sarajevo (Bosnia).

Uciderea prințului moștenitor Franz Ferdinand și a soției acestuia la Sarajevo a fost un prilej de comemorare în cadrul Bisericii Ortodoxe din Ardeal. Prin circulara din data de 17/30 iunie 1914, Consistoriul Diecezan ortodox român din Arad emite o circulară în care se spune: „După dispusețiunile providenței divine celea necuprinse de mintea omenească, în urma atentatului cu sfârșit tragic săvârșit de mâni sacrilege în capitala Sarajevo acum Duminecă în 15/28 ale curenteii. .. în sămnul adâncei dureri și a jalei, ce sâmtim cu toții, să se pună flamură neagră de doliu” la biserici și școlile confesionale. De asemenea, în circulara primită de la Episcopia Aradului în 17/30 iunie 1914, se mai atrage atenția să se tragă clopotele bisericilor timp de 3 zile în semn de doliu, iar la timpul convenit să se facă parastas special⁴²⁰.

Ioan I. Papp, episcopul Aradului, prin pastorală din data de 22 iulie/4 august 1914, reacție la circulara de mobilizare generală, își demonstrează încă odată diplomația de care a dat dovadă. Iată ce spune ierarhul arădean: „Când însă preabunul nostru monarh se adresează către toți supușii de sub gloriosul Său sceptru, este datorința noastră să ne dăm seama înainte de toate, că între acestea popoare, la a căror credință apelează Majestatea Sa, suntem și noi, Români din întreaga monarhie, iar așa stând lucrul, este datorința noastră sfântă: să ne dăm seama și de aceea că, între virtuțile moștenite de noi din moși-strămoși a strălucit ca soarele între celelalte corpuri cerești acea virtute străbună a noastră, care o numim credință neclătită către tron și iubirea de patrie, dela împlinirea cărei datorințe cetățenești, fiii neamului și ai bisericii noastre românești, nu numai nu s-au dat nici când îndărăt, ci din contră au dat totdeauna cu dragoste și bunăvoință toată jertfa de bani și de sânge când li s-a cerut și în măsura ce li s-a cerut. ... Tocmai de aceea, acum când credința noastră către tron și alipirea de patrie are să cadă în cumpănă deosebită, eu am nu numai credința, ci și convingerea firmă că voi, iubiiții mei fii sufletești, veți fi la locul vostru, veți urma cu mândrie pe urmele străbunilor voștri întru împlinirea acestei datorințe cetățenești. ... Întru apărarea tronului și a patriei să fim una în cugete și în simțiri, una în vorbe și în fapte cu toate neamurile de sub coroana Sfântului Ștefan. ... Să stați acum, mai mult ca ori și când, neclintiți în credința și alipirea către patrie și Tron și să dați fără șovăire, tot ce vi se cere de către înalta ocârmuire a statului pentru izbândirea armelor monarhiei noastre în contra vrăjmașului văzut și nevăzut. ... Sunt deplin convins că acest glas al meu va fi ascultat și împlinit de către voi toți și prin purtarea voastră creștinească și patriotic veți dovedi și voi numele cel bun al neamului nostru, care în toate veacurile s-a dovedit de popor de ordine și de razăm neclătit al tronului și al patriei. “⁴²¹

⁴²⁰*Ibidem*, dosarul nr. 13/1914, f. 64.

⁴²¹*Românul* (Arad), an IV, nr. 163, 25 iulie/7 august 1914, p. 2.

Nădlăcanul Farkaș Petru (dreapta) alături de un coleg de arme

nădlăcanul Gheorghe Precupaș, care pe atunci era învățător în localitatea Dieci, Protopopiatul Buteni. Scrisoarea venită de la Dieci se încadrează în „multele trimise despre recvirarea clopotelor, ca semne caracteristice despre alipirea poporului de clopote”⁴²³. În ultima parte a corespondenței se menționează că: „Am făcut raportul acesta iubiților cetitori nu spre lauda noastră ci, pentruca să se știe cu ce sfințenie și dragoste e poporul nostru credincios cătră sf. Clopote; – pe cari cu toată dragostea le jertfește pe altarul iubitei noastre patrii; ca să fie spre mărirea și gloria ei”. Această frază a fost inclusă de Gheorghe Precupaș pentru ca autoritățile să nu recurgă la represalii contra lui sau contra publicației. Trebuiau păstrate aparențele privind atașamentul populației de rând față de monarhie, indiferent de posibilele inconveniente cauzate de acțiunile autorităților.

La data de 9/22 noiembrie 1916, Episcopia Ortodoxă Română a Aradului a emis o circulară adresată către toate oficiile protopresbiteriale și parohiale din eparhia Aradului în care se anunță că „prea grațiosul împărat și rege apostolic Francisc Iosif I-ul a trecut din viața pământească cu datul de 8/21 l. c. seara după

În timpul desfășurării primului război mondial, societatea transilvană nu se mai gândea la „bunul împărat” , având în vedere că acesta a dat ordinul ca pentru folosul armatei să fie rechiziționate numeroase obiecte din metal. Ministerul de război sugerează „începerea unei acțiuni patriotice cu scopul de a aduna remășițe de metale care nu se mai pot folosi, pentru ca materialul astfel acvirat să fie pus la dispoziție pentru trebuințele armatei. Îndeosebi sunt căutate arama galbină și roșie, plumbul, cositorul, cartușele de pușcă folosite”⁴²². Bisericile au avut de suferit din pricina nevoilor războiului. Obiectele de cult din metal, în special din aramă, printre care se numără și clopotele, nu au scăpat de la rechiziționare. În această perioadă, în săptămânalul „Biserica și Școala” apar unele articole despre clopotele

bisericilor și necesitatea păstrării lor. Un astfel de articol este cel semnat de

⁴²² A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 125.

⁴²³ Gheorghe Precupaș, „Clopotele din Dieci” , în *Biserica și Școala* (Arad) , anul XLI, nr. 26, din 25 iunie (8 iulie) 1917, p. 209.

orele 9. “⁴²⁴Și de această dată, Biserica Ortodoxă Română din Monarhia austro-ungară a fost alături de familia regală, împărțând durerea pricinuită de trecerea în neființă a conducătorului țării. În circulara emisă de episcopul Aradului Ioan (Ignatie) Papp, împăratul este caracterizat astfel: „a fost bunătatea întrupată a inimei regale, îngerul păcii și părintele adevărat al tuturor popoarelor supuse înțeleptei și blândeii Sale oblăduiri”. Pentru Biserica Ortodoxă Română din Monarhie a fost „un ocrotitor și sprijinitor neîntrecut”.

Portret de familie. Militar în permisie din armata austro-ungară

Știrea privind moartea împăratului Franz Iosif „a umplut de adâncă întristare și de simțită durere inimile și rărunchii tuturor popoarelor” din Monarhia austro-ungară. Pentru a da „espresiune și formă esterioură profundului doliu”, circulara emisă de episcopie îndeamnă conducătorii oficiilor parohiale din Eparhia Aradului să se îngrijească ca pe toate bisericile și școlile confesionale cu ocazia „reposării Preagloriosului nostru împărat și rege apostolic Franz Iosif I să se arboreze steag negru” timp de șase săptămâni, iar clopotele bisericilor să bată timp de trei zile, câte 30 de minute dimineața, la prânz și seara. Pentru ziua înmormântării împăratului – joi, 17/30 noiembrie 1916 – „se dispun ferii* în toate instituțiile noastre de învățământ”. În sâmbăta după înmormântare în bisericile

ortodoxe române din Eparhia Aradului se vor oficia slujbe de parastas pentru sufletul răposatului împărat. La aceste slujbe, pe lângă credincioșii ortodocși și „tinerimea școlară sub conducerea corpului ei didactic” vor fi invitați și toți reprezentanții autorității civile locale. După slujba de parastas, elevii se vor întruni în școli unde „învățătorul și respective directorul le va vorbi despre

⁴²⁴ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 15/1916, f. 133.

* zile libere.

vieța și activitatea nemuritorului împărat și rege și despre deosebita grație părintească ce-a manifestat față de biserica noastră și așezămintele ei în tot cursul glorioasei sale domnii”⁴²⁵. De asemenea, în perioada de doliu, toate hârtiile oficiale ale Bisericii Ortodoxe Române folosite pentru corespondențe vor fi încadrate cu negru și sigiliul va fi aplicat cu tuș negru, în semn de doliu.

În finalul circularii din 9/22 noiembrie 1916 se face anunțul că pe tronul Austro-Ungar s-a urcat Carol Francisc Iosif, sub numele de Carol V. În consecință, în cadrul slujbelor religioase se vor rosti rugăciuni pentru noul împărat și rege și pentru familia sa.

La data de 2 decembrie 1916 se ține o slujbă de parastas pentru „fericitul repositat Împăratul și regele nostru Francisc Iosif I”⁴²⁶. La această slujbă preotul Nicolau Chicin invită „toate oficiile publice din Nădlac”.

Însă mitul „bunului împărat” nu a încetat odată cu decesul lui Franz Iosif. Bătrânii satelor bănățene și transilvănene își amintesc cu câtă stimă și admirație le povesteau părinții și bunicii lor despre împărat, despre disciplina de fier din cadrul armatei austro-ungară sau despre obiceiurile din cadrul gărzii regale. Prin urmare, putem identifica numeroase dovezi privind mitul „bunului împărat” Franz Iosif, regăsite nu doar în cărți sau în documente de arhivă, ci și transmise prin istoria orală, prin amintirile părinților și bunicilor noștri. Evenimentele petrecute pe timpul domniei lui Franz Iosif I au rămas în memoria colectivă a românilor transilvăneni, care au ascultat, de mici, poveștile istorisite de bunicii și părinții lor, cu informații prețioase, detalii inedite și deosebit de interesante care s-au transmis până în zilele noastre.

Desigur, imaginea „bunului împărat” în mentalitatea colectivă nu a fost unilaterală, existând numeroase cazuri ale imaginii reverse, a „împăratului rău”. Având în vedere mișcarea de emancipare națională purtată de elitele românești din provinciile supuse Vienei și Budapestei, nu se putea ca imaginea conducătorului statului să fie doar pozitivă. În cazul a numeroase nemulțumiri, cel blamat pentru prostul mers al lucrurilor era însuși împăratul. Dar, pe de altă parte, adesea, împăratul a jucat un rol de arbitru între ideile politicienilor maghiari și cei români, care de cele mai multe ori erau contradictorii. De cele mai multe ori, când erau extrem de nemulțumiți de politica maghiară, românii apelau la împărat pentru a le rezolva doleanțele. Acest fapt a determinat ca imaginea în mentalitatea colectivă a supușilor să fie una pozitivă. Influențați de percepțiile creștine, simplitii supuși îl vedeau adesea pe împărat ca un „uns” a lui Dumnezeu, apelând cu încredere la acesta pentru ameliorarea condițiilor de trai sau rezolvarea unor probleme care nu puteau fi soluționate de la Budapesta. La conturarea acestor imagini pozitive a contribuit și ritualul religios, care impune în cadrul slujbelor religioase, ectenii și slujbe speciale pentru conducătorii țării. Un alt factor care a contribuit la formarea unei imagini pozitive a suveranilor a fost faptul că în sălile de curs se aflau tablouri reprezentând familia domnitoare.

⁴²⁵*Ibidem*, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 192.

⁴²⁶*Ibidem*, dosarul nr. 15/1916, f. 135.

Imaginea mitică a „bunului împărat” este reflectată în primul rând în colectivul tradițional transilvănean. Adjectivele laudative la adresa „bunului împărat” ce au fost utilizate de autoritățile administrative locale erau semi-impuse de limbajul formal, în timp ce populația de rând utiliza epitetele la adresa familiei imperiale în mod benevol. În mentalul colectiv, figurile imperiale au fost iubite, populare, și chiar divinizate, iar supușii trăiau sentimentul apartenenței la viața „bunului împărat”.

Camarazi de arme „în slujba Împăratului”

7. Influențe și consecințe ale primului război mondial în viața cotidiană a localității Nădlac

7. 1. Recrutări și plecarea pe fronturile primului război mondial

În vara anului 1914, „o întâmplare neașteptată, foarte tristă și dureroasă a întâmpinat pe Majestatea Sa ... pe înalta casă domnitoare, cum și pe Monarchia noastră dimpreună cu toate popoarele ei”⁴²⁷. La data de 15/28 iunie, duminica, Arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, împreună cu soția sa Sofia de Hohenberg au fost asasinați „de mâni sacrilege” în „capitala” Sarajevo (Bosnia). Această tristă întâmplare a dus la izbucnirea primului război mondial.

Buna înțelegere și colaborarea inter-confesională de la Nădlac s-a reafirmat la începutul primului război mondial. Preoții greco-catolici care au slujit lui Dumnezeu în biserica de la Nădlac au avut legături cu ortodocșii, în special în ceea ce privește slujbele religioase mai deosebite (TeDeum-uri, parastase etc.). Parohul greco-catolic care a activat la Nădlac în timpul primului război mondial – Arcadie Crâșnic – se număra printre aceștia. În sâmbăta de 21 iunie/4 iulie 1914, dimineața la orele 9, preotul greco-catolic a oficiat o „Sfântă Liturghie întru odihna sufletelor reșoși în Domnul Alțeța Sa imperială și regală Arhiducele și moștenitorul de tron al Austriei și Ungariei

Mihai Pătroi din Nădlac înainte de plecarea pe front

Francisc Ferdinand și Înalta Sa soție Sofia de Hohenberg”⁴²⁸. La acest „act funebral” au fost „invitați cu toată stima” să slujească toți preoții de toate confesiunile din Nădlac, printre care se numără ortodocșii Nicolau Chicin și

⁴²⁷*Ibidem*, dosarul nr. 13/1914, f. 272.

⁴²⁸*Ibidem*, f. 65.

Nicolae Mărginean. Împreună cu aceștia, sunt invitați să asiste un număr cât mai mare de credincioși, precum și reprezentanți ai autorităților locale.

Șumăndan Mihai și Drăgan Ioan (Cocoșu') din Nădlac

Începând cu anul 1914, odată cu începerea primului război mondial, nădlăcanii au fost obligați, ca de altfel toți românii din Transilvania, Banat sau Bucovina, să participe la luptele purtate de armata austro-ungară. În actul de mobilizare generală trimis de Comandamentul general al armatei se preciza că trebuie să participe la război toată lumea („iau parte toate națiunile în oarecare măsură”), mai ales locuitorii Monarhiei pentru că „pe teritoriul ei s-a așătat fitilul bombei, a cărei explozie se resimțea prin războiul groaznic în întreaga lume”⁴²⁹. Întâmplarea de la Sarajevo din 28 mai 1914 „îndeamnă. .. în mod firesc. .. diplomații monarhiei a face pașii necesari pentru pedepsirea celor vinovați de omorârea moștenitorului de tron. După ce demersurile diplomatice nu au putut aplana în mod pașnic conflictul ivit între Monarhie și Serbia, Monarhia a fost silită a declara război Serbiei cu datul de 28 iulie 1914. Cu datul

⁴²⁹*Ibidem*, dosarul nr. 28/1909-1934, f. 124.

acesta sunt chemați sub drapel prin mobilizare generală, pe lângă rezerviști, toți glotașii până la vârsta de 42 ani”.

La data de 1/14 noiembrie 1914 se dă un ordin conform căruia toți bărbații născuți între anii 1878 și 1890 să se prezinte pentru examenul medical în vederea recrutării în armată⁴³⁰.

Numărul celor mobilizați era de ordinul sutelor în fiecare localitate, fapt ce a tulburat serios viața cotidiană sub toate aspectele, inclusiv din punct de vedere demografic. La puțină vreme de la începutul războiului, încep să sosească știri privind persoanele rănite sau moarte pe front. Ziarul „Românul” publică pentru prima dată liste cu aceste persoane, în numărul din data de 19 septembrie 1914, liste cu apariție periodică, ulterior. În primele liste ale răniților apar nume de români din localitățile Covăsânt, Cociuba, Miniș, Ineu, Ghioroc, Nădlac, Ususău, Șag, Șiria, Șetin, Curtici, Păuliș, Luncșoara, Chișineu-Criș, Mișca, Apateu, Vărădia, Vinga etc. Mai târziu, înmulțindu-se cazurile, evidența răniților și morților nu mai este foarte precisă⁴³¹. Mulți dintre cei întorși acasă de pe front au murit la puțină vreme din cauza rănilor și a bolilor contactate pe câmpurile de luptă, precizându-se în certificatele de deces – „mort de glonț” sau din cauza „morbului câștigat în război”. Numărul invalizilor, orfanilor și a văduvelor de război este de asemenea ridicat. Dintre orfani mulți au rămas fără ambii părinți⁴³².

7. 2. Soldați nădlăcani din primul război mondial

Ioan Marko, bunicul dinspre tată al autorului acestor rânduri, a relatat nepoților despre bunicul său, Andrei Marko, care a fost gornist în armata austro-ungară, cândva spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Acesta avea numai cuvinte de laudă în ceea ce privește disciplina de fier învățată în timpul stagiului militar și pe care, ulterior, a aplicat-o în viața de zi cu zi, până la trecerea sa la cele veșnice. Principiile de viață însușite în timpul stagiului militar austro-ungar au fost transmise, mai apoi, urmașilor, pe care i-a sfătuit să le respecte cu sfințenie pentru a trece mai ușor peste greutățile vieții.

Unchiul bunicii mele din partea tatălui, Jan Sajak, și-a satisfăcut stagiul

Andrei Marko, gornist în armata austro-ungară.

⁴³⁰*Ibidem*, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 13.

⁴³¹ Alexandru Roz, „Aradul în timpul primului război mondial”, în *Ziridava* (Arad), 1978, nr. X, p. 377.

⁴³²*Ibidem*, p. 380.

militar la Szeged, în cadrul gărzii regale de la palatul regal din localitate. Și acesta povestea nepoților despre rigorile învățate în armată și îi sfătuia cum trebuie să le aplice în viața cotidiană. Fiind membru al gărzii regale, Jan Sajak povestea cum toți camarazii săi erau de aceeași înălțime, având aspect fizic asemănător, fiind aleși special pentru a fi „gardieni”. Amuzat, povestea, de asemenea, cum în fiecare seară și în fiecare dimineață se desfășura un adevărat ritual de aranjare a mustăților și a părului. Seara, înainte de culcare, mustățile erau spălate cu grijă, apoi unse cu alifii speciale, răsucite, iar apoi trebuia aplicat strâns un bandaj care peste noapte nu permitea ca firele de păr din mustață să fie dezordonate. Dimineața se desfăcea bandajul, iar mustățile camarazilor gărzii regale erau parcă „scoase din cutie”. Iar același regim de îngrijire se aplica și podoabei capilare.

Imagine de epocă. Garda regală de la palatul din Szeged.
Jan Sajak din Nădlac (al doilea din stânga)

În timpul primului război mondial, numeroși tineri au fost mobilizați în armata austro-ungară, să lupte și să își verse sângele pentru „drăguțul de împărat”, cum era adesea „alintat” de simplii țărani. Sunt bine cunoscute extrem de multe cazuri în care luptau cot la cot membrii aceleiași familii: frații, tații și fiii, socrii și ginerii. Un astfel de caz a fost și familia Farkaș-Flocos din Nădlac, strămoși din partea bunicului dinspre mamă. Socrul, Petru Farkaș, precum și

ginerele său, Mitru Flocos, au luptat alături pe fronturile primului război mondial. Ulterior, după Marea Unire din 1918, ambii au adoptat ideile politice pro-naționale ale liberalilor și național-țărăniștilor, fiind simpatizanți ai celor două mari partide românești conduse de Ionel I. C. Brătianu, respectiv Ion Mihalache și Iuliu Maniu. Înainte de plecarea pe front, Mitru Flocos și-a făcut o fotografie, în două exemplare, în care ține în mână fotografia soției, Emilia Flocos, aceasta fiind îmbrăcată în haine de sărbătoare, având la gât „salba de suferini” , formată din bănuți de argint cu chipul împăratului Franz Iosif. Povestea acestei fotografii a fost ulterior relatată fiului și urmașilor. Mitru Flocos a dorit să plece pe front purtând la inimă chipul soției, care să îi amintească de casă. De asemenea, o fotografie a rămas acasă, soției, având menirea de a-i aminti de cel drag plecat la luptă cu posibilitatea de a nu se mai întoarce niciodată acasă. Alături de Mitru Flocos, după un timp a plecat pe front și socrul său, Petru Farkaș. Acesta a trimis celor dragi rămași acasă o fotografie în care apare alături de un camarad de arme.

Mitru Flocos

Petru Farkas (cel cu chipiu) ,
împreună cu un camarad de arme.

Monedă de argint (1858) cu chipul împăratului Franz Iosif din „Salba de suferini”

La 1/14 septembrie 1918⁴³³, într-un circular venit de la Consistoriul Diecezan arădean se face precizarea că sunt scutiți de război învățătorii-soldați de rând (cadeți, aspiranți) din formațiunile de marș (infanterie) dacă nu sunt ași de a lupta cu arma sau sunt la servicii auxiliare, stegarii inapți pentru servicii de trupă, ci numai pentru servicii locale. Deși învățătorul Uroș Totorean face parte din aceste categorii, totuși a fost concentrat, și, deși scutit, a ajuns pe front la cancelarie, fiind „cunoscător de carte”, unde a fost rănit de gloanțele inamice.

În ianuarie 1918, învățătorul nădlăcan Uroș Totorean, rănit la picior, după o perioadă de stat în spital, a fost trimis acasă pentru recuperare. Dorește să reîntre în serviciul învățătoresc, iar preotul Nicolae Chicin, conducătorul oficiului parohial cere sfat de la protopopiatul Arad dacă să fie acceptat sau nu în post, având în vedere faptul că este rănit și în concediu medical.

Totodată, trebuia avut în vedere și situația grea a învățământului nădlăcan din acei ani de restriște. În raportul preotului, din data de 31 ianuarie / 13 februarie 1918, stă scris: „învățătorul Uroș Totorean din parohia gr. ort. română din Nădlac, care ca soldat a făcut serviciu activ în războiul actual, dar în urma unei vulnerări primite a fost concediat pe un an de zile, ca să se vindece rana primită la picior, acum petrece acasă”⁴³⁴. De la Arad vine răspunsul că dacă învățătorul este capabil să umble, poate să fie primit în post, dacă nu, să facă raport și să fie trimis un suplinitor. Pe perioada vacanței de vară Uroș Totorean pleacă la Bekes-Ciaba la spital pentru a se vindeca la piciorul rănit.

⁴³³A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 185.

⁴³⁴S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 342/1918, f. 20.

Uroș Pătean, supranumit „marele român din Nădlac”
în uniforma armatei austro-ungare

Un alt caz interesant este al gospodarului Uroș Pătean⁴³⁵. Acesta s-a născut la Nădlac în anul 1875. Întreaga sa activitate și-a închinat-o idealului secular al românilor transilvăneni – Unirea provinciei intracarpătice cu România. A fost un element activ în cadrul mișcării naționale din Transilvania și Banat, începându-și activitatea politică cu ocazia alegerilor pentru Dieta de la Budapesta din anul 1904. Cu toată împotrivirea sa contra regimului impus de la Budapesta și Viena, Uroș Pătean a luptat în armata austro-ungară.

După revenirea acasă, s-a implicat cu trup și suflet pentru realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, participând la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia în calitate de delegat al cercului Nădlac.

⁴³⁵ Gabriela Adina Marco, „Uroș Pătean – Un nădlăcan în Parlamentul țării”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2012, pp. 316-325.

7. 3. Donații și colecte

Nu doar cei plecați la război au avut de suferit, ci și cei rămași acasă. Femeile, copiii și bătrânii lăsați de soldați în urmă au fost nevoiți să facă numeroase „donații” mai mult sau mai puțin silite pentru cei plecați pe front, pentru cei răniți, pentru văduve și pentru orfanii de război⁴³⁶. Una dintre societățile însărcinate cu efectuarea diferitelor colecte pentru cei plecați pe front a fost „Crucea Roșie” din cadrul Monarhiei Austro-Ungare.

Școlarii, de asemenea, erau îndrumați să întreprindă diferite activități în beneficiul armatei: serbări în scopuri caritabile, să culeagă frunze de mure⁴³⁷ („să adune, să usuce și să păstreze frunze de acelea, până să primească avizul privitor la expedierea [expedierea – n. n.] acelora” se spune într-o circulară primită de la Arad) , „flori de teeă” (tei) ⁴³⁸, urzici⁴³⁹, plante medicinale⁴⁴⁰. „Ministerul de războiu face preîngrijirile necesare ca armata în timpul iernii să poată fi prevăzută cu ceaiu cald și întăritor, spre care scop se va folosi tea originală. Această tee, în caz de lipsă poate fi înlocuită cu ceaiu fert din frunze de mure ce crește prin pădurile și luncile noastre. Învățătorii cari vor aduna cât mai multe frunze vor face cel mai bun serviciu patriei, fiilor și fraților noștri duși la războiu în aceste timpuri grele”⁴⁴¹.

Familia nădlăcănească în timpul Primului Război Mondial: Demian Gheorghe și soția Elena, născută Staiti

La data de 31 august 1915, protopopul Aradului trimite preoților și învățătorilor de sub jurisdicția sa o circulară prin care solicită ca pentru armată „a se culege din partea școalelor jirovină sau gogoloașe de goron”⁴⁴², în funcție de specificul faunei zonale, pentru hrana animalelor de pe front.

⁴³⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 13/1914, f. 88.

⁴³⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 15/1916, f. 108; dosarul nr. 26/1914-1916, f. 5; S. J. A. N. Arad, *fond Prototopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 326/1915, f. 85.

⁴³⁸ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 93, 105.

⁴³⁹ *Ibidem*, dosarul nr. 15/1916, f. 98, S. J. A. N. Arad, *fond Prototopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 326/1915, f. 97, dosarul nr. 330/1916, f. 83.

⁴⁴⁰ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 16/1917, f. 84.

⁴⁴¹ *Ibidem*, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 34.

⁴⁴² S. J. A. N. Arad, *fond Prototopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 326/1915, f. 72.

O nouă circulară trimisă de la Consistoriul Diecezan din Arad cerea populației „spre a veni în ajutorul armatei, în scopul de a prevedea pe soldați cu albiturile necesare”⁴⁴³ să participe la colectele organizate pe plan național.

O altă colectă se referea la diferite daruri de Crăciun pentru soldați sau familiile lor. La data de 14/27 noiembrie 1915, societatea „Crucea Roșie” face apel către cetățenii din monarhie: „să faceți posibilul spre acest scop umanitar”. Autoritățile bisericești arădene îndrumă școlarii să se ocupe cu colectarea unor astfel de cadouri⁴⁴⁴.

Primele colecte în biserici „în favorul soldaților din războiu” au fost organizate în perioada septembrie 1914 – ianuarie 1915, când în bisericile din zona Aradului au fost purtate tasuri speciale. Astfel, în această perioadă de la Bisericile din Protopopiatul Arad s-au colectat următoarele sume: Cicir⁴⁴⁵ – 21, 86 coroane, Arad⁴⁴⁶ – 231, 53 coroane, Micălaca⁴⁴⁷ – 4, 74 coroane („suma intrată în discul purtat pentru soldații răniți”), Sâmbăteni⁴⁴⁸ – 35, 01 coroane, Nădlac⁴⁴⁹ – 106, 04 coroane.

În vara anului 1915, de la Nădlac au fost expediate 128, 13 coroane pentru familiile celor plecați pe front⁴⁵⁰.

În anul 1917, la Nădlac s-au realizat din nou colecte printre elevi pentru necesitățile armatei: de la clasele I-II s-au adunat 23, 50 coroane, iar de la școlarii claselor III-IV s-a colectat suma de 41, 60 coroane⁴⁵¹.

În timpurile dificile determinate de prima conflagrație mondială, populația încerca să facă economie cât mai strictă. De exemplu, în acea perioadă se reutilizau timbrele poștale: „din adunarea mărcilor de pe scrisori se realizează câștig foarte frumos, care va fi folosit pentru scopuri de binefacere. Adunarea acestor fel de mărci se face mai ușor prin școlari”⁴⁵².

Militarul Petru Faur (aprilie 1915)

⁴⁴³ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 16/1917, f. 155.

⁴⁴⁴ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 326/1915, f. 113-114.

⁴⁴⁵ *Ibidem*, dosarul nr. 323/1915, f. 3.

⁴⁴⁶ *Ibidem*, f. 6.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁴⁸ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, f. 10.

⁴⁵⁰ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 14/1915, f. 122.

⁴⁵¹ *Ibidem*, f. 104.

⁴⁵² S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 326/1915, f. 117.

Pe lângă aceste „donații”, populația civilă rămasă acasă s-a confruntat și cu restricții de alimente, de îmbrăcăminte, de petrol, de lemne etc. impuse de conducerea Monarhiei Austro-Ungare. „E îndeosebi primordial ca unii articlii cei mai indispensabili pentru alimentarea populației să nu se sfârșească expunând astfel foametei păturile largi ale locuitorilor. “⁴⁵³ De exemplu, făina de grâu și secară destinată consumului populației civile trebuia să fie amestecată de morari cu făină de orz, cartofi sau porumb „a treia parte” pentru a fi destulă făină superioară de grâu pentru cei plecați pe front⁴⁵⁴.

„Înaltul Guvern al Statului” a organizat, pe tot parcursul războiului, împrumuturi de la populație „ca astfel să deie cetățenilor prilej de a veni cu obolul lor în ajutorul iubitei noastre patrii”⁴⁵⁵. Împrumuturile s-au făcut primăvara și toamna, în fiecare an, pe perioada războiului. În total s-au făcut șapte astfel de împrumuturi. În schimbul banilor populației, se primeau „papire de valoare”⁴⁵⁶. La al șaselea împrumut de război, din primăvara anului 1917, autoritățile „așteaptă că și învățătorii noștri să iscălească și să îndemne și pe alții a contribui la împrumutul de stat al șaselea”⁴⁵⁷.

Pentru folosul armatei au fost rechiziționate numeroase obiecte din metal. Ministerul de război sugerează „începerea unei acțiuni patriotice cu scopul de a aduna remășițe de metale care nu se mai pot folosi, pentru ca materialul astfel acvirat să fie pus la dispoziție pentru trebuințele armatei. Îndeosebi sunt căutate arama galbină și roșie, plumbul, cositorul, cartușele de pușcă folosite”⁴⁵⁸.

Și bisericile au avut de suferit din pricina nevoilor războiului. Obiectele de cult din metal, în special din aramă, printre care se numără și clopotele nu au scăpat de la rechiziționare.

Informații concrete și complete despre clopotele aflate în turnul bisericii ortodoxe de la Nădlac sunt cuprinse într-un inventar din anul 1916 al obiectelor de aramă care existau în locașul de cult. Documentul⁴⁵⁹ a fost necesar în vederea inventarierii și rechiziționării pentru armata austro-ungară a clopotelor bisericilor din întreaga Monarhie Austro-Ungară.

Conform documentului, până în anii primului război mondial la Nădlac au funcționat următoarele clopote:

- Clopotul **Mare** a fost turnat la Arad la firma Hönig în anul 1884, fără inscripții, cu greutatea de 750 kg;

- Clopotul **Al doilea** a fost turnat la Timișoara de Edgarten, datând din 1841, neinscripționat, cu greutatea de 249, 5 kg – 499 fontți;

⁴⁵³ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 13/1914, f. 117.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, dosarul nr. 14/1915, f. 3.

⁴⁵⁵ *Ibidem*, f. 79.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 14/1915, f. 79, 143; dosarul nr. 15/1916, f. 63, 140; dosarul nr. 16/1917, f. 72, 192.

⁴⁵⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1918, f. 48.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 125.

⁴⁵⁹ *Ibidem*, dosarul nr. 15/1916, f. 56.

- Clopotul al treilea era cunoscut sub numele de **Neamțu**. Acesta a fost turnat la Timișoara la aceeași firmă Edgarten. Datat în anul 1841, fără inscripții, cu greutatea de 177, 5 kg – 355 fonți;

- Clopotul al patrulea, **Micu**, a fost turnat la Arad în 1872 de Friederich Hönig, fără inscripții, cu greutatea de 120 kg – 240 fonți.

În total clopotele de la biserica nădlăcană cântăreau 1297 kg.

După mai multe discuții, în ședința comitetului parohial ortodox român din Nădlac ținută în martie 1916 se hotărăște ca pentru necesitățile războiului să fie trimise două clopote (cel mare de 750 kg – și cel mic de 120 kg), biserica nădlăcană urmând să se folosească în continuare doar de celelalte două clopote⁴⁶⁰. După câteva săptămâni, se revine asupra hotărârii și se decide ca biserica să păstreze clopotul cel mare datorită sunetului său profund care „pătrunde în cele mai îndepărtate colțuri ale comunei”. În schimbul clopotelor de la biserica ortodoxă de la Nădlac armata Austro-Ungară plătește suma de 3288 coroane, o sumă mult mai mică decât valoarea reală a acestora.

În aceeași perioadă, o firmă din Budapesta face reclamă clopotelor de oțel fabricate acolo. La data de 23 iulie/5 august 1916, însă, Eparhia Aradului emite o circulară⁴⁶¹ prin care bisericilor ortodoxe aflate sub jurisdicția sa le este interzisă procurarea de clopote de oțel în locul celor de aramă trimise armatei, până după terminarea războiului. Clopote noi puteau fi achiziționate doar cu acordul Consistoriului diecezan Arad. Până la terminarea războiului urma ca bisericile să se folosească de clopotele care nu au fost rechiziționate de armată și de toacă, „ca în vremurile străvechi”.

În luna august a anului 1917, ministrul de război de la Viena a hotărât ca toate bisericile din Monarhie să păstreze doar un singur clopot – pe cel mai mic pe care îl mai aveau – restul, împreună cu alte obiecte din aramă, care nu erau de strictă necesitate în biserici, trebuiau să intre în posesia armatei⁴⁶², deoarece metalul este de „mare trebuință armatei”. În toamna aceluiași an, numeroase biserici fac reclamații la Episcopia din Arad, dorind să-și păstreze clopotele. Dar episcopul Aradului Ioan (Ignatie) Papp emite o circulară prin care se solicita bisericilor din dieceză să înceteze orice protest, deoarece niciuna nu va fi scutită de rechiziționarea clopotelor⁴⁶³. Doar obiectele care aveau inscripții deosebite din punct de vedere istoric puteau rămâne pe mai departe în posesia bisericilor. Cu același prilej se recomanda ca în locul clopotelor rechiziționate bisericile să se folosească de toacă, „ca în timpurile străvechi”.

Într-un raport al Protopopului Aradului din primăvara anului 1918, se face precizarea că înainte de rechiziționarea clopotelor, în toate bisericile din Protopopiat mai existau 46 de clopote, în greutate totală de 15876 kg. În folosul armatei s-au rechiziționat clopote în greutate de 13139 kg și „au rămas abia vreo

⁴⁶⁰*Ibidem*, f. 57.

⁴⁶¹*Ibidem*, f. 92.

⁴⁶²*Ibidem*, dosarul nr. 16/1917, f. 120.

⁴⁶³*Ibidem*, f. 91.

câteva” clopote, încât „în unele locuri numai cu toaca noastră proverbială să mai pot anunța serviciile Dumnezeiești”⁴⁶⁴.

În această perioadă, în săptămânalul arădean „Biserica și Școala” apar numeroase articole despre clopotele bisericilor și necesitatea păstrării lor. Un astfel de articol este cel semnat de nădlăcanul Gheorghe Precupaș, învățător în localitatea Dieci, Protopopiatul Buteni. Scrisoarea venită de la Dieci se încadrează în „multele trimise despre recvirarea clopotelor, ca semne caracteristice despre alipirea poporului de clopote”⁴⁶⁵. Redăm în continuare întreg articolul, negreșind cu afirmația că în toate localitățile s-a întâlnit același tristă situație:

„Se înserase de-a binelea când ne sosise și nouă vestea, că mâine dimineată vin să recvireze și iubitele noastre clopote. Îndată am făcut dispoziție să se tragă clopotele în semn de adio, – glăsuind fiecare separat – și, în urmă toate împreună. Vestea recvirării a trecut ca fulgerul și, îndată s-au adunat mulțime de bărbați, femei și copii, – cari înțelegând toate, – s-au depărtat oftând. Mâne-zi des de dimineată clopotul cheamă credincioșii pentru ultima oară să participe la sfânta liturgie. Cuvântarea de adio rostită de părintele nostru G. Lupșa a stors lacrimi din ochii prezenților și, femeile au plâns în hohot. Clopotele noastre au fost așezate în staluri (jug) de fer sistem Hönig, Arad – și toate patru au fost în acord g. dur. Demontarea s-a terminat la 2 ore p. m. Clopotul rămas singur în turn glăsuiește cu jale, – poporul își descopere capetele, – când din biserică preotul îmbrăcat în ornate și încunjurat de dieci se apropie de masa așezată înaintea clopotelor. La privescerea aceasta nimenea nu și-a putut stăpâni plânsul. În jurul mesei erau postați membrii corului societății noastre „Școala Tinerimei” în frunte cu subscrisul și publicul asistent. Urmează ectenia pentru împăratul și regele nostru, pentru arhiereul nostru Ioan, pentru cititorii și aducătorii de daruri...și, rugăciunea pentru M. Sa regele. Sub decursul stropirei sf. Clopote cu aghiasmă, corul intonează: Mântuiește Doamne poporul tău..., pe urmă s-a cântat: Hora clopotelor.

Clopotul glăsuiește din nou, – convoiul pleacă, – înainte un banderiu de călăreți, apoi trăsurile cu clopotele, – pe cari vre-o câteva fete bune le încununară cu verdeață, – apoi noi și publicul prezent; cari petrec clopotele până la marginea comunei; – iar călăreții până la hotarul comunei vecine.

Am făcut raportul acesta iubiților cetitori nu spre lauda noastră ci, pentruca să se știe cu ce sfințenie și dragoste e poporul nostru credincios către sf. Clopote; – pe cari cu toată dragostea le jertfește pe altarul iubitei noastre patrii; ca să fie spre mărirea și gloria ei. “

Ultimele achiziții pentru a acoperi „trebuințele de metal ale armatei” s-au efectuat în toamna anului 1917⁴⁶⁶. În 27 noiembrie / 10 decembrie 1917, de la

⁴⁶⁴ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 338/1918, f. 95-96.

⁴⁶⁵ Gheorghe Precupaș, „Clopotele din Dieci”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLI, nr. 26, 25 iunie (8 iulie) 1917, p. 209.

⁴⁶⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 16/1917, f. 194; S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 337/1917, f. 145; dosarul nr. 338/1918, f. 16.

biserica ortodoxă din Nădlac s-a trimis clopotul mijlociu, de 249, 5 kg și clopotul folosit la școală în greutate de 26 kg, cel care anunța începerea și încheierea orelor de curs. Pentru aceste obiecte, nădlăcanii au primit suma de 1244 coroane – din nou o sumă mult mai mică în raport cu valoarea reală a obiectelor predate.

Imediat după încheierea primei conflagrații mondiale, bisericile s-au îngrijit ca în turnurile lor să fie așezate noi clopote. Credincioșii nădlăcani au donat sume importante de bani în vederea turnării noilor clopote. Astfel, s-a creat Fondul „Agăta Păștean”⁴⁶⁷. Sume importante pentru turnarea de noi clopote au fost donate și de către Aurel Șterea Șuluțiu, director la Institutul de Credit „Nădlăcana”, care la data de 2/15 ianuarie 1923, oferă suma de 1000 lei și de Uroș Păștean, care, de asemenea, „a contribuit cu o sumă însemnată”⁴⁶⁸ de 1000 de lei. Acest credincios a contribuit cât i-a stat în putință și la inițierea manifestărilor legate de sfințirea clopotelor, dar pe care nu a reușit să le mai vadă: „Pentru reușita cât mai mare a fastului sfințirii acestor clopote a inițiat o propagandă în continuarea căreia moartea-i subită l-a împiedicat”.

În anul 1920, înainte de stabilirea graniței de stat, credinciosul Petru Păștean a „făcut lăsământ”⁴⁶⁹ bisericii o jumătate de casă cu scopul achiziționării de haine pentru școlarii săraci, cealaltă jumătate rămânând soției acestuia, Agata Păștean, născută Mărginean. Casa donată se afla în partea Nădlacului care a rămas în Ungaria. În același scop de ajutorare a copiilor săraci, a donat și 1/8 sesie (un „lanț”) de pământ. Pământul era aproape de localitatea Csánadpalota din Ungaria. Donatorul a pus condiția ca soția sa să îl folosească cât timp trăiește, după care să treacă în folosul bisericii. În anul 1923, casa donată de Petru Păștean este vândută lui Arcadie Mărginean, locuitor în Csánadpalota, cu suma de 35000 lei (partea bisericii), cu aceeași sumă fiind vândută și jumătatea aparținătoare văduvei donatorului. Agata Păștean a dăruit bisericii suma respectivă, „ca fără amânare să se cumpere pentru această sumă un clopot, care să fie numit după donatoarea, respective să fie gravat exclusiv pe clopot”⁴⁷⁰.

În ședința comitetului parohial din 24 ianuarie/6 februarie 1924, s-a pus în discuție problema clopotelor din turnul bisericii. În urma donațiilor forțate către armatele austro-ungare la Nădlac a mai rămas doar unul din clopotele mijlocii numit „Neamțu”. Acum se hotărăște turnarea a 4 clopote noi, care să le înlocuiască pe cele luate în timpul războiului și care să aibă aceeași greutate și tonalitate („Es-dur”) ca și clopotele vechi. Se ia hotărârea ca și clopotul existent să fie topit și materialul să fie folosit la turnarea unui clopot mai mare. În total,

⁴⁶⁷*Ibidem*, dosarul nr. 1/1920-1923, f. 7, 134; dosarul nr. 14/1920-1927, f. 300; registrul nr. 60/1915-1943, f. 167.

⁴⁶⁸ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 226-III-1924, f. 1.

⁴⁶⁹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 1/1920-1923, f. 7, 134; dosarul nr. 14/1920-1927, f. 300; registrul nr. 60/1915-1943, f. 167.

⁴⁷⁰*Ibidem*, registrul nr. 60/1915-1943, f. 180.

clopotele ce se vor turna pentru biserica ortodoxă română din Nădlac vor cântări 13 „măji metrice”⁴⁷¹.

În timpul războiului, nici populația civilă nu a rămas scutită de „donațiile benevole” de metal pentru folosul armatei. Toate obiectele de metal de care oamenii se puteau lipsi trebuiau trimise armatei, la care să se atașeze și o listă care să cuprindă următoarele puncte:

1. Numele celui care a trimis obiectele;
2. Adresa celui care a trimis obiectele;
3. Stația de cale ferată de la care au fost trimise obiectele;
4. Numărul de obiecte trimise și greutatea acestora;
5. Suma cheltuită pentru expediere;
6. Dacă se cere „răscumpărare” sau nu pentru obiectele trimise⁴⁷².

În acele vremuri de restriște, populația și instituțiile publice erau asaltate de numeroși speculanți, dornici de înavuțire rapidă pe seama naivității. „Mai vârtos în timpurile de acum tot felul de agenți cearcă să despoaie bisericile de obiectele și recvizitele vechi ale cultului divin”⁴⁷³, se face precizarea într-o circulară trimisă în teritoriu de către protopopul Aradului la data de 22 mai / 4 iunie 1918. Se solicită precauție maximă în această privință și să nu fie „înstrăinate” obiectele bisericești fără acordul autorităților religioase.

Spre sfârșitul războiului, când cei plecați pe front începeau să se întoarcă pe la casele lor, în ziarul „Românul”⁴⁷⁴ se face următorul apel: „Pentru ca să se poată influența mai mulțumitor moralul celor întorși din război, apelăm la dragostea de neam a femeii române care totdeauna, dar mai ales în decursul acestui crâncen război, s-a afirmat atât de mult, și sunt rugate toate damele și domnișoarele române să întreprindă o acțiune cât mai extinsă pentru alinarea durerilor eroilor și anume: prin o colectă să se adune articole de alimentație și îmbrăcăminte și cu acestea să facă față celor mai elementare lipsuri ce ne bântuie frații”. Sunt îndemnate femeile ca în gări „să îmbie cu mâncare pe cei goi și ruți”. Și aceasta cu atât mai mult fiindcă nu-i putem lăsa în sarcina familiilor lor, cari și așa au suferit destul în lipsa celor duși”.

7. 4. Situația învățământului confesional „atunci când armele vorbeau”

Adiacent „donațiilor” pentru folosul armatei sau restricții de tot felul, populația rămasă acasă era nevoită să țină în ordine și treburile gospodărești de care se ocupau înainte bărbații plecați acum pe front: „îngrijirea de lucrul

⁴⁷¹ *Ibidem*.

⁴⁷² *Ibidem*, f. 133; S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 326/1915, f. 70.

⁴⁷³ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 338/1918, f. 135.

⁴⁷⁴ *Românul* (Arad), an VII, nr. 8, 4/17 noiembrie 1918, p. 3.

câmpului, de: adunarea rodurilor anului și de sămânatul de toamnă, nu altcum și de ajutorarea familiilor rămase – în urma celor duși la oaste – este lăsată pe umerii celor rămași la vetrele lor familiare”⁴⁷⁵. Consistoriul diecezan de la Arad s-a gândit și la acest aspect al vieții materiale. Pentru a nu fi lăsate în paragină pământurile, grădinile și livezile, forul bisericesc ortodox de la Arad îi îndeamnă pe preoții din subordinea sa să dea „exemplu personal” prin muncă în gospodăriile proprii pentru ca populația să lucreze mai cu spor pământurile și în gospodăriile lor⁴⁷⁶. De asemenea, „tânăretul școlar de la 14 ani în sus” era îndrumat „să participe la lucrările economice ca astfel să se suplinească măcar în parte brațele muncitoare angajate la apărarea țării.”⁴⁷⁷

Aceste cauze au determinat ca învățământul confesional ortodox să fie serios perturbat pe timpul primului război mondial. Învățătorul Uroș Totorean fiind plecat pe front, la școala din Nădlac au rămas trei învățători. Însă, învățătorul George Petrovici a fost aproape permanent solicitat de protopretura cercuală, alături de învățătorii de alte confesiuni, să participe la diverse rechiziții și conscrieri pentru armată⁴⁷⁸. Comitetul parohial nădlăcan solicită ajutor forurilor superioare de la Arad, respectiv intervenția protopopului pe lângă autoritățile protopreturei, propunând ca învățătorii să țină prelegeri dimineața, iar după masa să meargă la pretură. Cum intervenția a rămas fără niciun rezultat, protopopul Aradului solicită în schimb nădlăcanilor să alcătuiască o listă cu „știutorii de carte” din comună care eventual ar putea fi angajați la protopretură în locul învățătorilor. Însă, și această acțiune rămâne nesoluționată, deoarece învățătorii erau solicitați la pretură pentru că aceștia cunoșteau aproape fiecare familie nădlăcană.

În această perioadă, corespondența dintre parohii și autoritățile bisericești abundă în cereri de absolvire a învățătorilor de la serviciul militar. La data de 25 aprilie / 8 mai 1915, preotul Nicolae Chicin raportează Oficiului Protopopesc că la Nădlac „prelegerile la școalele noastre s-au ținut până aici, dar cu foarte dese și mari întreruperi”⁴⁷⁹, în principal din cauza absențelor învățătorilor, dar și pentru că elevii erau nevoiți să își ajute părinții la treburile gospodărești, mai ales unde capul familiei era plecat pe front.

La data de 16/19 iunie 1916, inspectorul școlar, delegat al Protopopiatului Arad, într-un raport al său, precizează: „cercetarea școalei de către elevi am aflat-o cam laxă [slabă – n. n.], deoarece părinții nu s-au putut constrânge în timpul acest critic de război, încât am aflat dar frecventarea neregulată. ... În parohiile în cari edificiile școlare sunt cam vechi și neglitate am sfătuit organele parohiale a se îngriji ca după trecerea războiului să caute a le reedifica respective a le aduce în stare corespunzătoare”⁴⁸⁰. În lipsa

⁴⁷⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 13/1914, f. 87.

⁴⁷⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 11.

⁴⁷⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 15/1916, f. 102.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 122, 123, 124, 184.

⁴⁷⁹ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 326/1915, f. 33.

⁴⁸⁰ *Ibidem*, dosarul nr. 330/1916, f. 58.

învățătorilor, preoții Simion Cornea din Bătania, Petru Nemet din Șeitin, Nicolae Ionescu din Turnu „au provăzut instrucțiunea în școală în mod intenziv și cu rezultat bun”, drept pentru care inspectorul îi felicită.

Peste numai un an, în 16/29 iunie 1917, autoritățile nu au fost la fel de îngăduitoare cu învățătorii, preoții și conducătorii oficiilor parohiale. „Cu prilejul examenelor din școalele populare, luați la răspundere pentru rapoartele întârziate [învățătorii] s-au scuzat cu împrejurările create de război, lipsa de lumină, însărcinările multe, și au fost făcuți atenți la urmările neplăcute ce își vor atrage dacă și pe viitor se vor arăta nepunctuali”⁴⁸¹. Din cauza creată de „împrejurările războiului”, conducătorii oficiilor parohiale nu au trimis datele statistice la timp, informații ce trebuiau să fie prezentate în cadrul ședinței Senatului Protopopesc Arad, care a fost amânată.

Începând cu data de 23 octombrie/5 noiembrie 1917⁴⁸², învățătorul George Petrovici este chemat din nou la protopretura cercuală pentru „recvisarea bucatelor” în folosul armatei austro-ungare. Astfel, învățătorul Romul Tăucean este nevoit să îl înlocuiască la catedră. Acesta preda dimineața la clasele III-VI mixte la școala centrală, în locul învățătorului George Petrovici, iar după masa la școala din Bujac, deoarece învățătorul de acolo, Uroș Totorean, era plecat pe front. La școala De Din Sus, în locul lui Romul Tăucean preda soția sa, învățătoarea Sidonia Tăucean, care avea ore și la școala de fete, într-o școală mergând dimineața, iar în cealaltă după-masa. Situația aceasta se va menține „până când va fi nevoie”, pentru ca elevii să nu rămână fără instruire.

După numai câteva zile, la 12/25 noiembrie 1917⁴⁸³, situația se înrăutățește, Romul Tăucean fiind chemat și el la activități extrașcolare: să facă conscrierea tuturor copiilor de vârstă școlară, singurul cadru didactic rămânând soția sa, învățătoarea Sidonia Tăucean. Aceasta a suplinat la clasele III-VI dimineața (fiind comasați toți elevii, băieți și fete), iar toți elevii de clasele I și a II-a au primit instrucțiune după masa (clasele de băieți și de fete învățând împreună). De data aceasta, toate cursurile s-au ținut la școala centrală unde preda de obicei George Petrovici, această sală fiind singura încălzită, biserica făcând, astfel, economie de lemne.

În anul 1918, la școala superioară a ținut prelegeri preotul Nicolae Mărginean, cu acordul Consistoriului Diecezan Școlar din Arad, iar Sidonia Tăucean a fost nevoită ca dimineața să predea la școala din Bujac, iar după masa la școala din cartierul De Din Sus. Situația aceasta s-a menținut începând cu 12/25 ianuarie 1918, timp de aproximativ 3-4 săptămâni⁴⁸⁴. Situația dificilă a școlilor se remediază într-o oarecare măsură începând cu data de 5/18 februarie 1918⁴⁸⁵, când învățătorul George Petrovici revine la catedră. Acesta va preda la școala superioară dimineața și după masa, atât la clasele de băieți, cât și la cea

⁴⁸¹*Ibidem*, dosarul nr. 337/1917, f. 4 și 10.

⁴⁸² A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 97, 99, 181.

⁴⁸³*Ibidem*, f. 102.

⁴⁸⁴*Ibidem*, f. 107.

⁴⁸⁵*Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 119.

de fete, iar Sidonia Tăucean dimineața la școala din cartierul De Din Sus și după masa la școala din cartierul Bujac.

În ședința Sinodului Protopopesc Arad din data de 8/21 februarie 1918, în cadrul raportului prezentat de protopop, acesta prezintă situația determinată de război: „organele tractuale au trebuit să dezvolte activitate mai întezită spre a putea ținea în curență afacerile și a paraliza influența devastatoare a împrejurărilor create de războiul mondial a căror urme se văd ca un fir necurmat în toate lucrările și stăruințele noastre”⁴⁸⁶.

În anii războiului, în localitățile subordonate Protopopiatului Arad, au fost recenzați un număr de 25 de învățători și 9 învățătoare. Dintre aceștia, 9 învățători au fost plecați la armată și unul a fost „internat”. Alții au ajutat la serviciul administrației civile sau militare. Toate acestea au condus la frecventarea neregulată a școlilor. De asemenea, frecventarea neregulară era „provenită din aplicarea școlarilor mai mari la lucrările familiare și economice”, din lipsa de haine și de încălțăminte „urcate la prețuri fabuloase” sau din lipsa de combustibil pentru încălzirea sălilor de clasă sau chiar a unor epidemii⁴⁸⁷.

Învățăceii cu domnul învățător (începutul secolului XX)

⁴⁸⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 338/1918, f. 95-96.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, f. 98.

7. 5. „Ajutoare de scumpete”

În vederea unei cât mai eficiente activități pe plan local și național, preoții trebuiau să își asigure, în primul rând, „bunăstarea” personală și a familiei lor. În acest sens, Iancu Ștefănuț, conducătorul oficiului parohial din Mândruloc, redactează un raport adresat sinodului protopopesc, ședință care a avut loc la Arad, în 8/21 februarie 1918, în care afirmă că „păstorirea fără griji o reclamă chiar interesele statului, pentru că silit preotul la adăpostul altor ocupații, atențiunea îi va fi abătută de la datorințele patriotice, cari tot în mai mare măsură îi cer loc în activitatea pastorală”⁴⁸⁸. Contextul acestui raport a fost determinat de faptul că „preoțimea ca să nu ajungă la sapă de lemn” pentru că statul nu le-a oferit „ajutor de scumpete” în vederea unui trai cât de cât decent, a fost nevoită să presteze și alte munci (în primul rând agricole) pentru a-și putea susține familia. „Preoțimea noastră blând a suportat crucea suferințelor în acea nădejde că precum altor funcționari ai statului ori ai instituțiilor private li se face tot posibilul pentru asigurarea subzistenței în mijlocul scumpetei nemaipomenite s-a crezut că și preoții noștri vor avea parte de același tratament, dar nu a fost cazul. Întregirea dotației preoțești și a cvincvenalelor de la stat s-a stabilit pentru timpuri de pace și constat că această întregire în aceste timpuri extraordinare nu poate mulțumi nici cele mai elementare trebuințe ale preoțimii noastre atunci când articoli de industrie de textil și alimentație s-au urcat cu sute și mii de procente.”⁴⁸⁹ În acest context, preotul din Mândruloc, Iancu Ștefănuț, solicită autorităților religioase arădene cel puțin dublarea sumelor primite drept „ajutor de scumpete”.

La data de 21 decembrie 1917/ 3 ianuarie 1918, comitetul parohial din Nădlac votează suma de 400 coroane pe an pentru fiecare dintre cei doi preoți începând cu data de 1 ianuarie 1917 până la sfârșitul războiului ca „ajutor de scumpete” pentru a putea supraviețui rigorilor războiului⁴⁹⁰. În toamna anului 1918, din cauza războiului, Nicolae Chicin primește de la stat un „ajutor de veșminte” în valoare de 1400 coroane⁴⁹¹.

Și învățătorii au avut aceeași soartă ca și preoții – se fac discriminări de către stat în ceea ce îi privește pe învățătorii confesionali, în special cei care nu au ajutoare de la stat. „Consecvent tradițiilor, miniștri de la resortul cultelor au tractat totdeauna mașter pe învățătorii de la școalele noastre confesionale. ... Activitatea învățătorului nostru este pe aceeași treaptă cu a preotului; se cuvine dară și este de căderea noastră ca să nu-i privim de copiii nimănui, ci largi să deschidem brațele și inimile noastre, pentru ca suportabil să facem zilele grele ce au căzut asupra lor și asupra noastră”. La propunerea aceluiasi preot din Mândruloc, Iancu Ștefănuț, care a redactat și raportul privind soarta învățătorilor

⁴⁸⁸ *Ibidem*, f. 97.

⁴⁸⁹ *Ibidem*.

⁴⁹⁰ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 16/1917, f. 93, registrul nr. 60/1915-1943, f. 22.

⁴⁹¹ *Ibidem*, dosarul nr. 17/1918, f. 94.

confesionali din Protopopiatul Arad, se decide a se acorda „ajutor de veșminte” tuturor învățătorilor, pe întreaga durată a războiului, în cuantumul primit de învățătorii de la școala de stat.

În anii primei conflagrații mondiale, învățătorul nădlăcan George Petrovici a primit un „ajutor de scumpete” de 1200 coroane plus 500 coroane pentru îmbrăcăminte⁴⁹².

Având în vedere situația grea pricinuită de război, în anul 1918 învățătorului Uroș Totorean i se votează de către comitetul parohial un „ajutor de scumpete” de 1500 coroane, plus 500 coroane „pentru veșminte”, plus 400 coroane pentru fiecare membru al familiei⁴⁹³.

În timpul primului război mondial, datorită situației materiale grele, Comitetul Parohial Ortodox Român de la Nădlac îi votează învățătorului Romul Tăucean, un „ajutoarele de războiu – să nu se zică de scumpete” de 500 coroane pentru îmbrăcăminte, 1200 coroane în bani și încă 400 de coroane pentru fiecare membru al familiei⁴⁹⁴ ca supliment la salariu.

Învățătoarea Sidonia Tăucean a primit un „ajutor de scumpete” pentru anul 1918, constând în 500 de coroane pentru îmbrăcăminte, 1200 de coroane în bani, plus câte 400 de coroane pentru fiecare membru al familiei⁴⁹⁵.

În ședința comitetului parohial nădlăcan din data de 30 mai / 12 iunie 1918, se votează, pe lângă cele 500 de coroane ajutor pentru veșminte, câte un „ajutor de scumpete și ajutor familiar” în valoare de 1200 de coroane pentru învățătorii Romul Tăucean, George Petrovici și Sidonia Tăucean, iar pentru învățătorul Uroș Totorean, care avea o situație familiară destul de grea, suma de 1500 coroane. Baniile necesari se vor colecta de la populație, printr-un „arunc cultural” mărit cu 20%. Concluziile comitetului parohial sunt aprobate de sinodul parohial în ședința sa din data de 1/14 iulie 1918. „Fiind timpul înaintat, rog Veneratul Consistor cu posibila grăbire să binevoiască a aproba aceste concluze, ca învățătorii să-și poată primi cât mai degrab ajutoarele susnumite”⁴⁹⁶, precizează protopopul arădean Traian Vățian, în raportul său către Consistoriul Diecezan, datat 17/30 august 1918, raport referitor la situația învățătorilor din Nădlac.

După schimbarea autorităților politico-administrative, Consiliu Dirigent de la Sibiu, prin referentul școlar, arădeanul Vasile Goldiș, se interesează de situația învățătorilor confesionali din Transilvania și Banat. Astfel, forul conducător de la Sibiu emite o circulară la data de 22 august / 4 septembrie 1919⁴⁹⁷ prin care se precizează că fiecare învățător, „care nu e în ordine cu întregirea salariului și cu celelalte ajutoare pricinuite de greutatea vremurilor”, trebuie să primească de la instituțiile care susțin școala, cel puțin suma de 3000

⁴⁹²*Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 14, 188; dosarul nr. 18/1919, f. 241.

⁴⁹³*Ibidem*, f. 14, 188, dosarul nr. 18/1919, f. 241.

⁴⁹⁴*Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 14, 188; dosarul nr. 18/1919, f. 241.

⁴⁹⁵*Ibidem*, f. 14, 188, dosarul nr. 18/1919, f. 241.

⁴⁹⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 341/1918, f. 16.

⁴⁹⁷*Ibidem*, dosarul nr. 349/1919, f. 127.

coroane. „Dorința acestuia [Consiliului Dirigent – n. n.] este ca comunele bisericesti bine situate să se silească și să asigure toate competențele învățătorilor din izvoarele proprii, pentru că sarcinile bugetului resortului se înmulțesc zilnic, iar interesele tezaurului public reclamă economizarea posibilă”. Printre comunitățile mai înstărite se numără Nădlac, Pecica etc. , unde nivelul de trai și condițiile de muncă ale învățătorilor confesionali erau mai optime decât în alte localități.

7. 6. Mișcarea națională în timpul primului război mondial

În timpul primului război mondial, Partidul Național Român și-a concentrat activitatea spre o campanie politică în presă prin intermediul căreia spera să sensibilizeze opinia publică internă și internațională față de situația românilor și față de mișcarea națională românească din Transilvania. În sprijinul acestei intenții a stat ziarul arădean „Românul” , care afirma: „una vrem să fie neamul românesc de aici încolo”⁴⁹⁸. Această afirmație s-a întipărit adânc în conștiința tinerei generații, dar nu numai.

În Comitatul Aradului, activitatea național-românească s-a manifestat în jurul unor organizații politico-culturale⁴⁹⁹ printre care se numără: „Reuniunea femeilor române din Arad și provincie” , Institutul Grafic „Concordia” , Institutul de credit „Victoria” , Preparandia și Institutul Teologic din Arad, „Reuniunea Învățătorilor”. În mediul rural, instituțiile care au polarizat acțiunile românilor au fost bisericile și școlile confesionale și reprezentanții acestora, preoții și învățătorii. În teritoriu, oamenii politici organizau diferite manifestări culturale la care participau elitele locale, dar și numeros „public” , care țineau trează conștiința națională românească.

Și în perioada primei conflagrații mondiale, lupta pentru drepturile naționale ale românilor a continuat atât în cadrul Adunării comitatului, cât și în Parlament. Pentru „potolirea” românilor, autoritățile maghiare au efectuat numeroase „internări” (arestări) printre care și mulți preoți din întreaga Transilvanie⁵⁰⁰. Argumentul ungarilor a fost „pentru asigurarea statului contra valahilor”.

În luna februarie 1917, s-a inițiat o amplă campanie de strângere de semnături pentru o „declarație de fidelitate” față de Ungaria. Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Roman Ciorogariu și mulți alți români refuză să semneze un asemenea document⁵⁰¹. În ultima parte a războiului, s-a accentuat criza de putere și destrămarea monarhiei austro-ungare. S-a deteriorat considerabil autoritatea

⁴⁹⁸ Vasile Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 148.

⁴⁹⁹ *Ibidem*, p. 149.

⁵⁰⁰ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, pp. 204-209.

⁵⁰¹ V. Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 152.

notarilor și pretorilor din teritoriu. În prima jumătate a lunii noiembrie 1918⁵⁰², în zona Aradului au fost consemnate numeroase mișcări muncitorești, dezertări din armată, răscoale țărănești etc. , acestea vizând, în special, notarii de origine maghiară. Documentele vorbesc că din 91 de notari, 88 au fost înlăturați, respectiv în Cuvin, Hălmăgel, Buteni, Ghiroc, Târnova, Sântana, Covăsânt, Miniș, Aluniș, Pâncota, Păuliș, Cinei, Țipar, Sinteia, Șiclău, Petriș, Macea etc. De asemenea, se atestă răscoale ale țăranilor români împotriva negustorilor și stăpânilor de pământ, care, în majoritate erau unguri, evrei ori germani. Au fost atacate reședințele acestora de la Macea – Szelenki Robert, Săvârșin – Hunyady Karoly, Utviniș – Lajos, Socodor – Wenkleim, Șimand – Karbully Laszlo, Șofronea – Homory Laszlo etc. ⁵⁰³

În noile condiții, românii refuză să mai susțină războiul din punct de vedere social, material și economic. În majoritatea cazurilor, legile și dispozițiile Vienei sau cele venite de la Budapesta nu au mai putut fi aplicate în teritoriu, în mare parte datorită refuzului românilor. De exemplu, emblema statului austro-ungar nu a fost afișată în sălile de învățământ de la Preparandia din Arad, iar la o serbare desfășurată în data de 3 noiembrie 1917 pentru pomenirea soldaților morți în război nu s-a intonat imnul statului austro-ungar⁵⁰⁴.

Alte numeroase cazuri de nesupunere ale românilor s-au constatat și în cadrul armatei. Soldații arădeni, dar nu numai, plecau pe front în acordurile cântecelor naționale – „Marșul lui Iancu” și „La arme” – și sub faldurile steagului tricolor, preferând să cadă pe câmpul de luptă purtând stindardul ce simboliza conștiința națională românească. Numeroși români transilvăneni chemați sub arme organizează mici răscoale, fug din unități, refuză să asculte ordinele superiorilor, trec de partea armatei române etc. Printre soldații transilvăneni participanți la primul război mondial în cadrul armatei austro-ungare se numără și nădlăcani, 30 dintre aceștia alăturându-se armatei române⁵⁰⁵. La bătălia de lângă Nădlac dintre armatele austro-ungară și română au căzut numeroși combatanți, trei dintre aceștia dormindu-și somnul de veci în cimitirul din cartierul „De Din Sus” din Nădlac⁵⁰⁶.

Prin acțiunile lor încadrate în mișcarea pentru emancipare națională, nădlăcanii și-au adus și ei contribuția la destrămarea Monarhiei Austro-Ungare și la Unirea cu România.

⁵⁰² Alexandru Roz, *Aradul – Cetatea Marii Uniri*, Timișoara, edit. Mirton, 1993, p. 251.

⁵⁰³ Ion Bold, „Aradul, Centrul luptei pentru desăvârșirea statului național unitar român” , în *Aradul și Marea Unire*, coord. Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 1999, pp. 113-114.

⁵⁰⁴ V. Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 154.

⁵⁰⁵ P. Țiucra Pribeagul, *op. cit.*, pp. 388, 389.

⁵⁰⁶ *Ibidem*.

8. Pregătirea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia

Una dintre consecințele curentului iluminist manifestat în veacul al XVIII-lea a fost și „deschiderea școlilor superioare și pentru ortodocși”⁵⁰⁷. Frecventarea acestor școli de către tot mai mulți români duce la o impulsivitate a fenomenului de conștientizare a problemelor naționale, sociale, culturale și bisericești. Afirmarea ideilor de emancipare a fost o consecință a faptului că un număr din ce în ce mai mare de români au frecventat școlile. Prin activitatea culturală desfășurată în secolul al XIX-lea în Arad, Blaj, Brașov, Sibiu, Năsăud, Beiuș, Caransebeș, Oradea, Timișoara, Lugoj, în special pe tărâmul educației „au aprins zi de zi lumini în minți și focuri în inimi”⁵⁰⁸ pentru idealul național, pregătind generațiile tinere care au contribuit la emanciparea românilor și la făurirea statului național român. Pe parcursul secolului al XIX-lea, în rândul românilor din Transilvania și Banat s-a constituit o elită locală formată în principal din învățători și preoți. Aceștia au participat activ la mișcarea națională a românilor atât prin activitățile lor zilnice din biserici și școli, cât și prin activitățile politice și culturale desfășurate în localitățile unde activau sau în împrejurimile acestora. Din rândul acestor categorii sociale s-au recrutat o însemnată parte a delegaților participanți la Marea Adunare Națională desfășurată la Alba-Iulia în 1 Decembrie 1918.

Actul de la 1 decembrie 1918 a fost un act politic, pregătit nu doar de elemente politice din Transilvania. După cum demonstrat anterior, Unirea a fost pregătită din punct de vedere cultural de către biserică, școală, precumși de asociații mai mult sau mai puțin culturale. Prin unirea culturală a tuturor românilor s-a creat o premisă pentru unirea politică.

Încă de la trezirea vieții politice românești din Transilvania și Banat s-a acționat pe două planuri: încercarea de a păstra ființa națională și realizarea visului de veacuri, Unirea tuturor românilor în granițele firești politice și geografice. Activitatea politică dusă de românii nădlăcani s-a desfășurat în paralel și în deplin acord cu cercurile politice din întreaga Transilvanie.

În anul 1918, pe fondul înfrângerilor suferite de Puterile Centrale, s-a creat cadrul internațional favorabil împlinirii visului secular al românilor.

După ce la data de 12 octombrie 1918, în cadrul conferinței de la Oradea a PNR s-a proclamat autodeterminarea românilor transilvăneni, în data de 30 ale aceleiași luni a luat ființă Consiliul Național Român Central (CNRC). Acest organism de conducere al românilor transilvăneni a avut sediul în orașul Arad. În componența CNRC au intrat șase membri ai PNR – Aurel Vlad, Teodor Mihaly, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Alexandru Vaida-Voievod, Ștefan Cicio-Pop și șase membri ai secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria

⁵⁰⁷ I. D. Suci, Doina Niculescu, Viorel Gh. Țigu, *Catedrala Mitropoliei Banatului*, Timișoara, edit. Mitropoliei Banatului, 1979, pp. 22-23.

⁵⁰⁸ Ioan Ardeleanu-Senior, *Contribuțiuni la Revoluția din 1848 în Sălaj cu mai multe documente inedite în text cu anexe*, Satu Mare, edit. Citadela, 2009, p. 21.

– Ioan Fluieraș, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Basil Surdu, Tiron Albani⁵⁰⁹.

Organul de presă al CNRC a devenit ziarul arădean „Românul”. Din redacția sa făceau parte personalități ale vieții politice și culturale arădene: profesorii Teodor Botiș, Lazăr Iacob, Sabin Evuțianu, Vasile Goldiș, în calitate de director și alții. În paginile ziarului vor apărea numeroase articole în favoarea unirii Transilvaniei cu România și care criticau politica dusă de statul austro-ungar contra românilor.

Odată cu înființarea CNRC, a luat ființă și un organism militar, care avea ca principal obiectiv, menținerea ordinii publice din Transilvania. Este vorba de Garda Națională Românească (GNR). „Cătanele întoarse de pe fronturi intrau în Gărzile Naționale. Păstrându-și uniforma, în locul pajurei perfide, puneau tricolorul nostru, iar gulerul de la tunică era împodobit cu panglică tricolor. Cazărmile de honvezi (armata ungurească) erau ocupate acuma de flăcăii noștri, care de data aceasta serveau cauza neamului lor, iar deasupra cazărmilor, foste ungurești, falnic fâlfâia acum drapelul românesc. Garda națională odată formată, împreună cu comandanții ei, depuneau următorul jurământ în fața Consiliului Național:

„Jurăm [...] că vom păzi disciplina și ordinea bună, că vom împlini fără șovăire toate poruncile Consiliul Național Român.

Ne supunem numai poruncilor comandanților și ofițerilor noștri români, numiți din partea Consiliului Național Român. Numai acestui Consiliu îi recunoaștem dreptul de a ne da porunci în numele națiunii române. Poruncile Consiliului nostru Național le vom împlini cu cea mai mare însuflețire ziua și noaptea, pe orice vreme și în orice împrejurări, ca fii credincioși și cinstiți ai națiunii române!”⁵¹⁰

La nivelul orașului Arad, Garda Națională Română a luat ființă la data de 2 noiembrie 1918. Printre membrii fondatori se numărau: Traian Mager, Moise Riscuția, Traian Chirilă, I. Martin, Traian Oprea, Teodor Șerb, V. Cernea, C. Albu, I. Neamț, D. Bodea, V. Blăgău. Sediul GNR Arad era în localul Casei Naționale din Pârneava.

„În fiecare oraș s-a alcătuit un Consiliu Național, compus din tot ce românii aveau mai ales”⁵¹¹. În aceleași zile s-a constituit și Consiliul Național Român Local Arad, din care făceau parte Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș și Gheorghe Crișan din partea PNR și Vasile Maghiar, Ioan Costa și Ludovic Feier din partea social-democraților⁵¹².

⁵⁰⁹ Alexandru Roz, „Consiliul Național Român Central și acțiunea sa pentru Unirea Transilvaniei cu România”, în *Magazin Istoric* (București), anul XXII, nr. 12 (261), decembrie 1988, pp. 15-22.

⁵¹⁰ Ioan Scurtu, *Alba Iulia 1 decembrie 1918*, București, edit. Sport-Turism, 1988, p. 114.

⁵¹¹ *Ibidem*, p. 113.

⁵¹² Eugen Glück, Alexandru Roz, *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene 1812-1918*, Timișoara, edit. Facla, 1981, p. 259, documentul nr. 290.

Din CNR județean Arad făceau parte reprezentanți ai localităților din comitat: Mihai Veliciu (Chișineu Criș) – în calitate de președinte, Iustin Marșieu (Arad) – vicepreședinte; iar consilieri erau: Gheorghe Popoviciu (Chișineu Criș), Procopie Givulescu (Radna), Iacob Hotăran (Șiria), Alexandru Stoinescu (Sâmbăteni), Iova Amar (Șiria), Silviu Păscuțiu (Ineu), Iustin Popa (Târnova), Aurel Grozda (Buterni), Uroș Pătean (Nădlac), Teodor Papp (Hălmagiu), Gheorghe Dragoș Chitu (Pecica), Ioan Nemet (Arad), Iulian Borneas (Nădlac), Ioan Ardelean (Chitighaz), Maxim Vulcu (Arad)⁵¹³.

În acele zile de toamnă ale anului 1918, asemenea activități sunt întâlnite în toate localitățile comitatului Arad locuite de români, ca de altfel în toată Transilvania. La Hălmagiu, Sebiș, Ineu, Șicula, Șiria, Zărand, Socodor, Săvârșin etc. puterea locală este preluată de Gărzile Naționale Românești și de Consiliile Naționale Române.

La data de 30 octombrie, la Nădlac „a erupt revoluțiunea în comună”⁵¹⁴, când a început transferul de putere de la unguri în mâinile românilor și slovacilor. În acea zi s-au organizat Garda Națională Română și Consiliul Național Român Comunal, iar în fruntea acestor organisme s-au aflat: învățătorul de la școala confesională ortodoxă română George Petrovici, Uroș Pătean, avocatul Ioan Băneșiu, doctor în științe juridice și alți gospodari români. Comandant al GNR din Nădlac și Șeitin a fost sublocotenentul George Ardelean. În cadrul CNR erau reuniți reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale.

Prin înființarea celor două organisme (cel militar și cel politico-administrativ) s-a reușit să se stabilească pacea și ordinea în comună. Însă, această stare de fapt a fost de scurtă durată pentru că autoritățile maghiare au acționat aproape imediat în vederea „potolirii” entuziasmului românilor. Organismele românești au rezistat la Nădlac la conducerea comunei timp de 14 săptămâni. La data de 13/26 februarie 1919, Garda Națională Română a fost dezarmată, iar Consiliul Național Român Comunal a fost silit să își înceteze orice activitate. De teama represaliilor, fruntașii celor două organizații românești au fost nevoiți să se „refugieze pe ascuns”.

La data de 8/21 noiembrie 1918, din partea conducerii CNRC, se primește la fiecare parohie o solicitare „pentru întărirea credincioșilor și înțelegerea însemnătății acelei zile, vă rugăm să binevoiți a dispune ca să se cetească în toate bisericile câte o rugăciune de mulțumită lui Dumnezeu ca ne-a lăsat să ajungem aceste zile mari. Rugăm pe prea Sfinția voastră ca să îndrumați preoțimea ce rugăciune să cetească în legătură cu însemnătatea zilei.”⁵¹⁵

La ședința din 15 noiembrie 1918 a CNRC, evaluând situația internă și internațională, arădeanul Iustin Marșieu solicită proclamarea imediată a unirii

⁵¹³ George Manea, „Activitatea Consiliilor Naționale Române și a Gărzilor Naționale Române din județul Arad”, în *Ziridava* (Arad), 1977, nr. VIII, p. 331.

⁵¹⁴ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 18/1919, f. 180.

⁵¹⁵ Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1918, (acte și documente)*, vol. I, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 1993, p. 281.

Transilvaniei cu România⁵¹⁶. Vasile Goldiș, în răspunsul său, explică motivul pentru care o asemenea hotărâre trebuia luată în cadrul unei mari adunări naționale la care să participe reprezentanți ai tuturor cercurilor electorale românești din Transilvania și din toate categoriile sociale.

La ședința ținută în data de 16 noiembrie 1918, la școala de băieți din Arad, unde își avea sediul Comanda supremă a GNR Arad, au participat reprezentanți ai gărzii și ai studențimii arădene. Cu această ocazie, s-a hotărât ca data la care să aibă loc Adunarea Națională să fie „ziua de 1 Decembrie stil nou” 1918. Tot acum s-a stabilit locul unde se va desfășura Adunarea⁵¹⁷. Participanții la ședință au sugerat ca adunarea să se desfășoare într-unul din orașele Arad, Sibiu sau Cluj, dar, din diferite motive, aceste propuneri au fost respinse. Astfel, în discuție au mai rămas localitatea Blaj – unde avusese loc, pe Câmpia Libertății, Marea Adunare Națională din 3/15 mai 1848, precum și Alba Iulia. Alegerea orașului Alba Iulia a avut o valoare simbolică datorită acțiunilor care au influențat de-a lungul timpului istoria românilor. Aici s-a încoronat Mihai Viteazul ca Principe al Transilvaniei și Domn al Țării Românești și al Moldovei în anul 1601. Aici au fost întemnițați și uciși în chip barbar Horea și Cloșca, doi dintre conducătorii răscoalei țărănești transilvănene desfășurate în anii 1874-1875. La Alba Iulia a fost întemnițat „Crăișorul munților”, Avram Iancu, unul dintre conducătorii Revoluției de la 1848.

Prin Marea Unire din 1 Decembrie 1918, orașul Alba Iulia rămâne veșnic în conștiința poporului român ca „orașul unirii”, orașul în care i s-a îndeplinit visul secular.

Marea Adunare Națională care va avea loc în cetatea Alba Iulia a fost convocată pentru ziua de 1 decembrie 1918, duminica, la orele 10. Ioan Suciu a fost însărcinat oficial de către CNRC să organizeze adunarea.

Convocatorul Marii Adunări Naționale a fost redactat de Vasile Goldiș și semnat de către președintele CNRC – Ștefan Cicio-Pop și de secretarul Consiliului – Gheorghe Crișan. A fost publicat în toate ziarurile românești care apăreau la acea dată în Transilvania⁵¹⁸.

În „Convocare” se spunea: „În numele dreptății eterne și a principiului liberei dispoziții a națiunilor – principiul consacrat acum prin evoluția istoriei, națiunea română din Ungaria și Transilvania vrea să-și hotărască însăși soarta sa de acum înainte... Națiunea română din Ungaria și Transilvania are să-și spună cuvântul său hotărâtor asupra sorții sale și acest cuvânt va fi respectat de lumea întreagă”.

„La adunare vor lua parte:

1. Episcopii români din Ungaria și Transilvania;
2. Toți protopopii în funcție ai celor două confesiuni românești;
3. Câte un exmis (delegat) al fiecărui consistor și capitol;

⁵¹⁶*Ibidem*, pp. 15-22.

⁵¹⁷*Ibidem*.

⁵¹⁸ De exemplu, *Biserica și Școala (Arad)*, anul XLII, nr. 46, 11/24 noiembrie 1918, p. 3.

4. Câte 2 exmiși ai societăților culturale (Asociațiune, Fondul de teatru, Asociațiunea Arădeană etc.)
5. Câte 2 exmiși din partea fiecărei reuniuni femeiești;
6. De la fiecare școală medie (gimnaziu, școală reală) , apoi de la fiecare institut teologic, pedagogic și școală civilă, câte un reprezentant al colegiului profesoral
7. Câte 2 delegați de la fiecare reuniune învățătoarească;
8. Garda Națională va fi reprezentată prin câte un ofițer și un soldat din fiecare secție comitatensă;
9. Câte 2 delegați de la fiecare reuniune de meseriași;
10. Delegații Partidului Social-Democrat Român, ca reprezentanți ai muncitorimii organizate;
11. Tinerimea universitară prin câte 2 exmiși ai săi;
12. Fiecare cerc electoral în care locuiesc români va trimite câte 5 reprezentanți (delegați).

Suntem convinși că afară de cei care vor reprezenta chipul arătat mai sus, toate păturile sociale ale națiunii noastre la această istorică adunare unde se va hotărî soarta neamului nostru pe vecie, se va prezenta însuși poporul românesc în număr vrednic de cauza mare și sfântă”⁵¹⁹.

În ziarul „Românul”⁵²⁰, într-un articol intitulat „Toată suflarea românească să grăbească la Alba Iulia” se afirmă: „români din patru unghiuri, bărbați și bătrâni și tineri, învățători, preoți și țărani, grăbiți la Alba Iulia, la marele praznic național unde se pecetluiește soarta neamului. Sufletele voastre să fie pătrunse de amintirile cetății mari. Vorbiți cu curaj, căci dacă nu veți îndrăzni nici acum, pietrele vor grăi!”.

Spiritul unionist al acelor zile a fost întreținut de către delegați ai CNRC care s-au deplasat în teritoriu pentru a explica sau a da informații populației despre alegerile ce se făceau pentru Marea Adunare Națională. Se făceau apeluri și prin viu grai pentru participarea unui număr cât mai însemnat de români la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918.

În toate localitățile Comitatului Arad, ca de altfel în întreaga Transilvanie, în fața bisericilor sau a școlilor, s-au desfășurat adunări pentru alegerea delegaților care să participe la momentul istoric de la Alba Iulia. Alegerile din părțile Aradului s-au bucurat de un entuziasm general din partea românilor. Și cu aceste ocazii s-au făcut apeluri ca la Alba Iulia, pe lângă delegați, să fie prezenți cât mai mulți români. „Alegerea delegaților pentru a pleca la Alba Iulia erau manifestări cu momente solemne însoțite de steaguri tricolore, cocarde și eșarfe. Delegațiile alese și cele care au plecat din proprie inițiativă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia au purtat însemne,

⁵¹⁹*Românul* (Arad) , anul VII, nr. 11, 8/21 noiembrie 1918, p. 1.

⁵²⁰*Ibidem*, nr. 12, 10/23 noiembrie 1918, p. 1.

steaguri, eșarfe și cocarde tricolore, ca simbol al unității și libertății naționale”⁵²¹

În toamna anului 1918 la Nădlac, ca și în alte localități, se fac intense pregătiri pentru participarea la Alba Iulia. Ședința cercului notarial și electoral Nădlac, la care au fost aleși „deputații” ce vor participa la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, a avut loc la data de 13/26 noiembrie 1918. Această întrunire a început „la orele 1 1/2 după amiază”⁵²² și s-a încheiat la „orele 1/2 4 p. m.”⁵²³ în fața bisericii ortodoxe române și a școlii confesionale centrale. La această adunare a participat „un popor foarte numeros” din Nădlac și satele învecinate, Șeitin și Cenadul Unguresc, localități aparținătoare de cercul electoral Nădlac. Președinte al adunării a fost ales ad-hoc preotul ortodox nădlăcan, Nicolau Chicin, iar notar a fost desemnat învățătorul Uroș Pinteș din Șeitin. Au mai fost aleși și câte doi „bărbați de încredere” (supervizori) din partea fiecărei comune participante: Nicolae Morar și Alexa Maliș din Nădlac, George Morar și Rusand Gheran din Șeitin, Ignatie Raica și Uroș Suciș din Cenadul Unguresc.

A urmat slujba de sfințire a drapelului național care va fi dus de delegați la Alba Iulia. La propunerea președintelui adunării, sunt aleși delegații care vor reprezenta cercul electoral Nădlac la „Marea Adunare Națională Română de la Alba Iulia” : Uroș Pătean, învățătorii George Petrovici și Uroș Totorean – toți din Nădlac, Niculiță Manta din Șeitin și preotul Romul Nestor ca reprezentant al Cenadului Unguresc. De asemenea, au fost aleși și Traian Borneas și Rusand Gheran din Șeitin, din partea Gărzii Naționale Române din cercul electoral Nădlac. Acești „aleși din partea Românilor din acest cerc cu vot universal ca delegați ai cercului electoral [sunt] îndreptățiți și îndatorați a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Națională Română, care se va convoca din partea Consiliului Central Național Român în decursul acestui an și la Adunările cari eventual le va convoca în decursul anului următor.”

În urma alegerii delegaților, gospodarul Uroș Pătean, învățătorii George Petrovici și Uroș Totorean – toți din Nădlac, Rusand Gheran și Niculiță Manta din Șeitin și preotul Romul Nestor din Cenadului Unguresc au primit Credenționalul pe baza căruia aveau să participe cu „vot decisiv” la Alba Iulia. Acest act oficial cuprindea următorul text (standard) : „Subsemnații adevărim că în cercul electoral al Nădlacului din comitatul Cenad s-au ales azi ca delegați ai acestui cerc electoral dnii: Uroș Pătean în Nădlac, George Petrovici în Nădlac, Nicolae Manta în Șeitin, Romul Nestor în Cenadului unguresc, Rusand Gheran gardist în Șeitin și Uroș Totorean în Nădlac, cu unanimitate.

⁵²¹ Augustin Mureșan, „Tricolorul și cocardele în contextul luptei românilor din părțile Aradului pentru înfăptuirea Marii Uniri”, în *Marea Unire din 1918 ideal...*, p. 119.

⁵²² Andrei Caciora, Nicolae Roșuș, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente*, vol. I, Arad, 1970, p. 268, documentul nr. 104; *1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*, vol. VIII, București, edit. Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 183-184, documentul nr. 219.

⁵²³ Ședința a durat două ore, de la ora 13, 30 până la ora 15, 30 – n. n.

Drept-ce susnumiții delegați sunt prin aceasta autorizați a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română ce se va convoca prin Consiliul Central Național Român în numele tuturor Românilor din acest cerc electoral și la alte Mari Adunări Naționale Române, cari eventual o să mai fie convocate în decursul anului acestuia ori în anul următor și a contribui cu votul lor la deciderea asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Bănatul Timișan.

Dat din colegiul electoral al cercului electoral Nădlac ținut în ziua de 13/26 Noemvrie 1918. “⁵²⁴

Atât procesul verbal al ședinței, cât și Credenționalul înmănat delegaților a fost semnat de către președinte, notar și „bărbații de încredere”.

Alături de cei șapte delegați, din Nădlac și din împrejurimi, s-a deplasat în orașul Unirii și un grup de simpatizanți format din țărani, meșteșugari, negustori etc. Acest lucru s-a datorat faptului că Uroș Pătean, alături de alți unioniști din zonă, a umblat prin sate spre a îndemna pe locuitorii acestora să meargă în număr cât mai mare la Alba Iulia⁵²⁵. Delegația oficială a fost însoțită de 10 țărani din Șeitin, în frunte cu Simion Costea. Din Nădlac au mai plecat spre Alba Iulia Gligor Vidican, Nicolae Onea, Atanasie Feier și alții.

Tot în aceeași zi, a fost ales și delegatul din partea „Reuniunii de cetire și cântări a meseriașilor români din Nădlac” , în persoana lui Titus Potoran. Delegatul „este prin aceasta autorizat a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română” de la Alba Iulia. Prin votul său, Titus Potoran a fost autorizat să contribuie la „deciderea asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan”⁵²⁶.

Atât delegații aleși, cât și grupul de simpatizanți, au pornit împreună spre Arad, unde s-au reunit cu delegații și susținătorii din celelalte comune ale Comitatului Arad, ajungând astfel împreună la Alba Iulia, purtând numeroase steaguri tricolore.

În dimineața zilei de 29 noiembrie 1918, au plecat spre orașul Unirii aproximativ 10000 de delegați veniți din toate părțile meleagurilor arădene, avându-l în frunte pe episcopul Aradului Ioan I. Papp. În acele zile, pe distanța Arad-Alba Iulia, Societatea de căi ferate a pus în circulație trenuri speciale, iar arădenilor li s-a pus la dispoziție un număr de 15 vagoane pentru a ajunge la Marea Adunare Națională.

Roman Ciorogariu, unul dintre participanții direcți la evenimentele anului 1918, relatează drumul de la Arad la Alba Iulia: „de la Arad am plecat a doua zi [29 noiembrie] dimineața cu mare alaiu, eu un modest uspătoiu între atâtea celebrițiți răsărite sub soarele libertății. Trenul împodobit cu tricolor și ticsit de imensa lume ca s-a adunat. În definitiv am plecat câți am încăput în tren. Un ofițer de gardă, nepotul meu Eugen Ciorogariu, cu un pluton însățește trenul; podurile și linia de cale ferată păzite de gardele noastre. La gările

⁵²⁴ *1918 la români*..., pp. 184-185, documentul nr. 220.

⁵²⁵ V. Popeangă, *Aradul, centru* ..., p. 271.

⁵²⁶ E. Gluck, Al. Roz, *Din istoria mișcării* ..., pp. 262-263, documentul nr. 296.

pavoazate ovaționează satele venite să facă onorurile, șoselele de-a lungul trenului sunt traversate de parcurile vehiculelor lui Mackensen. Cu un cuvânt, mers triumfal la Alba Iulia”⁵²⁷.

Un martor al evenimentelor își amintea „Entuziasmul maselor era de nedescris. Coloanele de români, îmbrăcați în straiile de sărbătoare și unele cu muzici în frunte, dădeau un colorit inedit Bălgadului, care în decursul celor două mii de ani de existență, n-a primit o masă de oameni atât de mândră și de satisfăcută între zidurile sale”⁵²⁸.

Programul complet al desfășurării Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia îl găsim în ziarul „Românul”⁵²⁹:

„1. La orele 7 dimineața serviciul divin celebrat de arhieriei în bisericile protopopești.

2. La orele 10 dimineața, deschiderea adunării, în sala casinei militare din cetate.

3. Citirea rezoluției, votată și propusă prin conferința prealabilă a marelui sfat național.

Se va explica poporului de pe 4 tribune însemnătatea istorică a zilei, iar de pe tribuna prezidențială din centru se va citi Rezoluția Constituintei. “

Și cu ocazia publicării acestui program, în articolul ce îl însoțește, se face apel ca la Alba Iulia să participe cât mai mulți români. „Locul cel mai istoric al neamului vă așteaptă cu brațele deschise” , iar ziua de 1 decembrie 1918 este caracterizată astfel: „cea mai senină zi a neamului românesc”.

La Alba Iulia, în cadrul ședinței celor 1228 de delegați ai românilor s-a adoptat Rezoluția potrivit căreia „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România...”⁵³⁰. La această Rezoluție, citită de Vasile Goldiș, de episcopul Iuliu Hossu și alți oameni politici în fața mulțimii, a aderat cei aproximativ 100000 de români prezenți la Alba Iulia, primindu-o cu urale și strigăte de „Trăiască România Mare!”.

⁵²⁷ I. Scurtu, *op. cit.*, p. 132.

⁵²⁸ V. Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 273.

⁵²⁹ *Românul* (Arad) , anul VII, nr. 15, din 14/27 noiembrie 1918, p. 1.

⁵³⁰ *Biserica și Școala* (Arad) , anul XLII, nr. 47, din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, p. 1; *Românul* (Arad) , anul VII, nr. 20, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918, p. 1.

ovaționează satele venite să facă onorurile, șoselele de-a lungul trenului sunt traversate de parcurile vehiculelor lui Mackensen. Cu un cuvânt, mers triumfal la Alba Iulia”⁵²⁷.

Un martor al evenimentelor își amintea „Entuziasmul maselor era de nedescris. Coloanele de români, îmbrăcați în straiile de sărbătoare și unele cu muzici în frunte, dădeau un colorit inedit Bălgadului, care în decursul celor două mii de ani de existență, n-a primit o masă de oameni atât de mândră și de satisfăcută între zidurile sale”⁵²⁸.

Programul complet al desfășurării Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia îl găsim în ziarul „Românul”⁵²⁹:

„1. La orele 7 dimineața serviciul divin celebrat de arhieriei în bisericile protopopești.

2. La orele 10 dimineața, deschiderea adunării, în sala casinei militare din cetate.

3. Citirea rezoluției, votată și propusă prin conferința prealabilă a marelui sfat național.

Se va explica poporului de pe 4 tribune însemnătatea istorică a zilei, iar de pe tribuna prezidențială din centru se va citi Rezoluția Constituanței. “

Și cu ocazia publicării acestui program, în articolul ce îl însoțește, se face apel ca la Alba Iulia să participe cât mai mulți români. „Locul cel mai istoric al neamului vă așteaptă cu brațele deschise”, iar ziua de 1 decembrie 1918 este caracterizată astfel: „cea mai senină zi a neamului românesc”.

La Alba Iulia, în cadrul ședinței celor 1228 de delegați ai românilor s-a adoptat Rezoluția potrivit căreia „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România...”⁵³⁰. La această Rezoluție, citită de Vasile Goldiș, de episcopul Iuliu Hossu și alți oameni politici în fața mulțimii, a aderat cei aproximativ 100000 de români prezenți la Alba Iulia, primindu-o cu urale și strigăte de „Trăiască România Mare!”.

⁵²⁷ I. Scurtu, *op. cit.*, p. 132.

⁵²⁸ V. Popeangă, *Aradul, centru ...*, p. 273.

⁵²⁹ *Românul* (Arad), anul VII, nr. 15, din 14/27 noiembrie 1918, p. 1.

⁵³⁰ *Biserica și Școala* (Arad), anul XLII, nr. 47, din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, p. 1; *Românul* (Arad), anul VII, nr. 20, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918, p. 1.

9. „Am fost și eu la Alba Iulia...”
Delegați originari din Nădlac la Marea Adunare
Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918

*Nădlăcanul Uroș Păștean și camarazii săi de arme salutând
MAREA UNIRE de la ALBA IULIA, 1 DECEMBRIE 1918*

9. 1. Delegații cercului electoral Nădlac

Învățătorul George Petrovici.

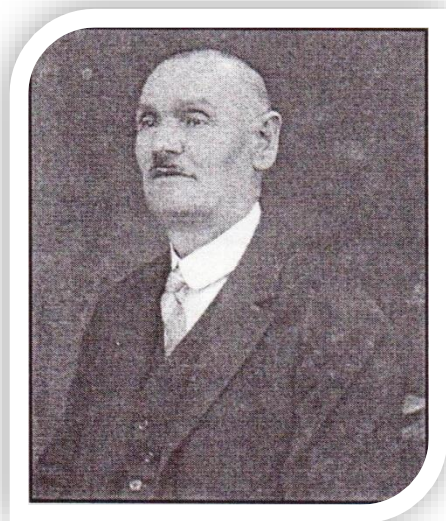
A ajuns dascăl la Nădlac, inițial ca suplinitor pe lângă bătrânul învățător Mihai Chicin, începând cu data de 1/13 septembrie 1896⁵³¹, suplinire acceptată și de episcopul Ioan Mețianu. Din decembrie 1898 este numit învățător și la școala de repetiție⁵³². În urma pensionării învățătorilor Mihai Chicin de la școala centrală superioară și decesul lui Ioan Caracioni de la școala din Bujac, s-au publicat concursuri pentru ocuparea celor două posturi vacante începând cu data de 1 septembrie 1901⁵³³. La aceste concursuri, desfășurate în data de 29 iulie/11 august 1901, s-au prezentat următorii candidați:

George Petrovici, Traian Faur, Traian Țabic, Ioan Sfăt, Nicolae Coste, Uroș Totorean, Moise Popa, Dimitrie Bugariu. Acesta din urmă nu este acceptat printre candidați deoarece și-a depus candidatura prea târziu. În urma voturilor exprimate de către membrii sinodului parohial electoral, George Petrovici a fost ales la școala superioară centrală și Uroș Totorean la școala inferioară din cartierul Bujac⁵³⁴.

George Petrovici s-a născut la data de 17 iunie 1871. După ce a terminat cursurile elementare și școala de repetițiune, s-a înscris la Preparandia din Arad pe care a absolvit-o în anul 1891/1892⁵³⁵. În anul școlar 1886/1887, pe când era preparand în anul I, a primit ajutor financiar din Fundațiunea „Dimitrie Cioroabă”⁵³⁶ din Nădlac.

A fost căsătorit cu Arsenia, născută Precupaș, din Nădlac⁵³⁷, având o fiică, Maria, care a îmbrățișat și ea cariera didactică.

În anul școlar 1892/1893, este consemnat ca învățător la Vecherd (Protopopiatul Oradea). În perioada 1892-1894, George Petrovici a fost

Învățătorul George Petrovici
(1871-1932)

⁵³¹ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 56/1894-1898, f. 117; dosarul nr. 22/1891-1900, f. 109, 111.

⁵³² *Ibidem*, dosarul nr. 22/1891-1900, f. 150.

⁵³³ *Ibidem*, registrul nr. 58/1899-1901, f. 49 și urm. ; dosarul nr. 27/1917-1919, f. 204, dosarul nr. 24/1907-1910, f. 20; dosarul nr. 23/1901-1906, f. 235; S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 224/1901, f. 77.

⁵³⁴ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 224/1901, f. 81.

⁵³⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 21/1874-1890, f. 114; Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 477.

⁵³⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 64.

⁵³⁷ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 347/1919, f. 70.

învățător suplinitor în Tornea (Turnu) ⁵³⁸, iar în anul școlar 1898/1899, a predat la Școala de meseriași (de repetițiune) de la Nădlac. O scurtă perioadă a funcționat ca „adjunct notarial” la Nădlac. În această perioadă, prin ordinul nr. 5952 al Consistoriului Diecezan Arad, este numit învățător pe postul vacant de la școala a III-a din Valcani, Protopopiatul Comloșul Bănățean⁵³⁹, însă refuză și se înscrie la concursul pentru postul vacant de la Nădlac.

În anul școlar 1899/1900, după schimbarea monedei statului, George Petrovici, ca învățător suplinitor, a primit un salariu total de 1680 coroane⁵⁴⁰.

Începând cu data de 28 noiembrie 1901 (stil nou), învățătorul George Petrovici este ales director școlar local⁵⁴¹. Astfel, s-a păstrat tradiția ca învățătorul care predă la școala superioară, respectiv la clasele IV-VI, să dețină și funcția de director școlar local.

În 24 iunie 1906, comitetul parohial primește plângeri de la părinții școlarilor împotriva învățătorului George Petrovici. Credincioșii prezintă comitetului parohial o listă cu 12 puncte de acuzare împotriva învățătorului, cerând „să fie tras în proces disciplinar și să ceară asta v. consistor grabnică cercetare în cauză” ⁵⁴². Acesta era acuzat că oprește școlarii să participe la corul bisericesc, că rostește cuvinte de ocară la adresa preotului Nicolae Chicin, că agită spiritele împotriva deschiderii școlii de fete (care era în discuție în acele vremuri în ședințele comitetului parohial) și multe altele. Comitetul parohial propune un proces disciplinar, iar pentru aceasta se adresează Consistoriului Diecezan de la Arad, senatului școlar pentru a i se retrage învățătorului nădlăcan calitatea de director local. Într-un final, conflictul s-a rezolvat cu o mustrare adresată învățătorului și cu suspendarea sa temporară din funcția de director școlar (1907-1909) ⁵⁴³.

Începând cu anul școlar 1909/1910⁵⁴⁴ George Petrovici a început să predea și la școala de repetițiune. Pentru această activitate primește în plus un stângen de lemne pentru încălzirea sălii de clasă. Tot de acum i se mărește „competența” de lemne de la 4 la 5 stângeni, prin urmare, învățătorul primea în total 6 stângeni de lemne pentru încălzirea școlii și a locuinței.

George Petrovici a fost o figură activă în cadrul mișcării unioniste desfășurate de nădlăcani. La data de 30 octombrie 1918, a „erupt revoluțiunea în comună” ⁵⁴⁵ și învățătorul a avut inițiativa înființării Gărzii Naționale Române din Nădlac, fiind ales în fruntea organizației. De asemenea, George Petrovici a fost și în fruntea Consiliului Național Român Comunal.

⁵³⁸*Ibidem*, fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 109/1882, f. 8, Idem, fond *Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 130/1892, f. 136.

⁵³⁹*Ibidem*, dosarul nr. 223/1901, f. 13, dosarul nr. 224/1901, f. 57.

⁵⁴⁰*Ibidem*, dosarul nr. 217/1900, f. 71.

⁵⁴¹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 23/1901-1906, f. 113; dosarul nr. 24/1907-1910, f. 3, S. J. A. N. Arad, fond *Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 235/1902, f. 84.

⁵⁴² A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 57/1903-1909, f. 138, 173 și urm.

⁵⁴³*Ibidem*, registrul nr. 59/1909-1914, f. 35.

⁵⁴⁴*Ibidem*, f. 50.

⁵⁴⁵*Ibidem*, dosarul nr. 18/1919, f. 180.

Învățătorul George Petrovici s-a numărat printre cei 6 delegați aleși să reprezinte cercul notarial Nădlac la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia⁵⁴⁶.

Fiind unul din liderii mișcării prounioniste de la Nădlac, George Petrovici a fost nevoit să se refugieze, de teama represaliilor. În data de 13/26 februarie 1919, Garda Națională din localitate a fost dezarmată, iar Consiliul Național a fost desființat sub presiune maghiară. Învățătorul George Petrovici, văzându-și „libertatea și viața în primejdie s-a văzut constrâns a se refugia natural fără a bate toba”⁵⁴⁷. După ce a ajuns în siguranță în localitatea Semlac (la aproximativ 20 km de Nădlac) George Petrovici a avizat „oficiul protopresbiterial” despre „refugiul său”, fără a oferi alte lămuriri. A stat ascuns în comuna Boldur, solicitând autorităților bisericești un concediu de 6 săptămâni, începând cu data de 16 februarie/1 martie 1919, care i se acordă. În timpul absenței învățătorului, a fost suplinit de preotul Nicolae Mărginean⁵⁴⁸. George Petrovici a revenit la Nădlac în vara anului 1919, după ce a trecut pericolul. O parte a „activității scripturistice” privind ședințele comitetului parohial și ale sinodului parohial a fost încetinită, deoarece George Petrovici, cel care redacta actele oficiului parohial era plecat din Nădlac, iar registrele cu procesele verbale erau la el acasă⁵⁴⁹. În cadrul ședinței comitetului parohial din data de 5 octombrie 1919, a fost analizată absența din localitate a învățătorului. În unanimitate s-a stabilit că George Petrovici a fost „constrâns să se refugieze” din Nădlac, lipsind astfel motivat de la îndatoririle școlare și scripturistice, fără nicio penalizare pentru absența sa îndelungată și neanunțată în prealabil.

După anul 1918 a continuat să fie învățător confesional până la 1 noiembrie 1921, când este numit învățător titular la școala de stat din Nădlac, „primind dela această dată din vistieria statului toate competențele legali”⁵⁵⁰.

A fost ales membru în adunarea eparhială în circumscripția Pecica. A exercitat și funcția de director al școlii primare de stat din Nădlac. Moare la data de 4 iulie 1932⁵⁵¹.

Preotul Romul Nestor din Cenadul Unguresc s-a născut în anul 1864 la Bata. A fost căsătorit și a avut trei fiice: Cornelia, Maria și Felicia⁵⁵². În anul 1918 a primit pentru fiecare „ajutor de scumpete”.

A urmat 8 clase gimnaziale cu „matura” [examen de bacalaureat – n. n.] la Gimnaziul Superior Regal din Arad și la Brașov, după care a studiat teologia la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad. Studiile doctorale le-a urmat la

⁵⁴⁶ Gabriela Adina Marco, *Pași spre Unire...*, Nădlac, edit. Ivan Krasko, 2006, p. 58; Mircea Vaida-Voevod, Gelu Neamțu, *1 Decembrie 1918. Mărturii ale participanților. Ioachim Crăciun: Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, vol. II, București, edit. Academiei Române, 2008, p. 214.

⁵⁴⁷ *Ibidem*.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, f. 52, 62.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, f. 47.

⁵⁵⁰ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 14/1920-1927, f. 201.

⁵⁵¹ *Ibidem*, dosarul nr. 4/1932-1934, f. 126.

⁵⁵² S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 342/1918, f. 72.

Universitatea din Cernăuți. În timpul studiilor doctorale la Universitatea din Cernăuți, la Facultatea de Teologie, a făcut parte din organizațiile culturale studentești⁵⁵³.

A fost hirotonit în anul 1897 de către episcopul Ioan Mețianu pentru parohia Cenadul Unguresc, unde a activat până în anul 1920. Singhelie a primit de la episcopul Ioan I. Papp⁵⁵⁴. După absolvire, a fost profesor suplinitor la Institutul Teologic arădean între anii 1892-1906, revenind ca titular după anul 1920, după trasarea granițelor dintre România și Ungaria⁵⁵⁵.

Preotul profesor Romul Nestor
(1864-1925)

Sursa: Cristinel Ioja, Marcel Tang, *Învățământul Teologic Ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, edit. Arhiepiscopiei Aradului, 2016, p. 101.

A făcut parte din *Reuniunea Învățătorilor*. La data de 3/16 mai 1908 are loc conferința reuniunii la școala confesională din Cenadul Unguresc, unde învățător era nădlăcanul Efrem Brindea. Adevărată sărbătoare națională, acea conferință a fost „onorată de o mare mulțime de popor”, iar președintele de ședință a felicitat participanții „pentru interesul manifestat față de mișcările culturale a reuniunii”. Preotul Romul Nestor a răspuns „scoțând în relief munca asiduă ce o dezvoltă poporul român întru păstrarea și susținerea instituțiilor moștenite de la strămoși”, care sunt „Biserica și Școala”. La finalul conferinței de la Cenadul Unguresc s-a stabilit ca următoarea ședință să aibă loc la școala din Arad-Șega, unde învățător era Ioan Vancu⁵⁵⁶.

Romul Nestor s-a remarcat la sfârșitul secolului al XIX-lea ca un important susținător al culturii naționale. A activat în diferite societăți culturale. Încă din perioada când a fost elev al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, a fost membru al *Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, participând la conferințele organizate în anul 1892.

Începând cu anul 1907, Romulus Nestor apare ca membru al redacției *Revistei Teologice* „organ pentru știință și viață bisericească apărut din 1907 la Sibiu”.

⁵⁵³ Coriolan Băran, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁵⁴ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 328/1916, f. 1.

⁵⁵⁵ Alexandru Roz, *Monografia Colegiului Național „Moise Nicoară” din Arad*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2007, p. 109.

⁵⁵⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 291/1908, f. 21.

După realizarea Unirii și trasarea graniței, preotul cenădan s-a refugiat în Arad, unde a revenit în funcția de profesor la Institutul Pedagogic-Teologic.

Învățătorul Uroș Totorean
(1874-1934)

Învățătorul Uroș Totorean s-a născut la 21 februarie 1874, fiul lui Petru Totorean și Persida Popian. A studiat la Preparandia din Arad între anii 1890/1891 – 1893/1894⁵⁵⁷. A fost căsătorit cu Veturia, născută Buda, împreună având trei copii: Ana (născută la data de 1 iulie 1904) , care a devenit învățătoare, Nicolae (născut la data de 11 iunie 1907) , Cornel (născut la data de 6 mai 1909)⁵⁵⁸.

A ajuns la Nădlac în urma unui concurs pentru ocuparea „stațiunii învățătoarești” vacante de la școala inferioară din Bujac (clasele I-III mixte) la data de 1 septembrie 1901⁵⁵⁹.

Învățătorul Uroș Totorean s-a remarcat permanent față de ceilalți dascăli din Nădlac prin rezultatele elevilor săi la examenele finale. Astfel, în 25 iunie 1905, inspectorul școlar scria în raportul său: „cu

esamenul D-lui învățător Romul Tăucean să dechiară mulțămît, cu esamenul D-lui Petrovici mai mulțămît și cu esamenul D-lui Totorean foarte mulțămît. ... Ca îmbolditori pentru D-ni învățători pentru viitor propune d-lui învățător Uroș Totorean pentru frumosul rezultat ce l-a prestat ca remunerațiune 100 cor. și domnilor învățători Romul Tăucean și George Petrovici mulțămîtă protocolară”⁵⁶⁰. În acel an, al patrulea învățător a fost suplinitorul Ioan Antal, care a avut un examen foarte slab. Se propune ca „odată pentru totdeauna în fie-care an” să se ofere din partea bisericii un premiu de 100 de coroane învățătorului care va presta „examen mai bun”.

În 2 iulie 1911, „în semn de recunoștință și ca stimulent pentru viitor votează acum d-lui învățător Uroș Totorean suma de 100 coroane dela biserică nu ca distingere față de colegii D-sale ci cu conziderare la starea D-sale materială”⁵⁶¹, dar și pentru faptul că și în anul școlar 1910/1911 a avut cele mai bune rezultate la examenele finale.

Învățătorul Uroș Totorean „spre fala noastră, așa grădinar isteț și practic este de servește totdeauna exemplul bun poporenilor prin aceea că d-sa era între

⁵⁵⁷ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 479.

⁵⁵⁸ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 347/1919, f. 70.

⁵⁵⁹ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 58/1899-1901, f. 49; dosarul nr. 27/1917-1919, f. 204; dosarul nr. 23/1901-1906, f. 235; dosarul nr. 24/1907-1910, f. 20.

⁵⁶⁰ *Ibidem*, registrul nr. 57/1903-1909, f. 90.

⁵⁶¹ *Ibidem*, registrul nr. 59/1909-1914, f. 115.

primii din comună carele ducea primele zarzavaturi la piață spre vânzare din ce își făcea bani frumoși”. În anul 1912, având în vedere că s-a dorit renovarea școlii din Bujac, Uroș Totorean nu a semănat nimic în grădina de legume. Deoarece renovarea s-a amânat pe anii viitori, învățătorul a rămas în pagubă. În ședința din 17/30 iunie 1912, se aprobă lui Uroș Totorean suma de 200 coroane, având în vedere „scumpătatea cea mare a tuturor trebuințelor casnice” și faptul că, deși s-a spus că se va rezidi școala din Bujac, aceasta nu s-a realizat, iar învățătorul nu și-a semănat grădina la timp”⁵⁶².

În timpul primului război mondial, Uroș Totorean este concentrat activ în armata Austro-Ungariei⁵⁶³. În Nădlac, activau o învățătoare, Sidonia Tăucean, și încă doi învățători, George Petrovici și Romul Tăucean, toți scutiți de serviciul militar activ. Pentru suplinirea lui Uroș Totorean s-a făcut o nouă împărțire a elevilor de la clasele inferioare, nefiind nevoie ca la Nădlac să vină un învățător suplinitor nici pentru anul școlar 1916/1917 și nici pentru anul școlar 1917/1918⁵⁶⁴: toți elevii claselor III-VI trec la învățătorul George Petrovici; școlarii de clasele I-II din Bujac trec la învățătorul Romul Tăucean; elevii din clasele I-II de la școala „De Din Sus” sunt transferați la învățătoarea Sidonia Tăucean. În această perioadă a fost suspendată școala de fete.

La data de 1 decembrie 1918, Uroș Totorean participă la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, în calitate de delegat al cercului administrativ Nădlac, alături de Uroș Pătean și învățătorul George Petrovici din Nădlac, Romul Nestor din Cenadul Unguresc, Nicolae Manta și Rusand Gheran din Șeitin.

După anul 1918 a continuat să fie învățător confesional până la 1 noiembrie 1921, când este numit învățător titular la școala de stat din Nădlac, „primind dela această dată din vistieria statului toate competențele legali”⁵⁶⁵. La școala de stat predă până în anul școlar 1933/1934. Trece la cele veșnice la data de 15 iulie 1934⁵⁶⁶.

Uroș Pătean s-a născut la Nădlac în anul 1875. Întreaga sa activitate a închinat-o idealului secular al românilor transilvăneni – Unirea cu România. A fost un element activ în cadrul mișcării naționale din Transilvania și Banat mai ales în al doilea deceniu al secolului trecut.

Odată cu alegerile din 1904, Uroș Pătean și-a început activitatea politică. Alături de alți țărani implicați în politică, acesta a participat la campania electorală, mergând prin satele învecinate Nădlacului pentru a îndemna populația de naționalitate română să voteze și să se implice mai viguros în activitatea politică din zonă.

⁵⁶²*Ibidem*, f. 136; S. J. A. N. Arad, *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, grupa IV, Acte școlare*, dosarul nr. 112/1912, f. 1

⁵⁶³ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 44, dosarul nr. 27/1917-1919, ff. 27, 80, 118, 120, 174.

⁵⁶⁴*Ibidem*, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 181.

⁵⁶⁵*Ibidem*, dosarul nr. 14/1920-1927, f. 201.

⁵⁶⁶*Ibidem*, registrul nr. 60/1915-1943, f. 101; dosarul nr. 4/1932-1934, f. 549.

În anul 1910 apare pe lista membrilor originari din Nădlac ai Asociației Naționale Arădene pentru Cultura și Conservarea Poporului Român⁵⁶⁷.

Începând cu vara anului 1916, după intrarea României în război, situația românilor s-a înrăutățit, mai ales pentru cei care locuiau în zonele de graniță cu România. În declarația de război prezentată la Viena în 14/27 august 1916, era scris: „România departe de a uita legăturile de sânge cu românii supuși monarhiei austro-ungare, a putut constata că speranța ce ne puserăm pe adeziunea noastră la Tripla Alianță a fost înșelată. În cursul unei perioade de mai bine de 30 de ani, românii din monarhie nu numai că n-au văzut niciodată introducându-se vreo reformă de natură a le da cel puțin o speranță de satisfacție, dar, din contră, au fost tratați ca o rasă inferioară și condamnați să sufere apăsarea unui element străin...”⁵⁶⁸. După acest important reper istoric, numeroși români au fost „internați” sau li s-a stabilit domiciliul forțat departe de locurile natale. Uroș Pătean, însoțit de alți români din Nădlac sau din localitățile învecinate, făcea dese călătorii la Seghedin, cu haine, mâncare sau cărți pentru românii aflați în închisoarea de aici⁵⁶⁹.

Intensitatea maximă a activității lui Uroș Pătean a fost atinsă în anul 1918, odată cu evenimentele care au format apogeul istoriei noastre naționale.

„În fiecare oraș s-a alcătuit un Consiliu Național, compus din tot ce românii aveau mai ales.”⁵⁷⁰

În localitățile în care a participat la constituirea CNR locale, gospodarul nădlăcan „ține o vorbire foarte însuflețitoare” pentru a-i îmbărbăta pe români. În toamna anului 1918, a participat la adunarea „populară” de la Șeitin din data de 11 noiembrie. Această adunare a fost deschisă de cuvântarea „marelui român” Uroș Pătean, în calitate de președinte al Consiliului Național Român al Cercului Nădlac⁵⁷¹, dar și de sublocotenent în Garda Națională Cercuală Nădlac. La data de 18 noiembrie 1918, se întrunește CNR Șeitin, sub președinția lui Uroș Pătean. Prin cuvântarea ținută cu acest prilej, nădlăcanul reușește din nou să însuflețească spiritele. Uroș Pătean „ține o vorbire foarte însuflețitoare în care spune poporului să nu se mai lase condus de oamenii lui Tisza și, mai ales de acei care au comis crima trădării în contra neamului lor; ci să se conducă el pe sine însuși”.

Conform punctului IX al Rezoluției Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia se institua ca organism de conducere al Transilvaniei pe perioada de tranziție spre integrarea politică totală în România, Marele Sfat Național, „care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricând și pretutindeni,

⁵⁶⁷ S. J. A. N. Arad, *fond ASTRA, despărțământul Arad*, dosarul nr. 211/1910, f. 1, 2.

⁵⁶⁸ Șerban Constantinescu, *România în războiul pentru întregirea neamului (1916-1918) Marea Unire. Reper cronologice și comentarii*, București, 1998, p. 14.

⁵⁶⁹ *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, coord. Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, București, edit. Academiei R. S. R., 1968, p. 267.

⁵⁷⁰ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 113.

⁵⁷¹ Dumitru Dan Costea, „Documente privind activitatea românilor din Comuna Șeitin în preajma Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918”, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad* (Arad), nr. 3, „Vasile Goldiș” University Press, 1993, p. 21.

față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile pe care le va afla necesare în interesul națiunii”⁵⁷². Alexandru Vaida Voievod propunea ca Marele Sfat Național să fie alcătuit din 250 membri, dintre care 200 să fie aleși ad-hoc, iar restul pe parcurs. Din Marele Sfat Național au făcut parte 23 de reprezentanți ai județului Arad: Ioan I. Papp, episcopul Aradului, Vasile Goldiș, secretar consistorial Arad, dr. Ștefan Cicio-Pop, avocat Arad, dr. Ioan Suciuc, avocat Ineu, dr. Cornel Iancu, avocat Arad, dr. Iustin Marșieu, avocat Arad, dr. Gheorghe Popovici, avocat Arad, Sava Raicu, directorul Băncii „Victoria” Arad, Iuliu Groșoreanu, învățător Galșa, dr. Vasile Avramescu, avocat Galșa, dr. Romul Veliciu, avocat Arad, dr. Emil Monția, avocat Șiria, dr. Sever Miclea, avocat Arad, dr. Aurel Grozda, avocat Buteni, dr. Gheorghe Crișan, avocat Arad, Mihaiu Mărcuș, avocat Gyula, Antoniu Mocioni, proprietar Bulci, Ionel Mocioni, proprietar Căpâlnaș, Uroș Pătean, econom Nădlac, dr. Aurel Crișan, avocat Aradul-Nou, dr. Constantin Missici, avocat Lipova, Victor Stanciu, profesor Arad, Avram Borcuța, econom Șicula⁵⁷³.

În ziua de marți, 29 iulie 1919, ora 10, 30, la Sibiu, în sala de ședințe de la Prefectură, și-a deschis lucrările ședința Marelui Sfat Național care avea pe ordinea de zi dezbateri asupra legilor agrară și electorală. Între 29 iulie și 11 august 1919, s-au desfășurat 21 de ședințe. În prima ședință, Marele Sfat Național s-a întregit cu 11 țărani, 13 învățători, 3 ingineri, 3 publiciști, 4 muncitori și 10 persoane de diverse meserii. Proiectul de reformă agrară a fost votat la 11 august 1919. „În numele țăranilor, Uroș Pătean din Nădlac și-a manifestat mulțumirea pentru proiectul adoptat”⁵⁷⁴.

În anul 1924, când biserica era preocupată cu procurarea clopotelor care să le înlocuiască pe cele rechiziționate de armata austro-ungară în timpul primului război mondial, Uroș Pătean a donat bisericii 1000 lei – „a contribuit cu o sumă însemnată”⁵⁷⁵. Se căiește că a trecut la greco-catolici „din motive reprobate ulterior de el”. „Pentru reușita cât mai mare a fastului sfințirii acestor clopote a inițiat o propagandă în continuarea căreia moartea-i subită l-a împiedicat”. Deși nu a revenit legal înapoi la ortodoxie, „inima lui înclină vădit spre ortodoxie”.

În plan religios, viața sa a fost plină de fluctuații. S-a botezat ca ortodox, însă a trecut la cultul greco-catolic, apoi, spre sfârșitul vieții, a revenit la ortodoxie, deși nu în mod oficial. Trecerea la cultul greco-catolic a lui Uroș Pătean a fost determinată de alegerea lui Nicolae Mărginean ca preot la Nădlac, alegere care nu a fost pe placul câtorva gospodari. Aceștia au conceput unele proteste care au ajuns pe masa episcopului, iar în final, au trecut la cultul greco-catolic.

⁵⁷² Gheorghe Iancu, „Marele Sfat Național al Transilvaniei (1918-1919)”, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca* (Cluj-Napoca), anul XVI, 1973, pp. 259-278.

⁵⁷³ *Aradul, permanență ...*, p. 421.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, p. 276.

⁵⁷⁵ A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 226-III-1924, f. 1.

Mormântul lui Uroș Pătean din cimitirul „De Din Sus” din Nădlac

Uroș Pătean a decedat la 8 mai 1924, la vârsta de 49 de ani. Arcadie Crâsnic, preotul parohiei greco-catolice din Nădlac a făcut „acuză”⁵⁷⁶ la minister nefiind de acord ca un parohian de-al său să fie înmormântat de către preoții ortodocși, care „și-au depășit cercul de competență” prin înmormântarea lui Uroș Pătean, considera acesta.

Uroș Pătean s-a căsătorit cu Emilia Roșuț (1879-1962) – reprezentantă a unei familii de vază din Nădlac. Ea s-a îngrijit ca amintirea soțului său să rămână veșnic întipărită în memoria nădlăcanilor prin textul inscripției de pe crucea mormântului. De pe inscripția crucii mormântului său, care se găsește în cimitirul „De Din Sus” din Nădlac, se poate reconstitui viața acestui mare nădlăcan. Astfel aflăm că a făcut parte din conducerea Partidului Național Român din Transilvania – filiala Nădlac. A participat la Alba Iulia la Marea

Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 în calitate de delegat al Cercului Nădlac. Datorită meritelor sale în plan politic a fost ales deputat în primul Parlament al României întregite (în 1919).

Traian Borneas (1 ianuarie 1884, Nădlac – 8 octombrie 1937, Chișineu-Criș). În anul școlar 1895/1896⁵⁷⁷, câțiva elevi nădlăcani studiază la „școli superioare”, primind stipendii din Fundația Gozsdu. Printre „gimnaziștii din Seghedin” îi întâlnim pe Terentie Crișan, Traian Borneas și Romul Solga. În anii 1900, 1903, 1906-1909, pe când era student la Politehnica din Budapesta, Traian Borneas a primit stipendii din Fundația Gozsdu⁵⁷⁸. A devenit inginer feroviar.

La izbucnirea primului război mondial, Traian Borneas a fost înrolat în armata austro-ungară, luptând pe frontul din Regatul sârbilor, croaților și slovenilor. După 1918 a fost inspector general în cadrul Regionalei Căilor Ferate Române Cluj, iar ulterior a lucrat în serviciul tehnic al municipiului Arad⁵⁷⁹.

Din partea comunei Șeitin au fost aleși Nicolae Manta și Rusand Gheran.

⁵⁷⁶ *Ibidem*, f. 7.

⁵⁷⁷ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 4/1894-1896, f. 145; A. N. S. J. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 168/1895, f. 80.

⁵⁷⁸ Stelean Ioan Boia, *op. cit.*, p. 64.

⁵⁷⁹ Ioan I. Șerban (coord.), *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii, 2003, p. 162.

Nicolae (Niculiță) Manta⁵⁸⁰ s-a născut în anul 1876 la Sighișoara. A terminat Facultatea de Farmacie, după care a profesat în Șeitin. După anul 1918 a devenit inspector sanitar. A trecut la cele veșnice în anul 1932 la Cluj.

Rusand Gheran (19 august 1879 – 1 octombrie 1953)⁵⁸¹.

A absolvit 6 clase primare la școala din Șeitin. La venirea de pe front s-a înrolat în Gărzile Naționale Române, devenind comandantul garnizoanei din Șeitin. În 1918 era funcționar la Primăria comunei Șeitin. A participat la Alba Iulia ca delegat al Cercului electoral Nădlac, dar, în același timp, ca reprezentant al GNR Șeitin.

9. 2. Titus Potoran

Una din multele amintiri istorisite de participanții la evenimentele anului 1918 este cea relatată de meseriașul Titus Potoran, venit din zona Beiușului și stabilit la Nădlac. El își amintește: *„Primul război mondial se apropia de sfârșit. Conștiința națională a românilor din Nădlac era tot mai trează. Cei care veneau în concedii de pe front, aduceau vestea că se va face România Mare Meseriașii români erau grupați în jurul „Reuniunii de cetire și cântări a meseriașilor din Nădlac”. Aceasta număra peste 300 de membri, avea bibliotecă și abonamente la ziarele „Tribuna” și „Românul”. Diferitele distracții aveau loc mai mult duminica la casina reuniunii. Pe lângă secretarul Potoran, membri mai activi ai societății erau Ștefan Faur, Arcadie Olaru, Petru Anoca și Petru Pătroi.*

În preajma unirii a venit între nădlăcani părintele Vasile Lucaciu, candidat de deputat. Acesta era marele vestitor al unirii. Într-o bună zi a venit și vestea plecării la Alba Iulia. Peste tot a avut loc revoluția din noiembrie 1918, când s-a destrămat Imperiul Austro-Ungar și românii din Ardeal se pregăteau să-și croiască o soartă nouă, visată de multă vreme.

Preoții Nicolae Chicin și Nicolae Mărginean au convocat adunarea satului în vederea alegerii delegaților pentru Alba Iulia. Cu această ocazie au fost aleși: Gheorghe Petrovici, învățător, Uroș Pătean, Gligor Vidican, Nicolae Onea, țărani și din partea meseriașilor Titus Potoran.

Apropiindu-se ziua de 1 decembrie 1918, toți delegații au plecat la Arad, unde s-au întâlnit cu ceilalți delegați din județ. Plecarea la Alba Iulia a fost emoționantă, delegații ajungând acolo unde s-a adunat tot Ardealul sâmbătă noaptea.

În gară era lume multă ca frunza și iarba. Zeci de mii de ardeleni cu steaguri tricolore cântau de tremura pământul „Deșteaptă-te române” și „Tricolorul”. Deși ninge ca în povești, noaptea s-a plecat spre oraș cu marșuri și fanfare. Toți simțeau că a doua zi se va petrece o faptă mare...

⁵⁸⁰*Ibidem.*

⁵⁸¹*Ibidem*, p. 164.

Ajunși în cetatea lui Mihai, delegații au stat pe la școli, clădiri publice și case particulare până la ora 5 dimineața, dar aproape nimeni n-a dormit. Fiecare își povestea impresii de pe drum, care nu a fost tocmai ușor, în multe locuri producându-se incidente din cauza autorităților maghiare, care nu puteau vedea cu ochi buni acțiunea românilor.

E destul să amintim de țăranul împușcat de un jandarm, care l-a văzut călătorind pe treptele vagonului cu un drapel românesc. El a fost înmormântat cu alai în aceeași zi a lui decembrie 1918 în care s-a votat unirea.

În dimineața aceea de duminică, orașul vuia de oaspeți. Sosiseră toți fruntașii și delegații. Primii intrați în oraș au fost moșii dintr-un batalion cu mitraliere, comandat de ofițeri români. A sosit și al doilea detașament cu arme.

Toți au fost așezați în cordoane din centru până la cetate și biserică. În geamuri erau așezate mitraliere, de pază cu câte un moș. La ora 8 au sosit fruntașii Partidului Național în frunte cu Gh, Pop de Băsești, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Teodor Mihali și alții, primiți cu mare însuflețire de zecile de mii de glasuri. Punându-se înaintea grupurilor de populație, au așteptat sosirea delegaților din județe. Aceștia soseau conduși de învățătorii și preoții sătești, mulți în costume naționale. Odată sosiți, toți delegații urcau pe drumul spre cetatea din deal, cetatea lui Mihai.

Marea Adunare s-a ținut în sala teatrului, în care au putut intra foarte puțini, ceilalți rămânând pe dinafară. În sală au vorbit fruntașii luptei pentru unire, afară preoții și alți vorbitori explicau scopul adunării.

În același timp pe cer au apărut trei avioane românești, care au trecut Carpații, spre a aduce un salut fraților de peste munți. Mulțimea adunată pe câmpul liber izbucni în urale asurzitoare. Cu aceleași tunete de aplauze au fost primiți toți cuvântătorii. Toate hotărârile și moțiunile au fost aprobate în unanimitate, printre lacrimi de bucurie.

După votarea unirii, s-a trimis o telegramă regelui Ferdinand I, aducându-i-se la cunoștință marea veste de la Alba Iulia.

Toate steagurile s-au plecat salutând această solie binecuvântată. Delegații plecați la vetrele lor, au răspândit vestea în toată țara. “⁵⁸²

⁵⁸² Ján Kukučka, „Nădlacul și Marea Unire”, în *Oglinzi paralele / Rovnobežné zrkadlá* (Nădlac), 1997, anul II, nr. 1, pp. 14-16.

9. 3. Protopopul Șiriei, Mihai Lucuția

Mihai Lucuția s-a născut în 19 august 1873, la Nădlac, fiul lui Ioan Lucuția și Elena Șerban⁵⁸³. Fiica preotului George Șerban din Nădlac, Lenca (Elena), s-a căsătorit la vârsta de 22 de ani cu Ioan Lucuția de 25 de ani, absolvent de teologie, originar din Sibiu. Căsătoria a avut loc în anul 1872.

A urmat școala (6 clase) la Beiuș și Szarvas, apoi în Arad și H. M. Vasarhely. După 8 clase gimnaziale, a absolvit Institutul Teologic din Arad în anul școlar 1892/1893⁵⁸⁴, cu calificativul „*bun*”. Mihai Lucuția cunoștea limbile română, maghiară și germană.

Imediat după absolvire, este numit învățător în localitatea Petroman din Eparhia Caransebeșului, unde funcționează în perioada 2 octombrie 1894 – 1 septembrie 1895⁵⁸⁵, după care a fost numit cancelist la Consistoriul Eparhial Arad.

În aprilie 1895, de Sfintele Paști, Mihai Lucuția a fost hirotonit diacon pentru catedrala din Arad, iar la data de 6/18 august 1895, este hirotonit într-un preot pentru parohia Arad-Gai de către episcopul Ioan Mețianu. La această parohie a funcționat până în 22 iulie 1902. În noiembrie 1902, documentele îl atestă ca preot în Senteș (astăzi în Ungaria)⁵⁸⁶. În 12/25 martie 1905, ajunge protopop de Șiria, numit de către episcopul Ioan I. Papp și instalat de trimisul eparhial, Roman Ciorogariu, pe atunci director al Institutului Teologic din Arad. Această funcție o deține până în momentul pensionării, eveniment ce are loc la data de 1 octombrie 1931.

Protopopul de Șiria
Mihai Lucuția (1873-1942)
, membru al Sinodului
Eparhial Arad (1908)

Sursa: Cristinel Ioja, Marcel Tang, *Învățământul Teologic Ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, edit. Arhiepiscopiei Aradului, 2016, p. 179.

⁵⁸³ Pentru detalii despre familia Șerban, vezi Gabriela Adina Marco, „Familia Șerban – generații peste timp”, în *Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2012, pp. 110-122.

⁵⁸⁴ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 228/1902, f. 27; Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 714.

⁵⁸⁵ Cornel Clepea, „Participarea protopopilor ortodocși români din județul Arad la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia”, în *Marea Unire din 1918 ideal al tuturor românilor 1918-2003*, coord. Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004, p. 110-111; Pavel Vesa, *Spiritualitate ortodoxă arădeană. Istoricul Parohiei Ortodoxe Române Arad-Centru*, Arad, edit. Arhiepiscopiei Aradului, 2015, p. 163.

⁵⁸⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*, dosarul nr. 232/1902, f. 59.

La data de 18/30 noiembrie 1895, este numit catihet pentru școala de meseriași din Arad și la școlile confesionale din cartierul Arad-Șega, însă respinge oferta, motivând „agendele încărcate” ale parohiei sale și distanța mare de la locuința sa până la cele două școli. Acceptă să catehizeze doar pe elevii care frecventează școala din Arad-Gai.

Cărți din biblioteca parohială de la Nădlac, în special cărți de cult care nu se mai foloseau, au fost donate diverselor parohii mai mici și mai sărace și care nu dispuneau de fondurile necesare pentru achiziția de cărți noi. Astfel, în februarie-martie 1896, cărțile „de prisos” din biblioteca parohială de la Nădlac se donează către parohia din Arad-Gai, unde preot era Mihai Lucuția, fiu al Nădlacului⁵⁸⁷.

În anul 1916, a reprezentat Eparhia Aradului, alături de protosinCELul Roman Ciorogariu, asesorul consistorial Gheorghe Popoviciu, protopopul Procopiu Givulescu, diaconii dr. Lazar Iacob și Ioan Cioara și mirenii Emanuil Ungurean, Petru Truția, Sava Raicu și Vasilie Goldiș, la înmormântarea mitropolitului Ioan Mețianu, fost episcop de Arad⁵⁸⁸.

Mihai Lucuția a trecut la cele veșnice la data de 9 decembrie 1942 la Arad. Iată ce se scrie în anunțul inserat în săptămânalul „Biserica și Școala”⁵⁸⁹: „† **Prot. Mihai Lucuța**, după lungi suferințe a decedat Miercuri în 9 Dec. 1942. S-a născut la 1873 în Nădlac. A luat examenul de bacalaureat la Hodmezovasarhely (Ungaria). Teologia a studiat-o la Arad, unde și-a dat examenul de cvalificație preotească în 1901. Din 2 Oct. 1893 până în 1 Sept. 1894 a fost învățător confesional în Petroman (eparhia Caransebeșului), apoi a ocupat funcția de cancelist la Consistar. Dela Pastile anului 1895, până la 5 Aug, acelaș an a fost diacon ceremonial la Catedrală. Mai departe a servit ca preot în Arad Gai până la 22 Iulie 1902, preot în Senteș, până în 2 Mai 1905 și de atunci până la 1 Oct. 1931, când s-a pensionat, protopop în Siria. În vremea lui a fost un mare cântăreț, bun vorbitor și administrator priceput. Dumnezeu să-l ierte. “

După mamă, Mihai Lucuția a făcut parte dintr-o veche familie românească, cu rădăcinile în Cernești, din Țara Chioarului, a cărei nobilitate a fost recunoscută în 5 mai 1609, de principele Gabriel Bathory (1608-1613)⁵⁹⁰. Piatra funerară de pe mormântul preotului, ridicată de fiul său Mihai, are desenat un blazon nobiliar reprezentând un scut pe care sunt inserate trei piscuri și o căprioară. Deasupra scutului este o diademă, iar deasupra se află un braț înarmat cu o sabie. Blazonul amintește de vitejia strămoșilor familiei în luptele cu turcii.

În ultimele două secole, mulți membri ai familiei din partea mamei s-au remarcat în viața culturală și politică a Transilvaniei și României, începând cu Moise Nicoară, continuând cu Teodor Șerban, Mihai Șerban, Emil Căpitan,

⁵⁸⁷ A. P. O. R. Nădlac, registrul nr. 56/1894-1898, f. 94.

⁵⁸⁸ *Biserica și Școala* (Arad), anul XL, nr. 4, 24 ianuarie (6 februarie) 1916, p. 1.

⁵⁸⁹ *Ibidem*, anul LXVI, nr. 50, 13 decembrie 1942, p. 412.

⁵⁹⁰ Ioan cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobiliare române*, ed. IV, Cluj-Napoca, edit. Societății culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2006, pp. 65, 349.

Mihai Adrian Șerban și până la celebrul regizor de teatru și operă, Andrei Șerban.

De asemenea, a făcut parte dintr-o adevărată „dinastie” de slujitori ai Sfântului Altar. Tatăl său, Ioan Lucuția, a fost preot, iar alți membri ai familiei, precum străbunicul Teodor Șerban, bunicul George Șerban, unchiul Ioan Căpitan, verișorul Emil Căpitan⁵⁹¹, care s-a remarcat ca un adevărat preot-cărturar, au îmbrățișat aceeași meserie, pe parcursul a peste două veacuri.

Destinul personal devine uneori destin colectiv, individul aducându-și aportul la dezvoltarea societății din care face parte. În mare măsură, în lumea satului, în trecut, dar și în zilele noastre, se pune mare accent pe „numele bun”, titulatura cu care un om putea să „iasă” în lume. Mihai Lucuția, prin viața sa și prin activitatea desfășurată, a contribuit la viața culturală și politică a Aradului, fiind contemporan cu evenimentele considerate de specialiști, „apogeul istoriei noastre”.

9. 4. Trifon Lugojan – Pedagog, muzicolog, luptător pentru Unire

Scurte date biografice. Trifon Lugojan⁵⁹² s-a născut în localitatea Nădlac, la data de 27 mai 1874, din părinți învățători.

A fost fiul învățătorului nădlăcan Samson Lugojan, care i-a insuflat tânărului Trifon dragostea pentru cântarea bisericească. Pe lângă faptul că era învățător, acesta era și cântăreț în strană, cum era obiceiul vremii. Samson Lugojan era originar din Furdea, jud. Caraș-Severin⁵⁹³. După absolvirea claselor primare, Samson Lugojan a urmat timp de 4 ani școala de grăniceri, apoi s-a înscris la cursurile preparandiale. A absolvit Institutul Pedagogic din Arad în anul 1865/1866. Imediat după absolvire, după ce a depus examenul de calificare învățătorescă, a fost „instalat” ca învățător la Nădlac, unde a funcționat neîntrerupt până în anul 1901, când s-a pensionat.

Trifon Lugojan
(1874-1948)

Trifon Lugojan a avut trei frați⁵⁹⁴: Ioan, Alexandru și Virgil – toți cu preocupări intelectuale. Ioan Lugojan a fost învățător și director la școala elementară de stat din Nădlac, după ce o perioadă a fost suplinitorul tatălui său

⁵⁹¹ Pavel Vesa, *Clerici cărturari ...*, pp. 393-395.

⁵⁹² T. Botiș, *op. cit.*, p. 397; V. Cosma, *Muzicieni români, Lexicon*, București, 1970, p. 281.

⁵⁹³ *Ibidem*, p. 460.

⁵⁹⁴ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 22/1891-1900, f. 101.

la școala confesională ortodoxă română de aici. Alexandru și Virgil au îmbrățișat și ei cariera didactică.

Studiile și le-a făcut la școli de prestigiu. Cursurile școlii primare le urmează în localitatea natală, apoi studiază la școli „superioare” din Brașov, Caransebeș, Seghedin. La Brașov l-a avut ca profesor de muzică pe celebrul muzicolog român Gheorghe Dima. Între 1894 și 1897 urmează cursurile Institutului Teologic din Arad, unde a fost coleg de generație cu viitorul protopop al Radnei Procopie Givulescu și cu cel care va fi profesor Teodor Botiș, care a urmat cursurile ca particular⁵⁹⁵. Acesta din urmă a ajuns directorul Institutului Pedagogic, iar în anul 1922, a publicat monografia Institutului Pedagogic și a Institutului Teologic din Arad.

Conducerea Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului dorea ca la Institutul Teologic să fie angajat un profesor cu o pregătire temeinică în domeniul muzicii. Lui Trifon Lugojan i se acordă în anul 1900, o bursă de 1200 coroane timp de doi ani pentru a studia muzica la Leipziger Komservatorium, cu condiția ca după încheierea studiilor, să revină ca profesor la Arad. Aici i-a avut ca profesori pe Emil Paul la teorie-solfegii, armonie și compoziție; pe Heinrich Klesse la canto și pian și pe Robert Rolland la vioară⁵⁹⁶.

Trifon Lugojan a trecut la cele veșnice la data de 11 ianuarie 1948, la Arad. În suplimentul revistei „Biserica și Școala” intitulat „Calea Mântuirii”⁵⁹⁷, se scrie că duminică, 11 ianuarie, „a decedat prof. Trifon Lugojan maestru cântărilor bisericești din episcopia Aradului”, la vârsta de 74 de ani. A fost înmormântat la cimitirul Pomenirea din Arad, marți, la data de 13 ianuarie. La slujba de înhumare au fost prezenți, pe lângă familia îndoliată, episcopul Aradului Andrei Magieru, profesori de la Academia de Teologie, Școala de cântăreți și numeroși prieteni îndurerăți. Răspunsurile liturgice au fost date de corul *Armonia* al catedralei arădene condus de profesorul I. Lipovan și corul teologilor condus de profesorul P. Bancea. Printre cei care au rostit câteva cuvinte de rămas bun s-au numărat preotul consilier Caius Turicu, dr. Petru Deheleanu și dr. Alexandru Stoinescu. În articolul dedicat de revista „Biserica și Școala” se spune despre Trifon Lugojan că „a fost un muncitor neobosit, un mare iubitor de cântare sfântă, un suflet ales”⁵⁹⁸.

Cariera didactică. După terminarea studiilor preparandiale, Trifon Lugojan ajunge învățător în localitățile Dumbrava și Târgoviște jud. Caraș Severin.

Din anul școlar 1896/1897 până în 1900, Trifon Lugojan a fost suplinitor la catedra de muzică la Institutul Teologic din Arad. Între 1902 și 1934, a fost titular la catedra de muzică instrumentală, pedagogie, cântare bisericească și tipic la Seminarul teologic și la Institutul Pedagogic din Arad.

⁵⁹⁵ T. Botiș, *op. cit.*, p. 716.

⁵⁹⁶ Vasile Stanciu, „Compozitorul Trifon Lugojan”, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), anul XXXVIII, nr. 5/1988, p. 83.

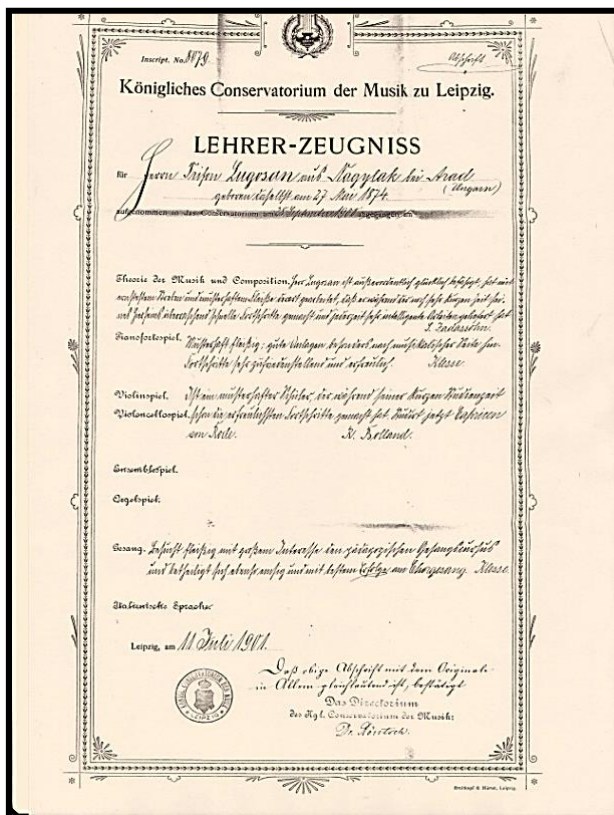
⁵⁹⁷ *Calea Mântuirii* (Arad), anul VIII, nr. 3, 18 ianuarie 1948, p. 16.

⁵⁹⁸ *Biserica și Școala* (Arad), anul VIII, nr. 3, 18 ianuarie 1948, p. 16.

Cu prilejul aniversării a 100 de ani de existență a Institutului Pedagogic Ortodox Român din Arad, Trifon Lugojan a organizat un concert artistic care a fost susținut „în fața unei săli arhipline”⁵⁹⁹. Printre cei prezenți se numără episcopul Aradului Ioan (Ignatie) Papp, vicarul episcopesc al Oradei, Vasile Mangra, viitorul mitropolit al Ardealului, protosincelul și viitorul episcop de Oradea Roman R. Ciorogariu, Vasile Goldiș și numeros public.

În 1917, Trifon Lugojan a fost nevoit să părăsească temporar catedra deoarece a fost concentrat în armata Austro-Ungară. În absența sa, muzica a fost predată de către profesorul Aurel Cosma. În decembrie 1918 a fost eliberat din serviciul militar, dar se îmbolnăvește și nu poate să își reia activitatea didactică. Este suplinat de profesorul Iacob Lazăr (semestrul I) și de elevul Pavel Anuichi (semestrul II) la studiul cântării și al tipicului bisericesc și de Aurel Cosma (semestrul I) și Ștefan Miu (semestrul II) la catedra de muzică.

Un alt merit al lui Trifon Lugojan a fost întemeierea corului teologilor de la Institutul arădean. A fost dirijor al *Reuniunii române de muzică și cântări din Arad* între 1903-1940, iar între 1934-1946, director al Școlii de cântăreți bisericești din Arad. A dirijat și corul învățătorilor din Săceni, pe perioada cât a activat în această localitate.

Diploma obținută de Trifon Lugojan la Conservatorul din Leipzig (1901)

⁵⁹⁹ Vasile Stanciu, *op. cit.*, p. 84.

Cariera muzicală. După perfecționarea „în arta muzicală” de la Conservatorul din Leipzig⁶⁰⁰, Trifon Lugojan și-a dedicat activitatea compunerii de muzică religioasă și aranjarea pe note a cântecelor păstrate din străbuni. A tipărit pe note toate cântecele bisericești (8 glasuri) , precum și numeroase priclesne, acatiste, Paraclisul Maicii Domnului, plus alte 70 de cântece religioase ce se cântau la Școala de duminică. A aranjat pe note tot ceea ce era necesar stranei, a compus, a prelucrat, a armonizat, a cules colinde și alte melodii bisericești. Aproape întreaga sa muncă de compozitor și „aranjor de muzică” religioasă a văzut lumina tiparului, majoritatea fiind tipărite prin Tipografia Diecezană din Arad.

În muzica corală se remarcă: *Liturghia pentru cor mixt, în sol major* (1901) , *Calea mândrei* (1904) , cor bărbătesc pe motive populare, versuri de M. Eminescu, Arad, editura P. Smintion, (1904) , *Învierea* (1904) , cor bărbătesc pe versuri de M. Eminescu, Arad, editura P. Smintion, (1904).

Printre cântările celor opt glasuri liturgice se numără: *Strana* (cele 8 glasuri – heruvice, irmoase, priclesne) , Arad, Tipografia Diecezană, (1905) , *Cântări bisericești pentru slujbe ocazionale din Molitvelnic*, Arad, Tipografia Diecezană, (1907) , *Cele opt glasuri (după Episcopul I. I. Papp)* , Arad, Tipografia Diecezană, (1912) , *Cântări bisericești. Irmoase și priclesne*, Arad, Tipografia Diecezană ortodoxă română, (1913) , *Cântări bisericești. Cele opt glasuri la vecernie*, *Cântări bisericești. Cele opt glasuri la utrenie*, Arad, Tipografia Diecezană, (1927) , *Cântări bisericești. Cele opt glasuri la liturghie*, Arad, Tipografia Diecezană, (1927).

Activitatea componistică a lui Trifon Lugojan a cuprins și următoarele lucrări: *Cântări bisericești. Irmoase și priclesne și alte cântări mai însemnate la praznicele împărătești*, Arad, Tipografia Diecezană, (1927) , *Cântări bisericești la sărbătorile Maicei Domnului. Troparele și condacele Sfinților celor mari și cele obișnuite la înmormântarea mirenilor*, Arad, Tipografia Diecezană, (1928).

Principala slujbă religioasă este Sfânta Liturghie, care nu putea să rămână în afara preocupărilor lui Trifon Lugojan. Se remarcă: *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur pentru cor bărbătesc (sol major)* , Arad, editura Librăriei Diecezane [1928], *La muntele Sinaiului*, concert religios din *Liturghia în sol major pentru cor mixt*, Arad, Tipografia Diecezană, [1928], *Carte de rugăciuni și cântări bisericești*, Arad, Tipografia Diecezană ortodoxă română, [1938], *Răspunsurile liturgice cu ecteniile corespunzătoare (unison) cum se cântă în Eparhia Aradului*, Arad, editura Diecezană, 1939.

Printre celelalte slujbe și cântări religioase armonizate de Trifon Lugojan se pot enumera: *Carte de rugăciuni și cântări bisericești pentru școlari*, Librăria Diecezană Arad, (1917) , *Acatistul Domnului nostru Iisus Hristos și Paraclisul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, după rânduiala din Eparhia Aradului*, Arad, editura Diecezană, (1940) , *24 Colinde redactate pentru 2-3 voci*, Arad,

⁶⁰⁰ A. A. O. R. Arad, grupa III, dosarul nr. 83/1910, f. 6.

editura Diecezană, (1939) , *Cântări funebre pentru cor mixt* (1941) , *Parastasul cum se slujește în Eparhia Aradului*, Arad, editura Diecezană, (1941) , *Răspunsurile liturgice la Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur armonizate pentru 3 voci*, Arad, editura Diecezană, (1941) , *Înmormântarea mirenilor, cum se slujește în Eparhia Aradului (Panahida cea mică și Prohodul)* , Arad, editura Diecezană, (1942) , *Compoziții pentru cor mixt și bărbătesc* (cuprinde piese pentru 2-3 voci egale, cor mixt, cu solo) , *70 Cântări religioase cum se cântă în Eparhia Aradului*, Arad, editura Diecezană, 1942, *Colinde* (1943) armonizate pentru 3 voci egale (27 de piese) , *Coruri mixte* (1943) , versuri populare (20 de piese laice și colinde).

Activitatea componistică a lui Trifon Lugojan a fost analizată de publicațiile de specialitate ale vremii. G. M. Cordoneanu în revista „România muzicală” apreciază „cultura muzicală ce posedă domnul Lugojan” , remarcând totodată că opera compozitorului arădean este alcătuită din „lucrări serioase și pot sta alături de oricare compozițiuni de felul lor”⁶⁰¹. Specialiștii muzicologi români au recunoscut meritele nădlăcanului Trifon Lugojan, acesta fiind inclus în rândul celor care și-au adus contribuția la dezvoltarea muzicii românești⁶⁰².

Luptător pentru Unire. În anul 1918, pe fondul înfrângerilor suferite de Puterile Centrale, s-a creat cadrul internațional favorabil împlinirii visului secular al românilor.

În întreaga Transilvanie s-au desfășurat alegeri de delegați care să participe la momentul istoric de la Alba Iulia. Alegerile s-au bucurat de un entuziasm general din partea românilor. În fiecare localitate s-a desfășurat câte o adunare a tuturor românilor, de obicei în fața bisericilor. De asemenea, s-a făcut propagandă ca la Alba Iulia, pe lângă delegați, să fie prezenți cât mai mulți români.

În localitatea Săceni, cel care a organizat Consiliul Național Român comunal a fost Trifon Lugojan. În toamna anului 1918, a fost secretarul adunării naționale locale care s-a desfășurat la data de 16/29 noiembrie. La Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia a participat în calitate de delegat superior al cercului electoral Făget-Birchiș.

⁶⁰¹ Vasile Stanciu, *op. cit.*, p. 85.

⁶⁰² Iosif Sava, Luminița Vartolomei, *Mică enciclopedie muzicală*, Craiova, edit. Aius, 1997, p. 187.

10. Modificări sociale și administrative după 1 Decembrie 1918

10. 1. Instalarea administrației românești

A doua zi după Marea Adunare Națională, în 2 decembrie 1918, s-a constituit Consiliul Dirigent și Marele Sfat Național Român, cu sediul la Sibiu, care va conduce Transilvania până la integrarea definitivă în spațiul geopolitic al României. Acest adevărat guvern al Transilvaniei era alcătuit din personalități de marcă ale românilor din zona intracarpatică⁶⁰³: dr. Iuliu Maniu – președinte și la ministerul interne, dr. Alexandru Vaida-Voievod – la ministerele de externe și presă, dr. Vasile Goldiș – la instrucție și naționalități, dr. Victor Bonțescu – la agricultură și comerț, dr. Romul Boilă – la comunicații, dr. Aurel Vlad – la finanțe, dr. Ștefan Cicio-Pop – la armată și siguranță publică, dr. Aurel Lazăr – la justiție, dr. Emil Hațiegan – codificator la secția juridică, dr. Ioan Suciuc – codificator la dreptul public și organizatorul constituantei, Ioan Fluieraș – la ocrotiri sociale și sănătate publică, Iosif Jumanca – la industrie, Vasile Lucaciu, Octavian Goga și Valeriu Braniște – miniștri fără portofoliu.

Tot la acea dată, s-au stabilit și membrii delegației care trebuia să prezinte la București, actul Unirii Transilvaniei la Regatul României. Din această delegație făceau parte episcopul ortodox român de la Caransebeș Miron E. Cristea, episcopul greco-catolic de la Gherla Iuliu Hossu, Alexandru Vaida-Voievod, Vasile Goldiș, Caius Brediceanu și Mihai Popovici⁶⁰⁴.

La data de 26 decembrie 1918, guvernul de la București condus de liberalul Ionel I. C. Brătianu publică un decret-lege prin care ratifică unirea Transilvaniei cu România, recunoscându-se cu același prilej, Consiliul Dirigent de la Sibiu ca organism provizoriu de conducere al provinciei până la integrarea sa definitivă în spațiul geopolitic al României.

Însă, autoritățile maghiare nu au fost de acord cu românii în ceea ce privește autonomia Transilvaniei față de Ungaria și unirea provinciei cu România și au trecut la represalii. Sub pretextul restabilirii ordinii publice, tulburată de români cu prilejul alegerilor pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din toamna anului 1918, ungurii au demarat o vie campanie antiromânească.

Atât în Arad, cât și în alte părți din Transilvania, au avut loc numeroase insulte și atacuri, uneori armate asupra românilor. Într-un articol apărut în ziarul „Românul”⁶⁰⁵ se afirmă că ungurii „nu s-au mulțumit nici cu încercarea ... de a dezarma garda românească, ci aveau o sete sălbatică de sânge românesc”.

⁶⁰³ Iulian Negrilă, *op. cit.*, p. 385; Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Bibliografia unui mare român*, București, edit. Saeculum I. O, 1997, p. 79.

⁶⁰⁴ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 29.

⁶⁰⁵ Iulian Negrilă, *op. cit.*, appud *Românul* (Arad), nr. 42, 18/31 decembrie 1918, p. 1-2.

Printre acțiunile antiromânești de la Arad se numără îndepărtarea tricolorului de pe edificii și călcarea lui în picioare, atacarea de către gărzile naționale ungurești a delegațiilor românești participante la Alba Iulia. Au fost trase focuri de armă spre locuința fruntașului unionist Ștefan Cicio-Pop. Au avut loc distrugerii de documente românești, devastări de edificii, dezarmarea românilor. A fost devastat sediul GNR de la Felnac, Seminarul Teologic din Arad etc. În presa românească se vehiculează cifra de 20 de morți și 40 de răniți, în timp ce ziarele ungurești publică cifra de 5 persoane decedate. Numeroase acte de vandalism ale ungarilor contra românilor au avut loc cu prilejul vizitei la Arad a generalului francez Berthelot. În ziarul „Românul”, referitor la aceste evenimente, se scrie: „declară pe toți românii fulgerați ieri de gloanțele dușmane și care și-au și dat suflarea – de martiri ai națiunii!”.

În sprijinul populației românești din zonă a venit armata română. La Arad, „s-au colectat alimente pentru armată și să vezi, îți crește inima: un morman de 5000 kg făină, aproape tot atâția cartofi, 2000 ouă, fasole, 200 kg unsoare, cam tot atâta slănină, pâini, prăjituri, adunate toate de la țărani provinciei Arad, dăruite cu însuflețire pentru dorobanții noștri. În capela școlii așteaptă 3 buți de vin a 700 l și câteva butoiașe mai mici”⁶⁰⁶.

Autoritățile maghiare s-au folosit atât de armată, cât și de gărzile naționale maghiare, așa numitele „gărzi roșii”, organizate după model bolșevic în diverse localități. Printre cei mai înverșunați membri ai „gărzii roșii” din Nădlac s-au numărat Ștefan Hellebrandt – fiul unui cârciumar nădlăcan, Jan Lehocky, Jan Hajduk, Pavel Sajak, Michal Hlovoška și Juraj Čelovsky, „care frică de Dumnezeu nu avea, de oameni nu-i era rușine și ocupa în perioada stăpânirii socialiste scaunul de primar”⁶⁰⁷. Însă populația românească din Nădlac ia contramăsuri de apărare împotriva ungarilor și, cu ajutorul armatei române, în prima jumătate a anului 1919, preiau puterea politică în comună.

Incidente au avut loc pe tot cuprinsul județului Arad. În data de 19 februarie 1919, sunt împușcați gardiști români la Chișineu-Criș. Sunt semnalate victime la Vârfuri, Leasa, Țărmure, Hălmagiu, Bonțești, Brusturi, Petriș, Bârzava, Chereluș, Șimand, Otlaca. În Nădlac au fost ucise 6 persoane, printre care se numără o familie formată din soț, soție și doi copii⁶⁰⁸.

În paralel cu lupta contra ungarilor, care doreau cu orice preț distrugerea elementului românesc din Transilvania și alipirea acestei provincii la Ungaria, liderii românilor au încercat prin toate mijloacele să consolideze actul de la 1 decembrie 1918.

În cadrul slujbelor religioase există rugăciuni pentru conducerea statului, iar prin intermediul unor circulare, încă din noiembrie 1918, episcopii Aradului Ioan I. Papp și al Caransebeșului Miron E. Cristea modifică slujbele religioase,

⁶⁰⁶ A. Caciora; N. Roșuț, *Aradul în lupta ...*, vol. I, documentul nr. 115, p. 287.

⁶⁰⁷ Alexandrina Huszarik, „Contribuția naționalităților din Nădlac la realizarea Marii Uniri”, în *Marea Unire din 1918 ideal ...*, p. 159.

⁶⁰⁸ Alexandru Roz, „Constituirea și activitatea Consiliilor și Gărzilor Naționale Românești din județul Arad”, în *Ziridava* (Arad), 1987, nr. XV-XVI, p. 205.

fiind eliminate rugăciunile pentru casa domnitoare de la Viena (pentru Carol al IV-lea și familia sa) și sunt introduse rugăciuni pentru „Marele Sfat al națiunii române”. Din data de 23 aprilie 1919, în cadrul slujbelor din Biserica Ortodoxă, se introduc rugăciuni pentru conducerea statului român, respectiv regele Ferdinand I și familia sa. Această hotărâre a fost luată în cadrul Sinodului ținut la Sibiu⁶⁰⁹.

Pentru ca ziua de 1 decembrie să nu fie uitată de generațiile care vor urma, s-a hotărât ca în fiecare an în aceea zi, să se officieze câte un TeDeum în fiecare biserică românească, după care să se organizeze serbări în școli la care să participe, pe lângă elevi, toți locuitorii comunelor, satelor sau orașelor.

Vasile Goldiș, într-o scrisoare datată 7 decembrie 1918 către Ioan I. Papp, episcopul Aradului, afirmă că „acum începe adevărata muncă uriașă pentru înfăptuirea idealului nostru de veacuri”⁶¹⁰. În acel moment trebuia transferată conducerea tuturor instituțiilor, atât la nivel local, cât și la nivel central, din mâna ungarilor în mâna românilor și pregătirea pentru preluarea puterii centrale din Transilvania de către autoritățile de la București. Trebuiau reglementate diferite aspecte pentru ca acest transfer de putere să nu afecteze cu nimic mersul de zi cu zi al societății. Era necesară stabilirea clară a statutului unor instituții care lipseau în Vechiul Regat, cum ar fi școala confesională din Transilvania, inexistentă în România. Procesul transferului de autoritate spre București a durat până în anul 1920, când a fost desființat Consiliul Dirigent Român de la Sibiu. De acum înainte, soarta Transilvaniei era dirijată de la București, de un comisar special din cadrul guvernului român.

Noua realitate politică de după primul război mondial și Unirea din 1 Decembrie 1918 a determinat schimbări radicale în toate domeniile de activitate a societății transilvane. Odată cu trecerea autorității de la austro-ungari la români începe un amplu proces de uniformizare și de unificare a societății pe întreg teritoriul României Mari.

În ceea ce privește unificarea sistemului de învățământ pe întreg teritoriul țării, în 1919 s-a emis Decretul pentru organizarea învățământului primar nr. 13869, conform căruia se asigura unitatea învățământului primar, salarizarea unitară a învățătorilor și desființarea școlilor confesionale⁶¹¹. În conformitate cu dispoziția Consiliului Dirigent Român, episcopul arădean Ioan I. Papp emite circulara cu numărul 71/1919 prin care, „în temeiul dreptului firesc ce-l are Biserica noastră asupra școalelor sale ca instituțiune bisericească” , se decid următoarele „măsuri provizorii: Limba maghiară, dimpreună cu istoria, geografia și constituțiunea Ungariei, se scot din învățământul primar. În locul acestor materii se introduce, în mod obligător, istoria dimpreună cu geografia și constituțiunea Țărilor locuite de Români. Orele, cari mai nainte fuseseră întrebuințate pentru propunerea limbei maghiare, vor avea să fie

⁶⁰⁹ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 18/1919, p. 118.

⁶¹⁰ A. Caciora, N. Roșuț, *Aradul în lupta ...*, vol. II, documentul nr. 77, p. 232.

⁶¹¹ Ioan Codău, *Școala ineană pe trepte de istorie (1756-2008)*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2008, p. 26.

repartizate mai ales la nouile materii de învățământ, până la o nouă fundamentare a învățământului primar. “⁶¹²

La data de 30 septembrie 1922, contractele de angajare ale învățătorilor, care erau și cantori, au fost anulate, deoarece aceștia deveneau angajați ai statului (și nu ai bisericii) ; pentru funcția de cantor se semnează contracte noi de angajare⁶¹³.

La data de 15 decembrie 1922, comitetul parohial din Nădlac primește o circulară din partea autorităților civile, prin care se dorește a se identifica localitățile în care școlile confesionale sunt întreținute în continuare de Biserică sau trec în subordinea statului, caz în care vor fi „prevăzute” cu combustibil de către stat. Președintele comitetului parohial din Nădlac, preotul Nicolae Chicin, răspunde: „comuna bisericească gr. or. română din Nădlac precum în trecut așa și aci în colo își rezervă dreptul asupra școalelor îngrijindu-se de întreținerea lor din propriile sale puteri și le va prevedea și cu combustibilul necesar până ce vor avea caracterul lor confesional”⁶¹⁴. „Edificiul școlar restaurat și provăzut cu inscripție românească, sala de învățământ curată și împodobită pe lângă recvizitele prescrise cu portretele adorațiilor Suverani, Regele și Regina; școala asigurată cu lemnele trebuincioase stă gata”⁶¹⁵, așteptând ca învățătorii să insuflă tinerilor învățăcei dragostea de carte, cultură și patrie. Școala este caracterizată drept „templul dătător de viață și răspânditor de lumină, dela care copiii își așteaptă fericirea, părinții mângâierea și țara viitorul”. Titulatura școlii confesionale era „Școala particulară confesională ortodoxă română din Nădlac”, conform Legii școlare din 1924⁶¹⁶.

10. 2. Implicarea comunității slovace din Nădlac în constituirea statului național român

Marea Unire din 1918 a încununat aspirațiile de veacuri ale românilor de a viețui într-un singur stat. Pe lângă românii din Transilvania, la rezoluția Unirii au aderat și reprezentanții celorlalte comunități etnice care trăiau în acest spațiu geografic. Activitatea slovacilor din Nădlac și împrejurimi a fost de o importanță de netăgăduit pentru stabilirea realităților din vestul României: Unirea cu România și trasarea granițelor de vest ale statului. Unii dintre cei mai înfocați susținători ai includerii zonei locuite de slovaci în granițele României au fost Ivan Bujna și Ludovit Augustin Boor, preoți evanghelici din Nădlac.

După ce au acceptat în unanimitate toate punctele Rezoluției de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, slovacii din Nădlac și din împrejurimi au dus o luptă

⁶¹² A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 27/1917-1919, f. 213.

⁶¹³ *Ibidem*, dosarul nr. 4/1932-1934, ff. 422-423.

⁶¹⁴ *Ibidem*, dosarul nr. 14/1920-1927, f. 282.

⁶¹⁵ S. J. A. N. Arad, *fond Parohia Ortodoxă Română Nădlac*, dosarul nr. 6/1920-1943, f. 1.

⁶¹⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 15/1928-1948, f. 41.

susținută pentru ca localitățile din zona Mureș-Tisa în care majoritatea cetățenilor erau de origine slovacă să fie incluse în sistemul geopolitic al României.

O intensă luptă pronunionistă a dus-o preotul evanghelic lutheran nădlăcan Ludovit Boor. Această personalitate slovacă a fost aleasă în funcția de președinte al Consiliului Național Slovac de la Nădlac, care a fost înființat la data de 7 noiembrie 1918⁶¹⁷.

Tot în cursul lunii noiembrie a anului 1918 în piața din fața bisericii evanghelice lutherane s-au adunat numeroși nădlăcani, atât slovaci, cât și români. În cadrul acestei adunări, se solicită ca Nădlacul să fie inclus în viitorul stat român. Dintre vorbitori s-au remarcat preotul Ludovit Boor, Mihai Laciak, precum și Uroș Pătean. Discursurile au fost însoțite de lozinca „Să trăiască România Mare!”, rostită de numeroșii participanți la adunare.

În fruntea Consiliului Național Slovac este numit preotul Ivan Bujna, deoarece că prin Nădlac încep să circule afirmații defăimătoare: „Boor vrea să ne deie cehilor. Ungurii vor să ne dea pământ. Cehii vor să ni-l ia”. Se ajunge până acolo încât casa parohială unde locuia preotul Boor a fost incendiată în data de 8 decembrie 1918⁶¹⁸.

Maghiarii din Nădlac, însă, provoacă unele tulburări ale ordinii publice, ca răspuns la adunarea din fața bisericii evanghelice lutherane, dar fără vreun efect. Situația tensionată se menține până la sosirea în zonă a armatei române, la data de 6 aprilie 1919, când totul revine la normal.

În cadrul comisiei stabilită la Conferința de pace de la Paris pentru reglementarea granițelor dintre România, Ungaria și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor s-au format trei curente de opinie, susținute și de numeroase memorii trimise de către locuitorii Nădlacului autorităților de la București, Budapesta, Bratislava, Paris etc. , dar și comisiei ce se ocupa cu trasarea granițelor. Românii și slovacii, într-o majoritate covârșitoare, susțineau ca localitatea și întreaga zonă⁶¹⁹ în care locuiau ei să fie inclusă în cadrul statului român. Meșteșugarii maghiari din Nădlac doreau ca localitatea să rămână în continuare alipită Ungariei. A treia opțiune consta în includerea Nădlacului în Regatul sârbilor, croaților și slovenilor. Acest punct de vedere a fost susținut de dr. Ludovit Mičatek, învățătorul L. Hrdlička și de Jan Petrovich⁶²⁰ și de foarte puțini simpatizanți ai lor.

La data de 13 iulie 1919, s-au adunat la Békéscsaba reprezentanți ai comunelor slovace din zonă. Aceștia au luat în calcul toate opțiunile referitoare la includerea zonei locuite de ei în Ungaria, în Regatul sârbilor, croaților și slovenilor sau în România. Promisiunile făcute de reprezentanții statului român

⁶¹⁷ Radix, M., *Istoria slovacilor nădlăcani din 1903 până în 1953*, manuscris.

⁶¹⁸ *Ibidem*.

⁶¹⁹ Zona locuită de slovaci se întindea între Mureș, Crișuri și Tisa, fiind numită „Dolnozemsky” sau „Țara de Jos”. Detalii la Ján Kukučka, *Nadlak v procese slovenského osídľovania Dolnej zeme*, Nadlak/Bratislava, vydavateľstvo Ivan Krasko/ESA, 2003.

⁶²⁰ Motovska, El., *Cronica Nădlacului*, manuscris.

în ceea ce privește autonomia minorităților, folosirea limbii naționalităților în instituții, școli în limba acestora, au atârnat hotărâtor balanța spre includerea zonei în România. Memoriul alcătuit cu prilejul acestei adunări, în care peste 130000 de slovaci cereau ca teritoriul locuit de ei să fie inclus în cadrul statului român, va fi prezentat de către o delegație la Conferința de la Paris, dar nu va fi luat în considerare.

Ungurii au acționat în sensul rămânerii Nădlacului în Ungaria, ignorând cererile și protestele românilor și slovacilor nădlăceni, majoritari în zonă. În timp ce românii adună semnături în vederea includerii Nădlacului în cadrul statului român, slovacii trimit la comisia de demarcare a granițelor de la Paris, o delegație formată din 65 de gospodari, avându-i în frunte pe preoții Ludovit Boor și Ivan Bujna. Reprezentanții Franței și Italiei în cadrul comisiei au fost profund marcați de cuvântarea lui Ivan Bujna și au promis slovacilor nădlăceni că vor pleda pentru satisfacerea doleanțelor lor⁶²¹, respectiv includerea zonei în granițele statului român.

Pentru ca teritoriile locuite de slovaci în zona Nădlacului să fie incluse între granițele României, la Paris a intervenit și ministrul de externe al Cehoslovaciei, Eduard Beneš, care a primit din partea slovacilor din Nădlac un memoriu în care sunt prezentate doleanțele etnicilor slovaci din zonă, precum și o listă cu semnăturile de adeziune la Rezoluția Unirii și la statul român nou creat la data de 1 decembrie 1918.

Dar nu numai cei doi preoți lutherani din Nădlac deja amintiți au avut activitate prounionistă și proromână. Printre personalitățile de origine slovacă care au luptat pentru unirea Transilvaniei, în general și Nădlacului, în special, se numără și învățătorul Martin Matejdes.

La data de 12 decembrie 1919, conducerea Partidului Național Slovac din România adresează ministrului Ștefan Cicio-Pop o scrisoare prin care își exprimă adeziunea față de unirea Transilvaniei cu România. Gheorghe Hrabovsky, președintele Partidului Național Slovac și deputat în Parlamentul României și Pavel Veselsky, deputat al circumscripției Tot-Komlos în Parlamentul de la București – semnatarii scrisorii – au scris: „Slovacii de pe câmpie au primit cu mare bucurie intrarea trupelor române pe meleagurile noastre, și au văzut sosită ziua în care noi, slovacii de pe câmpie putem începe o viață nouă [și] că am constatat cu bucurie că poporul român, care timp de secole a suferit împreună cu noi, nu ne-a uitat și ne-a întins [o] mână [de ajutor] în toate. “⁶²² Tot acum se solicită introducerea limbii slovace ca limbă de predare în școlile elementare și medii din localitățile locuite de slovaci, după cum au promis autoritățile române: „vă rugăm a binevoi a dispune ca predarea [să se facă] în limba slovacă în școlile populare de pe tot teritoriul locuit de slovaci și ocupat de armata română, și totodată declararea obligativității predării limbii slovace în toate școlile medii, existente [pe teritoriul amintit]. “⁶²³

⁶²¹ Radix, M., *op. cit.*

⁶²² A. Caciora, N. Roșuț, *Aradul în lupta...*, vol. II, p. 299, documentul nr. 124.

⁶²³ *Ibidem.*

În anii următori, autoritățile române au recunoscut eforturile depuse de slovaci în vederea unirii Transilvaniei cu România, în general, și a zonei Aradului, în special. Meritele populației nădlăcane de origine slovacă și ale fruntașilor acesteia în lupta pentru unitatea națională a României, în special activitatea preotului Ludovit Boor, au fost apreciate de prefectul județului Arad, D. Mărcuș. În scrisoarea acestuia adresată preotului slovac nădlăcan și datată 21 martie 1922 stă scris: „Sfinția Voastră, prin ținuta arătată cu ocaziunea sosirii Comisiei interaliate pentru delimitarea frontierei în comuna în care sunteți părintele sufletesc a celei mai mari părți a locuitorilor din acea comună ați dat dovadă de nobile simțăminte de care sunteți conduși în toți pașii Dumneavoastră făcuți în interesul și spre binele statului român, apărând cu cea mai mare dragoste cu acea ocaziune interesele comunei Nădlac și pretinzând adnexarea teritoriilor de peste granița Statului Român”⁶²⁴.

Cu toate că pe harta României localitatea Nădlac reprezintă un punct aproape neînsemnat și la capăt de țară, locuitorii săi au avut o contribuție deosebit de importantă la unirea Transilvaniei și Banatului cu România. Calculând cu multă grijă promisiunile sau amenințările venite din toate părțile, românii, slovacii și celelalte etnii care locuiesc la Nădlac au hotărât în marea lor majoritate că de acum încolo doresc să aparțină din punct de vedere politic și administrativ de autoritățile și instituțiile de dincolo de Carpați. Cu toate promisiunile maghiare, românii și, în special slovacii, nu s-au lăsat intimidați și au adus Comisiei de stabilire a granițelor noi și noi argumente care să susțină hotărârea lor de a fi încadrați în România.

10. 3. Consecințe ale trasării graniței de stat între România și Ungaria în zona localității Nădlac

Cu toate că din punct de vedere geografic, orașul Nădlac se află în extremitatea vestică a țării, un adevărat „capăt de țară”, putem afirma că a avut o contribuție deosebit de importantă la Unirea Transilvaniei și Banatului cu România.

Delimitarea frontierei de vest a României, în urma căreia Nădlacul intră în componența statului român, este consemnată în Tratatul de pace semnat la 4 iunie 1920, la Trianon, de către puterile învingătoare și Ungaria. În articolul 27 al tratatului se specifică că linia frontierei va trece „la aproximativ 1 kilometru la sud de stația Nagylak (stația de cale ferată – n. n.) , cursul râului Mureș spre amonte, de acolo spre nord-est și până la limita administrativă dintre comitatele Cenad și Arad; la nord-nord-vest de Pereg o linie de demarcare pe teren trecând

⁶²⁴ Pavel Husarik, „Slovacii din România și Marea Unire”, în *Variațiuni*, București, edit. Kriterion, 1989, p. 53.

între Nădlac și stația de cale ferată; de acolo spre nord-est și până la un punct de fixat pe teren între localitățile Battonya și Kispereg (Peregul Mic) “⁶²⁵.

În urma acestei delimitări, localitatea Nădlac a fost împărțită în două părți. **Nagylak**⁶²⁶ sau **Nădlacul Nou** este azi o comună în Ungaria, în județul Csongrad, constituită în anul 1922. Înainte a făcut parte integrantă din localitatea Nădlac, fiind totodată și stație de cale ferată pe traseul Arad-Cenad. Stema comunei Nagylak cuprinde în parte de jos un dreptunghi verde, reprezentând pusta Pannoniei și o poartă roșie, reprezentând importantul punct de trecere al frontierei dintre România și Ungaria. Conform recensământului efectuat în anul 2001, la Nagylak trăiau 628 locuitori, dintre care 79, 6% germani, 0, 5% români, 1, 3% slovaci și 21% necunoscuți sau nu au dorit să răspundă. După religie s-au declarat romano-catolici 38, 2%, greco-catolici 1, 0%, calvini 9, 4%, de confesiune evanghelic-luterană 9, 4%, altele 0, 5%, ateii 19, 8%, iar 21, 8% necunoscuți sau nu au dorit să răspundă. În anul 2002, la Nagylak trăiau 619 persoane. Localitatea Nagylak se întinde pe o suprafață de 4, 7 km², iar densitatea e de 132 locuitori/km².

După 15 zile de la intrarea în vigoare a tratatului de la Trianon, în vederea tratatelor de trasare a frontierei de stat româno-maghiare, s-a constituit o comisie⁶²⁷ formată din șapte membri – cinci numiți de puterile aliate, unul de România, unul de Ungaria. Din partea României, în fruntea delegației a fost numit colonelul Dumitrescu S. Constantin, iar din partea Ungariei, căpitanul de vas Alfred de Dietrich Sachsenfels. Sediul comisiei a fost stabilit la Budapesta.

Frontiera dintre cele două state a fost împărțită în 10 secțiuni⁶²⁸, indicate cu literele de la A la L. Județului Arad îi corespund secțiunile B, C și D. „secțiunea B începe la confluența canalului Elöviz (Mezőhegyes) cu Mureșul, până la schimbarea de direcție a limitei comunale Battonya-Novaktonya și limitează spre Ungaria teritoriul administrativ al localităților românești Igrış, Nădlac, Peregul Mare, Peregul Mic și Pecica. “

În cursul anului 1920, la Nădlac a sosit comisia de delimitare a granițelor pentru a cerceta situația din teren și a consulta locuitorii din zonă. Dimitrie Micu, fost notar în Șeitin, își amintește despre aceste evenimente: „*cunoscând data când Comisia sosește la Nădlac, pentru a hotărî în această problemă, în ziua stabilită, la orele 8 dimineața, 120 de trăsurile cu 720 de bărbați îmbrăcați în costume naționale specifice Șeitinului s-au plasat pe șoseaua națională Arad-Nădlac, la intrarea în Nădlac și au așteptat sosirea Comisiei. După sosirea acesteia, coloana de trăsurile a intrat în Nădlac și s-a plasat în fața Primăriei,*

⁶²⁵Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe. Februarie 1920-decembrie 1920, vol. VI, București, edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, pp. 276-277.

⁶²⁶<http://www.crwflags.com/fotw/flags/hu-cs-nl.html>, 18 septembrie 2010.

⁶²⁷ Emil Arbonie, „Unele aspecte privind lucrările de delimitare și demarcare a frontierei de stat a României în județul Arad, în perioada anilor 1922-1923”, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș”* (Arad), „Vasile Goldiș” University Press, nr. 7, 1997, p. 167.

⁶²⁸*Ibidem*, p. 168.

*unde și-a început lucrările Comisia. În acest cadru, delegatul Ungariei, un colonel, a propus menținerea întregii plase Nădlac din care făcea parte și Șeitinul, în cadrul Ungariei. Replica reprezentantului român, colonelul Dumitrescu, a constatat din a ruga membrii Comisiei să privească pe geamuri, spre a constata că șeitinenii sunt toți români și că strigă din toată inima „Trăiască România Mare”. În fața acestei manifestări, delegatul maghiar n-a avut ce replica, dar a solicitat Comisiei să fie consultată și populația slovacă în această problemă. Comisia a aprobat, primind în audiență o delegație formată din 10 cetățeni slovaci, în frunte cu protopopul Boor și cu preotul Bujna, care, în numele delegației, a declarat: „Suntem alături de frații români. Ne asociem lor și cerem să aparținem României, pentru că împreună am avut aceeași soartă! Sperăm să nu fim tratați ca în trecut, sub administrația maghiară”. Comisia, prezidată de un general japonez, a apreciat că solicitarea românilor din Șeitin și a slovacilor din Nădlac sunt justificate și au trasat granița, hotărând ca Nădlacul, Șeitinul și Turnu să rămână pe teritoriul românesc, fiind încorporate județului Arad, plasa Pecica, în timp ce localitatea Cenadul Mic, de asemenea cu populație majoritar românească, a rămas pe teritoriul Ungariei.”*⁶²⁹

Partea „teoretică” a stabilirii frontierei cu ajutorul hărților topografice s-a desfășurat începând cu a doua jumătate a anului 1920, până la sfârșitul anului 1922. După trasarea graniței între cele două state, în Ungaria au rămas aproximativ 3000 jugăre de pământ din suprafața totală a localității (intravilan și extravilan) , iar în România au rămas 24607 jugăre⁶³⁰.

Partea „practică” , pe teren, s-a desfășurat în cursul anului 1923⁶³¹. Predarea definitivă a frontierei s-a desfășurat în ziua de joi, 18 octombrie 1923, pentru secțiunea B și C și sâmbătă, 20 octombrie 1923 pentru secțiunea D. Ca punct de întâlnire a celor două delegații (română și maghiară) s-a stabilit șoseaua Nădlac-Csánadpalota, pentru delegații localităților Igrış, Nădlac, Kövegy, Csánadpalota, Mezöhegyes, Peregul Mare, Peregul Mic, Battonya și Pecica. Au fost prezenți, conform instrucțiunilor, un ofițer de grăniceri (comandant de companie sau pluton) , prim-pretorul sau pretorul plasei, primarul sau ajutorul de primar și câte un reprezentant al delegației române și maghiare. Cu 3 zile înainte de datele fixate, autoritățile comunale au fost obligate să facă publicitate pentru ca populația din zonă să ia la cunoștință despre data intrării în vigoare a frontierei definitive, demarcată în teren prin borne de beton sau picheți, iar trecerea liniei de frontieră era expusă aplicării măsurilor sancționării stabilite prin lege. De la ora 2 dimineața în zilele stabilite în program, până la 18 a fost interzisă circulația persoanelor și vitelor între sate, sălașe și frontieră.

⁶²⁹ Ștefan Costea; Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 90.

⁶³⁰ Petre Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 13.

⁶³¹ E. Arbonie, „Unele aspecte ...”, p. 169.

Procesele verbale de stabilire a frontierei⁶³² au fost realizate în trei exemplare: unul pentru delegatul român, unul pentru delegatul maghiar, iar al treilea pentru președintele comisiei de delimitare. „Linia frontierei româno-ungare a întretăiat unele terenuri agricole ale locuitorilor din zona de frontieră și unele proprietăți imobiliare au rămas de cealaltă parte a frontierei”.

Guvernele de la București și Budapesta au aprobat în 1924 „Aranjamentul comercial între România și Ungaria”⁶³³, ca urmare a demersurilor întreprinse de locuitori către delegatul român din cadrul comisiei. Acest aranjament comercial reglementa traficul de frontieră local și problema referitoare la efectuarea tranzitului în cărțile funciare ale celor două țări. A fost stabilită zona de frontieră cu o adâncime în care se putea circula în baza permisului de liberă trecere eliberat de preturile de plasă, locuitorilor care dețineau proprietăți imobiliare întretăiate de frontieră sau situate în zona de frontieră limitrofă.

Biserica Ortodoxă Română din Nădlac a deținut proprietăți mobiliare și imobiliare (case și pământ) și în partea localității rămasă în Ungaria după trasarea graniței de stat. Consiliul parohial și sinodul parohial au votat în unanimitate vinderea tuturor pământurilor bisericești și a caselor care au rămas în partea Nădlacului din Ungaria. În ședința sinodului parohial din data de 26 septembrie/9 octombrie 1921⁶³⁴, s-a constatat că proprietățile în cauză nu vor mai putea aduce bisericii nici un beneficiu financiar. Averele bisericii rămasă în Ungaria, în hotarul comunei Csanádpalota, consta din 23 jugăre pământ „arător” și 5 hârtii de valoare „împrumut de război” de 5000 coroane (2500 lei)⁶³⁵.

La data de 10 decembrie 1921, o sesie cu o suprafață de 2 jugăre și 617 stânjeni pătrați care localizată în partea de dincolo de graniță este vândută la Elisabeta Iancsik măritată cu Ioan Venyercsan din Nădlac, de la sălaș, pentru suma de 18000 lei⁶³⁶.

La data de 27 octombrie/9 noiembrie 1921, o suprafață de 2 jugăre și 503 stânjeni pătrați care sunt tot în Ungaria, este vândută lui Iancsik Ioan din Nădlac, de la sălaș, cu suma de 65000 coroane (80000 lei).

În anul 1922, „s-a deschis iarăși granița înainte cu câteva zile” pentru ca locuitorii din localitățile învecinate graniței să poată să își finalizeze „afacerile” de dincolo de frontieră. Astfel, în data de 23 aprilie/6 mai 1922, Oficiul Parohial Ortodox Român Nădlac cere aprobare de la Consistoriul Diecezan arădean pentru vinderea unei parcele de pământ lui Mikulan Mihály din Csanádpalota cu suma de 72000 lei⁶³⁷. Este parte a sesiei folosite de preotul Nicolae Mărginean, având o suprafață de 9 jugăre și 690 stânjeni pătrați. În ședința din 12/25 septembrie 1921 a consiliului parohial și în ședința sinodului parohial din 26

⁶³²*Ibidem*, p. 170.

⁶³³*Ibidem*, p. 171.

⁶³⁴A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 1/1920-1923, f. 318.

⁶³⁵*Ibidem*, f. 600.

⁶³⁶*Ibidem*, f. 634.

⁶³⁷*Ibidem*, ff. 253, 318, 603.

septembrie/9 octombrie 1921, se votează această tranzacție de vânzare-cumpărare. Tranzacția este aprobată ulterior și de forurile ecleziale de la Arad. După ce biserica a așteptat un timp în care Mikulan Mihaly nu a achitat plata terenului cumpărat de la nădlăcani, tranzacția a fost anulată, iar pământul a fost vândut lui Etel Tetlak și soția Iuliana Pajtas contra sumei de 160000 lei.

Banii proveniți din vânzarea pământului din Ungaria sunt împărțiți de către preoți în mod egal, fiind socotiți drept adaos la salariu, deoarece înainte de trasarea graniței, pământul era în folosința lor. Deși forurile bisericesti nădlăcane doresc ca acești bani să constituie un fond pentru cumpărarea unui clopot, Consistoriul Diecezan arădean nu este de acord, deoarece suma ar trebui să revină preoților, pentru că din sesiunile lor salariale a făcut parte pământul în cauză⁶³⁸.

Pe lângă pământurile sesiilor preoțești, două „lanțuri” de pământ folosite pentru plata crâșnicului sunt localizate tot în Ungaria după trasarea graniței. Drept despăgubire, acestuia i se dă din pământul folosit în trecut pentru plata învățătorilor confesionali⁶³⁹, iar proprietatea din Ungaria este vândută.

La data de 31 august/13 septembrie 1923, Biserica nădlăcană a vândut și ultima proprietate rămasă în Ungaria, în suprafață de 2, 758 jugăre de pământ, pentru suma de 70. 000 lei. Cumpărător a fost Andrei Hajduk din Pitvaroș⁶⁴⁰.

În anul 1920, înainte de stabilirea graniței de stat, credinciosul Petru Păștean a „făcut lăsământ”⁶⁴¹ bisericii o jumătate de casă cu scopul îmbrăcării copiilor săraci, cealaltă jumătate rămânând soției acestuia, Agata Păștean, născută Mărginean. Casa donată se afla în partea Nădlacului care a rămas în Ungaria. În același scop de ajutorare a copiilor săraci, a donat și 1/8 sesie (un „lanț”) de pământ. Pământul era aproape de localitatea Csánadpalota din Ungaria. Donatorul a pus condiția ca soția sa să îl folosească cât trăiește, după care să treacă în folosința bisericii. În anul 1923, casa donată de Petru Păștean este vândută lui Arcadie Mărginean, locuitor în Csánadpalota, cu suma de 35000 lei (partea bisericii), cu aceeași sumă fiind vândută și jumătatea apartinătoare văduvei donatorului. Agata Păștean a dăruit bisericii suma respectivă, „ca fără amânare să se cumpere pentru această sumă un clopot, care să fie numit după donatoarea, respective să fie gravat exclusiv pe clopot”⁶⁴².

Banii bisericii primiți în urma vânzării imobilului au fost depuși la Banca „Nădlăcana”. La data de 23 octombrie/5 noiembrie 1923, nădlăcanii cer Episcopiei de la Arad aprobarea vânzării, forurile arădene fiind de acord. Agata Păștean face propunerea să se vândă pământul donat bisericii de soțul său aceluiși Arcadie Mărginean cu suma de 35000 lei, pentru că se află în Ungaria și nu poate să îl dea în arendă. Banii obținuți urmau să fie depuși la bancă, iar dobânda anuală va fi folosită de văduvă, pe timpul vieții acesteia. După moartea

⁶³⁸*Ibidem*, f. 56.

⁶³⁹*Ibidem*, dosarul nr. 14/1920-1927, f. 33.

⁶⁴⁰*Ibidem*, dosarul nr. 1/1920-1923, f. 110.

⁶⁴¹*Ibidem*, f. 7, 134; dosarul nr. 14/1920-1927, f. 300; registrul nr. 60/1915-1943, f. 167.

⁶⁴²*Ibidem*, registrul nr. 60/1915-1943, f. n.

ei, la sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel (29 iunie), în fiecare an se va face parastas pentru cei doi donatori. La propunerea Agatei Păștean, comitetul parohial decide să se rezolve această problemă conform solicitării. Pământul a fost vândut de biserică în toamna anului 1924.

Prin decizia ministerială 50. 471S din 15 octombrie 1920 s-a înființat Poliția de frontieră Lacul Mare (Nădlac)⁶⁴³. În cadrul serviciului au funcționat un comisar cl. I însărcinat cu conducerea poliției, doi subcomisari cl. I, un translator, doi agenți speciali cl. I, doi sergenți de oraș și un camerier. Poliția de frontieră de la Nădlac s-a ocupat cu controlul călătorilor și a mărfurilor din traficul internațional și traficul local de frontieră, în colaborare cu biroul vamal, postul de jandarmi și plutonul de grăniceri din localitate. Printre șefii Poliției de frontieră Nădlac s-au numărat comisarii Chiteală Mihail și Thira Dumitru. Activitatea poliției a fost dificilă și din cauza sistemului de sălașe care a îngreunat controlul circulației animalelor, bunurilor și a persoanelor de ambele părți ale frontierei.

Punctul actual de trecere al frontierei maghiaro-române de la Nagylak-Nădlac a fost inaugurat la data de 6 aprilie 1968. Începând cu data de 1 ianuarie 2007, odată cu aderarea României la Uniunea Europeană, punctul de frontieră s-a desființat, rămânând doar controlul cărților de identitate de către poliția de frontieră maghiară și română.

10. 4. Reprezentanți nădlăcani în primul Parlament al României Mari

În primul Parlament al României Mari, constituit înainte de a se stabili definitiv granița între România și Ungaria, au fost aleși ca deputați și senatori 169 de transilvăneni, mulți dintre acești fiind prezenți la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia în calitate de delegați sau în calitate de simpatizanți.

Alegerile pentru Parlament au avut loc pe parcursul lunii noiembrie a anului 1919, în perioada 2-4 pentru Adunarea Deputaților și în zilele de 7-9 pentru Senat. A fost pentru prima dată în România când s-a aplicat votul universal. Conform Constituției, votul universal se aplica tuturor bărbaților cu vârsta minimă de 21 de ani.

Printre parlamentarii anului 1919 se numără și doi nădlăcani, un deputat și un senator. Pentru Camera Deputaților a fost ales gospodarul român Uroș Păștean⁶⁴⁴, iar pentru Senat a fost ales preotul evanghelic Iudovít Augustin Boor⁶⁴⁵, ca reprezentant al comunității slovace din zonă.

⁶⁴³ Emil Arbonie, Eugeniu Criste, *Ordinea și siguranța publică arădeană (1919-1929). Structuri instituționale și personal*, Arad, edit. Concordia, 2011, pp. 99-100.

⁶⁴⁴ Pentru detalii despre viața și activitatea lui Uroș Păștean consultă subcapitolul „Delegații cercului electoral Nădlac” al prezentei cărți sau studiul Gabriela Adina Marco, „Uroș Păștean – Un nădlăcan în Parlamentul țării”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*,

Comunitatea slovacă din zona Mureș-Tisa și-a trimis în Parlamentul României un număr de trei deputați și un senator, nutrind speranța că și după trasarea definitivă a granițelor, acele localități vor face parte din sistemul geopolitic al României. Din păcate, după semnarea Tratatului de la Trianon, doar localitatea Nădlac a rămas în România, celelalte revenind statului maghiar. Deputații de origine slovacă au fost: Pavel Veselsky pentru localitatea Pitvaros, Gheorghe Hrabovsky pentru Békéscsaba și Ludovit Hrdlicska pentru Tótkomlós⁶⁴⁶.

După trasarea granițelor între cele două state, numeroși slovaci părăsesc locurile natale rămase dincolo de frontierele statului român și se stabilesc la Nădlac sau în alte localități. Printre aceștia se află și deputatul Pavel Veselsky.

vol. IV, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2012, pp. 316-325.

⁶⁴⁵ Pentru detalii despre viața și activitatea lui Ludovit Augustin Boor consultă subcapitolul „Elita comunității slovace” al prezentei cărți sau studiile Gabriela Adina Marco, „Ludovit Augustin Boor și Ivan Bujna – preoți evanghelici slovaci, luptători pentru Unirea Transilvaniei cu România” , în *Aradul și Marea Unire din 1918. Culegere de studii*, coord. Marius Grec, Stelean Ioan Boia, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2008, pp. 129-135; Gabriela Adina Marco, „Personalități slovace originare din localitatea Nădlac, jud. Arad (secolul al XIX-lea) “ , în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, pp. 446-453.

⁶⁴⁶ Alexandrina Huszarik, *op. cit.*, p. 159.

11. Istorie trăită. Amintiri, sentimente și speranțe

Anul 1918 și evenimentele sale au rămas în memoria părinților și bunicilor noștri care au ascultat poveștile istorisite de bunicii și părinții lor, prin intermediul cărora au ajuns până la noi detalii și informații inedite. De multe ori cuvintele nu pot surprinde magnifica atmosferă a acelor zile din noiembrie și decembrie 1918.

Un participant la evenimentele de la Alba Iulia, nădlăcanul Atanasie Feier, povestea nepoților despre clipele de neuitat petrecute în preajma Marii Uniri. „*Plecarea s-a făcut cu căruțele până la gara din Pecica. Fiecare căruță avea steag tricolor. De la Pecica s-a plecat cu trenul, iar la Arad s-a format un tren special spre Alba Iulia*”. Acesta povestea că era o iarnă geroasă, cu multă zăpadă. Ajunși la Alba Iulia, oamenii s-au încălzit la focuri și li s-a dat o cană de vin fiert.

Leontin Ghergariu⁶⁴⁷ s-a născut în 13 ianuarie 1897, la Nădlac și a trecut la cele veșnice în 11 iunie 1980, la Cluj-Napoca. A făcut studii universitare de literatură și filosofie la Cluj-Napoca (1920-1924). A participat la Alba Iulia ca voluntar, pe vremea când era licean la Blaj. Acesta își amintea de evenimentele din acel 1 decembrie 1918: „*Marea sărbătoare a unirii din decembrie 1918 a fost precedată de o serie întreagă de evenimente. încă de pe la începutul anului plutea în aer ceva neobișnuit, o atmosferă care prevestea furtună. Pentru a consfinți cele propuse de C. N. R. și pentru a vota unirea cu România, s-a convocat pe ziua de 1 decembrie 1918 o mare Adunare Națională la Alba Iulia. S-a ales un colectiv de încartiruire din care am făcut și eu parte.*

Am sosit la Alba Iulia pe ziua de 29 noiembrie. Acolo s-au repartizat străzile pe care aveam misiunea de a cerceta și nota casele unde locatarii erau bucuroși de a găzdui delegați și numărul locurilor.

Considerând că trenurile circulau neregulat, pentru a nu întârzia de la adunare, mulți delegați au început a sosi încă din seara zilei de 29 noiembrie. Au venit reprezentanți și din localități pe care nu se conta.

Rând pe rând au sosit apoi delegații din toate părțile. În oraș era o forfotă neobișnuită, prevestitoare a unui eveniment de importanță covârșitoare.

Ziua de 1 decembrie era o zi rece de iarnă. Bătea un vânt care te pătrundea prin oase. Cu toate acestea începuseră încă din zorii zilei să sosească cu trenuri speciale, cu căruțe și pe jos grupuri de oameni care veneau de la depărtări mari, îmbrăcați în haine de sărbătoare, purtând steaguri tricolore și pancarde cu inscripții. Cântau cântece patriotice de răsuna văzduhul de voie bună. Până pe la ora nouă umpluse platoul din cetate. Se adunaseră cu mult peste o sută de mii de oameni.

⁶⁴⁷ Iordan Dateu, *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații periodice. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie*, ed. III, București, edit. Saeculum I. O., 2006, p. 421; Doru E. Goron, „Figuri de intelectuali sălăjeni: Leontin Ghergariu (1897-1980)”, în *Acta Musei Porolissensis (Zalău)*, 1981, nr. V, pp. 737-742.

Eram însărcinați cu paza ordinii. N-a fost însă nevoie de concursul nostru pentru că peste tot era ordine și lumea aștepta hotărârea delegaților întruniți în sala mare a Casinei numită de atunci „Sala Unirii”. Aici s-a desăvârșit unul din cele mai importante fapte din istoria noastră: unirea Transilvaniei cu România.

Fiindcă pe atunci nu existau megafoane, oratori ocazionali au venit și au spus poporului adunat cele întâmplare și au citit hotărârea Marii Adunări Naționale, pe care cei peste 100. 000 de participanți au aprobat-o cu deosebită însuflețire.

Nu se poate descrie tabloul evenimentului. Oamenii plângeau de emoție și bucurie. Se îmbrățișau unii cu alții. Se cântau cântece patriotice. Se dansa „Hora Mare”. Domnea peste tot atâta însuflețire încât numai cine a fost prezent acolo își poate imagina cum a fost. În inima celor prezenți vibra inima întregii țări.

Hotărâtă odată, împlinirea visului de veacuri al poporului, unirea, participanții au plecat în grupuri, cu cântece și veselie așa cum veniseră la marele praznic din toate colțurile Transilvaniei. “⁶⁴⁸

Dr. Dominic Stanca își amintește evenimentele din timpul primului război mondial: „patru ani cerul a fost înnegrit, stelele s-au ascuns de jalea amară ce a cuprins pământul, numai țacănitul armelor ucigătoare, bubuitul tunurilor, plânsul și blestemul se mai auzeau în noaptea întunecată...”⁶⁴⁹

Membrul CNRC Tiron Albani afirma: „Alba Iulia îmbrăcată în strai de mare sărbătoare intra – pentru a câta oară? – în istoria acestui popor”⁶⁵⁰. În acea zi memorabilă de început de decembrie a anului 1918, „totul impresiona, totul își arăta măreția zilei, totul și toate ni se păreau un vis frumos⁶⁵¹, după cum afirma dr. Ioan Bordea. Academicianul Emil Pop povestește: „Am auzit de multe ori, pe mulți ... zicându-și unul altuia: „ne-am văzut visul cu ochii. “⁶⁵²; „aceste momente înălțătoare nu se pot șterge din suflet toată viața!”⁶⁵³, după cum spune Gavril Crișan, un alt participant la evenimentele de la Alba Iulia din anul 1918. Fiica omului politic Ștefan Cicio-Pop, Ani Cicio-Pop Birtolon, își amintește de atmosfera acelor zile de decembrie ale anului 1918: „așa ceva nu se poate descrie. Un asemenea moment trebuie trăit. Zile mărețe. Mărețe pentru cei de atunci, pentru cei de azi, pentru cei de mâine”⁶⁵⁴.

„Grija pentru păstrarea unității naționale să ne fie o grijă de fiecare clipă”⁶⁵⁵ spunea D. D. Roșca, ca un fel de testament pentru generațiile următoare.

⁶⁴⁸ Constantin Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 1978, pp. 258-264.

⁶⁴⁹*Ibidem*, p. 101.

⁶⁵⁰ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 137.

⁶⁵¹*Ibidem*.

⁶⁵² Constantin Dumitrescu, *op. cit.*, p. 47.

⁶⁵³*Ibidem*, p. 152.

⁶⁵⁴*Ibidem*, p. 239.

⁶⁵⁵*Ibidem*, p. 201.

Participanții la acele vremuri de glorie pentru poporul român își amintesc că au trăit momente de neuitat. Toți cei care și-au tipărit memoriile sau cei care au dat interviuri referitoare la acele zile recunosc faptul că au trăit momente unice, momente incredibile, greu de exprimat în cuvinte. Iar atunci când au fost folosite cuvinte s-au utilizat doar superlative.

Destine peste veacuri. Militar nădlăcan

12. „Memoria eroilor”

Eroii neamului dețin un loc de cinste în inima fiecărui român. Patriotismul unui erou reflectă vitejia celui care a avut curajul să își dea viața pentru familie și patrie, pentru viitorul copiilor săi. Jertfa lor impune generațiilor de astăzi datoria de a-i cinsti.

Încă din anul 1915, autoritățile s-au îngrijit de mormintele celor căzuți pe câmpul de luptă în timpul primei conflagrații mondiale. La data de 4/17 septembrie 1915, se primește de la Episcopia Aradului un circular⁶⁵⁶ în care se spune: „fondurile civile administrative să facă pașii de lipsă pentru ca pretutindeni unde s-ar afla morminte, în cari zac eroii patriei căzuți în rezelul actual, acelea morminte să fie îngrijite și să fie prevăzute cu monumente/cruce ... în toate vremile viitoare să distingă locul de vecinică odihnă a eroilor noștri”. Pentru a se putea pune în practică acest deziderat, printre școlari se organizează „colecte” în bani⁶⁵⁷.

La Nădlac și pe valea Mureșului inferior, împotriva armatei maghiare în timpul primului război mondial și imediat după, au acționat Divizia I Vânători – comandată de generalul Aristide Lecca⁶⁵⁸ și Divizia a II-a Cavalerie, condusă de generalul de brigadă Alexandru Constantinidi⁶⁵⁹. O crâncenă bătălie s-a dat în hotarul comunei Apátfalva (de lângă Nădlac, astăzi în Ungaria), numeroși soldați români căzând la datorie⁶⁶⁰. Trei dintre aceștia își dorm somnul de veci în cimitirul din cartierul „De Din Sus” de la Nădlac. Este vorba de **Ilie Nicolae** de 27 de ani, originar din Grădiște, Vâlcea; **Ilie Stan** de 26 de ani de loc din

⁶⁵⁶ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 14/1915, f. 135.

⁶⁵⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 26/1914-1916, f. 189.

⁶⁵⁸ **Aristide Lecca** (n. 26 octombrie 1867 – 1926) a fost unul dintre generalii Armatei României din Primul Război Mondial. După absolvirea școlii militare de ofițeri cu gradul de sublocotenent, Aristide Lecca a ocupat diferite poziții în cadrul unităților de infanterie sau în eșaloanele superioare ale armatei, cele mai importante fiind cele de comandant al Batalionului 4 Vânători sau comandant al Regimentului 37 Infanterie. În perioada Primului Război Mondial a îndeplinit funcția de comandant al Diviziei 7 Infanterie, în perioada 21 noiembrie/3 decembrie - 3/16 decembrie 1916, comandant al Diviziei 2 Vânători în perioada 1/13 ianuarie - 1/13 mai 1918 și comandant al Diviziei 1 Vânători începând cu 26 octombrie/9 noiembrie 1918, distingându-se în bătăliile de la Mărăști și Oituz, în campania de eliberare a Transilvaniei și în lupta împotriva agresiunii Republicii Ungare a Sfaturilor (1919). A îndeplinit funcția de comandant de divizie în campaniile anilor 1916 și 1918. Pentru merite militare a fost decorat cu Ordinul „Coroana României”, în grad de ofițer (1907).

⁶⁵⁹ **Alexandru Constantinidi** (n. 3 ianuarie 1867 - d. ?) a fost unul dintre generalii Armatei României din Primul Război Mondial. În perioada Primului Război Mondial a îndeplinit funcțiile de comandant al Regimentului 8 Călărași, Brigăzii 5 Roșiori și Diviziei 2 Cavalerie în perioada 10/23 aprilie 1916–28 octombrie/11 noiembrie 1918. Pentru merite militare a fost distins cu Ordinul „Coroana României”, în grad de ofițer (1909), Ordinul „Steaua României”, în grad de ofițer (1916) și Medalia Bărbăție și Credință, cu distincția „Campania din Bulgaria 1913” (1913).

⁶⁶⁰ P. Țiucra, Pribeagul, *op. cit.*, p. 389.

Sutești, Vâlcea și **Mihai Borșoiu** în vârstă de 25 de ani, originar din Romani, Vâlcea.

În anul 1934, Societatea Tinerimea Română din Nădlac, care avea ca scop „propagarea culturii și dezvoltarea conștiinței naționale educația sufletească dezvoltarea simțului de datorie, cum și cultivarea în general a membrilor săi și în special a tineretului”⁶⁶¹, s-a îngrijit de ridicarea în cimitirul „De Din Sus” a unui monument al eroilor căzuți în timpul primului război mondial. Monumentul a fost sfințit la data de 26 august 1934⁶⁶². Printre invitații la această sfințire s-a numărat și episcopul Aradului, Grigore Comșa, care, însă, nu a putut participa.

Manifestarea dedicată dezvelirii Crucii-monument al Eroilor Români,
26 august 1934

Memoria acelor vremuri se păstrează la Nădlac prin pelerinajul organizat de biserică la Monumentul Eroilor din cimitirul „De Din Sus”. În ziua Înălțării Domnului, de Ispas, biserica sărbătorește și Ziua Eroilor Neamului. La Nădlac, ca de altfel și în alte localități din România, se păstrează obiceiul ca după slujba religioasă să se organizeze o procesiune pentru a comemora eroii care au făcut sacrificiul suprem pentru apărarea patriei și a credinței străbune. Acest obicei s-a împământenit la Nădlac încă din primii ani de după primul război mondial. Procesiunea este deschisă de drapelul tricolor, urmat de două prapore, preotul, corul bisericesc și credincioșii. Pe tot parcursul drumului, preoții și cântăreții cântă Troparul Înălțării. Oamenii și copiii, îmbrăcați în haine de sărbătoare, cu

⁶⁶¹*Ibidem*, p. 372.

⁶⁶²A. A. O. R. Arad, dosarul nr. 10-III-1933, f. 2.

flori în mână, cântă și ei acest imn de slavă pe tot parcursul drumului. În trecut, copiii și dascălii lor erau îmbrăcați în costume naționale românești.

La cimitir se oficiază o slujbă de pomenire în memoria eroilor căzuți pe câmpurile de bătălie ale celor două războaie mondiale. Fanfara orașului întonează imnuri închinare acestui eveniment: „Deșteaptă-te române” , „Presărați pe a lor morminte...” etc. În acest timp reprezentanții autorităților locale, veteranii, armata și elevii depun coroane și jerbe de flori.

Procesiune de Ziua Eroilor Neamului în anul 1943⁶⁶³

Să nu uităm că în cimitirul „De Din Sus” se găsește și mormântul lui **Uroș Pătean**, reprezentant al cercului electoral Nădlac la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din data de 1 Decembrie 1918 și deputat în primul Parlament al României întregite (1919).

Tot în acest cimitir se găsește monumentul funerar al familiei Mărginean. Aurel Mărginean a fost medic și a decedat la data de 1 aprilie 1915, la 30 de ani, la spitalul militar din Vinkovci, unde își practica meseria.

În săptămânalul arădean „Biserica și Școala” este publicat necrologul său: „† **Dr. Aurel Mărginean**. Fiul fruntașului nostru din Nădlac Nicolae Mărginean, ca medic militar a însoțit trupele noastre înfrânte în Sârbia. După retragerea trupelor noastre din Sârbia a fost împărțit la spitalul militar din Vincovce (Croatia) unde la o secționare și-a contras o înveninare de sânge în

⁶⁶³ Învățătoare era Livia Faur. În fotografie procesiunea se află pe actuala str. Mihai Eminescu din Nădlac.

care a murit. Părinții i-au transportat la Nădlac corpul neînsuflăit unde a fost înmormântat la sf. Paști în jale a nesfârșită a întregii comuni sguđuită de tragicul sfârșit a fiului care eră mândria tuturor, că e al lor. Părinții cari au adus atăta jertfă cu creșterea lui în gimnaziu și la universitatea din Viena unde și-a făcut studiile medicale, aveau deja planul gata să-i edifice un sanator modern în Nădlac ca să-1 aibă lângă sine pentru totdeauna și să-si valorize știința medicală în comuna sa natală. Acum i-a făcut casă sub pământ și pentru totdeauna mort. Noi cari am cunoscut distinsele calități ale răposatului deplângem împrenă cu ai săi moarte a acestei flori din grădina neamului românesc. “⁶⁶⁴

De asemenea, în cimitirul din cartierul nădlăcan „De Din Sus” este înmormântat și Iulian Luțai născut în 29 noiembrie 1882. Participant pe fronturile primului război mondial, la data de 11 noiembrie 1914 a „căzut ca erou pe câmpul de luptă în Sărbia”. Părinții săi au fost Ștefan (Teofan) Luțai (1849-1919) și Elena, născută Chicin (1861-1920).

Monumentul funerar al
dr. Aurel Mărginean

Placă comemorativă pe mormântul
familiei Luțai

Dacă în rândurile anterioare am prezentat monumentele eroilor de origine română existente în Nădlac, nu trebuie să uităm că și comunitatea slovacă din localitatea de pe malul Mureșului și-a cinstit eroii căzuți pe câmpurile de luptă în cele două conflagrații mondiale prin ridicarea unui impunător monument. Acesta se găsește lângă biserica de rit evanghelic lutheran din Nădlac, în dreptul altarului. Până în urmă cu câțiva ani, în spatele

⁶⁶⁴Biserica și Școala (Arad) , an XXXIX, nr. 13, 29 martie (11 aprilie) 1911, p. 98.

monumentului, se înălța clădirea școlii confesionale centrale a comunității slovace evanghelice. Pe monumentul eroilor slovaci se află câteva plăci de marmură albă pe care sunt gravate numele tuturor nădlăcanilor de origine slovacă, căzuți pe fronturile primului și celui de-al doilea război mondial. Pe acestea sunt inscripționate numele a 204 eroi căzuți pe câmpurile de luptă ale primei conflagrații mondiale și a 62 de eroi care s-au jertfit în timpul celui de-al doilea război mondial. Monumentul a fost ridicat în anul 1929⁶⁶⁵. În dreapta și în stânga monumentului sunt așezate două tunuri folosite în timpul celui de-al doilea război mondial.

Monumentul eroilor slovaci
din Nădlac

Monumentele eroilor, atât cele din Nădlac, cât și cele din toate colțurile lumii, sunt menite să ne (re) amintească tuturor jertfele înaintașilor noștri și să ne facă să conștientizăm, noi și generațiile viitoare, că sacrificiul lor suprem nu a fost în zadar.

⁶⁶⁵ Alexandrina Huszarik, *op. cit.*, p. 157.

Concluzii

Istoria României nu ar fi completă fără a cunoaște viața fiecărei localități sub toate aspectele sale, indiferent de mărimea, importanța sau de amplasarea sa geografică. Pentru județul Arad, dar și pentru întreaga țară, localitatea Nădlac are o importanță deosebită din punct de vedere economic, istoric, spiritual și strategic.

La începutul secolului al XIX-lea, între 1802-1805, la Nădlac s-a așezat o importantă comunitate de slovaci. Încă de la stabilirea slovacilor în orașul Nădlac, această localitate a reprezentat și continuă să reprezinte și astăzi, leagănul comunității slovacilor din România. Orașul Nădlac a fost și rămâne un model de inter-culturalitate, un model de diversitate culturală și de integrare socială și economică. Comuniunea dintre români și slovaci rămâne exemplară, aceștia din urmă integrându-se deplin în sânul societății românești, contribuind la asigurarea diversității culturale, sociale și economice a acesteia.

În ceea ce privește localitatea Nădlac, enumerarea în acest studiu a caracteristicilor culturale, sociale, istorice a fiecărei etnii în parte, include în mod organic și analiza relațiilor de colaborare între membrii comunităților română și slovacă, bazate pe principiul „bunei vecinătăți”. În mod firesc, a fost pace între nădlăcani și, în mod firesc, au fost certuri, uneori culminate cu violențe. Trăind unii lângă ceilalți, muncind cot la cot români, slovaci, sârbi, unguri, germani, inevitabil, a început să apară iubirea, ceea ce a condus la întemeierea familiilor mixte. Aceste familii combină tradiții, obiceiuri, cutume a două culturi diferite, formându-se o nouă cultură, mixtă, mai bogată și mai frumoasă. Românii au „împrumutat” de la slovaci; slovacii au „împrumutat” de la români, și așa mai departe. În numeroase cazuri, interferența este atât de puternică, încât nu se mai ține minte cine a fost la origine, cine de la cine a „luat”. Adesea, între membrii diferitelor etnii s-au putut constata adevărate „competiții” – cine salută primul pe stradă, cine construiește o biserică mai impunătoare și multe altele. Însă, această trăire comună, și totuși separată, această competitivitate, a condus și la numeroase conflicte, de multe ori încheiate în mod tragic.

Cercetarea de față și-a propus să demonstreze faptul că evenimentele petrecute la Nădlac pe parcursul primelor decenii ale secolului al XX-lea trebuie să fie luate în seamă atât de specialiști – istorici, profesori de istorie – cât și de cei pasionați de cunoașterea trecutului istoric al poporului român.

Pentru a putea fi înțeleasă mai bine situația nădlăcanilor din anii premergători Marii Uniri, evenimentele locale fac parte integrantă din cronologia zonei. Orașul Arad a jucat un rol hotărâtor în pregătirea Marii Uniri de la 1 decembrie 1918. La începutul secolului al XX-lea, centrul politicii românești din Transilvania s-a mutat la Arad. În orașul de pe Mureș au activat unii dintre cei mai de seamă oameni politici ai vremii: Vasile Goldiș, Ioan

Suciu, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Flueraș etc. Aici și-au avut sediul organizația politică și cea militară care a coordonat evenimentele din toamna anului 1918.

Din cauza limitării tot mai accentuată a libertății economice și politice, populația de origine română din Ardeal și-a îndreptat atenția tot mai mult spre aspectul religios al existenței, reprezentat de Biserica Ortodoxă Română și de cea Greco-Catolică. Ființa națională și limba strămoșească au rămas intacte în Transilvania și datorită Bisericii. Din vâltoarea evenimentelor din primele decenii ale secolului al XX-lea nu putea lipsi nici biserica și nici școala. În majoritatea localităților, în fața bisericilor s-au organizat alegerile de deputați care au participat la Alba Iulia în marea zi de 1 decembrie 1918. Din delegațiile localităților au făcut parte numeroși preoți și învățători.

Deși localitatea Nădlac este doar un punct mic pe hartă, la marginea vestică a țării, fiind o așezare mică, trecutul său istoric merită să fie cunoscut, datorită implicării localnicilor în evenimentele care au avut un deosebit impact în viața istorică a Transilvaniei și a României întregi.

După Marea Unire de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, la Rezoluție au aderat și celelalte etnii care locuiau în Transilvania la acea vreme. În timpul tratativilor internaționale de stabilire a granițelor de stat între România, Ungaria și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, locuitorilor zonelor aflate în dispută li s-au făcut diverse promisiuni din partea tuturor. Nădlăcanii, în special cei de origine slovacă, au cumpănit toate ofertele și au ajuns la concluzia că promisiunile venite din partea românilor sunt cele mai avantajoase pentru comunitatea slovacă. Drept urmare, ei au trimis tuturor factorilor implicați în trasarea granițelor, numeroase memorii semnate și de românii nădlăcani. Aceste memorii au înclinat balanța spre includerea zonei Nădlacului în cadrul statului român.

Bibliografie

I. IZVOARE INEDITE

I. 1. FONDURI ARHIVISTICE

1. Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad:
 - Grupa III;
 - Grupa V;
 - Registru de hirotoniri.
2. Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac:
 - Colecția Registrelor de Stare Civilă;
 - *fond Oficiul Parohial Ortodox Român.*
3. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad:
 - *fond ASTRA, despărțământul Arad;*
 - *fond Episcopia Ortodoxă Română Arad, Grupa IV, Acte școlare;*
 - *fond Oficiul Parohial Greco-Catolic Nădlac;*
 - *fond Parohia Ortodoxă Română Nădlac;*
 - *fond Protopopiatul Ortodox Român Arad;*

I. 2. PERIODICE

1. *Aradul cultural* (Arad) : 1994, 1995.
2. *Biserica și Școala* (Arad) : 1877, 1886, 1890, 1903, 1908, 1910, 1911, 1916, 1918, 1942, 1948.
3. *Calea Mântuirii* (Arad) : 1948.
4. *Familia* (Oradea) : 1870, 1889.
5. *Oglinzi paralele / Rovnobežné zrkadlá* (Nădlac) : 1996, 1997, 2000.
6. *Românul* (Arad) : 1914, 1918.
7. *Tribuna* (Arad) : 1904, 1905.
8. *Tribuna* (Sibiu) , 1894.
9. *Tribuna poporului* (Arad) : 1901.

II. IZVOARE EDITE

II. 1. MANUSCRISE, AMINTIRI ȘI MEMORII

Băran, Coriolan, *Reprivire asupra vieții – Memorii*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2009.

Dioariu Atanasie Marian Marienescu – Jurnal intim, Arad, edit. Nigredo, 2008.

Dumitrescu, Constantin, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 1978.

Kukučka, Ján, „Nădlacul și Marea Unire” , în *Oglinzi paralele / Rovnobežné zrkadlá* (Nădlac) , 1997, anul II, nr. 1, pp. 14-16.

Motovska, El. , *Cronica Nădlacului*, manuscris.

Radix, M. , *Istoria slovacilor nădlăceni din 1903 până în 1953*, manuscris.

Vaida Voevod, Alexandru, *Memorii*, vol. III, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 2006.

Vaida-Voevod, Mircea, Neamțu, Gelu, *1 Decembrie 1918. Mărturii ale participanților. Ioachim Crăciun: Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, vol. II, București, edit. Academiei Române, 2008.

II. 2. VOLUME DE DOCUMENTE

1910. *Évi Népszámlálása*, vol. 2, Budapesta, 1913.

1918 la români. *Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*, vol. VIII, București, edit. Științifică și Enciclopedică, 1989.

Alexandrescu, Ion, Bulei, Ion, Mamina, Ion, Scurtu, Ioan, *Enciclopedie de istorie a României*, București, edit. Meronia, 2000.

Arbonie, Emil, Criste, Eugeniu, *Ordinea și siguranța publică arădeană (1919-1929). Structuri instituționale și personal*, Arad, edit. Concordia, 2011.

Caciora, Andrei, Roșuț, Nicolae, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente*, vol. I, Arad, 1970.

Constantinescu, Șerban, *România în războiul pentru întregirea neamului (1916-1918) Marea Unire. Repere cronologice și comentarii*, București, 1998.

Cosma, Viorel, *Muzicieni români, Lexicon*, București, 1970, p. 281.

Datcu, Iordan, *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații periodice. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie*, ed. III, București, edit. Saeculum I. O. , 2006,

De la Pronunțament la Memorandum. 1868-1892. Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor, București, Arhivele Statului din România, 1993.

Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe. Februarie 1920-decembrie 1920, vol. VI, București, edit. Științifică și Enciclopedică, 1986.

Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Vol. III (30 iulie 1859 – 26 februarie 1861) , coord. Simion Retegan; Dumitru Suci, Mády Loránd, Mirela Andrei, colab. George Cipăianu, București, edit. Academiei Române, 2006.

Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu. Corespondență I (scrisori primite, 1866-1895) , București, edit. Progresul Românesc, 1994.

Glück, Eugen, Roșuț, Nicolae, *Aradul în perioada războiului de independență – 100*, Arad, 1977.

Idem, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Arad, 1974.

Idem, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. II, Arad, 1976.

Glück, Eugen, Roz, Alexandru, *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene 1812-1918*, Timișoara, edit. Facla, 1981.

Lupaș, Ioan, *Correspondență. Scrisori primite (Selecție) A-C*, selecție, introducere și note alcătuite de Radu Ardelean și Lucian Giura, Sibiu, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2003.

Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente, vol. II (31 decembrie 1851 – 15 iulie 1859) , coord. Simion Retegan, Dumitru Suci, Mádly Loránd, George Cipăianu, Rodica Sofronie, București, edit. Academiei, 2004.

Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848-1918. Documente, vol. V (19 septembrie 1861 – 24 septembrie 1862) , coord. Simion Retegan, București, edit. Academiei Române, 2008.

Orașul și județul Arad după 1 decembrie 1918. Din amarul lunilor de tranziție către administrația românească. Studiu și documente, coord. Andrei Caciora, Mircea Timbus, Arad, edit. Gutenberg Univers, 2008.

Predescu, Lucian, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc oameni și înfăptuiri*, București, edit. Saeculum I. O. , edit. Vestala, 1999.

Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza Română Gr. - Orientală a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1904, Arad, Tipografia Diecezană, 1904.

Pușcariu, Ioan cavalier de, *Date istorice privitoare la familiile nobiliare române*, ed. IV, Cluj-Napoca, edit. Societății culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă” , 2006.

Recensământul din 1910. Transilvania, coord. Traian Rotariu, Cluj-Napoca, edit. Staff, 1999.

Roz, Alexandru, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1918, (acte și documente)* , vol. I, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 1993.

Idem, *Războiul neatârării din 1877-1878. Acte și documente*, Arad, edit. Universității „Vasile Goldiș” , 1998.

Idem, Kovách, Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, edit. Universității „Vasile Goldiș” , 1997.

Sava, Iosif, Vartolomei, Luminița, *Mică enciclopedie muzicală*, Craiova, edit. Aius, 1997.

Schematismus cleri diocesis Csanadiensis pro anno domini 1875.

Schematismus cleri diocesis Csanadiensis pro anno domini 1883.

Schematismus Diocesis Csanadiensis sede episcopali vacante ad annum 1851 editus.

Șerban, Ioan I. (coord.) , *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii, 2003.

Weil, Alois, *Arad, hârtii de valoare istorice*, Anvers, Centrum Voor Scriptophilie BVBA, 2007.

IV. LUCRĂRI GENERALE

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina” Miron Roșu, 1944.

Aradul, permanență în istoria patriei, Arad, 1978.

Arbonie, Emil, *Avocații arădeni (1875-1989)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, p. 70

Idem, *Baroul Arad (1875-1990)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2016.

Ardeleanu-Senior, Ioan, *Contribuțiuni la Revoluția din 1848 în Sălaj cu mai multe documente inedite în text cu anexe*, Satu Mare, edit. Citadela, 2009.

Berényi, Maria, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000.

Bogdan, Doru, *Dr. Ioan Suciuc – părinte al patriei*, Arad, edit. Viața Arădeană, 1999.

Boia, Stelean Ioan, *Fundația „Emanuil Gozdu” (1870-1952)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2006.

Bolovan, Ioan, *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român 1863-1918. Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, edit. Dacia XXI, 2011.

Idem, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000.

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, edit. Consistoriului, 1922.

Bozian, Ștefan, *Cioplite din topor. Oameni, gânduri, năzuințe, fapte și întâmplări care au fost*, Arad, edit. Gutenberg Univers, 2011.

Brătescu, Constantin, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, edit. Mitropoliei Banatului, 1995.

Bujna, Ivan, „Strucny nastin. Dejnin cirkve evanjelickey a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912”, în Ivan Bujna, *Spisy*, Nadlak, vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 2000, (reeditare), pp. 86-89.

Ciuhandu, Gheorghe, *Propaganda catolică-maghiară de la Macău în coasta diecezei ortodoxe a Aradului (1815-1864)*, Arad, edit. Autorului, Tipografia Diecezană, 1926.

Codău, Ioan, *Școala ineuană pe trepte de istorie (1756-2008)*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2008.

Costea, Ștefan, Costea, Dumitru D., *Șeitin. O așezare românească milenară de pe Mureșul Inferior*, Arad, edit. Mirador, 1998.

Damșa, Teodor V., *Biserica greco-catolică din România în perspectivă istorică*, Timișoara, edit. De Vest, 1994.

Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, coord. Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, București, edit. Academiei R. S. R., 1968.

Haan, Ludovit, Zajac, Daniel, *Dejepis stareho i noveho Nadlaku*, Nădlac, vydavateľstvo D. Z. S. Č. R. a Slavia a. s. v Nadlaku, 1994.

Hațegan, Ioan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos*, Timișoara, 1995

Hitchins, Keith, *Români 1774-1886*, trad. George G. Potra, Delia Răzdolescu, București, edit. Humanitas, 1996.

Ioja, Cristinel, Tang, Marcel, *Învățământul Teologic Ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, edit. Arhiepiscopiei Aradului, 2016.

Kukučka, Ján, *Nadlak v procese slovenského osídľovania Dolnej zeme*, Nadlak/Bratislava, vydavateľstvo Ivan Krasko/ESA, 2003.

Marco, Gabriela Adina, *Pași spre Unire...*, Nădlac, edit. Ivan Krasko, 2006.

Mărghitan, Liviu, *Academicienii originari din județul Arad (secolele XIX-XX)*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2004.

Mihuț, Lizica, *Mișcarea teatrală arădeană până la înfăptuirea Marii Uniri*, București, edit. Eminescu, 1989.

Negrilă, Iulian, *Presa literară românească arădeană și Marea Unire*, Arad, 1993.

Idem, *Ziarul „Românul” și Marea Unire*, București, edit. Politică, 1988.

Neumann, Victor, *Vasile Maniu*, Timișoara, edit. Facla, 1984.

Onojescu, Alexandru, Popovici, Vlad (editori), *Correspondențe politice peste Carpați. Visarion Roman – colaborator la ziarul „Românul” (1868-1870)*, Cluj-Napoca, edit. Presa Universitară Clujeană, 2010.

Păcurariu, Mircea, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986.

Idem, *Uniația în Transilvania în trecut și astăzi*, Oradea, edit. „Episcop Nicolae Popovici”, 2006, p. 16.

Idem; Lițiu, Gheorghe; Popeangă, Vasile; Cristache-Panait, Ioana; Popa, Radu, *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, edit. Episcopiei, 1989.

Pădurean, Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, edit. Universității „Aurel Vlaicu”, 2003, p. 130.

Pintea, Alexandru, Ruscanu, Gheorghe, *Băncile în economia românească. 1774-1995*, București, edit. Economică, 1995.

Popa, Mircea, *De la iluminism la pașoptism*, Cluj-Napoca, edit. Argonaut, 2004.

Popeangă, Vasile, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, edit. Facla, 1978.

Idem, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976.

Idem, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, edit. Didactică și Pedagogică, 1974.

Roman, Dan, *Oameni de seamă ai Aradului*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2011.

Roz, Alexandru, *Aradul – Cetatea Marii Uniri*, Timișoara, edit. Mirton, 1993.

Idem, *Monografia Colegiului Național „Moise Nicoară” din Arad*, Arad, edit. Fundației „Moise Nicoară”, 2007.

Scurtu, Ioan, *Alba Iulia 1 decembrie 1918*, București, edit. Sport-Turism, 1988.

Soica, Sergiu, *Despre Comloș, Documente Articole Traduceri*, Timișoara, edit. Eurobit, 2007.

Stan, Apostol, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Bibliografia unui mare român*, București, edit. Saeculum I. O, 1997.

Țucra, Pribeagul, Petre, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1936.

Vesa, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, edit. Gutenberg Univers, 2008.

Idem, *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul Episcop sârb la primul Episcop român*, Arad, edit. Arhiepiscopiei Aradului, 2010.

Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, edit. Presa Universitară Clujeană, 2006.

V. STUDII ȘI ARTICOLE

Adamik, Pavel, „Gustav Augustini – pionier al relațiilor politice româno-slovice în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea”, în *Ziridava* (Arad), 1978, nr. X.

Arbonie, Emil, „Unele aspecte privind lucrările de delimitare și demarcare a frontierei de stat a României în județul Arad, în perioada anilor 1922-1923”, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș”* (Arad), „Vasile Goldiș” University Press, nr. 7, 1997.

Baboș, Alexandru, „Consiliul Dirigent al Transilvaniei și Conferința de Pace de la Paris”, în Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, *România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, Focșani, edit. EMPRO, 1999.

Bold, Ion, „Aradul, Centrul luptei pentru desăvârșirea statului național unitar român”, în *Aradul și Marea Unire*, coord. Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 1999.

Brătescu, Constantin, „Mișcarea culturală din Banat între 1877-1900 în slujba desăvârșirii unității statale (Mișcarea corală și idealul Unirii)”, în *Banatica* (Reșița), 1985, nr. 8.

Caciora, Andrei, „Un învățător slovac militant pentru unirea Transilvaniei cu România”, în *Aradul cultural* (Arad), anul II, 1995, nr. 2.

Clepea, Cornel, „Participarea protopopilor ortodocși români din județul Arad la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia”, în *Marea Unire din 1918 ideal al tuturor românilor 1918-2003*, coord. Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004.

Costea, Dumitru Dan, „Documente privind activitatea românilor din Comuna Șeitin în preajma Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918” , în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad* (Arad) , nr. 3, „Vasile Goldiș” University Press, 1993.

Cozma, Aurelia, „Relațiile româno-slovace la sfârșitul secolului al XIX-lea la Sibiu” , în *Brvkenthal Acta Mvsei* (Sibiu) , 2006, nr. I. 1.

David, Ramona Elena, „Asociații culturale în județul Hunedoara” , în *Dacoromania* (Alba Iulia) , 2012, nr. 60.

Drecin, Mihai D. , Dobrescu, Vasile, „Considerații asupra sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania (1867-1918) “ , în *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor săsești, românești, maghiare și slovace din Austro-Ungaria (1867-1918)* , vol. II, Cluj-Napoca, edit. Dacia, 2001.

Florea, Avram, „Evoluția muzicii bănățene de la primele manifestări ale mișcării corale la perioada interbelică” , în *Societate și civilizație în Banatul istoric*, volum îngrijit de Camil Petrescu, Timișoara, edit. Mirton, 2003.

Georgiță, Mihai, Milan, Radu, „Biblioteci școlare din Bihor (secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) (I) “ , în *Revista Arhivelor/Archives Review* (București) , an LXXXVIII, 2011, nr. 1.

Goron, Doru E. , „Figuri de intelectuali sălăjeni: Leontin Ghergariu (1897-1980) “ , în *Acta Mvsei Porolissensis* (Zalău) , 1981, nr. V.

Greffner, Otto, „Acțiuni cu caracter național și social, în anul 1918 în județul Arad” , în *Ziridava* (Arad) , 1974, nr. III-IV.

Herlo, Rodica, „Reuniunea femeilor române din Arad și provincie” , în *Ziridava* (Arad) , 1978, nr. X.

Homescu, Radu, „Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855-1914” , în *Ziridava* (Arad) , 1974, nr. III-IV.

Husarik, Pavel, „Slovacii din România și Marea Unire” , în *Variațiuni*, București, edit. Kriterion, 1989.

Huszarik, Alexandrina, „Contribuția naționalităților din Nădlac la realizarea Marii Uniri” , în *Marea Unire din 1918 ideal al tuturor românilor 1918-2003*, coord. Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004.

Iancu, Gheorghe, „Marele Sfat Național al Transilvaniei (1918-1919) “ , în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca* (Cluj-Napoca) , anul XVI, 1973.

Manea, George, „Activitatea Consiliilor Naționale Române și a Gărzilor Naționale Române din județul Arad” , în *Ziridava* (Arad) , 1977, nr. VIII.

Marco, Gabriela Adina, „Curaj, onoare și exil. Grănicerii sârbi din Nădlac (județul Arad) în prima jumătate a secolului al XVIII-lea” , în *Restituiri bănățene. IV* (Timișoara) , coord. Dumitru Tomoni, Horațiu Suci, Timișoara, edit. Eurostampa, 2016.

Idem, „Familia Șerban – generații peste timp” , în *Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2012.

Idem, „Ludovit Augustin Boor și Ivan Bujna – preoți evanghelici slovaci, luptători pentru Unirea Transilvaniei cu România”, în *Aradul și Marea Unire din 1918. Culegere de studii*, coord. Marius Grec, Stelean Ioan Boia, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2008.

Idem, „Personalități slovace originare din localitatea Nădlac, jud. Arad (secolul al XIX-lea) “ , în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018.

Idem, „Politica culturală a Parohiei Ortodoxe Române de la Nădlac până la Unirea din 1918” , în *Buletinul „Casa cărții” al Bibliotecii „Tudor Arghezi”* , Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2008.

Idem, „Reuniunea învățătorilor arădeni. Ședința de la Nădlac din 1910” , în *Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana, 95 de ani*, vol. VIII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014.

Idem, „Revolta din 1514 condusă de Gheorghe Doja. Bătălia de la Nădlac” , în *Ecclesia (Nădlac)* , anul XV, nr. 1 (62) , aprilie 2014, p. 2.

Idem, „Uroș Pătean – Un nădlăcan în Parlamentul țării” , în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. IV, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2012.

Mureșan, Augustin, „Tricolorul și cocardele în contextul luptei românilor din părțile Aradului pentru înfăptuirea Marii Uniri” , în *Marea Unire din 1918 ideal al tuturor românilor 1918-2003*, coord. Alexandru Roz, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004.

Idem, Popovici, Ioan, „Sigiliul comunității Nădlac din 1752 – izvor pentru elaborarea stemei orașului” în *Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana, 95 de ani*, vol. VIII, coord. Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014.

Neamțu, Gelu, „Prietenul slovac al românilor, Gustav Augustini, la „Tribuna Poporului” din Arad 1898-1900” , în *Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem Camilli Mureșanu*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, București, edit. Academiei Române, 2007.

Neumann, Victor, „Contacte spirituale între români. Corespondența dintre Vasile Maniu și Atanasie Șandor” , în *Ziridava (Arad)* , 1980, nr. XII.

Precupaș, Gheorghe, „Clopotele din Dieci” , în *Biserica și Școala (Arad)* , anul XLI, nr. 26, din 25 iunie (8 iulie) 1917.

Roșuț, Nicolae, „Atanasie Șandor (1808-1892) “ , în *Ziridava (Arad)* , 1975, nr. V.

Idem, „Legăturile Aradului cu România între anii 1800-1918” , în *Ziridava (Arad)* , 1978, nr. X.

Idem, „Societăți culturale arădene până la Unire” , în *Ziridava (Arad)* , 1975, nr. V.

Roz, Alexandru, „Aradul în timpul primului război mondial” , în *Ziridava (Arad)* , 1978, nr. X.

Idem, „Consiliul Național Român Central și acțiunea sa pentru Unirea Transilvaniei cu România” , în *Magazin Istoric* (București) , anul XXII, nr. 12 (261) , decembrie 1988.

Idem, „Constituirea și activitatea Consiliilor și Gărzilor Naționale Românești din județul Arad” , în *Ziridava* (Arad) , 1987, nr. XV-XVI.

Stanciu, Vasile, „Compozitorul Trifon Lugojan” , în *Mitropolia Banatului* (Timișoara) , anul XXXVIII, nr. 5/1988.

Štefanko, Ondrej, „Despre o utopie mai puțin cunoscută și despre unele aspecte istorice” , în *Oglinzi paralele/ Rovnobežné zrkadlá* (Nădlac) , 2000, anul IV, nr. 1.

Timbus, Mircea, „Mărturii documentare despre rolul Asociației Naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta pentru emanciparea națională și spirituală a românilor din Transilvania (secolul al XIX-lea) “ , în *Ziridava* (Arad) , 1976, nr. VI.

Idem, „Referiri la județul Arad în procesele verbale ale Consiliului Dirigent” , în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad* (Arad) , nr. 4, „Vasile Goldiș” University Press, 1994.

Vesa, Pavel, „Originea socială a unor clerici ortodocși din părțile Aradului” , în *Arca* (Arad) , 2003, nr. 1, 2, 3.

VI. RESURSE ELECTRONICE

http://sk.wikipedia.org/wiki/Ivan_Bujna.

<http://www.crwflags.com/fotw/flags/hu-cs-nl.html>.

<http://www.nt-tv.eu/ro/%C8%99tiri/cultural/1355-9-mai-celebrat-lan%C4%83dlac.html>.

http://www.rastko.rs/rastko-ro/crkva_nadlac.htm.

<http://www.septemcastra.ro/index.php/2009/11/un-destin-remarcabil-mihai-serban/>.

Anexe

1918, noiembrie 26, Nădlac. – Extras din procesul verbal încheiat în adunarea populară din cercul notarial Nădlac, convoacă cu ocazia alegerii a 6 delegați pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia

Copie

Extras

Din protocolul adunării naționale române cercuale ținută la Nădlac la 26 noiembrie ss. n. 1918 înaintea bisericii gr. [eco] or. [todoxă] rom. [ână] la orele 1½ după amiazi, la care a participat un popor foarte numeros din toate trei comunele cercului respectiv Nădlac, Șeitin și Cenadul Unguresc. Comuna Șeitin a fost reprezentată prin president, notar și mai mulți membri ai „Consiliului”. 1

Declarându-se adunare națională, se alege de president părintele Nicolae Chicin din Nădlac, iar notar învățătorul Moș Pinte din Șeitin și câte 2-2 bărbați de încredere din cele 3 comune. După acestea urmară actul sfinției drapelului național, iar după celebrare, presidentul provoacă adunarea a-și alege cei 6 delegați cari au să participe la Marea Adunare Națională Română din Alba Iulia.

Se aleg următorii: Uroș Pătean, George Petroviciu inv. și Uroș Totorean din Nădlac, Nicoliță Manta și gardistul Rusand Gheran din Șeitin, iar din Cenadul Unguresc părintele Romul Nestor.

D. c. m. s. 2

ss. indescifrabil

1 Consiliul Național Român

2 Dat ca mai sus.

(Arhivele Statului București, fond Consiliul Național Român Arad, dosar nr. 15, fila 1)

(Copie din Andrei Caciora și Nicolae Roșuț, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente*, vol. I, Arad, 1978, p. 268)

9 februarie v. 1878

Colectă pentru ostașii români răniți în războiul din 1877/78, făcută de către avocatul Aureliu Petroviciu, de la locuitorii din localitatea Nădlac *)

Oferte pentru răniții din România

Colectă prin dl. Aureliu Petroviciu avocat, de la:

Aureliu Petroviciu 5 fl. , Maria Chicin 1 chilo 2 dgr. scame, Samson Lugojan 1 fl. , Iuliana Lugojan 1 fl. , Petru Precupaș 1 fl. , Toma Nădăban 1 fl. , Atanasie Luțai 50 cr. , Iustin Tăuceanu 1 fl. , Iuliana Tăuceanu 90 dgr. scame, Adalbert Wenich 30 deca scame, Nicolae Luțai 1 fl. , Elena Luțai 1 chilo 12 dgr. scame, Alexandru Petran 50 cr. , Dr. Laurovics Janos 1 fl. , Fabri Andras 1 fl. , Milan Mudrity 50 cr. , A. Lehotsky 2 fl. , Ștefan Luțai 50 cr. , Balo Samu jude cerc. reg. 1 fl. , Teodor Șerban 1 fl. , 50 cr. , Iablonezky 1 fl. , B. R. 1 fl. , Mudrity Isza 1 fl. , Iancsik Gyorgy 1 fl. , Bauer 1 fl. , Ioane Caracioni 2 fl. , Hauszler Marton 1 fl. , Filip Crișan 1 fl. , Raffai Layos 1 fl. , Vicențiu Marcoviciu 2 fl. , Vicențiu Marcoviciu jun. 1 fl. , Catița Lele 1 fl. , Veszelovsky Gabor 1 fl. , Klein Adolf 1 fl. , Emanuel Kaufman 1 fl. , Hidvegny 1 fl. , Gyurcoviciu Pera 2 fl. , Glück Herman 1 fl. , Petru Petrovici 1 fl. , Țiriac Gligor 1 fl. , Demetrie Olariu 1 fl. , Kicsin Mihai 1 fl. , Auspitz Lajos 50 cr. , Teodor Pețan 1 fl. , Ambrosie Coste 1 fl. , Leuhardt Gyula 1 fl. , Mozol Iosef 50 cr. , Demyen 50 cr. , Geczovics Mihaly 50 cr. , Veszelovsky Ianos 1 fl. , Faur Steva 1 fl. , Vuits Gyorgy 1 fl. și trei coți pânză cu țintariu, Vuits Ilena 1 fl. , Vuits Katicza 1 fl. , Vuits Emilia 1 fl. , Blyer Adolf 1 fl. , Dobranyi 1 fl. , Toronyasi Imre 1 fl. , Toronyasi Serebenyi Erzi 1 fl. , Zelenak Istvan 1 fl. , Manheim Eduard 1 fl. , Ambrus Gyorgy 1 fl. , Csoos Gyorgy 1 fl. , Bartalomeidesz Geza 50 cr. , Kolompar Șamu zene tarsulata**) 2 fl. , Nagy Andrasne 50 cr. , Nagy Kis Rozi 50 cr. , George Șerban 2 fl. , Antal Ianos 1 fl. , Iocza Popoviciu 1 fl. , Iulie Balcu 10 fl. , Ludvig Ferencz 1 fl. , -Mihai Șerban 3 fl. , Morar Șandor jun. 1 fl. , Straja Gligor 1 fl. , Sandor Constantin 50 cr. , Szimu Flore 1 fl. , Teodor Drăgan 1 fl. , Totorean Lazăr 50 cr. , Onia Pera 50 cr. , Onia Nicolae 50 cr. , Vigran Chirilă 50 cr. , Teodor Teabic 30 cr. , Pavel Roșuț 50 cr. , Petru Stroia 1 fl. , Anna Moț 1 fl. și o ștergură, Teresca Straja 2 c. pânză, Drăgan Mihai 50 cr. , Caba Trif 50 cr. , Sovra Caba 50 cr. , Popoviciu Iuon 1 fl. , Isac Sava 20 cr. , Tyirity Iova 20 cr. , Onia Mitru 1 fl. , Kovacs Milos 20 cr. , Bârda Petru 1 fl. , Bârda Dragina 50 cr. Pânză și ștergură, Marzsiman Ion 1 fl. , Mitru Nora 1 fl.

Suma totală: 110 fl. 90 cr. ***)

*) În revistă nu este indicată localitatea din care s-a făcut colecta, nici cui i s-a transmis. Apare, în numărul respectiv al revistei, singură. Numele pe care le conține pledează cu siguranță pentru localitatea Nădlac, eventual și localitățile din jur. Între acestea amintim: Onia, Roșuț, Chicin, Șandor, Luțai, Petran etc. , precum și nume slovace. Pentru localitatea Nădlac pledează și componența națională care se poate deduce din nume, între altele însuși faptul că sunt slovace.

***) Orchestra Kolompar Samu

****) La suma totală trebuie adăugate obiectele: 2 șterguri (ștergare) , 4 chilo 11 dgr. scame și pânză neindicată cantitatea pe lângă cei 5 coți precizați.

„Telegraful Român” , anul 26, nr. 16 din 9 februarie v. 1878, p. 60

(Copie din Alexandru Roz, *Războiul neatârării din 1877-1878. Acte și documente*, Arad, edit. Universității „Vasile Goldiș” Arad, 1998)

Documente transcrise, păstrate în Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, privind viața cotidiană în timpul primului război mondial

1.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 13/1914, f. 66.

Nr. 3621/1914

Circular

Cătră toate oficiile protoprezbiterale și parohiale din districtul Conzistorului din Arad.

Cu iuțala fulgerului s-a răspândit vestea pre cât de tristă pre atât și de sguuitoare, că mâni sacrilege au stâns scumpa vieată a arhiducelui Francisc Ferdinand și a soției Sale principesa Sofia de Hohenberg în timpul, când Alteța Sa moștenitorul de tron, totodată și inspectorul suprem al armatei, se afla în Sarajevo, pe pământul Bosniei, unde luase parte la manevrele mari ale corpurilor 15 și 16 de armată.

Este nu numai tristă și sguuitoare, dar este de tot deprimătoare aceasta veste, confirmată și în cale oficioasă, că astăzi nu mai este între cei vii Acela care chemat era să fie nu numai razământul bătrânețelor mult cercatului nostru monarh, al Majestății Sale cesare și apostolice regești Francisc Iosif I, dar care pentru virtuțile și convingerile Sale era nu numai fala și mândria, ci și însași speranța de bine a tuturor popoarelor monarhiei noastre austro-ungare.

În fața faptului neschimbabil însă și în fața adevărului curat ca și lumina soarelui, că biserica noastră vie, clerul și poporul român ortodocs de sub coroana sfântului Ștefan, nici când n-a întrelăsat a-și lua cu loialitatea sa tradițională partea cuvenită din bucuriile și durerile ce a întâmpinat înaltul Tron, Casa domnitoare și iubita noastră patrie comună în tot cursul anilor și al veacurilor, nici acum nu am putea urma mai corespunzător tradiției și nu am putea procede mai potrivit sentimentului, ce a cuprins întreaga ființă a clerului și a poporului nostru pururea credincios Tronului și patriei, decât ca acestui sentiment de profundă durere și sguuire să-i dăm espresiune corăspunzătoare și în formă exterioară, și prin aceasta să manifestăm și cu acest privilegiu credința noastră

neclătită, alipirea și supunerea noastră omagială către înaltul Tron și Casa domnitoare și cu aceasta deodată și nestrămutata noastră iubire sinceră către patria noastră comună.

Conduși de acestea vederi, ne împlinim trista și adânc simțita datorință dispunând precum urmează:

1. Să se arboreze flamura neagră pe toate bisericile și școalele de sub iurisdicțiunea Consistorului nostru diecezan.
2. Să se tragă clopotele în trei zile conzecutiv, deosebi însă în ziua și ciasul îngropării, care se va putea afla la antistiile comunale concernente și chiar din ziaristică.
3. În Dumineca proximă după îngropare, ori cel mult în Dumineca următoare să se țină în toate bisericile noastre parastas solemn, – după serviciul divin – pentru odihna sufletului Alteței Sale arhiducelui Francisc Ferdinand și a soției Sale principesa Sofia de Hohenberg, la care parastas să fie învitată antistia comunală și autoritățile din localitate, având să se arate poporului incidentul și scopul părăstasului și astfel marea pierdere, ce a îndurat Tronul și patria prin trecerea din viață a moștenitorului de Tron Francisc Ferdinand, arhiducele iubit și adorat de toate popoarele din monarhia noastră.

Arad, 16/29 iunie 1914

Ioan I. Papp, m. p.
Episcopul Aradului

NB. Din circularul de față se trimite – pe calea oficiilor protopresviterali, – fiecărui oficiu parohial din acest district – câte un exemplar spre știre și strictă acomodare.

2.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 13/1914, f. 90.

Nr. 763/914

Onorat oficiu parohial!

Prin circul. Consist. dela 12/25 August a. c. Nr. 4559/914 să îndrumă de urgență conducătorul oficiului parohial, să compună numai decât un conșpect esact despre toți credincioșii noștrii chemați la arme din comuna bis. Acest conșpect să înșire pe toți cei plecați la armată, fie duși acum din incidentul mobilizării generale, fie că au fost în serviciu regulat militar de mai înainte (*n. n. – subliniat în textul original*), arătându-se în rubrici speciale următoarele date: 1. Numele soldatului, 2. etatea, 3. e ori ba casatorit, 4. câți prunci are, 5. cam ce avere are, are pământ /cât/ și casă?

Conșpectul are să se compună cu ezactitate, spre ce scop să pot cere datele și dela antistia comunală, deoarece conspectele eventual Conzistorul le transpune spre controlare antistiilor comunale și negligența în aceasta afacere ori necorectitatea conșpectelor va fi urmărită cu cea mai mare rigoare în cale disciplinară.

Conducătorul de oficiu e îndatorat ca acest conșpect săl înainteze la acest oficiu protopopesc până cel mult în 2/15 Septemvre a. c.

Arad 22 august/4 septembrie 1914

ss V. Beleş
Protopop

3.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 13/1914, f. 117.

Nr. 930/914

Onorat oficiu parohial!

În fața războiului grozav ce bântue acum monarchia noastră și al cărui sfârșit încă nu se poate prevedea este de cea mai mare însemnătate situația economică a țării noastre. E îndeosebi interes primordial ca unii articlii cei mai indispensabili pentru alimentarea populației să nu se sfârșească expunând astfel foamei păturile largi ale locuitorilor. În vederea acestui mare interes al alimentației publice înaltului Guvern al țării noastre ași luat cuvenitele dispozițiuni, ca făina de grâu și săcara să fie amestecată cu făină de orz, cucuruz și cartofi. Deoarece cunoașterea acelor dispozițiuni și peste tot îndrumările economice ale populației în aceste timpuri este de cea mai mare importanță, Ven. Consistor cu dattul 23 noem. /6 decem a. c. Nr. 6143/1914 provoacă preoțimea, ca mai ales în aceste vremuri să fie cu cea mai mare cumpătare intru folosirea alimentelor, mai ales a făinei de grâu. Cu aceeași ocaziune credincioșii să fie luminați asupra faptului că grânele lor și vitele lor nu sunt expuse nici unei primejdii. Este necesară această instrucție mai vârtos pentru motivul , că unele părți ale țării speculanți fără suflet divulgă tot felul de vești mincinoase și îngrozitoare cu scopul să îndemne pe oameni ale vinde lor pentru sume bagatele averile lor mai ales vitele.

Peste tot este de dorit, ca în vremile aceste atât de grele pentru toate popoarele statului nostru, preoțimea să fie la culmea chemării sale să stea în ajutor credincioșilor săi cu sfatul și cu fapta.

Arad, 28 noemvre/11 decemvre 1914

ss V. Beleş
protopop

4.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 13/1914, f. 118.

Nr. 934/914

Onorat oficiu parohial!

Având în vedere însemnătatea într-adevăr epocală a războiului mondial prin care trecem, și socotind nu numai că acest război fără îndoială va avea urmări remarcabile pentru bis. și poporul nostru, dar considerând și latura culturală a afacerii, spre a ușura generațiilor viitoare șrutarea și fixarea obiectivă a evenimentelor de azi și a facilita astfel istoriografia viitoare referitoare la timpurile noastre, atât de importante, Ven. Consistor prin ord. său dela 23 noem/6 decem. a. c. Nr. 6366/1914 să fac atenți conducătorii oficiilor par. la importanța evenimentelor prin cari trecem, ca într-o condică anume făcută să însemne nu numai numele și împrejurări personale, familiare și economice a le tuturor acelor credincioși cari au luat parte la războiul actual, arătând mai în urmă, cari dintre aceștia au fost răniți și cari au căzut, dar în aceeași condică să însemneze cu obiectivitate absolută și cu iubire de adevăr toate întâmplările mai de seamă din comuna lor pre timpul actualului război și peste tot să păstreze în arhivul parohial toate actele, cari să refer la acest război.

Împlinirea acestui ordin din partea conducătorilor oficiilor parohiale eu voi avea să o controlez cu toată rigoarea cu ocaziunea vizitațiunilor canonice, le voi face în viitor prin comunele bisericesti.

Arad, 28 noemvre/11 decemvre 1914

ss V. Beleş
protopop

5.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 14/1915, f. 44.

Nro 131/1915

Preasantite domnule episcop!
Venerabile conzistor!

Subscrisul vin cu toată umilința a me ruga, ca se binevoi-Ți a-mi estrada un atestat oficios în cauză militară.

De acest atestat am trebuință la asentarea ce ne stă înainte pentru cei dela etatea de 40 de ani în sus până la 50 de ani, între cari cad și eu, fiind născut în Nădlac la 17 octomvrie 1866, unde funcționez ca preot din toamna anului 1892.

Al Preasânției Voastre și Venerabilului Conzistor
Nădlac, la 13/26 iunie 1915.

umilit serv:
ss. N. Chicin
preot ort. rom.

6.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 15/1916, f. 92.

Nr. 306/1916

Onorat oficiu parohial!

Prin circularul consist. de dtto 13/26 Februarie a. c. Nr. 657/916 să face cunoscut, că Dl Ministru reg. ung. de culte și Instrucțiune publică prin Nr. 2400/916 Prez. , dorește să aibă date exacte despre învățătorii mobilizați și despre prevederea învățământului la datul cu 1ma Martie 1916.

Blanchetele pentru colectarea datelor sunt trimise școalelor pe calea inspectoratelor reg. concerminte.

Consistorul ordonează deci, ca respectivele blanchete să se îndeplinească cu toată exactitatea și frumos, să fie provăzute cu sigiliul școalei, să se subscrie de presidentul comitetului parohial și să se reștinue în terminul dat Inspectoratului regesc.

Deoarece de asemenea date are și consistorul trebuințe, așa aceleași blanchete în text rumâne, ni le-a trimis și nouă, din cari 3 exempl. trimit sub / parohiei, (una pentru arch. par. al doilea pentru protopopiat și al treilea pentru consistor) și pe lângă ordonarea consistorului, ca să se deplinească cuviincios, conform stărilor dela datul sus amintit, și apoi 2 exemplare să mi se remită până în 8 zile necondiționat.

Arad, 22 Februarie (6 Martie) 1916

ss V. Beleş
protopop

7.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 15/1916, f. 102.

Nr. 504/916

Onorat oficiu parohial!

Prin circularul consist. dela 23 Maiu v. a. c. Nr. 2463/916, înștiințează, că Ministerul reg. ung. de culte și Instrucțiune publică a luat dispozițiuni sub Nr. 7105/916 Prez. cu privire la școalele sale, că tânăretul școlar dela vrâsta de 14 ani în sus să participe la lucrările economice, ca astfel să se suplinească măcar în parte brațele muncitoare angajate la apărarea țării.

În urmarea acesteia află și consistoriul cu cale să dispună la feliu. De aceia să ordineză fiecărui oficiu par. , să iee la suflet aceasta chestiune și dacă în respectiva comună sar afla tănari de școală de vârsta amintită să-i sfătuiască cu toată căldura a-și lua și dânșii partea cuvenită din lucrurile economice, dând mână de ajutor în locul prim în lucrările pentru economia lor, iar după aceia și altora din comună, cari ar fi avizați să primească un asemenea ajutor.

Aceasta o cere de la dânșii nu numai interesul obștesc, ci și poziția lor socială de oameni mai înțelegători, cari trebuie să știe, că lucrul totdeauna nobilitează și numai trândăvia și luxul disqualifică.

Arad, 25 Maiu (7 iunie) 1916.

ss. V. Beleş
protopop

8.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 15/1916, f. 103.

Nr. 552/916

Onorat oficiu parohial!

Prin circulariul consist. De dato 5/18 Iunie a. c. Nr. 2242/916, să înștiințeză, că în considerarea nobilei chemări creștinești a societății „Crucea Roșie” care și în decursul războiului a susținut și susține o mulțime de spitale și aduce jertfe foarte însemnate pentru alinarea multelor suferinți, ce le produce în chip firesc înfricoșatul războiu. Spesele pentru deplinirea sale chemări „Crucea Roșie” le-ai adunat și până aci dela societatea înțelegătoare.

Prin cheltuielile enorme, ce i s-au impus acum prin durata neprevăzută a războiului mondial, aceasta nobilă instituțiune a ajuns aproape la slăbirea puterilor sale, materiale, și astfel se vor iniția pe întreg teritoriul monarhiei din nou colecte pe sama societății „Crucea Roșie”.

Se invită O. Preoțime, ca prin cuvântări potrivite să arate poporenilor însemnătatea cea mare a crucei roșii, îndemnând pre toți credincioșii să sprijinească din toate puterile lor colecta ce se va întreprinde în favorul acelei nobile societăți.

Arad, 17/30 Iunie 1916

ss V. Beleş
protopop

9.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 15/1916, f. 84.

Nr. 579/916

Onoraților Domni preoți!

Consistorul sub dattul 23 Iunie v. a. c. Nr. 2890/916 ne înștiințeză: că părintele protopop Dr. Ioan Lupaș din Seliște dinpreună cu mai mulți preoți au tipărit o colecțiune de predici războiu intitulată „Mângăiați poporul” pe carea cu toată căldura se recomandă preoțimei spre procurare.

Cartea broșată costă 2 cor. iar legată în pânză, 2 cor. 60 fil. , și se poate procura dela librăria diecezană din Arad.

Arad, 4/17 iulie 1916

ss V. Beleş
protopop

10.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 15/1916, f. 106.

4000/1916

Circular

cătră toate oficiile protopresbiterale și parohiale din districtul consistorului
Arădan

Onorat Oficiu!

Luând act de pastorală P. S. Sale părintelui Episcop diecezan Ioan I. Papp, de sub Nr. 4000/1916 și datul 18/37 August (*n. n. – e greșit în text. Corect era 31 august*) a. c. adresată credincioșilor eparhiei Aradului în urma faptului intristător, că România a declarat război monarhiei noastre, acest Consistoriu în ședința s-a plinară de azi a aderat într-o toată la pastorală susamintită a P. S. Sale părintelui Episcop diecezan Ioan I. Papp și a dat expresiune credinței sale neclintite către înaltul Tron și iubita noastră patrie hotărând a aduce aceasta la cunoștința Majestății Sale gloriosului nostru Împărat și Rege Francisc Iosif I-ul prin Excelența Sa Dl. Ministru-Președinte contele Ștefan Tisza.

În acest scop Consistoriul a adresat Excelenței Sale Dlui Ministru-Președinte contelui Ștefan Tisza următoarea scrisoare:

„Excelența Voastră Domnule Ministru-Președinte!

Consistorul diecezan gr. or. român din Arad în fața izbitorului fapt, că România învecinată a declarat război monarhiei noastre, în care sub scutul glorioasei dinastii a Habsburgilor în fidelitate și îmbucurătoare desvoltare trăiesc milioane de Români, așa ține de sfânta datorință a declara că credincioșii gr. or. români ai acestei dieceze, întocmai ca întreg poporul român al Ungariei, care popor în decursul unei mii de ani în frățescă împreună lucrare cu maghiarimea și-a apărat patria față de oricare dușman din afară ca în trecut astfel și în prezent și în viitor așa păstrează neclintită credința față de Tron și patria lor Ungaria și acest Tron și această patrie o vor apăra cu averea lor și cu sângele lor și cu toată jertfa de care vor fi capabili față de fiecare dușman din oricare parte ar veni acela.

Rugăm pe Excelența Voastră, binevoiți a lua grațios la cunoștință această declarațiune a noastră și să vă îndurați totodată a tălmăci înaintea Majestății Sale gloriosul nostru Împărat și Rege Apostolic Francisc Iosif I-ul în veci neclintita noastră alipire și omagială supunere. “

Aceasta o aducem la cunoștința tuturor oficiilor protopresbiterale și parohiale, cu provocarea ca: On. oficii protopresbiterale să spedeze câte un exemplar tuturor oficiilor parohiale din tractul submanuat, iar oficiile parohiale să-l cetească credincioșilor în sf. biserică.

Arad din ședința plinară a Consistorului gr. or. român ținută în 24 August (6 Septembrie) 1916.

Papp

Ioan I.

Episcop.

11.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 16/1917, f. 84.

Nr. 721/917

Onorate Domnule!

La recercarea D-lui Ministru de culte și instrucțiune publică, Ven. Consistor sub datul 27 Aprilie v. Nr. 1661/917 ordonează ca învățătorii noștri, cu ajutorul școlarilor să întreprindă colectarea de plante medicinale, având se procedă în sensul indicațiunilor din actul ministerial Nr. 5420/917, – alăturat sub ∕ și a instrucțiunilor din broșura de sub ∕, – pe cari On. D-Ta, numaidcât le vei distribui între învățătorii, cari se află pe acasă, cu îndatorirea ca să procedă de urgență.

Plantele adunate se vor espeda conform ordinului ministerial Nr. 6580/916, – comunicat de aici sub Nrul 495/916 la adresa: Honvidelmi Miniszterium Hadsegélyző Hivatalának (Budapest V Akadémia ú. 17). Învățătorii, vor avea la timpul său, pe calea On. D-Ta, – să raporteze aici, ce plante, – de câtă greutate au adunat și când le-au espedat.

Arad 20 Maiu (2 Iunie) 1917

ss Traian Vățian
adm. prtprebit.

văzut:

ss G. Petrovici

ss Sida Tăucean

12.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 16/1917, f. 127.

Nr. 1012/917

Onoratului Oficiu Parohial în Nădlac

Conform ordinului Nrul. 22190/20b. Prez. Din 11 Noemvre 1916 al Ministeriului de honvezi, Comanda militară din Timișoara va revira toate acoperișele, cupolele, jgheburile (cisternele) parafulgerile și toate ornamentele de aramă, dela biserici și dela alte edificii.

În acest scop la ordinul Ven. Consistor de dtul 8/21 August Nr. 3173/917 îndatorez sub răspundere personală, pe Onoratul conducător al oficiului parohial ca numaidcât să facă arătare la Comanda militară din Timișoara despre atari obiecte de aramă, ce s-ar afla la biserică ori la alte edificii publice confesionale din comuna sa bisericească.

Despre ziua în care a satisfăcut acestui ordin și despre obiectele de aramă ce le-a arătat Comandei militare On. Oficiu are să raporteze și oficiului protopopesc.

Arad 21 August (3 Sept.) 1917

ss Traian Vățian
adm. prtprebit.

13.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 16/1917, f. 155.

Nr. 1164/1917

Onoratului Oficiu Parohial în Nădlac

Spre a veni în ajutoriul armatei, în scopul de a prevedea pe soldați cu albiturile necesare, încurând se va iniția pe teritoriul țării întregi colectarea de asemenea obiecte (pânză, giolgiu, obele, cămeși și tot felul de țesături albe și colorate) dela locuitorii țării. Colectarea se va face prin tineretul de școală, învățători și antistiile comunale.

Având în vedere scopul eminent patriotic al acestei colecte la ordinul Ven. Consistor, dtul 18 Septemvrie (1 Oct.) Nr. 3739/917, – onorata preoțime este poftită, ca de pe amvon să îndemne credincioșii noștri, – bărbați și femei , – să contribuie cu deosebit zel pentru colecta de sub întrebare.

Arad, 2/15 Octomvrie 1917

ss Traian Vățian
adm. prtpresbit.

14.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 17/1918, f. 43.

Nr. 694/918

Onoratului Oficiu Parohial gr. or. român în Nădlac

La ordinul Ven. Consistor dtul 6/19 Martie Nr. 620/918 Ți se aduce la cunoștință că Comanda militară din Timișoara nu ia în considerare cererile comunelor bisericesti pentru a li se restitui ultimul clopot recvirat. Dispun deci că asemenea cereri zădarnice să nu se mai facă.

Arad 13/26 Martie 1918

ss Traian Vățian
prtpsbiter

15.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 17/1918, f. 44.

Nr. 723/918

Onoratului Domn Nicolae Chicin paroh conducător al ofic. par. Nădlac

În urma ordinului ministerial Nr. 27564/918 dtul 12 Martie a. c. Veneratul Consistor sub Nrul 1124/918 dispune și prin aceasta Te poftesc, ca în proxima Duminecă, de pe amvon să îndemni pe credincioșii să ducă la antistia comunală concernentă, toate obiectele de aramă de cari vor dispune, deoarece acelea sunt de mare trebuință armatei.

Arad 23 Martie (3 Aprilie.) 1918

ss. Traian Vățian
protopresb.

16.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 17/1918, f. 86.

Nr. 1391/1918

Onoratului Oficiu Parohial gr. or. rom. în Nădlac

Venind la cunoștința P. S. Domn Episcop diecezan că în unele comune au întâmplat tulburări regretabile, ba chiar și jafuri ordinare, prin aceasta de nou și cu toată stăruința pofteste și îndatorează on. preoțime și învățătorime ca de urgență să provoace poporul, ca să-i păstreze calmitatea și să sprijinească din toate puterile măsurile, ce le va lua administrația și organele instituite pentru susținerea ordinii publice, apărarea vieții și averii cetățenilor.

Este interesul bisericii și a neamului nostru ca în aceste vremi de mari prefaceri istorice, poporul nostru să se prezinte ca element de ordine de disciplină și de cultură.

Cei uitați de sine, cari au înstrăinat averi străine să caute a le restitui cât mai degrab proprietarilor, ca prin aceasta să evite pedepsele grele la cari s-au expus și cu atât mai vârtos căci e de prevăzut, că dacă tulburările vor continua, guvernul țării va proclama statariul.

Arad, 23 Octombrie (5 Noembrie) 1918

ss. Traian Vățian
protopresb.

17.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române din Nădlac, *fond Oficiul Parohial Ortodox Român*, dosarul nr. 17/1918, f. 89.

Nr. 1408/918

Onoratului Oficiu Parohial gr. or. român în Nădlac

La întrebările din raportul de sub Nr. 228/918 Ți se răspunde că rugăciunea referitoare la războiu și-a pierdut îndreptățirea în ziua, în care oastea, a depus armele, – așadar n-ai să o mai rostești.

Din ziua, în care vei lua cunoștință, că Regele a abdicat la tronul regal, e natural să nu-l vei mai pomeni nici la sf. daruri și nici într-un loc, obicinuit până acum, în serviciile noastre divine.

Pe atari ectenii și părți din rugăciuni, vei trece și nu vei face nici un fel de pomenire, până atunci până când nu vei primi de aici altă dispozițiuni.

Arad, 1/14 Noemvre 1918

ss Traian Vățian
protopresb.